

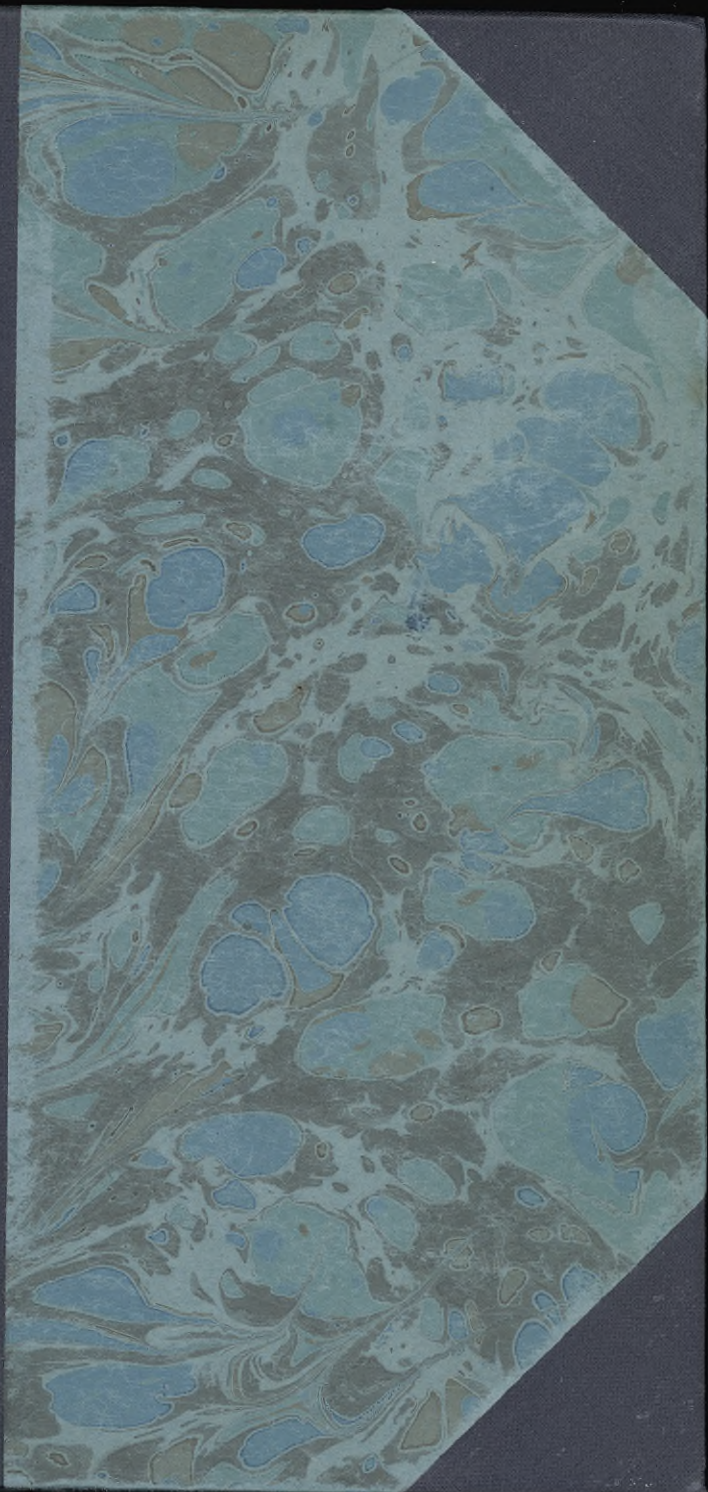
Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Wahlström

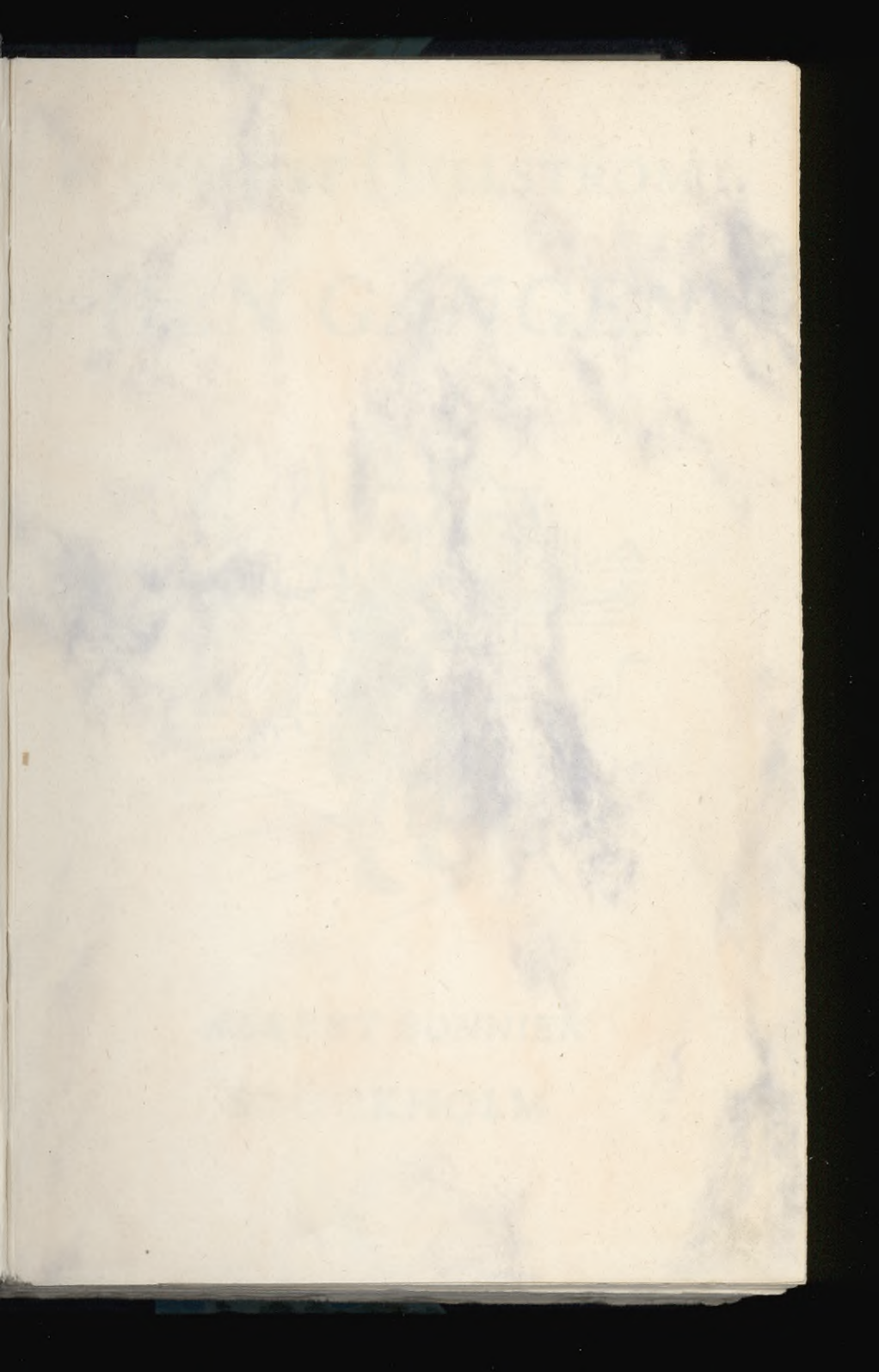
egen

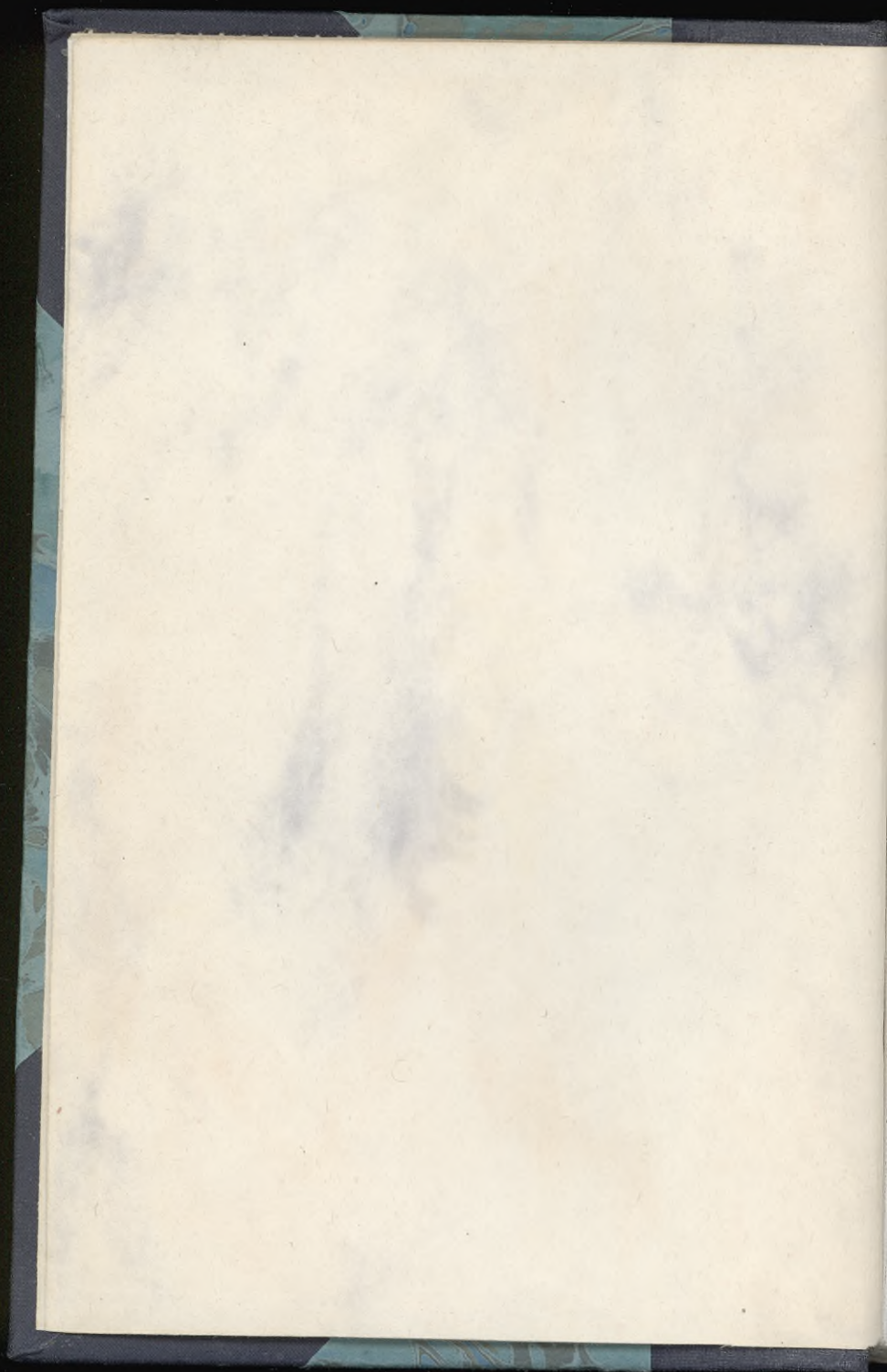

Allmänna Sektionen

Litt.
Sv.

1897.
Sv.

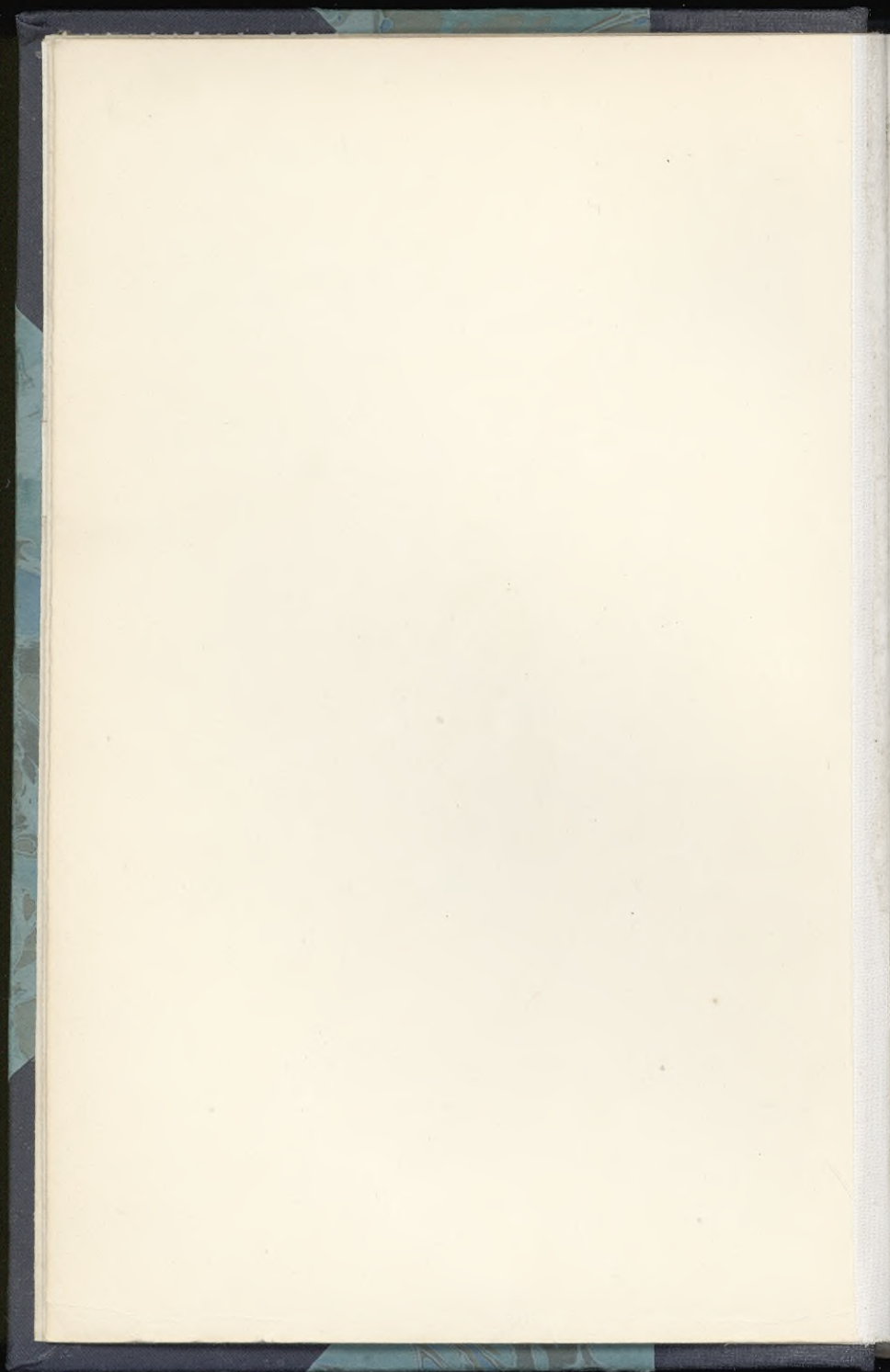
GUSTAF HELLSTRÖM DEN GÅNGEN

ALBERT BONNIER

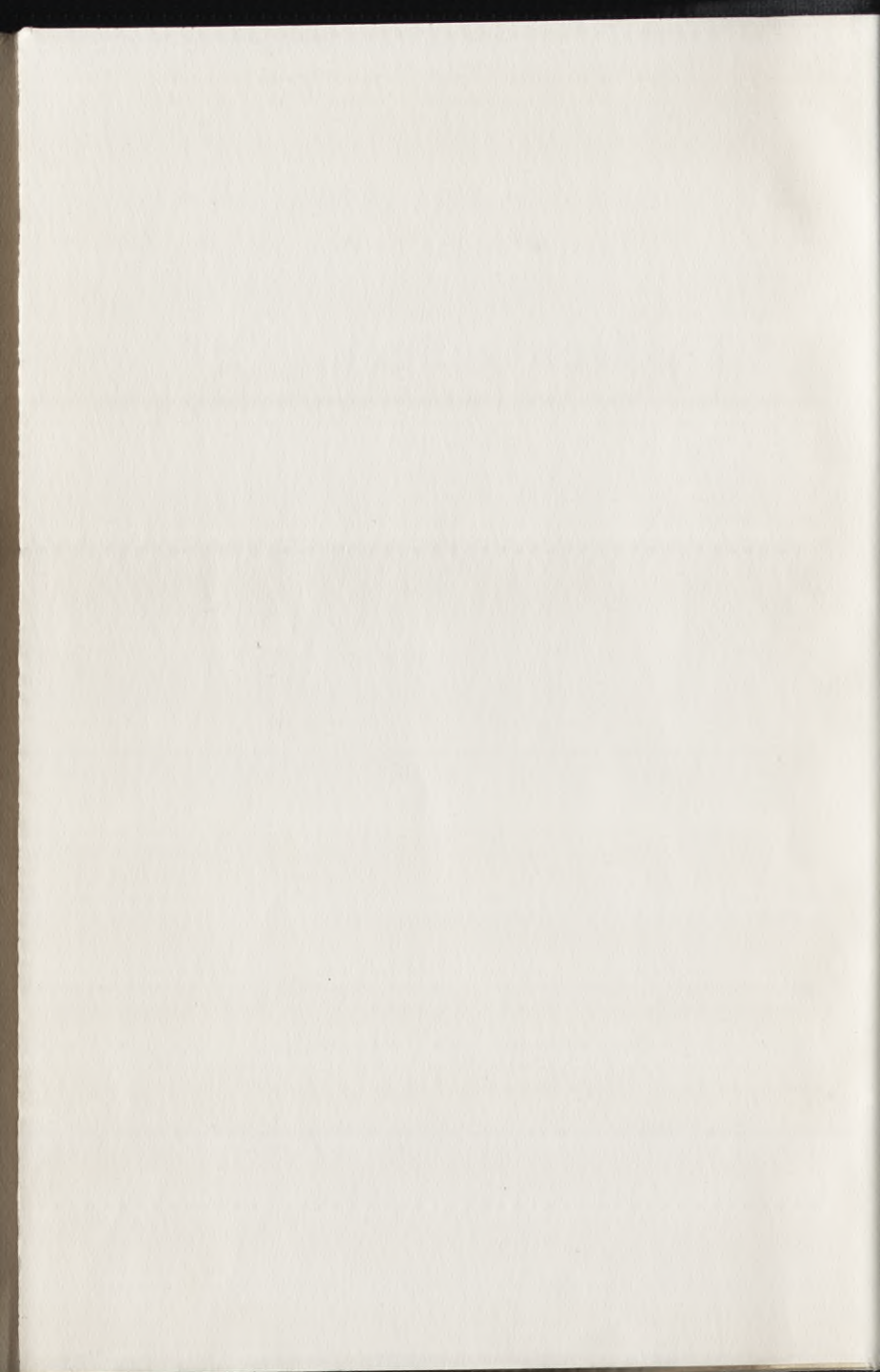
STOCKHOLM

GUSTAF HELLSTRÖM

Den gången

GUSTAF HELLSTRÖM

Den gången

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

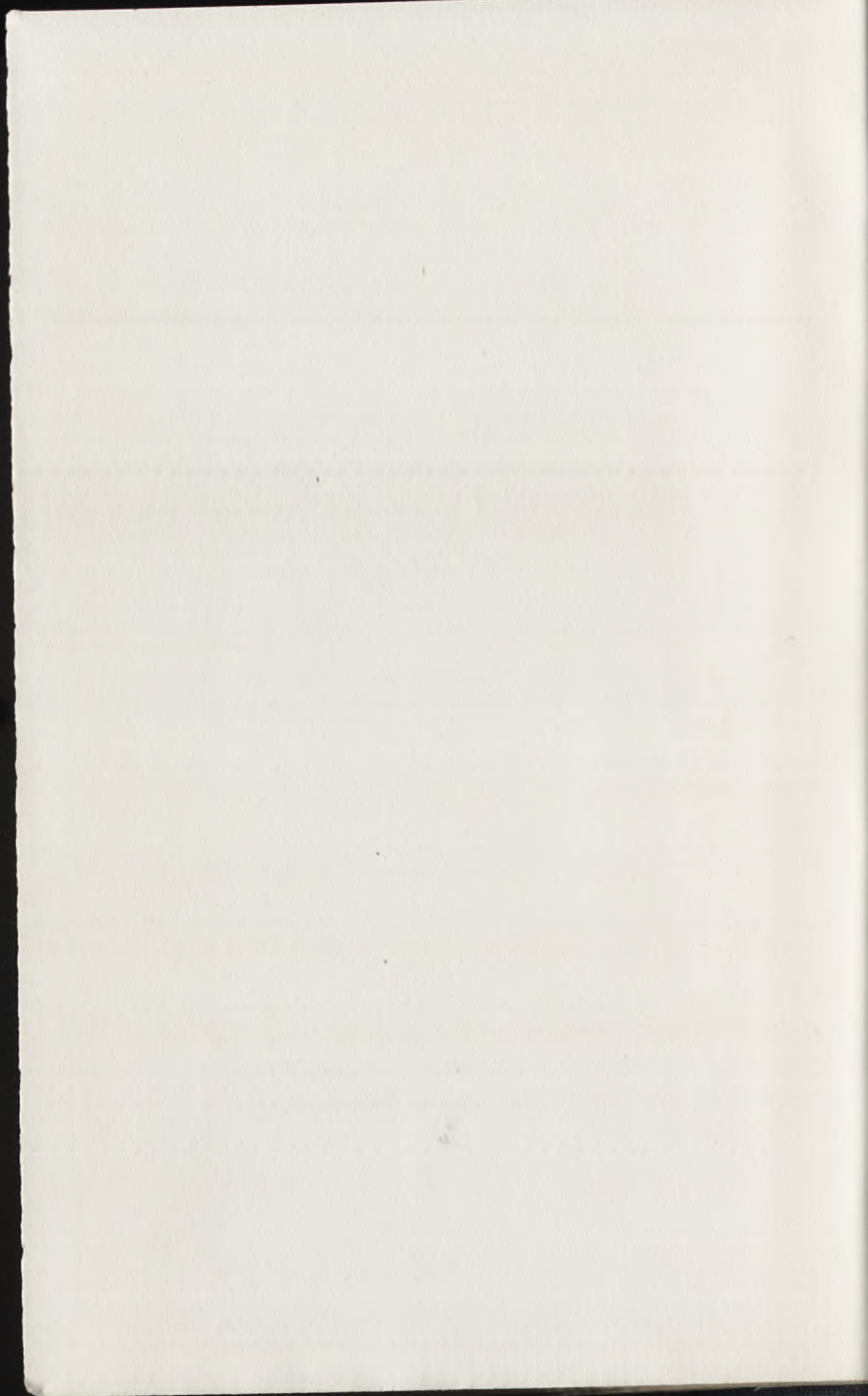
Copyright. Albert Bonniers förlag 1944

Attonde tusendet

Stockholm
Alb. Bonniers boktryckeri
1944

I

Det var ingen stor stad. Bortsett från garnisonen räknade den på sin höjd en sextusen invånare. Man ville inte heller ha den större. Och även om man haft önsknningar i den riktningen, hade det inte funnits plats att förverkliga dem. Redan för hundra år sedan, strax efter Napoleons fall, hade den fått sin slutgiltiga utformning och naturliga avrundning — i norr och öster av väldiga nationalparker, en gång i tiden kungliga och kejsrerliga jaktmarker, i väster av en å, omgiven av sankmarker, och i söder av stora jordagods. Det var nu decennier sedan ett nytt hus byggts i staden. Och då det skett, hade den nya byggnaden uppförts på den gamlas grund och i en storlek och en stil, som inte nämnvärt avvek från de omgivande husen. Längre hade all slags industri varit bannlyst från den lilla staden. Man ville undvika inflyttningen av ett arbetarproletariat. Och när man slutligen under ett av de allra senaste åren, efter långa överläggningar i stadsfullmäktige, frångått denna princip, hade man lämnat sitt medgivande endast åt en industriell verksamhet, som krävde den allra högst kvalificerade arbetskraften — en automobilfabrik.

Men oansenligheten i stadens yttre volym ersattes av en inre. Det var en gammal, en mycket gammal stad. En vandring genom dess krokiga, kullerstensatta gator var en repetitionskurs i Frankrikes långa historia skriven i sten, från det romerska härlägreets arena och amfi-teater till hangarerna på flygplatsen ett stycke därifrån. Här hade franska kungar residerat från 600-talet genom tusen år fram i tiden. Här, på en låg kulle mitt i staden, reste sig katedralen. Den hade påbörjats på 1100-talet. Det hade tagit fyra sekler att fullborda den, från den romerska tornportalen till den södra fasadens flamboyanta sengotik. Här hade merovinger, karolinger och kapetinger omgjordat staden med tredubbla murar. Här hade biskopar haft sitt säte i fjorton århundraden, till dess de flytt för den franska revolutionen för att aldrig mer återkomma. Här hade Ile de Frances högadel byggt sig privatpalats bakom höga murar och tillbommade, rikt snidade, vapen prydda portar. Monsieur Sénéchal, värden på hotell Henri IV, kunde för turister skryta över att hans stad ägde sjuttio millionärer — ”mer än en på var hundra invånare”. För att inte tala om det halva hundratal hertigar, markiser, grevar och vicomter — baronerna gitte han inte räkna — som satt på sina slott runtomkring de stora bokskogarna, i vilka hjort- och rådjursfloccar betade. Monsieur Sénéchal var visserligen hundraprocentig republikan och hyste som sådan ingen särskild vördnad ens för det gamla kungadömetets högadel — de båda Napoleonnernas hertigar och grevar betraktade han som uppkomlingar. Men han kunde inte underlåta att inför främlingar pråla med den kringboende högaristokratin,

eftersom skrytet visade sig ha ett inte obetydligt affärsvärde. Det var inte bara turistande amerikaner som förstummades vid upplysningen om all denna grandezza, i vilken hans hotell låg infattat; till och med engelsmän föreföll imponerade.

Av romarnas arena och amfiteater fanns bara rester kvar. Det kungliga slottet var en ruin. Biskopspalatset hade blivit arkeologiskt museum. Stadsmuren hade till största delen raserats och jämnats till bulevarder. De flesta av de högadliga renässanspalatsen hade, ett efter ett, utrymmts av sina släkter och blivit offentliga byggnader: domstol, underprefektur, stadshus och så vidare, eller hyrdes ut till rika officerare vid det i staden förlagda husarregementet. Den kungliga glansen och den högaristokratiska ståten var sedan länge ett minne. Kungadömet hade efterträtts av den stora revolutionen, revolutionen av kejsardöme, kejsardömet av andra kungadömen, kungadömena av republik, republiken av det andra kejsardömet och kejsardömet, till sist, av en tredje republik — allt under loppet av ett sekel. Nu var staden ett borgarsamhälle av rentierers, funktionärens, spannmålshandlandens, engrosuppköparens av boskap, mindre affärsmäns, hantverkarens och alla dessa mörklädda och anonyma varelser, som i alla franska småstäder för en tillvaro så tillbakadragen, som om de gömde på en skamlig familjehemlighet eller dolde sig undan följderna av ett ännu inte preskriberat brott.

Men genom alla stormar, alla politiska förvandlingar som staden utsatts för och upplevat under sin snart tvåtusenåriga tillvaro var det två makter, som ännu oförändrade satte sin prägel på den. Den ena var garni-

sonen. Ännu, likaväl som på Cæsars tid, och endast några stenkast från resterna av hans befästa härläger, smattrade revelj- och taptosignaler från kasernerna. Ännu, likaväl som på merovingernas tid, red beväpnade ryttare genom gatorna med fladdrande dukar på lansspetsarna. Ännu, som under så många sekler dessförinnan, var det av militären man till största delen hade sin utkomst. Den var den stora, ständiga konsumenten. Den gav rikedom åt furnissörerna, välstånd åt hantverkarna och ett trofast klientel åt de talrika små krogvärdarna och åt innehavaren av stadens regementsbordell.

Den andra makten var den katolska kyrkan. Biskopen var borta. De en gång sjuttio prästerna hade reducerats till tio, och de hundratals munkarna hade försvunnit med monsieur Combes' sekularisering. Av stadens fyra kyrkor hade en degraderats till teater, där någon enstaka gång ett kringresande teaterband gav en för värnpliktiga lockande fars. En annan av kyrkorna hade blivit grönsakshall, med koret apterat till blomsterstånd och träd- och vingårdarnas produkter och jordens frukter uppradade i sidoskeppen. Den tredje kyrkan var till salu för ett pris av sjuttiofemtusen francs; det påstods att den haft åtminstone *en* allvarlig spekulant: en amerikansk mångmillionär, som umgicks med planer att sten för sten frakta den över Atlanten och bygga upp den i parken till sin villa vid Croton Lake. Men den fjärde kyrkan, katedralen, stod i okränkthet på sin kulle: dess ena, åttio meter höga torn — ett spetsverk i sten — var världsberömt; på avstånd avtecknade det sig mot horisonten som ett utsökt arbete

i filigran. Runt katedralen ringlade trånga gator i koncentriska cirklar, genombrutna av radierande gränder med vita tvåvåningshus, vilkas dörrar kransades av vistaria. Ännu hade katedralen bevarat sin makt över sinnena. Det var en katolskt troende stad. Ännu, som under förgångna sekler, kunde man vid femtiden på morgonen höra klockorna klämta och kvinnornas trätofflor snubbla över gatornas kullerstenar på väg till matutinan. Ännu steg gosskörens gälla, klara röster varje vesper från altarringen upp mot de höga, smäckra valven, och vilken timme på dagen man än steg in under dem såg man mörklädda människor försänkta i bön vid sidoskeppens altare. En gång om året, på Guds Fests dag, drog ännu som förr en väldig procession från katedralen genom stadens gator med rikt smyckade präster, röd- och vitklädda korgossar med svängande rökelsekar och heliga baner, vitklädda flickor med blommor och brinnande ljus i händerna och högtidsklädda människor med tungt broderade gillesstandar.

Det var som om tillvaron här funnit sin slutgiltiga form. Allt nytt smälte in i det gamla. Dagens moder och uppfinningar sögs upp av århundradenas tradition och förvandlades till årsringar på ett stormridet, men ännu livskraftigt träd. Till och med de bräckliga flygplanen från flygskolan, som cirklade över katedralen, tycktes ha fått det förgångnas och förtrognas patina.

Stellan Petreus hade kommit till staden som turist en vårdag, några veckor efter underrättelsen om Maureens död. Det var den tiden på året, då kastanjerna blommade och vistarian hängde i långa, tunga, ljusblå klasar mot de små husens vitkalkade väggar. Han stan-

nade över natten och dröjde sig kvar ännu en dag. Morgonen därpå hyrde han, med tillhjälp av monsieur Sénéchal, en omöblerad dubblett i ett litet vitt hus vid ett litet solstekt torg med utsikt åt katedralen. Under förmiddagen köpte han det nödvändiga möblemanget till de båda rummen. Madame Sénéchal skaffade honom en städerska, och dottern Marcelle sydde gardinerna och hängde upp dem, medan Petreus for tillbaka till Paris och hämtade sina koffertar. Det var över två år sen dess. Han bodde där ännu. Han visste att han en morgon skulle vakna i full uppbrottsstämning och fråga sig själv: Vad har jag här att göra? Varför har jag grävt ner mig i denna håla? Söker jag inbilla mig att livet är en idyll? Men ännu hade den dagen inte kommit.

Det var inte mer än en timmes järnvägsresa till Paris. Men det kunde gå månader, till och med halvår, utan att han for dit, och han vände tillbaka som om han räddat sig från ett Inferno.

*

Hôtel Henri IV var inte — som namnet möjligen skulle ha kunnat föranleda en att tro — det äldsta hotellet i den lilla staden. I dennas andra — södra — ända, mitt emot resterna av den romerska arenan, låg ett annat, Hôtel des Arènes, vars historia sträckte sig åtskilliga hundra år längre tillbaka i tiden — hur långt visste man inte. Förmodligen hade det sitt ursprung i ett medeltida härbärke — det uppvisade ännu ett dylikt karavanserajs planlösa och hopgyttrade bygg-

nadskomplex. Henri IV var inte heller det finaste hotellet i staden. Ett stycke längre bort vid samma gata, rue de Paris, den enda raka och något så när breda gatan i staden, låg ett tredje hotell, d'Angleterre, nästan alldeles nybyggt och uppfört i jugendstil, med engelska järnsängar och rinnande varmt och kallt vatten i varje sovrum, minst ett badrum i varje våning, amerikansk bar med klubbfåtöljer och "five o'clock tea à toute heure"-servering. Dit sökte sig förmögna turister, och trottoarerna utanför var under sommarmånaderna kantade med privatbilar, ofta av utländsk nationalitet. Trots sitt namn ansågs Angleterre allmänt vara ägt av tyskar, och dess polyglotta barmästare, en slät-rakad, ytterligt soignerad herre utan bakhuvud och med något av en militärattachéassistents reglementsenliga förbindlighet i uppträdet, talade flytande franska och engelska med omisskännlig preussisk accent.

Fastän Henri IV varken i fråga om ålder eller modernerna agremanger förmådde tävla med de båda andra hotellen, kunde det i gengäld berömma sig av ett grundmurat renommé. "Arenan" hade för länge sen sjunkit ned till ett andra klassens etablissemanget och räknades inte längre med i konkurrensen. Men också det splitternya Angleterre intog en blygsam andra plats i jämförelse med Henri IV. På det förra bodde man och intog sin frukost; på det senare *ät* man. Dess rykte var till och med internationellt. Dess namn var bland gurméer världen över oupplösligt förbundet med en gastronomisk delikatess, på vilken det hade patent och vars like inte något annat restaurangkök i Frankrike kunde efterapa, en pastej tillagad av hjortfiléer

och périgordtryffel. Receptet på denna specialrätt — filet de cerf à la Sénéchal — var en hemlighet, som under tre generationer gått i arv från far till son. Receptets ekonomiska värde uppskattades till åtskilliga tiotusental francs — på en tid då francen stod i sjuttio-två öre. Henri IV var också vida känt för sitt gedigna borgerliga kök, en — särskilt i fråga om bordeauxmärken — väl försedd vinkällare, borgerlig trivsamhet och facila priser. I dess kafé samlades under timmen före middagen stadens stöttepinnar vid ett parti kort och en vermouth cassis: rentierer, kommunala tjänstemän, befattningshavare vid kretsdomstolen och underprefekturen, grosshandlare och större hantverkare. I en senare tillbyggd flygel hade dessutom officerarna vid det i staden förlagda husarregementet sin mäss, en stor matsal, på vars byffé kårens imponerande samling av prispokaler trängdes med bordsuppsatser och silverfat.

Hotellets ägare, monsieur Sénéchal III, var vid denna tid en sextiofem års man, som väl ryktat sitt värv även i det avseendet att han rikligt sört för tronföljden. Trots detta var det just denna som under de senaste två åren vållade honom och madame Sénéchal avsevärda bekymmer. Av fem söner hade de ännu tre i livet. Av dessa ansåg föräldrarna själva — och deras åsikt delades av alla deras vänner och kunder — att den äldste var helt och hållet lyckad, den mellersta helt och hållet misslyckad och den yngste utrustad med möjligheter att bli antingen det ena eller det andra. Jean, den äldste, en på samma gång allvarlig, ambitiös och nypressat elegant herre i trettiofemårsåldern, hade

sedan flera år tillbaka en utomordentlig anställning i en stor vinfirma i Bordeaux och var dessutom ytterst förmånligt gift. Hans framtidsutsikter i firman var sådana, att monsieur Sénéchal III knappast vågade räkna med att Jean en gång skulle offra en lysande merkantil karriär för att efterträda honom. Den mellersta sonen, Emile, gick hemma och förrättade grov-
sysslor, sopade gården, tvättade bilar, bonade golv, pole-
rade fönster och sprang ärenden. Han var ovårdad klädd, rakade sig bara varannan dag och bar i vardags-
lag ingen stärkkrage. I stället gick han omkring i blått förkläde. Som tronföljare var han otänkbar. Själv
tycktes han inte sörja över detta faktum. Hans hustru
gjorde det så mycket mera. På den grund hade han fått
en olycklig smak för alkohol, ehuru han av naturen var
en harmonisk, gladlynt, lättvindig och tjänstvillig per-
son med benägenhet att vissla i såväl glädje som be-
kymmer. Hans smak för starkvaror hade nödgat mon-
sieur Sénéchal att beröva honom den ansvarsfulla upp-
giften att tappa fatvin på tombuteljerna. Nu fick han
nöja sig med att skölja dem, när de var tomma. Makarna Sénéchals yngste son, Paul, delade sin äldre
brors intresse för kläder och sin mellerstes benägenhet
för vissling, en konst som han utövade med både större
skicklighet och högre musikalisk smak än Emile. Han
fullgjorde nu sin värnplikt vid ett spahisregemente i
Marocko. Dessförinnan hade han varit distriktsmästare
på cykel. Helst ville han bli flygare, ett på den tiden
ytterst riskfyllt yrke. Han ansågs äga ett något även-
tyrligt väsen, en på samma gång orolig, envis och obe-
räknelig natur. Alla tre bröderna hade vad man brukar

kalla ett fördelaktigt yttre, med starkt utpräglat syskon-tycke, över — fransk — medellängd, välvuxna, med mörkbrunt hår, bruna ögon, fin ansiktsoval och tunn böjd näsa. Jean var slätrakad, Emile bar bruna, yviga, i vardagslag något slokande mustascher och Paul en mörk tangorabatt. Jean såg ut som en framgångsrik börsjobbare, modell 1910; Emile såg ut som vad han var, och Paul — att döma av det porträtt som madame Sénéchal bevarade i kassalådan, för att när som helst kunna tagas fram för allmän beundran — som en till sheik utklädd gigolo.

Vid nära femtio års ålder och så gott som i tolfte timman — ty madame Sénéchal var redan över fyrtio — hade monsieur Sénéchal sett sin sedan årtal högsta önskan förverkligad: hans hustru hade skänkt honom en dotter. Hon döptes till Marcelle. I sin barndom hade hon varit sin fars ögonsten. Nu, vid aderton års ålder, var hon den skatt över vilken han svartsjukt vakade. Under de år hon upphört att vara ögonsten och ännu inte blivit skatt hade hon vållat honom mycket bekymmer. Han var rädd för att hon inte skulle bli den tilldragande unga kvinna, han tänkt sig. Han hyste inga farhågor för att hon inte skulle bli gift och till och med bra gift — det garanterade hennes rundligt tilltagna hemgift. Men han ville ha en vacker dotter. Och det såg under flera år ut som om Marcelle inte skulle bli det. Hon hade i hans tycke för långa och smala ben; och framför allt: hon saknade former. Han talade ofta med madame Sénéchal om den saken, för ofta enligt madames åsikt. Och hon svarade en smula otåligt:

— Du tjarar om hennes former! Lugna dig, människa! De kommer! Se på mig!

Det behövde han inte. Men han kände sig i alla fall inte övertygad. Han sade:

— Du ja! Men Marcelle brås på mig.

Madame Sénéchal såg på honom med hopknipna ögon bakom pincenén, och när svaret kom efter en lång tystnad, var det avfattat som avslutningen på en lång, stum monolog:

— Det är ingen måtta på din inbilskhet. *Ser* du inte att alla barnen är lika mig?

Monsieur Sénéchal svarade:

— Pojkarna ja! Men inte hon! Inte Marcelle!

Madame skrattade — en smula maliciöst:

— Du ska tacka Gud, Sénéchal, för att hon inte är lik dig. Tänk bara på ditt skonummer!

Han var en liten man. Men hans fötter var opropor­tionerligt stora för hans längd. I det fallet erbjöd han en viss likhet med den unge filmkomikern Charlie Chaplin. (Marcelle kallade honom också i allra djupaste hemlighet för père Charlot.)

Madame Sénéchal fick rätt. Formerna kom, som hon förutsagt, under loppet av en termin. Marcelle var då sexton år och hade slutat skolan. Monsieur Sénéchal hade kostat på henne den enligt hans åsikt bästa uppfostran som kunde ges åt en flicka. Hon hade skickats till en strängt religiös pension i Loiredistriktet. Själv var han fritänkare eller i varje fall religiöst indifferent. Detta hindrade honom inte från att anse att en flicka inte kunde få tillräckligt mycket religion i sig. Som

mogen kvinna och hustru kunde hon bli tillräckligt besvärlig ändå.

Vid sjutton års ålder hade Marcelle fått den dragningskraft, som monsieur Sénéchal så livligt önskade. Hon var — fortfarande efter franska förhållanden — över medellängd, väl vuxen, med mörkbrunt vågigt hår, mycket vit hy, stora mörka ögon, med något fågelskyggt nyfiket i blicken och rådjursgraciöst i den slanka kroppens rörelser, som väckte jaktinstinkten till livs inom mannen. I sina tankar sysslade monsieur Sénéchal allt oftare med hennes framtid. Han började allvarligt umgås med planerna på hennes giftermål. Han hade redan haft förfrågningar från vänner och kunder som hade giftasvuxna söner. Utan att stöta sig med någon av dem hade han ställt förslagen på framtiden. Han hade nämligen fått en idé, som han ingående diskuterade med sin hustru. Den gick ut på att, eftersom ingen av sönerna kunde efterträda honom, Marcelle skulle giftas bort med en ung man i hotell- och restaurangbranschen, i vilkens händer receptet och rörelsen så småningom tryggt kunde överlämnas. Monsieur Sénéchal hade också talat med Jean om saken. Han gillade planen. Och Jeans omdöme var det enda monsieur Sénéchal satte värde på — utom sitt eget och, i vissa fall, sin hustrus. Jean, som reste mycket för sin firmas räkning, skulle se sig om efter en lämplig kandidat. Han skulle ta god tid på sig och se sig noga omkring. Ännu var frågan inte brännande.

Under tiden utnyttjade monsieur Sénéchal metodiskt sin dotter i förvärvssyfte. Det hade från början inte varit hans mening. Men eftersom hon inom några år

skulle efterträda sin mor i kassan, var det lika bra att hon så tidigt som möjligt utbildades för sin blivande uppgift. Till att börja med fick hon servera i kaféet under apéritiftiden och efter middagen. Ryktet därom spred sig blixtnabbt till husarkasernen. Det blev en förbluffande ökning i dagskassan. Bland de bildade unga män, som fullgjordé sin värnplikt vid regementet — rika, till och med högättade unga herrar med lysande namn i Frankrikes historia — fanns det många, som efter middagen inne i matsalen flyttade över till kaféet för Marcelles skull, i stället för att som förut gå till Angleterres bar. Ibland beställde de till och med in champagne. Marcelles succé som servitris var så stor, att monsieur Sénéchal redan efter ett par veckor blev betänksam. Makarna resonerade om saken. Madame ansåg inte att det fanns någon risk. Hennes man var inte lika säker. Men med tanke på den ökade dagskassan gav han sin hustru tills vidare rätt. De var emellertid ense om att den största vaksamhet måste iakttas. Från sin kassapulpet i hörnet borta vid dörren höll madame med ett förbindligt värdinneleende ständig uppsikt över sin dotter. Monsieur Sénéchal själv, som efter middagen vanligen spelade kort med några kumpaner och som i egenskap av värd satt med ryggen mot kaféet, vände sig jämt och samt om och sökte med sina en smula blodsprängda ögon injaga skräck i de unga herrarna från Paris och slotten i Ile de France. Och monsieur Sénéchal lyckades. Han var en liten, torr, senig, temperamentsfull, till och med kolerisk herre med en för hans kroppsvolym överraskande stentorsstämma — den verkade, de första gångerna man hörde den, som

bastubstener framtröllade ur en klarinett. Han behövde endast som en varningssignal hosta till ett slag för att förmå även sabelbeväpnade unga hertigar, markiser och vicomter att som på ett kommandoord rikta sina blickar åt ett annat håll än det, där Marcelle satt böjd över sitt handarbete. Marcelle rodnade och böjde sig ännu djupare över broderiet. När kaféet stängts klockan tio, beskyllde monsieur Sénéchal sin dotter i de mest naturalistiska, för att inte säga obscena ordalag för hennes uppförande, som i hans ögon var så utmanande att det gränsade till en oanständighet, som i sin ordning var på väg att gå över till den flagranta osedligheten. Han svor en helig ed på att hon inte längre skulle få visa sig i kaféet utan stängas inne på sitt rum efter middagen.

De första gångerna denna pinsamma scen utspelades grät Marcelle. Sedan nöjde hon sig med att rodna — av harm. Ibland kunde hon svara!

— Men pappa, *vad* har jag gjort?

— Vad du har gjort? Vad du har gjort, frågar du! Du... du...

Han teg några ögonblick, rev sina grånade polisonger och slog ut med händerna:

— Kan du neka till att de ger dig ögon? Kan du neka till det?

Madame Sénéchal satt under tiden och räknade in kassan, utan att blanda sig i uppträdet. Till en början hade hon försvarat sin dotter. Senare hade hon nöjt sig med att säga: "Att du bara orkar, Armand!" Till sist sade hon ingenting alls. Monsieurs utbrott hade blivit en

naturlig avslutning på en lång, arbetsam och inbringande dag, och de kom dessutom som ett avlägset eko från den tiden, då hon och hennes man var unga och hennes svärmor satt i kassan. Då hade hans utbrott gällt henne själv. Hur han hade älskat henne! Gud, vad han hade älskat henne! Det var först när utbrotten upphört, som hon på allvar insåg att hon började bli gammal. Hon kunde ännu le, när hon tänkte på den tiden. Men allra längst inne i leendet låg det en protest: Sénéchal hade inte samma rätt över Marcelle som han haft över henne. Det hade hon sagt honom i enrum många gånger. Men han förstod det inte. Var det inte både hans rätt och plikt att vaka över sin dotters dygd och anseende? På den punkten — som på så många andra — var han oresonlig. Lönlöst att tala förstånd med honom. Han var i många fall den envisaste karl hon kunde tänka sig. Och så ologisk, när han satte den sidan till — värre än någon kvinna hon kände. I stället för att tala förstånd med honom sökte hon göra det med Marcelle. Hon sade:

— Bry dig inte om det! Svvara honom inte! Eller skratta honom rakt i ansiktet! Det är det enda som biter på honom. Han skulle kunna låta hela hotellet brinna, om han fått idén i sitt huvud att sätta eld på det. Han skulle till och med kunna skjuta ner varenda människa, som sökte släcka eldsvådan. Han är som han är, och han står inte att ändra. Och Gud vet, om jag skulle vilja ha honom annorlunda. Han kan förefalla löjlig ibland, när man tänker på honom efteråt. Men när han är i farten, har han respekt med sig, hur liten han än är. Och han vill ditt bästa.

Det ledsamma var att Marcelle inte kunde vänja sig vid uppträderna. Anledningen var den, att hon måste medge att hennes pappa hade rätt i sina anklagelser. Mera rätt än han själv anade. Det var som om den lille absurde mannen, som hon kallade pappa, kunde se rakt igenom henne och upptäcka hennes hemligaste önskingar och tankar. Hon var en flirt. Hon hade många gånger erkänt det för sin biktfader. Hon hade sagt honom, att hon naturligtvis inte syndat vare sig i ord eller handling, och inte heller riktigt i sina tankar. Men i smyg hade hon besvarat ögonkast och leenden, uppmuntrat de unga männen och glatt sig åt uppvakningen som riktats mot henne. Den hade helt enkelt blivit ett behov för henne. Hon kände sig varje kväll, som om hon var en skådespelerska som uppträdde på scenen och fick applåder och blommor. Var det syndigt? Hennes biktfader svarade varken ja eller nej på den frågan. Men han bad henne vara allvarligt på sin vakt och aldrig låta sitt känsliga samvete förhårdas. Så skulle det nog gå bra.

Med sin mor talade hon inte om detta. Men madame Sénéchal förstod henne, utan att de behövde beröra den sidan av saken. Hon ogillade den inte. Hon hade varit likadan själv, till och med medvetet — så borde alla unga kvinnor vara, inte minst sedan de hade blivit gifta. Det bara bidrog till att hålla mannen i spänning, att inte låta honom sjunka ner i säkerhet och liknöjdhet. Det fanns ingenting som kunde hålla mannens känsla av otrygghet vid liv som just detta — en oskyldig flirt. Hon hade själv prövat metoden och talade av erfarenhet. Den var bra för både kärleken och kassan.

Men på ett villkor: att man höll huvudet iskallt, att man var fullkomligt säker på sig själv och visste precis var gränsen gick. Det hade madame Sénéchal vetat.

*

En regnig eftermiddag i oktober, då Stellan Petreus satt ensam i kaféet, började madame Sénéchal tala förtroligt med honom.

Madame var en stor kvinna, mer än huvudet högre än sin man, med en tung kropp och ett litet fågelansikte — liksom Marcelle. Hennes ansikte och hals hade magrat med åren, och när hon rörde sig — vilket hon gjorde så litet som möjligt — kom hon en att tänka på en ärevördig och respektingivande kalkon med sin tunga gång, sin mäktiga byst och det slappa, hängande skinnet under hakan. Hennes stora mörka ögon hade en tung, lugn, bestämd, men vänlig blick. Av gammal affärsvana låg det i hennes mungipor ett ständigt godmodigt, förståelsefullt och på samma gång roat leende. Ibland om kvällarna, när bara de intimaste stamkunderna var kvar — de värnpliktiga hade redan gått tillbaka till kasernen — och den lille ettrige Sénéchal fått ett glas för mycket innanför västen, kunde han kalla henne Moder Jorden. Med sin förbluffande bastubsstämma sade han: "Se på henne, mina herrar! Se på henne noga! Jag tog henne praktiskt taget från plogen. Hon hade knappast ett öre i hemgift, knappast ett rött öre. Men jag tog henne, barskrapad som hon var. Och varför, mina herrar? Varför? Inte bara för hennes skönhets skull! Skönheter finns det gott om, och skön-

het förgår, tyvärr! Men jag såg djupare än så. Som den kvinnokännare jag redan då var, insåg jag att hon hade ett stort kapital i både hjärna, hjärta och underliv. Det är den bästa affär jag nånsin gjort, fast mamma tyckte jag kunde ha valt bättre. Ha! Ha! Se på henne! Moder Jordan! Sex barn har hon fött mig. Fyra i livet. Ha! ha!"

Madame Sénéchal skrattade, ett kluckande skratt, som återigen kom en att tänka på en kalkon. Från sin upphöjda plats i kassapulpeten gav hon sin man en humoristisk och överlägsen blick.

— Monsieur Sénéchal, sade hon, ni tycks ha druckit ett glas mer än ni med fördel kan bära.

En regnig eftermiddag i oktober talade alltså madame med Petreus om sina barn. Kanske berodde det på att han då varit inackorderad i maten på Henri IV i över ett år och betraktades som stamkund. Kanske berodde det också på vädret, som inbjöd till förtrolighet: ute i parken slet höststormen de sista våta löven från kastanjer och plataner, och stormilarna piskade regnet nästan vågrätt mot fönsterrutorna. Det var dessutom madames meditativa timma, då de sista lunchgästerna gått, kaféet stod tomt och hon brukade ta sig en liten lur i kassan, med huvudet vilande på den mäktiga, av den höga korsetten uppkörda barmen som på en liten slummerkudde. Petreus satt och väntade på en vän, som skulle komma med halvfyra-tåget från Paris — järnvägsstationen låg mittemot Henri IV på andra sidan en parkanläggning. Madame vaknade vid att en häftig stormil skakade fönsterrutorna. Hon såg upp, plirade med ögonen, och då hon fick syn på Petreus som satt

mittemot kassan, lade sig hennes ansikte i det professionella värdinneleendet.

— Jag drömde om att ett flygplan störtade, sade hon, och att min son Paul var i det.

Hon tog pincenén, som hon lagt från sig på kassaboken. Men innan hon satte den på den krökta näsan, suckade hon djupt. Bysten höjdes och sänktes som en bälg. Och så började hon tala.

— Ni är ju människokännare till yrket, monsieur. Ni måste ju vara det, eftersom ni skriver om människor. Vad mig beträffar är jag bara en gammal kvinna med ringa boklig bildning i min barndom och ingen tid som vuxen att utvidga mina kunskaper genom lämplig lektyr. Jag undrar ofta, vad ni och era vänner, som brukar besöka er, skulle säga om mina barn, om ni kände dem lika väl som jag. Jag undrar också, om jag skulle ha en klarare blick på dem, om jag ägde era kunskaper. Man säger att livet är ett mysterium. Man säger det oftast en smula tanklöst, inte sant, på samma sätt som man utbrister: "Gode Gud!" utan att just då tänka på vare sig Gud eller hans godhet. När jag tänker på mina barn, inser jag av fullt hjärta, vilket mysterium livet verkligen är. Jag säger till mig själv: de har samma föräldrar, de har fått samma behandling och samma näring. Och ändå har jag svårt att tänka mig tre personer så olika som mina tre söner.

Till Petreus häpnad började hon analysera dem med en nästan vetenskaplig objektivitet, som skulle ha verkat skrämmande i sin klarsyn och oblidkeliga värdering, om man inte under sakens förnummit slagen av hennes modershjärta. Men inte heller det klappade lika ömt

för alla tre sönerna. Hon älskade dem alla, med deras fel och förtjänster. Men det fanns grader i hennes kärlek. Innerst värderade hon dem efter en skala, som stred mot den objektivt analytiska. Det egendomliga var att Emile stod hennes hjärta närmast.

— När allt kommer omkring är han den bäste av dem, trots sina uppenbara svagheter. Han är den mest renhjärtade. Jag vet vad som sägs om honom, och jag tror också att det är sant att han går på militärbordellen och dansar med flickorna där. Jag beklagar det. Han saknar smak. Sådana saker skulle han sköta om i Paris. Han har ingen stilkänsla. Men han är inte självisk och beräknande som Jean och inte opålitlig som Paul. Det finns så lite beräkning i honom, att man till och med skulle vilja kalla honom enfaldig. Men tro mig, monsieur, det finns något mycket gott hos honom. Och jag är säker på att den gode Guden kommer att döma honom efter hans hjärtelag och inte efter hans obetänksamma handlingar, när den stunden kommer.

Det blev tyst en stund, innan Petreus sade:

— Och er dotter?

— Min dotter, monsieur? Ibland önskar jag att mina barn hade varit flickor, allesammans. Pojkar vet man aldrig vad det blir av dem. Man har sina förhoppningar om dem. Man gör upp planer i fråga om deras framtid. Men rätt som det är har de fått andra idéer i huvudet och har fått smak på annat. Det är mycket lättare med flickor. De blir gifta. Det kan hända att de inte alltid blir lyckliga med sina män. Förr eller senare kommer den gifta mannen alltid att bli sin hustru otrogen. Men till gengäld har hon sina barn. Och som gift har hon

ju en ställning och, om hon sköter sig förståndigt, också en viss frihet. Jag har ju aldrig varit utanför mitt eget land och inte sett så mycket av *det* heller. Jag har aldrig haft tid och inte heller lust. Det är likadant med monsieur Sénéchal. Vi har trivts med vår lilla vrå av världen. Men ändå har jag ju haft tillfälle att se en smula av andra folk och hur de bär sig åt, tack vare de utlänningar som kommer hit. Och då kan man ju inte underlåta att göra sina iakttagelser och dra upp jämförelser. Och jag har ofta tackat Gud för att Marcelle är född fransyska. Våra unga flickor är så mycket bättre skyddade än utländskorna. De flickor man ser här från England och Amerika och Skandinavien har mera frihet. De rör sig fritt och umgås fritt med de unga männen. Men det förefaller mig, som om den unga utländskan inte hade någon som skyddade henne. Framför allt ingen som skyddar henne mot *hennes själva*. Eller har jag tagit fel, monsieur?

Petreus skakade på huvudet.

— Jag förstår inte riktigt vad ni menar, madame?

Hon satte pincenén på näsan och sade:

— Den unga flickan vill gifta sig — oftast så fort som möjligt. Det är bara naturligt. Och vill man gifta sig, är det inte svårt att bli förälskad. Men, monsieur, kärleken är som bekant blind, i synnerhet en ung flickas kärlek. Och den som är blind ser inte, kan inte bedöma. Det är som ett rus. Kan det anses förnuftigt att välja sitt livs följeslagare under ett rus, då omdömesförmågan och sinnet för verkligheten är försvagade? Det strider mot logikens enklaste lagar. Eller hur, monsieur? Det är tvärtom det rena vanvettet. Man ingår ju till exempel

inte en affärsförbindelse, när man är berusad. Eller hur? Jag köper mig ju inte in i en firma, när jag är förgiftad och mitt förstånd omtöcknat. Därför ger vi inte heller våra döttrar den frihet, som jag har sett unga kvinnor från andra länder ha. Hos oss är det föräldrarnas uppgift att bedöma för henne. De har erfarenhet av livet. De vet vad ett äktenskap betyder och på vilka villkor det har de största förutsättningar att bli lyckligt och framgångsrikt. De väljer en make åt henne, inte därför att han har vackra ögon eller ett charmfullt sätt eller ett lockigt hår eller en flödande tunga, utan på grund av hans föräldrars ställning och karaktär. Det blir inte alltid lyckligt. Vilka äktenskap blir det? Men tro mig, monsieur, den metoden har större förutsättningar för lycka, än om den unga flickan skulle välja själv, förälskad och oerfaren och sinnesrubbad. Ni ler, monsieur. Ni tycker det låter prosaiskt. Men jag är övertygad om att flera kvinnor blivit olyckliga tack vare den utländska poesin än av den franska prosan. Och det är också min övertygelse att nittiofem procent av de unga flickorna, som låter sina föräldrar välja make åt sig, förblir lyckliga åtminstone under de första fem, sex åren av sitt äktenskap. Och sen har hon, som sagt, sina barn och den trygghet och den ställning äktenskapet ger henne som mor. Ni ska heller inte glömma att en gift kvinna i Frankrike har ett stöd också i sina svärföräldrar. De har varit med om att välja henne. De har gått i god för sin son. Det är deras plikt att ta hennes parti, om mannen skulle bli för svår. De är medansvariga för hans karaktär och uppträdande. De är angelägna om att hjälpa henne i det längsta. Och

finner hon sig inte i att bli bedragen, har hon en viss frihet inom äktenskapets ram. Men när hon hunnit därhän, är hon en mogen kvinna med erfarenhet om livet och människorna. Hon vet vad hon ger sig in på och har något så när klart för sig, vilka risker hon är villig att ta. Har jag inte rätt? Ni ler fortfarande. Men jag talar av erfarenhet. När äktenskapet arrangerades mellan monsieur Sénéchal och mig, var det åtminstone två unga män, som jag skulle kunna ha tänkt mig gifta mig med hellre än med honom. Jag är tacksam mot mina föräldrar att det blev han. De förstod bättre än jag vad som skulle bli min verkliga lycka.

Kaféet på Henri IV var ett långt smalt rum, vars ena kortsida helt upptogs av två breda fönster och, mellan dem, glasförsedda dubbeldörrar. Kaféets andra kortsida låg även mitt på dagen i halvdunkel. Här hade biljarden sin plats. Den var gammal och dess gröna kläde fläckigt och spräckt. Det hade säkerligen inte spelats på den på många år. Mest användes den att ställa brickor och glas på. Dess nordvästra hörn var emellertid reserverat för monsieur Sénéchals plommonstop och, under den tid på dagen då han var sysselsatt i kök och vinkällare, för hans löskrage och lösmanschetter. Plommonstopet var så gammalt att det blivit grönt till färgen, och på löskragen och manschetterna kunde man efter en tids erfarenhet, utan att rådfråga almanackan, något så när läsa sig till veckodagen. Monsieur Sénéchal bytte stärkkrage endast en gång i veckan: varje lördags eftermiddag.

Längs kaféets båda långsidor löpte två väggfasta bänkar, klädda med schagg, ursprungligen och på sina ställen ännu varmt mörkröd, men eljest sliten i olika nyanser från ljusrött till naket svart. Framför bänkarna stod bord med marmorskivor och lejonfötter på gjutjärnsbenen. Framme vid fönstret höjde sig kassapul-

peten ett trappsteg över golvet, som en kateder i en skola. Bakom den tronade madame Sénéchal, svartklädd och imponerande, med pincenén fastklämd långt ute på näsvingarna. Hon fanns där under mest alla de timmar kaféet var öppet, och hon hade suttit där i över trettio år, ända sedan den dag hennes svärmor definitivt lämnat den åt henne, samtidigt med restaurangens nycklar. Hon hade aldrig haft tid eller ro att ta någon semester. Hon var en lättvindig barnaföderska — några dagar efter varje förlossning satt hon åter på sin plats i kassan. Det var nu tolv år sedan hon varit i Paris. Resan hade måst företas med anledning av äldste sonens bröllop. Den motion hon unnade sig, sedan hon övertagit rörelsens finanser, bestod i att gå trappan upp och ner till eller från makarnas gemensamma sovrum, och den dagliga inspektionen varje morgon av de nio resanderum som hotellet innefattade.

Monsieur Sénéchal förde ett rörligare liv. Han var i kängorna klockan fem om mornarna för att göra sina uppköp för dagen, när bönderna kom körande in med sina grönsaker, kalkoner, slaktade svin och får. Han köpte direkt från vagnen, alldeles innanför stadstullen, som låg mittemot hotellet. Klockan halv åtta på morgonen drack han sin första lilla absint. Efter den åt han en lätt frukost, gjorde upp dagens matsedel och gick sedan till sängs för att sova halvannan timme. Klockan en kvart i tolv förtärde han, iförd löskrage, kravatt och lösmanschetter, dagens andra lilla absint. Efter den mottog han vid strålande humör eventuella lunchgäster. Han var då helt befriad från sin barska morgonhosta. Efter lunchen sov han ytterligare en

timme. Resten av dagen underhöll han sig med sina gäster, simulerade att han drack ett glas med dem, spelade kort, pratade, diskuterade eller stod helt enkelt utanför dörren och såg inbjudande ut. Allteftersom dagen led blev hans skratt mera bullrande, hans stämma djupare och hans argumentering skarpare och fyndigare. Då han vid sextiden, efter en Dubonnet, satte sig till bords med den övriga familjen längst borta vid biljarden, nådde hans andliga livaktighet sin kulmen. Han strödde omkring sig kvickheter, vilka tyvärr besvarades med tystnad av den övriga familjen. Middagens spiritualitet övergick under kvällens lopp så småningom antingen till en benhård dogmatism, som madame Sénéchal kallade envishet, men som han själv gav rangen principfasthet, eller också, om han satt med dåliga kort, till en av ett grymt öde slagens snarstuckenhet. Senast klockan halv elva reste han sig från bordet, till och med om han råkade sitta med en god hand, och sade god natt med ett 'sluffen geh'n'. Detta något egendomliga avskedsord hade han lärt sig av tyska soldater, som under fransk-tyska krigets senaste del varit stationerade i staden och besökt hans — eller rättare hans fars — kafé. Han berättade också om den tiden för Petreus, som så småningom gissade sig till att "sluffen geh'n" skulle betyda schlafen gehen. Det var på det hela taget hyggliga karlar, tyskarna, godmodiga och lätta att komma överens med, fastän man inte kunde deras barbariska språk. Han hade visserligen inga sympatier för Bismarck. Det var en skurk. Men samtidigt var han en karl, då däremot Napoleon III var en skitstövel. Det borde ha varit tvärtom.

Monsieur Sénéchal var i fråga om sin politiska åskådning framför allt skeptiker och egoist. Han hade kommit till världen under den andra republikens sista år, vuxit upp under det andra kejsardömets glansdagar, som ung man bevittnat dess nesliga fall, för att sedan i sina mannaårs kraft ha upplevat Panamaskandalen och Dreyfusaffären. Panamaskandalen hade inte vållat honom någon större sorg, knappast ens en överraskning. Som krögare kände han politikerna och visste vad de gick för. Det var ett föraktligt släkte, som man kunde vänta vad som helst från. Förr eller senare gjorde politiken en av naturen jämförelsevis hederlig karl till en samvetslös arrivist och intrigör. Dreyfusaffären hade drabbat honom hårdare. Armén hade varit hans sista hopp, det enda fasta och bestående i virrvarret och villervallan. Han hade trott i det längsta på Dreyfus skuld, därför att han *ville* och *måste* tro på den. Men hans av omständigheterna alltmer utvecklade skepsis hade tvingat honom att till sist se sanningen i vitögat. Det var som om en religiöst troende plötsligt berövats sin Gud. Nu hade han bara egoismen kvar — hotellet, familjen, den kontinuitet som låg i tronföljden. Men villkoret för den kontinuiteten var fred. På så sätt hade den forne armédyrkaren blivit pacifist, en in i hjärtetrötterna desillusionerad fredsvän, som trots sitt englandshat hade tackat den Gud, han inte trodde på, för alliansen med det trolösa Albion och som följde kurvorna i utrikespolitiken så som aktiejobbaren följer börsnoteringarna under en ekonomisk kris — i ständigt ängslan för morgondagen.

Av fruktan för kriget hade han till och med gått så långt att han sympatiserade med Caillaux. Dennes försök att få till stånd ett mindre spänt förhållande till Tyskland hade förmått Sénéchal att svälja förbittringen över Caillaux' förslag till en rättvisare skattefördelning, som skulle ha kostat Sénéchal ett par hundra francs mera i skatt om året.

Petreus hade en gång framhållit för honom inkonsekvensen i att på samma gång vara Caillauxsympatisör och englandsvän — Caillaux var ju englandshatare.

Men Sénéchal svarade att, när det gällde freden, fick kravet på konsekvens fara.

*

Just nu tog han sin eftermiddagslur. Han låg på rygg på den stora dubbelsängen, med gårdagsnumret av *Le Journal* under kängorna för att inte smutsa ner täcket. Kavajen hade han hängt över stolskarmen, den solkiga löskragen och manschetterna — det var i slutet av veckan — hade han placerat på nattduksbordet. Fönstret var stängt för hettans skull och luckorna fördragna. Han snarkade högt.

Madame Sénéchal slumrade på sin plats i kassan. Kaféet var tomt och tyst. Det var bara flugorna som surrande dansade kring gaskronorna.

Utanför kaféet stod ett runt järnbord på var sin sida om de öppna dörrarna. Så här dags låg borden i skugga. Vid det ena satt Marcelle, i vit sidenblus och grå promenadkjol. Hon höll på med att modernisera förra årets hösthatt. Då och då buklade hon till den på måfå,

placerade den på sitt mörkbruna hår och vände sig om mot den dammiga rutan, som fick tjänstgöra som spegel.

Vid bordet andra sidan dörren, med ryggen mot väggen, satt Folke Hagstedt i skjortärmarna och de välpressade grå flanellbyxorna högt uppdragna. Han sörplade då och då saft och vatten ur ett vassrör. För resten väntade han på Petreus, som skulle komma tillbaka från Paris. Han hade väntat honom nu i två dagar. Hagstedt och Petreus var från samma stad och hade varit klasskamrater ända upp i sjunde nedre, då Hagstedt blivit relegerad för övervåld mot en lärare, som ertappade honom med att röka på offentlig plats. Hagstedt befann sig just då på promenad med sin själs älskade, och i harmen över den skymf, han utsatts för i denna ömtåliga situation, hade han gett läraren en örfil. Och så hade han blivit relegerad. Hagstedts och Petreus' vägar hade skilts. Några intimare vänner hade de aldrig varit under skoltiden. De hade haft olika intressen. Hagstedt spelade tennis, sparkade boll och hade A i gymnastik. Han kunde hänga i krokig arm så länge, att man till sist tröttnade att se på honom. Vårterminens gymnastikuppvisning var hans stora dag. Han samlade många beundrarinnor från flickläroverkets högre klasser. När han gick armgång eller gjorde grensprång över stora hästen med fyra tredjeklassister på hästryggen, blev det dödstyst i gymnastiksalen som under ett dödssprång på cirkus. Hans mening var att bli officer. I stället hade han blivit relegerad.

En kväll, många år senare, möttes Hagstedt och Petreus på nytt — på ett kafé i Montparnasse. Som vanligt

i sådana fall hade det ögonblickligen uppstått mellan dem de gemensamma skolminnenas intimitet. Hagstedt var redan halv eller trekvarts fransman, interfolierade sin svenska med "enfin" och "eh bien" och interpunkterade eller strök under sina yttranden med franska handrörelser och axelryckningar. De gjorde till en början ett löjligt intryck på Petreus på grund av sin kontrastverkan med hans nordiskt blonda, blåögda och uppnästa nuna. Men man kom snart underfund med att de inte var ett utslag av tillgjordhet. Petreus erinrade sig att en av Hagstedts utmärkande egenskaper — utom rättskänslan och kroppsstyrkan — varit hans förmåga att härma lärare och djur. Den hade gjort honom mycket populär. Han borde, med en smula målmedveten träning, ha kunnat skapa sig en bana som varietéartist. I stället hade han omedelbart efter den skickensedigra örfilen sänts till Paris, där hans far hade förbindelser. Hagstedt hade skött sig bra. Han sörjde inte över att den svenska armén i honom förlorat en framstående gymnastikofficer. Vid några och trettio års ålder hade han egen agenturaffär och hade gift sig med samma flicka som hade varit i hans sällskap, då han slagit läraren. Han var populär också i Paris bland landsmän både på högra och vänstra Seinestranden. Bland de förra hade han bildat en roddklubb och de senare var han villig att ge smärre handlån. Han köpte också då och då för en billig penning tavlor av målare i knipa. Hagstedt hade på så sätt så småningom skaffat sig, utom vänner, en konstsamling, som han själv var mycket stolt över. Han betraktade sig också — inte utan rätt — som mecenat i blygsam skala. Det egendomliga

inträffade, att han med tiden förvärvat ett alltmer uppodlat sinne för konst. Han hade med andra ord vad man på vänstra Seinestranden kallade "blick".

Egentligen skulle han vid den här årstiden ha legat i Åhus. Där hade hans gamle far ännu en villa. Där hade Folke Hagstedt härjat som pojke. Och dit skickade han varje år, strax före midsommar, sin hustru och sina två barn. Han ansåg julgran, midsommarstång och dalmas-, respektive dalkulledräkt som oundgängliga ingredienser i ett utomlandsfött svenskt barns uppfostran. Själv förenade han sig med familjen i mitten av juli, då Paris tömdes och affärerna låg nere. Han brukade ta sex veckors semester. Men i år hade han dröjt sig kvar. Han ville se, hur det skulle gå. Han hade också vissa intressen att bevaka. Om han reste hem, skulle det kanske bli omöjligt att komma tillbaka. I varje fall skulle det bli förenat med trassel och tidspillan. Han föredrog att stanna kvar för att se, hur det skulle utveckla sig. För två veckor sedan hade han flytt från hettan i Paris och rest ut till Petreus. Men han hade inte haft mycket sällskap av honom. Petreus hade måst resa in till Paris för Caillauxprocessens skull. Den hade hållit på nu i över en vecka. Petreus hade sagt att han skulle komma tillbaka, så fort han kunde, efter processens slut. Det var nu tre dagar sedan domen fallit. Hagstedt började bli allvarligt orolig. Inte för Petreus' skull, utan för sin egen. Det började se allt dystrare ut. De sista telegrammen, som satts upp utanför banken på rue de Paris, hade meddelat att tyskarna proklamerat "tillstånd av hotande fara". Det betydde kanske inte mobilisering. Men bra nära.

Marcelle och Hagstedt växlade inte många ord. Då och då suckade någon av dem.

— Vilken hetta!

— Fruktansvärt!

— Ska den aldrig upphöra?

— Det ser inte så ut.

Hettan hade nu hållit i sig nära en månad. Grönskan i järnvägsparken mellan Henri IV och stationen var redan förbränd och gräset gulbrunt. Löven svartnade och föll av. De bildade en prasslande massa på gångarnas grus, som på hösten. Luften darrade av hetta, och från en vit himmel strömmade solstrålarna ner som ett glödhatt skyfall. Ibland kom en bil rusande fram längs rue de Paris i vildsint, fransk fart och rörde upp ett dammoln, som länge blev hängande orörligt i luften likt en lång, bensinstinkande, grå slöja.

Marcelle såg då och då upp från sitt arbete med hösthatten och gav Hagstedt en snabb, skygg blick. Det låg både en fråga och en uppmuntran i den. Hagstedt besvarade den med ett leende. Han var tillräckligt mycket fransman för att, trots hettan, se på henne som en fransman ser på en ung kvinna — till att begära henne. Han var en god äkta man; men han gjorde sig inte något samvete över tillfälliga divertissemang. Äktenskapet var *en* sak och en mycket ansvarsfull sådan. Erotiska förströelser en helt annan. De båda var — eller blev — som adwers och revers på samma medalj eller som ett Janushuvud, vars ena ansikte var riktat mot kontinuiteten och allvaret, medan blicken på det andra sneglade efter tillfällena till tidsfördriv. Han hade redan första dagen till deras fulla värde uppskattat

hennes fysiska behag och den psykiska charm som avtecknade sig i hennes slanka lemmar, den långa halsens smäckra böjning och den skygga, nyfikna blicken i de stora mörka ögonen. En snabb granskning hade också förvissat honom om att hon med tiden skulle bli lika stor och tung som sin mamma — en förutsägelse som emellertid inte bekymrade honom just nu. Men vid första ögonkastet hade hon också väckt en annan känsla inom honom, visserligen vag från början, men sedan allt starkare. Han tyckte synd om henne. Eller rättare: han skulle ha tyckt synd om henne, om hon inte varit fransyska. Instinkten sade honom att, utan det tabu som skyddade en fransk familjeflicka, skulle det gå åt pipan för henne. Det fanns i hennes blick, i hennes rörelser, till och med i hennes sätt att gå — en smula inåt med vänstra foten, som gav henne en snubblande gång — en tragisk värnlöshet.

Han grävde upp klockan ur byxfickan:

— Tåget är redan en kvart försenat.

Oron steg upp inom honom på nytt. Om Petreus inte kom med tåget i dag, skulle han själv resa tillbaka till Paris nästa morgon. Han tänkte på sin hustru och sina barn och greps av en våldsam längtan efter dem. Det var visserligen skönt att ha dem i säkerhet. Men han själv? Han borde ge sig i väg, han också, innan det blev för sent. Frågan var vad han skulle göra hemma, om det blev allvar av? Och vad skulle han göra i Paris? Hur skulle han kunna föda och kläda sin familj? Hur skulle han kunna få någon anställning där hemma, efter alla dessa år? Oron växte till plötslig ångest. Han kände sig med ens fruktansvärt ensam.

Vad hade han egentligen här att göra, i denna lilla håla?

— Tåget är försenat, sade han igen.

— Oui, monsieur, det är det nästan alltid.

— Inte så mycket som i dag. Redan tjugo minuter. Det är mycket på en sådan liten sträcka.

— Kanske, svarade Marcelle, satte hatten på huvudet och speglade sig i den dammiga rutan, ni saknar visst er vän mycket?

— Ånej, det kan jag inte säga. Det har varit lugnt och fridfullt här ute. Tänk på de stackars satarna i Paris, i den här hettan.

— Jag skulle gärna vilja byta med dem, hur hett det än är. Det är så sällan jag kommer dit. Tänk, om man *bodde* där.

— Paris är en mycket farlig stad, mademoiselle.

I samma ögonblick hördes steg inne i kaféet. Det var monsieur Sénéchal, som avslutat sin eftermiddagslur. Marcelle samlade skuldmedvetet in sina grejor och försvann samtidigt som hennes pappa stod i dörren. Han hade ingenting emot att Marcelle talade med utlänningar. Han ansåg dem ofarliga. Ingen väluppfostrad fransk flicka slog sig i slang med dem. De kunde vara bra på sitt sätt, både i sitt eget land och som turister. Men de var väsensfrämmande. För övrigt tycktes de endast vara intresserade av det slags erotik, som bekvämast tillhandahölls av skökor. Trots detta kunde han av gammal vana inte underlåta att ge henne en blodsprängd blick, när hon passerade förbi honom in i kaféet.

— Tåget är försenat, monsieur, sade han.

— Nära en halvtimme.

— Statens järnvägar, monsieur! Statens järnvägar! Sen staten övertog den här banbiten för tre år sen, har det varit rena kaos. Och dubbelt så många funktionärer. Det finns så många av dem att de trängs på perrongen. Får politikerna hållas en tio år till, är vi alla funktionärer.

Han ryckte på de tunna axlarna, fiskade snugga och tobakspung ur kavajfickorna, stoppade och tände. Och med en ilsken blick på Hagstedt, som om han vore skuld till allt detta elände, tillade monsieur Sénéchal:

— Och vad är det för slags folk som bestämmer? En massa advokater och skollärare! Pah!

— Nu ger det signal, sade Hagstedt.

En lokomotivvissla skar genom luften och ett lokomotiv pustade astmatiskt in på stationen. Han reste sig upp, som om han tänkte gå Petreus till mötes. Byxbaken klibbade vid kroppen. Han skakade på benen ett slag och satte sig igen, på en annan stol.

*

Det var inte många resande med tåget. Sist bland dem kom Petreus släpande på en tung, engelsk läderväska som han ställde ifrån sig vid Hagstedts bord, medan han själv sjönk ned på en stol. Svetten rann från hans panna. Den mjuka löskragen var solkig och skrynklig. Hagstedt såg frågande på honom utan att säga något. Petreus torkade svetten från pannan så gott han kunde med den redan genomdränkta smutsiga näsduken.

Nu hade också madame Sénéchal och Marcelle kommit till. När han stoppat näsduken tillbaka i fickan, sade monsieur Sénéchal med en för honom sällsynt låg och mjuk röst:

— Någonting nytt?

Petreus ryckte på axlarna:

— Inte mycket mer än vad som står i tidningarna. Kaféterrasserna är borta. Utanför en del banker står det ett anslag om att inga sedlar växlas. Alla broar och järnvägsövergångar tycks vara besatta av militär. Jag åt lunch i dag på Napolitain med de engelska korrespondenterna. De brukar vara väl underrättade. De påstod att Wien börjat ge med sig, förmodligen efter påtryckning från Berlin. Men det allra sista jag hörde var ett rykte om att Berlin i förmiddags gett order om allmän tysk mobilisering. Det lär ha stått i en extraupplaga i en Berlittidning. Om det är sant, kan det inte ha varit tyskarna, som förmått Wien att stämma ned tonen. Om den nu stämts ned.

Madame Sénéchal stod orörlig i dörren, med de sammanknäppta händerna vilande på den runda, utskjutande magen. Hennes man snöt sig baklänges och svalde hörbart. Hagstedt satt framåtlutad med armbågarna mot låren och stirrade ned i gatläggningen. Ingen av dem yttrade något. Madame drog en lång, djup suck. Petreus reste sig upp:

— Jag måste hem och få lite rent och torrt på mig före middagen. Går du med, Folke?

Sénéchal vinkade hemlighetsfullt åt Petreus bakom madames rygg och drog sig in i kaféet. Petreus följde

efter. Sénéchal tog honom med sig in i den tomma matsalen.

— Jag förstår att ni inte ville oro min hustru. Men tala om för mig vad ni hört?

Petreus försäkrade att han berättat, vad han visste.

— Paris är så fullt av rykten. Jag har under de här tre dagarna hört flera än under hela mitt föregående liv. Men det är ingenting annat än rykten ännu så länge.

— Era vänner engelsmännen? Sa de om England skulle gå med eller inte?

— De var inte säkra på det. Det berodde på, trodde de.

Sénéchal spände ögonen i honom:

— Berodde på vad?

— På allmänna opinionen.

Sénéchal teg en lång stund. Till sist bröt han ut:

— Dessa förbannade, trolösa engelsmän! De har varit vår arvfiende i över femhundra år. Det var vanvett från början att sätta någon tro till dem. Entente Cordiale! Snyggt! Lämna oss i sticket! Ah, merde alors!

Han kammade nervöst sina grånade polisonger med fingrarna. De stod båda tysta en stund. Till sist frågade Petreus:

— Har inte officerarna sagt någonting?

Sénéchal tvekade en stund, innan han svarade — och det kom en glimt av misstro i hans blick:

— De har sagt till om större inköp till mässen. Men säg inte detta till någon!

— Det betyder alltså att de väntar reservofficerarna när som helst.

Sénéchal betraktade en stund sin pipa. Till sist sade han:

— Min hustru kan inte sova om nätterna. Hon har tre söner som ska ut, om det blir allvar. Sådant tar på en kvinna. Jag har all möda i världen att hålla humöret uppe på henne. Ingen ängslan är som en mors. Det är en sanning som jag kommit underfund med på riktigt allvar först de senaste dagarna. Vi män tar det på ett annat sätt.

Han snöt sig baklänges och blev sedan åter tyst. Petreus gick tillbaka till Hagstedt. Madame stod fortfarande i dörren:

— Monsieur, sade hon, när han passerade förbi henne.

Han stannade.

— Nej, det var ingenting . . ., sade hon och skakade på huvudet. Ingenting alls . . .

Petreus och Hagstedt hjälptes åt med väskan till Petreus' dubblett. De växlade inte ett ord under vägen. Först sedan Petreus tagit en kall avrivning och satt vid skrivbordet i badrocken, sade Hagstedt, som vräkt sig på schäslongen:

— Von Richnow reste häromdagen. Och den tyske hovmästaren på Angleterre gav sig i väg i går.

Petreus satt tyst en stund, innan han svarade:

— Jag träffade von Richnow i förrgår, före midnatten, utanför Weber. Vi tog en apéritif tillsammans.

— Sa han nånting?

— Han sa att han skulle ta nattåget till Tyskland samma kväll.

— Var det allt?

— Nej. Han sa att egentligen borde vi ha tömt en flaska champagne tillsammans. Men han föreslog att vi skulle vänta, tills han kom tillbaka i slutet av september. Han sa: "Und dann trinken wir Champagner, Petreus!" Och så talade han om Paris och Frankrike och hur underbart det var här, den enda stad och det enda land, där människor var vänliga och man kunde få göra och vara precis som man ville. Petreus gjorde ett uppehåll, innan han tillade: *Och så sa han: Det är bara en sak som fattas här: tysk ordning.*

Petreus höjde rösten:

— Frånsett bristen på logik — för hur i helvete kunde Paris vara Paris under preussarregim! — vilken mentalitet! Här är en herre som kom hit praktiskt taget som flykting, så gott som landsförvisad för att slippa bli inburad för majestätsbrott. Du vet kanske inte, att han skrev en bok om Kaisern — den hette visst "der Kaiser als Künstler" — och förlöjligade honom, så att han måste rymma. Han har bott här i, såvitt jag vet, femton år. Han kände sig eller lät åtminstone påskina att han kände sig som en parisare. Han levde på fransmän. För en spottstyver köpte han tavlor av ännu inte kända franska målare. Han betalade femtio francs — femtio francs! — för sin första Rousseau, och han sålde den några år senare i Tyskland för tiotusen. Han tog unga franska målare på entreprenad och gav dem trehundra francs i månaden, på villkor att de skulle ge honom rubb och stubb av sin produktion. Han skrev om dem i tyska konsttidskrifter och fick sedan höga pris för deras tavlor. Han har under de här åren sam-

lat en liten nätt förmögenhet på Frankrike. Och nu vill han ha tysk ordning i landet! Vad ger du mig för den!

Hagstedt låg länge tyst. Till sist vräkte han sig över på sidan och sade:

— Vad svarade du på det?

Petreus ryckte på axlarna:

— Jag borde naturligtvis ha svarat: "Lieber Richnow, das lässt tief blicken!" Men det gjorde jag inte. Min slagfärdighet är av typen *esprit d'escalier*. Och för resten blev jag både ledsen och förbannad. Jag hade inte väntat det av honom. Han har alltid framställt sig som en vän av Frankrike. Han har alltid sagt, att han inte trivts någon annanstans än här. Nu avslöjade han sig.

Det blev en lång paus.

— Nämnde du inte en gång, att han hade en farbror som var general?

— Jo. Armékårchef till och med. Det är en gammal militärsläkt.

— Han såg ut som en civilklädd gardesofficer med sin monokel och mittbena.

— Själv var han övertygad om att han såg ut som en engelsk lord.

Petreus tände en cigarrett, öppnade sin post och ögnade igenom den.

— Vi måste ge oss härifrån, sade han. Jag telegraferade i går till tidningen att skicka mig en telegramremissa på ett par tusen francs för alla eventualiteter. Pengarna bör vara här i morgon, såvida inte någonting särskilt händer innan dess.

Hagstedt satte sig plötsligt upp, som om han väckts av en alarmsignal.

— Tänk om det redan är för sent?

— Att komma till Paris?

— Nej, hem till Sverige?

— Vet inte. Jag har aldrig varit med om ett europeiskt krig förr och har ingen aning om hur det går till.

— Man skall väl alltid kunna ta sig hem på något sätt över England.

— Om England själv går med, blir det kanske inte så lätt den vägen heller. Men vad vet jag.

Hagstedt började gå av och an i rummet:

— Det vore alldeles förbannat, om man inte skulle kunna komma hem. Och om man kommer hem och måste stanna där tills kriget är slut, vad ska man föda hustru och barn på där hemma?

— Richnow tycks vara av den uppfattningen att det hela är över på ett par månader, annars skulle han inte ha bjudit på champagne i slutet av september. Och han bör ju sitta inne med underrättelser från tämligen vederhäftigt håll.

Hagstedt stannade och såg på Petreus:

— Tänker du inte försöka ta dig hem, om det smäller?

— Jag tänker stanna här. Förmodligen vill tidningen det. Och själv vill jag det också. Det är inte varje dag man har tillfälle att på nära håll se ett stormaktskrig, som man har hört talas om i alla dessa år.

Han räknade på fingrarna: I sju och ett halvt år.

— Du tar tydligen det här som ett skådespel eller som en tidningssensation.

— Jag är nyfiken. Vilket inte hindrar att jag tar det som en tragedi. Den otroligaste tragedi jag kunnat tänka mig få uppleva. Och jag vill uppleva den på nära håll.

När de vid sextiden på väg till middagen passerade banken, hade ett nytt meddelande satts upp på anslags-tavlan. Det sade att förmiddagens iltelegram om allmän tysk mobilisering berodde på ett misstag. Lokalanzeiger, i vars extraupplaga meddelandet publicerats, hade tryckt ordern för att ha den färdig, i händelse den verk-ligen skulle behöva skickas ut. Genom slarv på tid-ningens expedition hade upplagan kommit ut i rörelsen. De tyska åtgärderna inskränkte sig fortfarande till proklamerandet av "tillstånd av hotande fara".

*

Petreus skildes från Hagstedt tidigt den kvällen. Han skulle gå hem för att börja packa, gå igenom sina skrivbordslådor, där över två års brev och manuskript-koncept hunnit lagras, bränna eller makulera, välja ut böcker och på det hela taget söka komma underfund med vad han skulle ta med sig och lämna kvar för en tidsperiod, om vars längd han inte hade någon aning.

Efter middagen på Henri IV hade de gått över till Alphyddan, ett litet kafé vid Järnvägsparken, där officersskårens ungarlar brukade dricka en slät kopp kaffe, spela kort eller ett parti biljard, innan var och en gick till sitt vid tiotiden.

Petreus hade sedan mer än ett år hunnit bli mer eller mindre bekant med dem. De var, på ett eller annat

undantag när, kulturellt intresserade män, från äldste ryttmästaren till yngste underlöjtnanten. De hade gått genom det franska gymnasiets stränga klassiska skolning och lärt sig föra en konversation med iakttagande av logiska distinktioner. De kunde tala litteratur, konst och teater i ordalag, som vittnade om personlig smak och förtrogenhet med ämnet. Som son till en militär och uppfödd i en liten garnisonsstad hade Petreus redan från början intresserat sig för dem. Han kunde inte undgå att göra jämförelser. Det som först slog honom — innan han lärt att personligen känna dem — var deras ytterst måttfulla levnadsvanor, inte minst i fråga om dryckjöm. Sénéchal hade talat om för honom, att det på mässen inte dracks champagne mer än två gånger om året — nyårsafton och fjortonde juli; återstoden av året nöjde man sig, trots sina ekonomiska förhållanden och ofta högaristokratiska börd, med vanligt, enkelt bordsvin. De föreföll också att vara hårt tränade och strängt sysselsatta, fyllda av ett ansvar och ett allvar, som satte sin prägel på dem också under fritiden — det var sällan man hörde dem skratta eller skämta. De utmärkte sig dessutom — vid en jämförelse med den svenske garnisonsofficeren — för en blygsamhet och tillbakadragenhet i uppträdandet, som i Petreus tycke ibland kunde gå till överdrift. Det var som om de ständigt ville inpränta i den civila befolkningen, att de var republikens tjänare. Kanske var denna attityd resultatet av en strängt genomförd politik, vars minutiösa efterlevnad noggrant övervakades av den lille magre, energimättade översten med det i Marocko soltorkade ansiktet, de yviga knävelborrharna och de mörka

ögonen med den snabba, stickande blicken. Förmodligen berodde deras, trots den färgrika uniformen, anspråkslösa uppträdande på — i varje fall trodde Petreus det — att Dreyfusprocessen ännu inte låg mer än tio, femton år tillbaka i tiden. Den gick — likt en kuslig vålnad — ännu igen vid varje tillfälle, kritiken riktades mot armén. Det var med officerskåren som med Cæsars hustru, sedan hon börjat bli misstänkt. Och Dreyfusaffären hade inte bara gjort kåren misstänkt — skandalen hade, mot folkets innersta och hettaste önskan, dömt arméns ledare som samvetslösa, moraliskt mindervärdiga individer. Domen hade i folkmedvetandet efterlämnat ett spår som endast långsamt ärrat sig. Förtroendekrisen var vid det här laget överstånden — armén hade det sista året åter blivit populär, inte minst därför att nationen ville och måste ha någonting att tro på i den tredje republikens parlamentariska kaos och inför hotet av de ständigt återkommande internationella kriserna. Den var populär inte minst i denna lilla stad. När en skvadron två lördagskvällar i månaden red genom gatorna med smattrande trumpeter och, vintertiden, med fackelbärande förridare, gick man, kvinna och barn ur huse och hälsade den med näsduksviftningar och "Leve armén". Det var inte bara ett skådespel som fägnade ögat: det var ett hopp som föddes på nytt, en trygghetslängtan, som började förverkligas.

När allt kom omkring kunde kanske rötterna till det anspråkslösa uppträdandet sökas ännu djupare än i Dreyfusprocessens dy — i det förkrossande nederlaget 70—71. Åtminstone trodde Petreus det för egen del,

samtidigt som han var villig att medge, att denna förmodan stärkts av ett rent personligt minne från hans egen uppväxttid. Hemma på bordet i hans fars hem hade det legat — och låg väl ännu — ett praktverk i gult band. Det handlade om det fransk-tyska kriget och var rikt illustrerat. Det var illustrationerna, som till en början väckt Stellans lidelsefulla intresse. Han fick bara lov att bläddra i boken i sin fars närvaro och först sedan han tvättat händerna, för att inte sätta fläckar på pärmarna. Han tvättade dem gärna och omsorgsfullt. Det var bilder från de berömda slagfälten: kavallerichocker, sårade och stupade soldater, artilleri i stridsställning med rökmoln utslungade från kanonmynningarna, döda och uppsvällda hästar med benen i vädret. Eller det var reproduktioner av berömda målningar: Detailles "Le rêve", Forsbergs "En hjältes död", von Werners "General Wimpffen underhandlar med Moltke om kapitulationen i Sedan" och "Bismarck rider kejsar Napoleon till mötes", Camphausens "Kejsar Napoleons möte med konung Wilhelm på slottet Bellevue" och många andra. Stellans far kunde ibland sätta sig vid sidan om honom i soffan och förklara bilderna och deras historiska bakgrund. Han tröttnade aldrig på att framhålla tyskarnas överlägsenhet, deras generalers genialitet och soldaternas mod. Men trots detta var det fransmännen, som intresserade Stellan mest. Utan att han kunde förklara varför, ville han hellre vara en slagen fransman än en segrande tysk, hellre en döende hjälte på Forsbergs tavla än den massivt bredryggade Bismarck, där han red för att möta den slagne Napoleon, som väntade honom vid sidan av

sin vagn i det höstliga landskapet, hellre den böjde, besegrade Wimpffen, som mödosamt stödde sig med vänstra handen på konferensbordet, än den magre, rake, strame Moltke. Han visste inte, varför de slagna fyllde honom med en förnimmelse som kom det att kännas underligt i halsen, då däremot tyskarna ingav honom en känsla av fruktan, avsky och hat. Han visste det inte, därför att han ännu inte visste vad medlidande var, eller att ett sådant ord överhuvudtaget fanns. Minnet av praktverket på det ovala bordet framför soffan i faderns rum hade så småningom fördunklats av tusen andra intryck, upplevelser och ting. Men när han första gången på Paris gator såg en fransk kyrassiär till häst, stod det åter nymornat och livslevande framför honom. Det fyllde honom med beklämning och en fruktan för framtiden, om vars verklighetsgrund han inte längre svävade i ovisshet. Den dagliga åsynen av de små husarerna i den lilla staden och samtalen med officerarna om litteratur och teater i Alphyddans kafé hade alltid som bakgrund — nederlaget: Detailles segerdröm som blev till förödmjukelse.

*

Petreus hade hoppats att av officerarnas utseende och beteende denna kväll kunna gissa sig till vad som skulle hända de närmaste tolv timmarna. Han fick inte tillfälle att tala med någon av dem. Han önskade det inte heller, i känslan av att situationen inte lämpade sig för ett närmande från hans sida. Han var utlänning. Det kunde tänkas att hans försök till konversation skulle

uppfattas som ett utslag av illa dold nyfikenhet. Han kunde inte upptäcka någon synbar förändring hos dem. De drack kaffe vid två bord mittemot det, där Hagstedt och han satt. När de reste sig och gick vid vanlig tid, nickade de åt honom och sade god natt. Hagstedt och han kom överens om att ingenting kunde hända under nattens lopp. Så mycket tycktes självklart, att meddelandet om tyskarnas mobilisering verkligen varit en anka eller i varje fall förhastat.

Kvällen hade inte fört med sig någon svalka. Sedan solen gått ned, strömmade hettan ur gatstenarna och husväggarna som ur en bakugn. Han klädde av sig, blev sittande i pyjamas vid det öppna fönstret och stirrade ut i den dödsstilla natten, på det tomma lilla torget nedanför, de månskensvita husen och den smäckra katedralspiran som stod kolsvart mot den ljusa rötmanadshimlen med den förgyllda kyrktuppen som en bisarrt utformad aftonstjärna.

Efter de sista dagarnas tilltagande spänning, Paris fruktansvärda hetta och buller, människornas ängslan och tidningskolportörernas hesa skrik kände han nu ett sällsamt lugn svepa sig kring honom, mjukt, nästan svalkande. En natts frist... Några fattiga timmar, under vilka ingenting kunde hända...

Det var en egendomlig tillvaro som människorna plötsligt kastats in i. *En hel natt!* Ännu för en vecka sedan kunde man sitta och göra upp planer månader i förväg — den naturligaste och självklaraste sak i en värld, där de förändringar, som är liktydiga med liv, i det stora hela inte sprängde stabilitetens ram eller klippte av kontinuitetens tråd. Och nu hade man plöts-

ligen blivit tacksam för några timmar! Andra sidan dem låg ovissheten, kanske katastrofen, ett stormaktskrig, den väldigaste sammandrabbning som ägt rum sedan den förste Napoleons era, då en hel kontinent lagts i ruiner. Han kunde inte fatta det. Innerst inne trodde han inte på det. Så dåraktiga kunde inte människorna vara. Det var otänkbart. Om ett år skulle han sitta här i fönstret och stirra ut i röt månadsnatten som nu och minnas de här dagarna, som man erinrar sig en mardröm. Det hade sett hotande ut åtskilliga gånger förut under de senaste åren — ända sedan österrikare år 1908 hade annekterat Bosnien och Herzegovina, hade knappast ett år gått utan en storpolitisk kris. Men i sista stund hade faran avvärijts eller begränsats till det oroliga hörnet nere i Balkan. Man hade inte vågat sig på ett stormaktskrig. Man hade ryggat tillbaka för ansvaret och risken.

Här ute i tystnaden, i den stilla staden, borta från Paris hetsande rykten, här ute, där man kunde tänka något så när klart, kände han sig alltmera övertygad om att det inte skulle bli allvar av denna gången heller. Nu som förr var det sabelskrammel och bluff. När det närmade sig avgörandet, blev kinderna bleka av eftertanke till och med på brushanarna. Man fick inte underskatta statsöverhuvudenas och militärens intelligens. Ett krig betalade sig inte längre, inte ens för segrarna. Det hade med övertygande visshet bevisats av en rad skribenter med Norman Angell i spetsen. Vad skulle till exempel Tyskland vinna på ett krig, som det inte kunde få på fredlig väg? Det hade redan gått förbi England i den industriella världskonkurrensen. Det åt-

njöt samma fördelar i de brittiska kolonierna och dominions som England själv, utan att betala en penny för dem. Hamnar och varumarknader stod till deras förfogande utan extra kostnader. Dem fick England ensam kännas vid. Man behövde inte vara clairvoyant för att se, hur Tyskland inom tio år skulle komma att lämna England bakom sig.

Nej, det blev inte krig.

Till detta hade under de senaste decennierna kommit ytterligare en faktor, som man inte behövde räkna med på Bismarcks tid — den internationella arbetarrörelsen. Även om man var tillräckligt vanvettig för att våga ta risken av ett krig, var man så säker på att få de organiserade arbetarmassorna med sig? I England skulle det inte gå att få arbetarna att gå med på ett anfallskrig — inte efter boerkriget. Inte i Frankrike heller. Mordet på Jaurès var ett tydligt tecken på hur rädda chauvinisterna var för arbetarnas fredsvilja. Och i Tyskland var arbetarpartiet fastare organiserat än i något annat land. Vad kunde de tyska arbetarna vinna av ett krig? Ingenting av vad de önskade. Det var väl knappast troligt att en militärkast skulle bli medgörligare efter en seger än före den? Det var inte på den vägen den sociala revolutionen och det socialdemokratiska programmet skulle förverkligas. Snarare då genom ett nederlag — som i Frankrike 70 och 71. Men var det troligt att millioner tyska arbetare skulle bevilja krigskrediten och slå ihjäl sina franska och engelska bröder för att deras eget land skulle bli besegrat?

Nej, det blev inte krig. Ett stormaktskrig skulle inte bara vara ett brott mot civilisationen utan också en

dumhet av sådana proportioner, att tanken vägrade att fatta den, liksom den vägrade att fatta oändligheten och evigheten.

Nej, det blev inte krig.

Men i samma ögonblick han kom till denna slutsats, steg det upp inom honom en egendomlig känsla, som han till en början inte kunde precisera — någonting som liknade en missräkning, en besvikelse, en förnimmelse av att han gått miste om någonting, liksom när man i barndomen inte fått en julklapp som man önskat sig. Man hade fått andra, mycket bättre, nyttigare och kanske till och med roligare. Men man hade inte fått *just den*. Och för en stund greps han av saknad.

Det var också ett barndomsminne, som nu vaknade inom honom. Han kunde inte erinra sig hur gammal han varit. Men han hade varit tillräckligt gammal för att något så när förstå vad kriget betydde. En dag hade hans far kommit hem och sagt, att hans batteri antagligen skulle kommenderas till Gotland för att försvara Sverige mot ryssarna. Och fadern hade tillagt, att det alltså en gång skulle bli allvar av och att han skulle slippa gå omkring och bara *leka* ett helt långt liv. Stellan hade blivit överförtjust. Han hade skrutit för sina kamrater: "Pappa ska ut i krig! Ett riktigt krig!" Att leka krig var de roligaste han visste, och han förstod hur mycket roligare det måste vara för en stor karl att få leka krig på allvar. När hans far några dagar senare — kanske det var en vecka eller en månad — på Stellas fråga, när kriget skulle börja, svarade att det tydligen inte blev något av utan bara var ett skrämskott — det ordet mindes Stellan sär-

skilt — blev han mycket ledsen. Mycket mera ledsen än fadern.

Det var en liknande känsla han erfor nu. Irrationell, oresonlig, stick i stäv mot hela hans inställning till livet i övrigt. Tänkte han närmare efter, var denna känsla kanske inte så alldeles oresonlig och framför allt inte ny. Den var till och med en gammal bekant, i varje fall åtskilliga år gammal. Den hade först presenterat sig under hundåren hemma i Stockholm som en uttråkad, gäslande barhabitué. Under vistelsen i England hade den inte gjort sig påmint så ofta, och när det inträffat, hade den uppträtt i social förklädnad, i frygisk mössa och med revolutionära later. Under åren i Paris hade den gjort talrikare besök; och här visade den sig i olika kostymeringar — som spleenfylld dekadent, moralisk väckelsepredikant, chauvinistisk marktschreier eller brinnande katolsk ungdomsledare. Men vilka förklädnader den än uppträdde i, hade den varit lätt att känna igen. Den kunde byta skinn, men inte själ; skepnad, men inte väsen. Och dess väsen var en olust för, en leda vid det bestående, dess händelselöshet, dess ytlighet, dess petitesser, dess njutningslystnad och försoffning — en leda vid själva *stabiliteten*, en vag eller preciserad längtan till en tillvaro av större mått och renare linjer, av strängare gudar och hårdare öden, en längtan till ursprunglighet, handling, offervilja. Det var inte bara de filosofiska och estetiska förtjänsterna som gjort Bergson till filosofen på modet och packade hans föreläsningssal full med allt slags folk, från studenter till bedagade societetsskönheter och skumma figurer med orent mjöl i påsen. Bergsonianismen hade vunnit

sin popularitet tack vare den intellektuella och estetiska populasens olust vid det bestående, tack vare den otålighet och rastlöshet, som vibrerade under händelselösheten.

Den hade kommit som en uppenbarelse och ett lösenord också till Petreus. Han hade levat högt på den en tid. Det var först i tillbakadragenheten, ute i den lilla staden norr om Paris, som han börjat bli betänksam. Ursprunglighet, offervilja, handling! En aggressivare inställning gentemot livet — gärna det! Men inte handlingen för dess egen skull! Gärna en social omvälvning, en frihetsrörelse, som sopade rent, som gjorde av med klassväldet i England, klickväldet i Frankrike, junker- och militärväldet i Tyskland, despotismen i Ryssland! Gärna det! Ingenting hellre! Men inte en aktivism, bara därför att man tyckte det började bli enformigt; inte någon heroism, bara därför att man längtade efter att slå spelet över ända; inte ett storkrig av ren desperat otålighet. Så uruselt hade man det inte ställt, så slätstruken var inte tillvaron!

Han flyttade sig från fönsterkarmen över till skrivbordet och blev länge sittande med handen under hakan. Han hade ingen lust att börja packa. "Partir, c'est mourir un peu." Och han ville inte resa. När allt kom omkring ville han inte byta levnadsform. Han hade trivts här. Han hade under dessa år utfört ett — som han själv tyckte — ganska gott arbete, i varje fall kvantitativt sett: en roman och en essäsamling. Och så alla artiklarna till tidningen. Och fastän han just nu kände sig utskriven, hyste han inga allvarliga farhågor för framtiden. För tillfället låg han i träde. Men

snart skulle en ny regnperiod komma och bevattna hans uttorkade åkerlappar. Han hade också så småningom skaffat sig vänner här eller, om detta ord var för stort, funnit människor, som han, utan känsla av att besvära eller verka påträngande, kunde växla det antal ord med, som man dagligen behöver växla för att inte tvingas att tala högt för sig själv. Hans liv var till det yttre händelseöst och — idealiskt. Han ville inte skiljas från det.

Han öppnade motvilligt den ena skrivbordslådan och började röra bland sina papper. Plötsligt ryckte han till. Någon hade varit och rotat i hans lådor, medan han var i Paris! Han saknade flera brev, som han visste hade legat just där, innan han for. Tre brev från Sverige och ett från England. Han undersökte de två andra lådorna. Till och med brevpacken, som innehöll Maurens alla brev, var borta. Han stirrade framför sig. Var det hans städerska? Vad kunde hon ha för intresse av de papper han förvarade i sina skrivbordslådor? Hon var en gammal kvinna, hos vilken han hittills inte kunnat upptäcka några andra intressen än priset på matvaror och antracit. Han hade aldrig brytt sig om att låsa lådorna. De innehöll ingenting annat än brev och manuskript, på ett språk som hon inte förstod. Han drog ut byrålådorna. De var orörda. Han gick av och an på golvet. Plötsligt stannade han. Hade polisen gjort besök hos honom, medan han var borta? Miss-tänkte de honom för att vara spion? Hela stan visste ju att han var svensk: Sénéchals, deras kunder, officerarna, borgmästaren, underprefekten, sekreteraren. Senast den 14 juli på kvällen, medan det dansades på

torgen och i Järnvägsparken, hade han tömt ett glas vin med borgmästaren i Henri IV:s kafé. De hade talat om Bernadotterna, om kung Gustaf, som var en sann vän till sitt ursprungliga hemland, och om prins Eugen, som var en stor konstnär och som levat konstnärsliv i Paris, precis som en vanlig ung och glad målare.

Vad hade polisen för anledning att misstänka honom? Var det officerarna som tyckte att hans intresse för franska armén tagit sig för närgångna former? Eller var anledningen den att han umgåtts med tyska skribenter och målare, som gett längre eller kortare gästroller i staden, och talat tyska med dem? Misstänkte de att han var hemlig tysk agent? Och hur länge hade de misstänkt honom? Kanske hela tiden? Han kände sig illamående. Misstanken stod honom upp i halsen. På några ögonblick hade han fattat sitt beslut: han ville inte bo här längre! Vare sig det blev krig eller inte blev krig ville han bort härifrån, så fort han kunde. Som genom ett trollslag eller en plötslig naturkatastrof hade idyllen förvandlats till en smutshög. Misstänkt för spioneri! Husundersökning!

Men det dröjde inte länge, förrän han kom till insikt om att han inte kunde gå brådstörtat till väga. Det skulle uppfattas som flykt och som ett medgivande att han var skyldig. I varje fall skulle det stärka misstankarna och kanske till och med ha till följd att man varskodde polisen i Paris. Det fanns ett annat alternativ — att helt enkelt ta tjuren vid hornen, gå upp till borgmästaren under hans mottagningstid på rådhuset och tala om att det gjorts inbrott i hans våning: egendomligt nog hade bara brev och andra papper kommit bort;

inga som helst värdesaker. Resultatet skulle bli, att man för syns skull dök ned på den gamla städerskan eller — ännu antagligare — att man inte gjorde något alls åt saken. Han kunde gå ännu ett steg längre och fråga rent ut: "Är jag misstänkt för spioneri?" Förmodligen skulle det svaras med älskvärd förvåning: "Hur så? Spioneri?" Det skulle bara förvärra situationen. Under alla omständigheter skulle det bli ännu pinsammare för honom själv, eftersom han medgett att han misstänkte sig vara misstänkt. Det fanns ett tredje sätt: att låtsas om ingenting, stanna en tid och på så sätt visa att man hade rent mjöl i påsen. Och sedan ge sig i väg, för att aldrig mer komma tillbaka till en stad, där man under två år hunnit slå rot och känt sig hemma, i den blåögda tron att man varit en något så när väl-sedd gäst.

Han reste sig med ett ryck från stolen och lyssnade spänt. Från en av de tre gatorna, som mynnade ut i det lilla torget likt tre ringlande bäckar i en tjärn, hördes klappret av hästhovar mot kullerstenarna. Han gick fram till fönstret och ställde sig bakom gardinen, redan medveten om sin roll som spion, och såg den lille översten rida i skritt in på torget i full fältutrustning. Ett par hästlängder efter honom följde ordonnansen med hans två reservhästar. De fortsatte in på den gata som förde ut mot kasernerna. Hans första impuls var att kasta på sig kläderna och skynda dit, för att söka komma underfund med vad som stod på. Men i stället satte han sig på schäslongen. Om han var misstänkt, gällde det att uppträda försiktigt. Han måste undvika

att onödigt väcka uppmärksamhet. Han måste hålla sig hemma, till dess staden vaknade.

Vad kunde det betyda? Det kunde inte betyda någonting annat än att regementet fått marschorder. Officerarna hade naturligtvis vetat om det, redan då de satt på Alphyddan och drack sitt middagskaffe. De hade fått tillsägelse — om det nu behövdes — att låtsas om ingenting. Och det hade de lyckats med. Nu var det förmodligen inte långt till mobiliseringen.

Han blev stående vid fönstret, förlamad. Skulle det ändå till sist bli verklighet — kriget. Det var ofatbart. Det fanns inte något annat ord än detta: *ofatbart*. Omöjligt att tänka sig in i och ändå verkligt. Hur många människoliv skulle det kräva? Hur många städer skulle läggas i ruiner? Hur många landsändar skulle skövlas? Och hur skulle Europa komma att se ut, när det en gång var över?

Gatudörren till huset snett emot öppnades. Bataljonsläkaren, som bodde en trappa upp, visade sig i ytterdörren, i full mundering. Han ledde ut en cykel, stängde dörren sakta efter sig, kastade sig upp på cykeln och körde samma väg som översten ridit några minuter tidigare. Ögonblicket efteråt öppnades dörren på nytt — försiktigt. Doktors hustru stod i nattrock och såg efter sin man. De hade gift sig ett år tidigare. Hon var tung av det barn hon väntade. Hon grät inte, när hon såg efter sin man, och han vände sig inte om för att se efter henne. Kanske visste han inte att hon stod där och såg efter honom. Och så stängde hon dörren, lika sakta och ljudlöst som hon öppnat den.

Han tänkte den i sin oundviklighet banala tanken: hur många hustrur och mödrar följde i natt sina män och söner till dörren för att aldrig mer återse dem? Vad var det för slags människor, som under den senaste veckan bestämt över alla dessa öden? Deras fotografier hade de sista månaderna paraderat till leda i de illustrerade veckotidningarna och i den dagliga pressen: guldsmidda, kraschanprydda herrar. Men hur såg de ut inombords, rekryterade ur ett tunt överklasskikt, omsorgsfullt utgallrade på grund av familjeförbindelser, specialbegåvning, smidighet och förslagenhet? Hade de nånsin, sedan sin barndom, en enda dag levat en vanlig människas liv? Hade de nånsin kommit i kontakt med folket, annat än som godsägare eller badortsbesökare, när de någon gång för några veckor avlägsnade sig från ämbetsrum, fälttågsplaner, mottagningar och festmiddagar? Vilken inskränkt liten värld de levde i, vilken instängd atmosfär de andades, trots praktsalarna de rörde sig i och de lysande jaktpartierna de deltog i! Hur mycket hade de att säga till om, dessa charmanta herrar? Var de, när allt kom omkring, bara guldsmidda redskap? Men vem bestämde? Finansmän och rustningsindustrialister? Också de uppfostrade i en isolerad världs trånga utrymme och artificiella, het-sande atmosfär. Och bakom alla dessa: klacken — chauvinister, pangermaner, panslavister, monomana idealister och vulgära skränföckar om varandra, med munnarna fulla av feta ord om vår plats i solen, vår framtid på haven, vår intressesfär, vår historiska mission, vårt lands prestige. Hur stor procent av en hel världsdels vuxna befolkning representerade dessa indi-

vider, som uppträdde som talesmän för ett helt folks behov och önsknings? Procenten kunde inte vara stor. En på tiotusen? Knappast. Vilket vanvett! Ett vanvett som blivit verklighet!

Han kom att tänka på von Richnow. En fjorton dagar tidigare hade de en kväll suttit och resonerat i Alphyd-dans trädgård om krisen. Det låg väl en överdrift i att kalla von Richnow en välinformerad man. Men han hörde till junkerlassen, hade stor personkännedom och goda försänkningar — han hade bland annat försänkningar vid tyska ambassaden i Paris. Han hade sagt att von Jagow var en nolla och Bethmann-Hollweg en gods-ägarprofessor med ett stort bibliotek och romersk litteratur som hobby. Han hade talat om Österrikes dilemma: det var numera så ruttet invärtes, att det inte kunde hålla sig uppe på annat sätt än genom en framgångsrik utrikespolitik. Det behövde utrikespolitiska segrar för att täppa till munnarna där hemma. Men slåss vågade de inte, annat än med ett mycket litet land. Men inte med någon stormakt — det skulle bli katastrof!

— Nå, men Kaisern, hade Petreus frågat.

— Kaisern vill inte krig. Han vill *leka* krig. Kan han skrämra andra och väcka uppmärksamhet, så mycket bättre och roligare — hans sinne för humor har aldrig kommit över elva-, tolvåringens stadium. För resten — hela den sentimentalt-romantiskt-teatraliskt-heroiska atmosfär, han lever i, har lika mycket med krig att göra som en Wagneropera. Genom Ballin — du vet Hamburgerjuden och skeppsredaren, en av de få verkligt förståndiga vänner han har — vet han också vad Tyskland riskerar med ett krig. Ballin vill inte krig.

— Men varför håller tyskarna Österrike om ryggen då?

— Därför att man vill hjälpa Österrike så långt man tror sig kunna. Du ska komma ihåg, att Franz-Joseph inte kan ha så många år kvar. Vad som händer där sedan vet man inte, allra minst nu sen tronföljaren är borta. Kaos i Österrike-Ungern betyder en svaghet för Tyskland. Det betyder en blotta i Tysklands flank. Det kan bli nödvändigt att annektera Böhmen och Mähren. Men *det* betyder ett europeiskt krig. Och det är här generalerna kommer in. Jag tror inte heller att de vill krig. De har sin begränsning, men de är kloka karlar. Det är inte folk som tar onödiga risker. De är inga hasardspelare. Men av två alternativ väljer de det, som skänker dem den största chansen. Det är bara naturligt. Och alternativen är antingen ett krig nu, när vi har den bästa armén i Europa och Ryssland ännu inte har hunnit komma på fötter efter nederlaget mot Japan, eller ett krig om några år, när Österrike fallit undan och ryssarna kanske har hunnit hämta sig. Det är väl ungefär så de resonerar och måste resonera. De har ansvar för krigsmaskinen. Och den är tiptop nu.

Efter en stund tillade han:

— Men om England går med, blir det inte krig. Den risken vill de inte ta. De kan sin Napoleon.

— Det finns knappast en människa i England, som vill slåss med tyskarna.

— Det är i förbund med Frankrike och Ryssland. Engelsmännen är visserligen trolösa, men möjligheten att de håller ord finns. Och den räknar generalerna med.

— Nå, då blir det alltså inte krig.

— Det tror inte jag heller.

Men von Richnow hade tydligen kommit på andra tankar. Han hade gett sig i väg från den lilla staden den tjugunionde. Dagen därpå hade han rest till Tyskland, antagligen inte utan skäl. Förmodligen hade han blivit underrättad om att någonting hänt. Hade tyskarna blivit övertygade om att England inte skulle gå med? Eller vad? Det var lönlöst att spekulera över frågan.

Han gick ut på vindskontoret för att hämta in koffer-
tar och resväskor. Det var hög tid att ge sig i väg. Han
var länge villrådig om vad han skulle ta med sig och
vad han skulle lämna kvar. Men hela tiden stod det
klart för honom, att allt detta var betydelselöst: han
skulle aldrig komma tillbaka, aldrig komma tillbaka i
ordets djupare mening. Plötsligt hade den tanken slagit
ned i honom som en blix: *från och med nu* — eller
om några timmar — kanske ett dygn eller två — *skulle
ingen komma tillbaka till det gamla*. Det var inte första
gången han upplevde känslan av att nu, just nu, stå
inför något, som oåterkalleligen satte punkt och slut för
något som varit. Men då hade det bara gällt honom
själv, varit hans privata lilla ödestimma. Nu gällde det
millioner och åter millioner människor, som om en jätte-
lik naturkatastrof hemsökt en hel världsdel, som om
ett jättejordskred hade börjat sätta sig i rörelse utan
att kunna hejdas på annat sätt än genom att tömma
ut sin egen kraft. Med hela sin varelse förnam han,
hur en hel kulturopoks ödestimma slagit: en trots strej-
ker, depressioner, högkonjunkturer och internationella
kriser stabil värld skulle explodera i ett moln av krut-

rök, under dunder och brak, dödsskrin och tårar. Vad betydde det, om man packade ner tio volymer eller tjugu?

Han satte sig på schäslongen och såg sig omkring på möbler, böcker, porträtt. Det allra mesta fick han lämna till en annan gång, till en annan värld än den, som nu upphört eller snart skulle upphöra att finnas.

Solen bröt genom nattdimman. Det skulle komma att bli en ny glödhet dag. Husarordonnanser på cyklar skramlade i ursinnig fart fram över kullerstenarna. Ur fönstren runtomkring stack omornade huvuden ut, rufsiga män och kvinnor med papiljotter i håret.

— Kriget, frågades det från fönster till fönster.

— Vet inte, kom svaret.

Efter en stund började det bli livligt nere på torget. Människorna hade klätt sig och stod i portgångarna och viskade. Krogvärderna i huset bredvid doktors tog luckorna från fönstren och öppnade en timme tidigare...

*

Den nya värld, som Petreus under natten sett för sin inre syn, mötte honom redan, då han vid åttatiden på morgonen kom till hotellet.

Två timmar dessförinnan hade det knackat på hans dörr. Det var Hagstedt. Han gick förbi Petreus in i arbetsrummet, utan att hälsa. Petreus reglade ytterdörren efter honom.

— Regimentet ger sig i väg, sade Hagstedt. En skvadron red förbi Angleterre redan klockan fyra i dag morse.

— Såg du på bankens anslagstavla, när du gick förbi?

— Ja. Där fanns inga nya telegram om krisen. Bara att Jaurès mördats.

— Det läste jag i går natt, då jag gick förbi på väg hem.

— Har du packat färdigt?

Petreus nickade.

— Ja. Jag tar bara ett par resväskor med mig. Allt det andra får jag hämta en annan gång eller låta hämta det.

Hagstedt satte sig på schäslongen. Hans ansikte hade ett uttryck som en ovan resenärs i en väntsal. Efter en stund reste han sig upp och sade:

— Jag har ingen ro. Det känns så kusligt. Jag önskar att vi var tillbaka i Paris. Kanske det var bara inbillning. Men jag tyckte att människorna gav mig besynnerliga blickar, när jag gick hit.

— Var det mycke folk ute?

— Ja, på rue de Paris. De viftade med näsdukar och ropade "Vive l'armée" och "Vive la France", när skvadronen red förbi.

— På vad sätt såg de besynnerligt på dig?

— Jag vet inte. Det kändes kusligt.

Petreus teg en stund, innan han sade:

— Jag gjorde en högst märkvärdig upptäckt i natt, när jag skulle ordna i mina skrivbordslådor. En del brev och papper har försvunnit.

— Hade du inte lådorna låsta?

— Jag har aldrig brytt mig om att låsa dem. De innehåller inga värdesaker.

— Vem tror du har varit framme?

— Vem tror du? Det enda jag med bestämdhet kan säga är att papperna fanns där den 20 juli, när jag for till Paris, och att de inte fanns där natten mellan den sista juli och första augusti.

Hagstedt gav honom en skarp, snabb blick:

— Polisen...?

— Det finns väl ingen annan att misstänka. Den gamla städerskan kan ju inte ha haft något personligt intresse av min korrespondens.

— Enfin... Husundersökning.

— Det ser så ut.

— Alors... De misstänker dig för att vara spion.

Petreus ryckte på axlarna. Hagstedt sade:

— Tror du det är Sénéchal som angivit dig?

Det var en tanke, som aldrig föresvävat Petreus. Han skakade på huvudet.

— Det håller jag för otroligt. Sénéchals har behandlat mig med den allra största älskvärdhet, till och med hjärtlighet. Nej, det tror jag inte. Du känner ju för övrigt fransmännen bättre än jag.

Hagstedt funderade en stund:

— Jag menar inte, att *de* skulle ha gått här i två år och misstänkt dig. Vanliga fransmän är inte sådana. De har dessutom ett gammalt groll till polisen. Det sitter i från revolutionen. Det är bara portvakter som lånar sig till angiveri. Men situationen är ovanlig. De kan ha ansett att det var deras plikt.

— Men herregud, Sénéchals vet ju att jag är svensk!

Hagstedt svarade inte på frågan. I stället sade han:

— Vi måste komma i väg med första tåg. Det går ju ett klockan elva. I såna här situationer skall man inte vara i småstäder.

— Jag måste vänta på min telegramremissa och instruktioner.

— Pengarna kan du få returnerade till Paris. Vi måste komma i väg. Man vet inte vad som kan hända härnäst, om de misstänker dig.

De stannade hos Petreus till klockan nio. De växlade inte många ord. De satt eller rörde sig i rummet som i en väntsal. De gick till hotellet några minuter innan städerskan skulle komma. Petreus ville inte möta henne. Det var hon som släppt in polisen i hans bostad. Hon hade inte haft något annat val. Men tanken på att träffa henne, växla några ord med henne, säga att han återigen måste fara till Paris på några dagar, fyllde honom med en känsla av obehag. Och samtidigt konstaterade han, att kärnan i denna känsla var — rädsla. Han kunde inte förklara varför — men han var rädd för henne.

*

Den lilla staden hade gått man ur huse. Män, kvinnor och barn stod under tyst spänning längs trottoarerna på rue de Paris i väntan på nästa scen. Borta från kasernerna vid gatans södra ända, där den gick över i stora landsvägen till Paris, kom den andra skvadronen ridande norr ut mot järnvägsstationen och mobiliseringskajen. Tropp efter tropp på små trimmade halvblodsfluxar, cykelordonnanser, kulsprutor, bagagekärror. Några näsdukar viftade åt dem, här och där höjdes

en mansstämma: "Vive l'Armée!" Men det låg ingen krigsstämning, ingen entusiasm i ropet. Det var som om människorna bevittnat ett begravningsståg för någon hög och allmänt avhållen person — Freden. Petreus tänkte på praktverket hemma på bordet i faderns rum. Förra gången detta regemente drog ut — så gott som på dagen för fyrtiofyra år sedan — hade krigsministern förklarat, att allting var färdigt till sista knappen i vapenrocken. Nu hade, senast för fjorton dagar sedan, ägaren till *Le Journal*, senatorn Humbert, i några bittra artiklar klagat över att det franska infanteriet saknade marschkängor. Petreus rös till i hettan. Var tystnaden och det pressande lugnet ett yttre tecken på att människorna innerst inne tvivlade på tillräckligheten i förberedelserna, på effektiviteten, slagkraften? Passerade också för deras inre syn bilder liknande dem han såg: Gravelotte, Metz, Sedan? Hur fruktansvärt att i detta ögonblick vara fransman, att känna det förflutna passera som en vålnad: förödmjukelsens smärta, tvivlets vanmakt, självrannsakens bitterhet...

*

I den öppna dubbeldörren till Henri IV:s kafé stod monsieur Sénéchal i kavaj och plommonstop. Petreus hälsade på honom med ett "God morgon, monsieur". Han sökte göra sin röst så alldaglig han kunde. Men det var som om någon i samma ögonblick fingrat på hans stämband och gjort dem tonlösa.

Sénéchal svarade med ett lågmält, kort, nästan fientligt "God morgon". Petreus gav honom en osäker blick,

och Sénéchal svarade med ett irriterat, stickande utfall ur sina mörkbruna ögon.

— Monsieur, sade han, får jag tala ett par ord med er?

— Gärna.

Sénéchal gick före honom bort till biljarden:

— Monsieur, ni och er vän måste ge er härifrån. Jag kan inte . . . jag kan inte . . . Han slog ut med händerna: Ni är främlingar. Ni förstår.

Petreus nickade:

— Ja, jag förstår. Vi tänker resa i dag så fort vi kan. Jag väntar bara på en telegramremsa. Jag vore tacksam, om Emile kunde ta vårt gepäck till stationen.

Sénéchal svarade kort:

— Emile har inte kommit än. Och han lär väl inte ha tid med flera kappsäckar. Han har annat att sköta. För resten går det inte några tåg vidare. Gendarmerna har besatt stationen. Ingen får tillträde dit.

Petreus stirrade på honom:

— Har tågen upphört att gå?

— De är bara för militärer.

Petreus teg en stund, innan han svarade:

— Men det finns väl en bil som man kan få tag i. Det är ju bara fem mil till Paris.

— Det lär inte gå det heller. De två bilar som finns här i stan är upptagna hela dan.

Petreus såg på honom:

— Men vad ska vi ta oss till? Vi måste vara i Paris i dag.

Sénéchal ryckte på de tunna, smala axlarna.

— Ni får väl gå, sade han. Det är ju, som ni själva, bara fem mil. Kanske ni kan få en bil eller ett tåg i Chantilly. Och dit är det bara en mil. Här finns varken det ena eller det andra.

Petreus svarade:

— Men vi måste ju ha packning med oss.

Ny axelryckning. Efter en stund tillade Sénéchal:

— Polisen var här tidigt i morse och frågade efter er och er vän. De ville veta, om ni var kvar.

— Efter oss? Varför det?

— Vet inte. Men jag kan ju gissa. Ni är främlingar, utlänningar. Ni har ju umgåtts mycke med tyskar. Ni måste ju förstå att... Enfin: jag vore er mycke tacksam också för egen del, om ni ville ge er i väg.

Petreus såg på honom. Utan att själv vara medveten om det, låg det en bön i hans blick:

— Men, monsieur, ni *vet* ju alla att vi är svenskar.

Sénéchal lade plommonstopet från sig på biljarden.

— Jag vet. Och jag beklagar. Men som sagt. Och jag kan inte se att jag kan hjälpa er.

— I varje fall måste vi ha frukost först.

Petreus gick tillbaka till Hagstedt. Han hade tagit plats vid fönsterbordet mittemot kassan, där madame satt och stirrade i väggen över Hagstedts huvud, tung, allvarlig, orörlig. Endast klänningslivet höjdes och sänktes över den höga korsettkanten.

— Herrarna här vill ha frukost, sade Sénéchal kort och kommenderande.

Madame ryckte till.

— Ja.

Hon ringde i klockan. Marcelle visade sig i dörren till serveringsrummet. Ansiktet lyste kritvitt i halvskymningen där borta. De mörka ögonen föreföll större. Hon såg skrämnd på Hagstedt och Petreus, som om de hade varit brottslingar.

Petreus sade till madame:

— Vi tänker resa i dag.

— Er räkning är redan utskriven, monsieur. Och hon tillade: För resten är det ju den första i dag.

Förmiddagstimmarna släpade sig fram. Hemma hos Petreus gjorde Hagstedt och han upp en plan. De skulle till en början söka få tag på en bil. Många hade passerat i ursinnig fart längs rue de Paris. De flesta var privatbilar, med bagage högt uppstaplat på taket. Men det hade också funnits en och annan taxi från Paris på väg norr ut. Förr eller senare borde de vända tillbaka tomma. Lyckades de inte med en bil, skulle de lämna staden till fots på kvällen, när det blivit svalare. Petreus packade om och stoppade det allra nödvändigaste i sin minsta handväska. Då han öppnade ena skrivbordslådan för att lägga tillbaka en del papper, låg de försvunna breven och manuskripten åter på sin plats. Han höll upp den tjocka packen med Maureens brev:

— Polisen har varit här, sade han och stoppade breven ned i handväskan.

De skildes åt före lunchen. Hagstedt gick till Hôtel des Arènes för att där försöka hejda en passerande bil. Petreus kvitterade ut telegramremissan, som kommit under tiden, och satte sig sedan utanför Henri IV. De var ense om att under inga omständigheter skiljas åt.

De skulle lämna staden i sällskap. Utan att byta ett ord därom hade de en gemensam känsla av att deras öden var förbundna på ett helt annat sätt än förr, likt två soldater, som blivit inringade och måste slå sig genom tillsammans.

Med tre timmars mellanrum red de två sista skvadronerna genom staden. Rue de Paris blev avfolkat. Endast bilar fortsatte att rusa förbi. Dammolnen låg som en tät, jämn dammslöja nedåt gatan. Kaféet var tomt. Sénéchal stod långa stunder i dörren och stirrade ut. Han växlade inte ett ord med Petreus. Då och då snöt han sig baklänges. Inne i matsalen blev Petreus den ende lunchgästen. Félix, kyparen, hade gått hem till sin familj. Marcelle serverade under skrämnd och brådskande tystnad. Efter lunchen gick Petreus tillbaka till sin plats utanför kafédörrarna. Ett par droskbilar rusade söder ut, mot Paris, tomma. Han fick inte tid att resa sig mer än till hälften och sträcka upp armarna som en drunknande, förrän de var försvunna i dammoln.

Vid tretiden började klockorna klämta i katedralen. Trumpetsignaler smattrade längs gatorna. Nu hade alltså ordern om mobilisering kommit. Efter en halvtimme blev det åter rörelse på gatorna. Unga män av de första årsklasserna på väg till stationen, med väska i handen eller ett paket under armen. Mödrar, hustrur och barn som följde dem. En droska med brudgum och brud. Brudgummen hade hunnit klä om sig. Men bruden bar ännu hela bröllopsstassen. Hon grät. Någon ropade åt henne:

— Ta det inte så hårt! Det är något gott som väntar på er, när han kommer tillbaka!

Plötsligen brast alla ut i skratt.

Timmarna kröp fram. Folk började strömma in i staden från landsbygden, inkallade, bönder med hästar som skulle levereras på kaserngården, kvinnor med korgar på armen för att hamstra socker, kaffe och kryddor. Det var trängsel utanför livsmedelsbutikerna. Kafé Henri IV fylldes. Vinet och kaffekaskarna hetsade blodet. Tillförsikten växte. Rösterna blev högljudare, röstläget alltmera gutturalt, de brunbrända ansiktena svettigare av drycker och hetta. Sénéchal hade tagit av sig plommonstopet och kavajen. Han och Marcelle arbetade som slavar för att servera alla dessa för dem okända gäster. Svetten rann från Sénéchals tinningar ner i polisongerna. Från morgondagens fientliga lugn hade han hetsats till nervös ilska. Hans blodsprängda ögonglober rullade, när han såg sig omkring på sitt klientel. Plötsligen uppenbarade han sig i kafédörren i kavaj och plommonstop och gick med långa, snabba steg rue de Paris söder ut.

När han kom tillbaka en stund senare, stannade han framför Petreus, böjde sig över honom och viskade i hans öra:

— Ni måste ge er i väg. Jag blev kallad till borgmästaren. Han frågade, om ni ännu var kvar. Han talade om att det kommit telefonbud från Chantilly att en tysk mördats där för en timme sen. Jag kan inte ta på mig ansvaret för er längre. Jag känner inte de här kunderna. Det är inte mina vanliga gäster. De sitter här och blir hetsigare och hetsigare.

Petreus såg hjälplöst på honom.

— Vad ska jag göra, viskade han tillbaka. Min vän och jag gör ju vad vi kan för att komma härifrån. Om vi inte får någon bil, har vi tänkt ge oss härifrån till fots, när det blir svalare. Men hur ska vi komma genom Chantilly som rymlingar, med väskor i händerna? Vi måste ju väcka uppmärksamhet. Och miss-tankar.

Sénéchal såg på honom. Plötsligen lade han sin hand på hans axel:

— Monsieur, jag ber er inte tro att det är någon ovänlighet från min sida. Ni har varit en god kund och en gärna sedd gäst här i två år. Vi har hyst mycket stora sympatier för er. Och det gör vi fortfarande. Ni vet också, att vi fransmän tar emot främlingar med öppna armar. Madame och jag har alltid känt oss ansvariga för er trevnad här på hotellet. Och jag hoppas att ni känt att vi gjort det. Men jag kan inte ta på mig ansvaret för ert välbefinnande längre. Inte ens för er säkerhet. Ni förstår. Inte sant?

— Fullkomligt, monsieur.

— Det är krig. Det är krig. Och ni vet likaväl som jag, att Frankrike inte har velat det. Tala om det för era landsmän uppe i Norden, så gör ni Frankrike en mycket stor tjänst. Vi har aldrig velat detta krig. Det är andra gången, Tyskland tvingar det på oss. Frankrike är en fredsälskande nation. Tala om det för era landsmän.

*

Timmarna kröp fram. De bullersamma gästerna började ge sig av hemåt. Biltrafiken från och till Paris

hade tunnat av. Ett par tomma privatbilar hade stannat utanför hotellet och chaufförerna hade gått in och tagit sig en drink. Petreus hade frågat dem, vart de skulle och om det fanns någon möjlighet att få följa med. Men de skulle alla till godsén i närheten. Han hade inte heller hört någonting från Hagstedt, som satt i andra ändan av staden och passade på. När det blev mörkt, måste de ge sig av till fots. Petreus gick in i matsalen för att äta middag. Under tiden funderade han på hur de skulle kunna ta sig genom Chantilly utan att väcka uppmärksamhet. Det var en stad av helt annan karaktär, med fyrtiotusen invånare, kapplöpningsbanor, kapplöpningsstallar, golfklubb och ett stort lyxhotell. Den hade andra vanor än den lilla provinsstaden. Man gick där även under normala förhållanden sent till sängs, gatorna var trafikerade långt ut på natten. Han hade ofta promenerat eller cyklat dit, visat tavelamlingarna på slottet för vänner som kom på besök eller hängt på lyxhotellets bar. Han kände staden rätt väl.

Sénéchal kom in till honom.

— Monsieur, vill ni betala hundra francs för att komma till Paris?

— Vad som helst. Kan ni?

— Hundra räcker. En privatbil har stannat utanför. Chauffören sitter inne i kaféet och dricker ett glas vin. Han har kört sitt herrskap till Compiègne och är på väg tillbaka. Han ska köra, så fort han sköljt ner dammet. Jag sa att ni var utlänningar, att ni var svenskar. Jag garanterade för er. Har ni legitimationspapper?

Petreus hade vistats utomlands i över sju år utan

pass och utan att någonsin ha haft anledning att skaffa sig något. Hittills hade ingen begärt några papper av honom. Han hade skrivit in sitt namn i hotelliggare och lämnat pensionatvärdinnor uppgifter om sitt medborgarskap. Det hade varit tillräckligt. Inte ens den gången han i Eastend haft med polisen att skaffa, hade den tvivlat på hans uppgifter. De enda legitimationshandlingar han ägde var prästbetyget och inskrivningsboken. Men de var på svenska.

— Jo, svarade han, jag har papper. Fordrar chauffören det?

— Nej, inte han. Men gendarmerna och infanteristerna som bevakar alla broar och infartsvägar till städerna ni ska passera genom. De kommer att hejda bilen.

— Jo, vi har papper. När är han färdig?

— När som helst.

— Kan han vänta en halvtimme. Jag måste varsko min vän.

Petreus gick ut och bekantade sig med chauffören. Han var livréklädd, med krona på knapparna, gråsprängt hår vid tinningarna och ett orörligt, slätrakat skådespelaransikte. Petreus frågade honom vad han ville dricka, medan han väntade.

— Tack, en halva Pommery Greno, om det finns.

Sénéchal, som följt med Petreus ut, svarade förnärmad:

— Det finns.

När han gått ut för att hämta champagnen, sade chauffören:

— Och så, monsieur, om ni inte har något emot det,

min lilla dusör. Det ligger inte något misstroende i min framställning. Men situationen är ju sådan, att jag inte kan garantera för att vi får sällskap hela vägen...

*

Klockan var över elva, då de kom fram. De hade tvingats att göra två timmars uppehåll i Chantilly. Bilen hade stoppats av gendarmer vid tullen. En sergent hade tagit plats vid sidan om chauffören och gett honom order att köra till poliskontoret. De hade hållits kvar för folkmassans skull, som samlats utanför. Den ropade allt högre: "Det är tyskar! Ner med dem! Ner med dem!" Till slut ringde polisofficeren till vice borgmästaren. Han kom och steg efter en stund ut på trappan, från vilken han höll ett tal till folkmassan. Han gav den order att skingras. Han påpekade, att de anhållna var svenskar och att i Sverige regerade en kung som var en Frankrikes son, en ättling av den store Napoleons store marskalk Bernadotte. Mellan en häck av poliser fördes Hagstedt och Petreus tillbaka till bilen. De banade sig sakta väg genom folksamlingen. Hagstedt som, utom talangen att kunna härma lärare och djur, också var försedd med en lyrisk tenorrös, reste sig upp i bilen och sjöng Marseljäsen. Människomasorna stämde in, och under hurrarop, "Vive la France!" och näsduksviftningar körde de ut ur staden.

Petreus skulle tills vidare bo hos Hagstedt. Hans väning låg bakom Madeleine. Nu, när spänningen var över, kände de sig hungriga. Hagstedts isskåp var tomt, så när som på en hårdnad brödkant och en härskan

smörklick. De gick ut för att få någonting till livs. Bulevarderna låg tysta och skrämmande tomma, med starka polisuppbåd i gathörnen. Restaurangerna var stängda och järnridåerna neddragna. På taket till Automobilklubben vid Place de la Concorde spanade en strålkastare efter tyska flygplan och luftskepp. Skyltfönsterna till de stora tyska matvarubutikerna var krossade, marmorplattorna sönderslagna och butikerna skövlade. Det var pöbeln som stigit ned från Montmartre och plundrat några timmar tidigare.

Det visade sig till sist att Maxime var öppet. Vid disken satt en ensam man och talade lågmält med den lille, kompakte barmästaren. Mat- och danssalongen bakom baren låg mörk som en källare. Vid ett bord i baren framme vid fönstret satt en enslig demimonde. I ena handen kramade hon en liten våt spetsnäsduk, som hon då och då stillsamt snyftade i. Hennes utseende lämnade inte något tvivel om hennes nationalitet. Ingen vaktmästare syntes till. Hagstedt, som var en smula habitué på etablissemang, gick fram till disken och talade bevekande till barmästaren, som beviljade dem två skinksmörgåsar och ställde en flaska whisky på deras bord. De hade gjort av med alla sina växelpengar och hade bara sedlar kvar. Barmästaren vägrade att ge tillbaka på en hundralapp. Han ryckte på axlarna och sade med ett trist leende:

— Messieurs, för en gångs skull bjuder Maxime. Vi blir i alla fall ruinerade.

Petreus hade fått i uppdrag av sin tidning att dagligen telegrafera trehundra ord om kriget, sådant det avspeglade sig i stämningen och förhållandena i Paris. Han insåg från början svårigheterna. Det fanns först och främst censuren. Och det fanns framför allt stoffet, dess *embarras de richesse*. Hur skulle det bli möjligt att inom ramen av ett telegram fånga dessa oerhörda händelser och deras återverkan på en lätrörd och reaktionssnabb befolkning, då varje dygnets timma skulle svämma över av upplevelser och intryck? Trehundra ord om dagen för att skildra ett världsdrama, den fruktansvärdaste olycka som hemsökt Europa under de senaste hundra åren! Hade de där hemma inte större intresse för vad som hände? Insåg de inte den verkliga innebörden i vad som skulle utspelas? Trehundra ord om dagen för att följa striden om en kulturs vara eller icke vara!

Han hade gjort sig onödiga bekymmer. Ingenting blev som han tänkt sig. Ingenting av det han fruktat inträffade. Panik och upplopp, oroligheter, oreda, förvirring — ingenting av allt detta hände. Till och med Tysklands krigsförklaring på måndagen kom som en

lättnad. Belägringstillståndet i Paris kändes som en trygghet. Nu var det krig. Ett krig som ingen ansvarig fransman velat och alla under krisens veckor sökt undvika. Med fullbordat faktum kom lugnet och den sammanbitna behärskningen. Friktionsfritt gled man under loppet av ett dygn över från en, trots alla störningar, stabil värld in i en existens av oberäknlighet och förödelse. Det fanns inte en familj som inte sprängts, knappast ett hem där inte en bädd stod tom, inte ett hjärta som inte tvingades att göra sig förtrogen med en slutgiltig skilsmässa, inte en tanke som kunde undfly ängslan och ångest.

Trots den brännande rötmanadshettan var det som om luften i Paris under loppet av tjugufyra timmar undergått en kemisk och moralisk reningsprocess. Det var inte bara det, att de stinkande, skramlande omnibusarna och de tjutande droskbilarna försvunnit, att bordeller och nattkaféer bommats till, att restaurangerna stängdes klockan tio och terrasserveringen slopats. Livet hade blivit enklare, renare. Dag följde dag som en veckolång helg, vars religiösa innebörd med ens blivit levande på nytt, som om ett helt folk plötsligt omvänts. Människorna hade kommit varandra närmare, kontakten mellan dem hade blivit innerligare. Genom den etikettbestämda älskvardheten bröt sig hjärtligheten fram, behovet av samhörighet, längtan till det väsentliga. Klyftan mellan klasser och avståndet mellan åldrar hade upphört. En främmande man hade blivit en far, en bror eller en son, från vilken man när som helst skulle skiljas. En okänd kvinna hade blivit en mor, en maka eller en dotter, som skulle lämnas hemma

med sina tunga tankar och tysta tårar. Blick mötte blick med det gemensamma ödets djupa förståelse och innerliga förtrogenhet. Trupper marscherade längs de stora stråkvägarna. De små svettdrypande infanteristerna i sina långa kappor och tunga ränslar hade blommor eller trikoloren instuckna i gevärspiporna. Man log och viftade åt dem, med slutna, stumma läppar och sammanströdda hjärtan. Utanför stationerna tog civilklädda män med tornistrar på ryggen eller ett paket under armen farväl av mor, hustru eller fästmö. En sista krampaktig omfamning; ett barn som lyftes högt upp av sin far; en allra sista kyss, ett leende, tårar som tillrade ned från en kvinnokind; kanske en kort förtvivlans suck som blev till ett rop, när mannen slet sig loss och utan att vända sig om uppslukades av den nedrökta ingången. Så var det bara kvinnorna, barnen och de gamla kvar, bleka och med tom blick. Tidningarna lämnade utförliga skildringar av hur man i Berlin och andra tyska städer dragit ut i kriget som till fest, under ovationer och i extas, och hur Kaisern från balkongen på sitt palats lovat seger, innan höstlöven skulle falla. Hur mycket värdigare här, i denna fullkomliga frånvaro av falsk romantik, sabelskrammel, paradmarscher, hänförelse och militärförgudning!

Det fanns inte något annat ord för detta lugn, denna sammanbitna behärskning än ett enda — under. Det var inte mer än en vecka sedan Petreus skrivit sin sista artikel om Caillauxprocessen, slutakten i den tredje av de stora skandaler, som skakat den tredje republiken i dess källarvalv. Genom den hade fransk demokrati, fransk inrikespolitik och fransk press blottat en gemen-

het, lömskhet och rutenhet utan like i århundradets västerländska historia.

Medan Petreus skrev sin artikel sedan den frikännande domen fallit, genljöd gatan utanför hotellfönstret av tidningsförsäljarnas hessa skrik om den internationella krisens tillspetsning. Och han hade tänkt — han hade inte kunnat undgå att göra det — hur ska det gå med detta underbara land om det blir allvar; hur ska detta begåvade, älskvärda, arbetsamma folk kunna bestå provet, inbördes söndrat ända till anarki, med knappast en representant i kamrarna som inte kunde köpas, med en kapitalistklick som styrde dess öden, ett folk som tvingats att misstro all auktoritet, att endast lita till sitt eget bankkonto och hoppas på att det land, som var deras stolthet och kärlek, i nödens stund som så många gånger förr skulle räddas från undergång?

Så hade han tänkt för bara några dagar sedan. Han var ingen svartmålar. Det låg inte heller någonting originellt i hans farhågor. Hans uppfattning var den gängse: den var engelsmännens, tyskarnas, amerikanernas, skandinavernas. Den delades av den övervägande majoriteten av alla, som haft tillfälle att på närmare håll studera denna demokrati i upplösning, med dess korruption, dess hänsynslösa och baksluga partistrider, dess välgrundade förakt för alla statliga och konstitutionella institutioner. Det beklämmande låg inte minst däri, att de egenskaper, som gjort detta folk till kulturbärare genom sekler och kommit varje främling som tillhörde den västerländska civilisationen att känna sig som om han i Frankrike hade sitt andra fädernesland, var just desamma som undergrävde nationens

styrka och motståndskraft — den intellektuella rörligheten, det klara förståndet, den individuella självhållningen, den spontana livsglädjen, den från allt hyckleri frigjorda naturligheten, denna levnadskonst, denna förmåga att tillvarata tillvarons alla yttringar och livets alla gåvor från det subtila tankeexperimentet till slaktdjurens tarmar — allt detta som tillsammans med en givmild natur och ett angenämt klimat gjorde dygnets alla timmar till en intellektuell, estetisk eller materiell njutning.

Här, nu, kom svaret på alla farhågorna och vederläggningen av den gängse uppfattningen om denna nation som ett degenererat folk — en pånyttfödelse lika plötslig som ett trolleri, en fasthet utan stora ord, en tillit till egen styrka utan skrävel, en stoikers besinningsfullhet och en okuvlig livsvilja. Det fanns inte något annat ord för detta än ett — undret. Oförklarligt för främlingen, kanske oväntat också av alla de fransmän som under år, likt profeterna i Juda, varnat och besvurit. Det var som om ett helt folk under loppet av några timmar kommit till rätta med sig självt, funnit sitt eget väsen, sin under decenniernas brokiga förklädnad dolda och tidvis glömda själ — en själ som likt en blottad, blank stålklinga plötsligt sprungit ur den politiska förvirringen och parlamentariska förnedringen.

Men för den som med egna ögon bevittnade detta under, för den som dagligen såg det manifesteras sig, i stort som smått, i en förbipasserande okänd människas blick liksom i den politiska borgfreden — i hans hjärna föddes också en annan tanke: förhöll det sig verkligen så, som tyska tänkare och militärer menade:

att kriget inte endast var en biologisk nödvändighet, utan ett sedligt krav och som sådant en oersättlig kulturfaktor? Förhöll det sig verkligen så — vilket fruktansvärt framtidsperspektiv, vilken förkrossande dementi av all utvecklingsoptimism, vilket slutgiltigt grusande av alla framtidsdrömmar! Om det förhöll sig så, att ett folks själ endast kunde renas i blod, att dess innersta väsen, dess sedliga storhet, dess förmåga av osjälvisk uppoffring, dess djupa känsla av samhörighet endast kom till uttryck i massförödelsens helvete — var detta sant, var detta det mänskliga livets innersta hemlighet? Det såg så ut — — — Det kunde vara sant — — —

Det var som om tillvarons mening plötsligt belysts av eldhavet från ruinerna i en ödelagd kulturvärld. I skenet från detta eldhav förstod man bättre tyskarnas krigsextas.

*

Bland de svårigheter som Petreus räknat med i fråga om det dagliga telegrammet till tidningen var det en, som han inte förutsett — att han efter några dagar inte skulle ha något av vikt att meddela. Där han hade väntat sig ett överflöd av material, ett ymighetshorn att dekantera i centilitermått, mötte honom tomheten och nyhetsnöden. Det paradoxala hade inträffat att han, som bodde i en av världshändelsernas medelpunkter, visste mindre om vad som skedde än skogsarbetaren i Norrland eller fåraherden i Australien. Livet i millionstaden hade letts in i en ny strömfåra, smalare, lugnare än under fredstidens strida lopp. Gatorna var tomma,

kaféterrasserna borta, många av butikerna stängda, bilar och droskor försvunna och absinten förbjuden. De kortfattade kommunikéerna hade inte mycket att förmäla. Fransmännen hade ryckt in i Elsass och slagit tyskarna på vild flykt. Tyskarna hade brutit sitt löfte mot Belgien och belägrade Liège. Engelsmännen hade börjat landsätta sina trupper. På det hela taget såg det lovande ut. Men det kom ett bakslag — betydelselöst förklarades det: fransmännen hade måst dra sig tillbaka från Elsass och Mülhausen utrymmas. Tillbakatåget hade nödvändiggjorts av den omgruppering, som måst äga rum på grund av tyskarnas svekfulla inmarsch i Belgien. Så hade Liège kapitulerat. Men det skulle inte dröja länge, förrän de förenade franska och engelska trupperna kunde komma den tappra belgiska armén till undsättning på belgiskt område, där det första, kanske avgörande slaget kunde väntas inom den allra närmaste framtiden. Till dess kunde man inte beräkna att få några viktiga nyheter. Joffre påstods vara så säker på segern, att han gick till sängs klockan nio på kvällarna och hade gett stränga order om att inte störas förrän klockan fem på morgonen.

Petreus sökte utöka det magra nyhetsstoffet genom ett par franska bekanta: en grånad romanförfattare, som blivit överstelöjtnant och tjänstgjorde på krigsministeriet, och en skald, som fått anställning i utrikesdepartementet. De bjöd honom på lunch och talade om den franske soldatens tapperhet och dödsförakt och om den ofrånkomliga segern. De trehundra orden om dagen smälte samman till femtio, fyrtio, trettio. Han meddelade tidningen, att stämningen var den allra bästa,

tillförsikten orubbad och lugnet fullständigt. En förmiddag, två dagar efter det att han underrättat läsekretsen om den franske överbefälhavarens goda sömn, fick han ett telegram från redaktionen: Sänd ej flera telegram. Hans bana som telegramkorrespondent var avslutad. Den hade varit kort — tjugu dagar. Men meddelandet från redaktionen lät honom förstå, att man hemma i Stockholm var bättre underrättad än han om vad som verkligen skedde.

Vad visste man? Vad hade hänt?

*

Sällsamma dagar följde. Kommunikéerna blev allt fåordigare. De hade blivit nästan stereotypa i sin lapidariska utformning och stammande i sin ständiga uppmaning till tillförsikt. Det var som om tiden själv malde tomning. Visarna på tornur, väggklockor, fickur gjorde sin regelmässiga rund kring urtavlan; dag efterträdde gryning, och skymningen mörknade till natt, som alltid, dygn efter dygn. Men dagen gav ingen arbetsro och natten ingen vila. En stor och allvarlig väntan hade sänkts över staden. Den på samma gång lamslog och fyllde med ängslan. En kvävande känsla av ytterlig ensamhet bemäktigade sig sinnena. Det var som om man gripits av en skräck, man själv inte ville tillstå, en skräck både för händelselösheten och för vad den innebar.

Myndigheterna tycktes ha förstått vad människorna kände, deras fruktan för ensamheten, deras kvava ängslan, deras behov av sällskap. Bord och stolar hade åter

flyttats ut på terrasserna, sedan de första dagarnas apacheband burats in. De stora hotellen hade öppnat på nytt. Champs Elysées och Bois de Boulogne, där löven förkolnat under en månads tropisk hetta, hade högsäsong. Återigen kunde man fördriva ett par kvällstimmar på biograferna och under en resa till Spetsbergen eller en safari i Afrika glömma händelselösheten som värkte inom en. Stängningstimman hade flyttats fram till klockan elva för att förkorta natten.

Petreus kände det som en lättnad att ha blivit avskedad. Han hade befriats från att dag efter dag upprepa samma ord: lugn, lågmäldhet, ordkarghet, högtidligt allvar, tillförsikt, självdisciplin. I stället strövade han omkring. Det fanns inte något annat sätt att få tiden att gå. De stort upplagda, av detaljer och upplevelser bräddade skildringarna från ett stormaktskrigs väldiga skeende hade förbytts till rolöst dagdrivarliv och sällskapssjukt nattsittande. Det var som att stryka kring ett sjukhus, där en nära anförvant genomgick en svår kris. Det var nu inte många dygn kvar till Sedan-dagen, då Kaisern lovat sitt folk seger, den seger som skulle betyda Frankrikes nederlag.

Vid halv sextiden på eftermiddagarna brukade han titta in på Café Napolitain, där de engelska korrespondenterna satt samlade vid sitt stambord. Den timman var dygnets stora tröstestund. De var inte mycket bättre underrättade än han. Men i likhet med de flesta engelsmän hade de inte förlorat förmågan att opponera och kritisera. Deras svordomar var starkt svavelhaltiga. Varför i blodiga helvetet hade den franska krigsled-

ningen inte från början gjort uppmarschen in i Belgien, när hela världen visste att de förbannade fähundarna skulle rycka fram just den vägen? Vad i eldröda helvetet var det för mening att piruettera fram och tillbaka i Elsass, där tyskarna bara hade satt in några lusiga reserver? Och vad var det för några satans idioter som skötte underrättelseväsendet i den engelska landstigningsarmén? Varje hövlig anhållan om att få komma med på ett hörn och följa händelserna hade dessa guldgalonerade träskallar slagit från sig, som om man hade bett dem att få kyssa deras döttrar. Tog man sig på eget bevåg upp till trupperna, burades man in och hotades med arkebusering. Vad menade egentligen dessa djävla idioter? Menade de att detta var ett krig, som bara angick dem? Menade de att det engelska folket inte hade rättighet att få veta vad som hände? Trodde de att engelsmännen inte skulle tåla att höra sanningen?

Det gav honom en egendomligt trygg känsla att lyssna till dem. Deras kritik verkade som en stimulans. Djupt under talet om att det hela gick åt helvete, att ingen vare sig engelsman eller fransman var mäktig uppgiften, låg en orubblig förvissning om segern som en självklar sak. Det var först när han lämnade dem, som trygghetskänslan förflyktigades och tvivlet kröp fram ur sina gömslen. Då blev deras kolartro till dumhet, deras visshet till fantasilöshet, den fullständiga frånvaron av ängslan eller ens oro till oförmåga att fatta verkligheten. Att lyssna till dem var som att lyssna till diskussionen om spelarna i en landskamp i rugby.

En eftermiddag stegade en nykomling fram till deras bord och hälsades med ett unisont:

— Hallå! Vad i helvete! Du här! Är du inte i London?

Det var en lång, smärt man i den tidiga trettioårs-åldern, solbränd, med en liten brun mustasch och klädd som om han kom direkt från golfbanan. Han nickade:

— Hello, boys. Roligt att se er!

Han satte fram en stol och beställde en drink.

— Hur är det i London? frågade någon.

— Vet inte. Jag kommer från Belgien.

De log medlidsamt. Ostende var fullt av engelsmän, som sökte komma fram till stridslinjen. Det påstods att ett helt kompani gendarmer måst avdelas för att fösa dem tillbaka. Det var ingen nyhet.

— Jag kan hälsa från tyskarna, sade han efter en stund.

— Tack, gamle gosse! Hur mår de?

— De mår alldeles förbannat bra. Alldeles *för* förbannat bra.

Det kom en ton i hans röst, som tvang dessa tränade tvivlare att lyssna och se på honom.

— Såg du verkligen några?

— Fler än jag hade lust till.

Petreus kunde märka på de andras blickar, hur spänt de lyssnade.

— Var såg du dem?

— Överallt. I Bryssel, i Aerschot, i Louvain, i Gent, Termonde, Alost, Malines — — —

De såg på honom, och från honom på varandra.

Han tog upp sin plånbok ur fickan och visade ett fotografi.

— Tror ni mig nu?

Det var ett porträtt av honom och en tysk general stående på trappan till en villa, som tydligen tjänstgjorde som tillfälligt högkvarter.

— Vill ni se flera?

Han plockade fram ytterligare en handfull fotografier: brända och sönderskjutna byggnader, liket av en skjuten pojke, en arbetare som höll upp en kolnad barnfot, stupade belgiska och tyska soldater på slagfält, ett sönderbombat sjukhus, en liten gråtande flicka vid sina föräldrars lik, två tjutande, svultna hundar utanför det som en gång varit deras hem, uppsvällda hästlik med benen spretande i vädret...

Fotografierna gick laget runt under tystnad. Till slut frågade någon:

— Vem har tagit dem?

— Det har min chaufför gjort, sade den nykomne och stoppade fotografierna tillbaka i plånboken.

— Det dröjde länge, innan någon sade:

— Hur kom du fram?

— Det var enkelt. Jag bodde i Antwerpen på det bästa hotellet. Varje morgon klockan fem kom en chaufför och hämtade mig. Och så for vi ut och såg på kriget. Och på kvällen var jag tillbaka i Antwerpen och åt middag.

Han tillade efter en paus:

— Det var rena, rama turen. Jag hade stjärnbaneret på kylarn och sesampapper i fickan. Jag blev till och med bjuden på middag hos den där generalen. Han var

armékårschef. Det var, som sagt, rena, rama turen, en ren tillfällighet. Men hur det gick till, kan jag inte tala om ännu på länge. Det skulle betyda döden för honom, som lånade mig bilen. Han och chauffören riskerar sitt liv tillräckligt i alla fall.

Ett mummel av svordomar gjorde sin rond kring bordet. När det åter blev tyst och svavelångorna dunsat bort, sade någon:

— Vi måste ha champagne. Vi måste dricka för Warner.

Det kom champagne på bordet. Kyparen böjde sig fram och viskade i ett öra:

— Monsieur, förlåt: är det en seger?

Mannen svarade inte.

— Är det den engelska flottan?

— Nej, det är monsieur, som — — —

Man drack med Warner och dunkade honom i ryggen. Gränelsen över att inte ha varit den lycklige hade försvunnit. Man stack huvudena samman och frågade: Berätta, hur är de? Vad tror du?

— Hur de är?

Han tänkte en cigarrett, drog röken djupt ner i lungorna och hostade.

— Hur de är? Hur de är? Första gången jag träffade på dem var i en liten köping vid stora landsvägen till Paris. Jag har aldrig sett någonting så imponerande. Så långt jag kunde se sträckte sig legioner man som marscherade väster ut. Jag har varit uppe i Lappland en gång och sett ett lämmeltåg. Det var någonting likadant här. De marscherade fram på tre kolonner på parallella vägar. Det var som tre jätteormar som ring-

lade sig fram. Det var imponerande. Det kom en att rysa mitt i röttnadshettan. Föreställ er detta: i fem långa timmar, nära ett kvarts dygn, passerade vår bil förbi marscherande soldater. Monotonin i denna aldrig slutande fältgrå massa verkade till sist på en som trolltrummorna en natt i en negerby. Man blev på ett egenomligt sätt tom i huvudet, lamslagen inför denna enformighet av massa och kraft, av klampande stövlar och svängande armar. Vi passerade regemente efter regemente, brigad efter brigad, infanteri, fältartilleri, husarer, kyrassiärer, lansiärer, ulaner, grova fästningskanoner, ambulanser, ingenjörstrupper, sappörer, telegrafister, kulsprutor, motorvagnar, velocipedkompanier, kokvagnar . . . Fem timmar, nära ett kvarts dygn, körde vi i ganska god fart förbi denna flod av soldater och krigsmaskiner. Det var den nionde armékåren som tågade mot franska gränsen. Det är fantastiskt, när man tänker på det efteråt och den ena detaljen efter den andra dyker upp i minnet. Så länge hela skådespelet rullades upp, var man som bergtagen. Men efteråt dyker detaljer upp. Kan ni tänka er: de har till och med rullande pedicuresalonger med sig, en för varje infanteriregemente, vill jag minnas armékårchefen sa. Han sa att om en tysk soldat bara har så mycket som tillstymmelsen till ett skavsår eller en liktorn, blir han strängt straffad. Likadant med tänderna eller någon annan del av hans kropp, sa han. De har också frisörer med sig. En frisörlöjtnant, eller vad han nu var, stod bredvid en hårklippningsmaskin och granskade med örnblick varje soldat som tågade förbi. Och när han såg en som han tyckte hade håret en aning för långt,

så bums ut med honom ur ledet, och saxen gick över hans skalle som över ett får. Jag frågade den där överfrisören, hur många de hann med i timmen. Han svarade: En och en halv i minuten.

Han tände en ny cigarrett.

— Det är en organisation så fulländad, att den är omänsklig. Det är det hemska med dem. Den är mar-drömsvidunderlig. Ingenting klickar. Allt är perfekt. Allt är förutsett. Varje befälsperson är en maskinist, från generalen-överingenjören till korpralen-oljaren. Det minsta lilla mankemang med den minsta lilla kugge repareras ögonblickligen. Det är som en maskin och på samma gång som en naturkatastrof. Ett mänskoscared, som rullar fram och krossar allt och lämnar efter sig städer och byar i eld, kyrkor och historiska byggnader i ruiner, landsvägar packade med jagade, hemlösa flyktingar och åkerfält med lik som om de vore gödsel. Ett skorpiontåg som farit fram — — — Jag vet inte: man kan vräka den ena liknelsen på den andra och det säger i alla fall ingenting mot vad det är i verkligheten — något så fulländat brutalt och omänskligt.

Champagnen smakade inte längre. Glasen blev stående orörda. Ingen sade något. Nykomlingen dödade cigarretten och tillade efter en stund med ett bittert leende:

— Jag kom i gräl med generalen under middagen. De vill på alla möjliga sätt hålla sig väl med amerikanerna, så länge de inte misstänker att man är tidningsman — då blir de barskare. Men vi kom under middagen att tala om grymheterna mot civilbefolkningen. Det var för resten generalen själv som drog upp frågan. Jag hade inte tänkt att komma med den just då. Men

han hade väl bråttom att föra ämnet på tal. Han ville urskulda tyskarna så fort som möjligt. Han började med att säga att skildringarna av de tyska truppernas framfart mot belgiska noncombattanter var lögn. Han pekade på sina officerare och sa: "Jag ber er se på dessa herrar! De är alla gentlemän som ni själv! Se på soldaterna, som ni sett marschera förbi! De flesta av dem är familjefäder. Kan ni verkligen ett ögonblick tro, att de skulle kunna göra sig skyldiga till sådana bestialiteter, som de anklagas för att ha begått och begå?" Jag svarade honom, att jag tre dar tidigare varit i Aerschot och funnit att staden var en enda rykande ruin. Han sa att det berott på en särskild omständighet. Borgmästarens son kom in i rummet, där några officerare satt och åt middag, och han sköt ned stabschefen. Det som följde var vedergällning. Stadsbefolkningen fick bara vad den förtjänade. Jag frågade varför man hämnades på kvinnor och barn. Han påstod att inga barn och mödrar mördats. Jag måste svara honom att detta inte var sant. Jag sa att jag själv sett deras lik. Jag sa honom att en annan amerikansk legationstjänsteman kunde intyga samma sak. Han var den dagen i mitt sällskap. På det svarade generalen, att det var beklagligt, men sådant är kriget. Jag frågade honom, varför oskyldiga belgare skulle mördas, därför att tyskarna ville besegra Frankrike, England och Ryssland. Han svarade att strategiska skäl hade tvungit dem att tåga in i Belgien, och att om belgarna hade hållit sig lugna, så hade inte ett hår krökts på deras huvuden. Jag frågade om tyskarna skulle ha hållit sig lugna, om fransmännen tågat in i Tyskland för att besegra ryssarna.

Han svarade att det var en helt annan sak. Fransmännen hade ingenting i Ryssland att göra. Men tyskarna måste bryta den allierade inringningen. Det var en livsak för dem. Jag sa: Men ni var ju inte anfallna av fransmännen. Det var ju ni som anföll. Han svarade: Anfall är det bästa försvaret. Vi kom in på frågan om våldtäkt. Han sa att honom veterligt inte mer än ett enda fall förekommit och det hade straffats hårt. Hur hårt, frågade jag: Med döden? Nej, svarade han: Med fängelse. Jag frågade honom, hur det var med de kvinnolik jag sett, som hade händer och fötter avhuggna. Eller den gamle mannen som hade tjugotvå bajonetsår i kroppen. Jag räknade dem själv. Eller den tvååriga flickan, som blev skjuten i sin mors armar av en ulan. Jag var med på begravningen. Det blev ett dystert slut på middagen. Det var väl att vi fotograferades, innan vi satte oss till bords. I annat fall hade jag inte haft det där fotografiet av oss båda. Generalen själv var behärskad och började tala om annat. Hans stab satt tyst och bister, men korrekt, fast jag kunde se på dem, att det kliade i deras fingrar. Men när jag tog farväl, slog de ihop klackarna och bugade stelt som mekaniska dockor. För resten var det en god middag med goda viner. Den fick belgarna betala.

Någon sade:

— Du lär väl inte bli bjuden en gång till.

— Man kan aldrig veta... När de kommer hit...
Jag har sesampapperet i behåll.

— Tror du att de kommer ända hit?

— Vem kan hindra dem? Eller tror du på underverk?

*

Himlen var fortfarande utan ett moln. Hettan strömmade ständigt ner som ett hällregn. Kommunikéerna blev under några dagar en smula utförligare. De franska trupperna hade överallt tagit till offensiven. Deras operationer hade försiggått planmässigt, och de bevarade känningen med den engelska armén. Mot de allierade stod huvudparten av hela den tyska arméns formationer, både linje och reserver. Det förmodades att striden skulle fortgå flera dagar. Genom frontens oerhörda utsträckning var det omöjligt att nu bedöma situationen. Man måste avvakta de kommande resultaten, som skulle bilda avslutningen av det stora slagets första skede. Man fick bereda sig på motgångar och återtåg, likaväl som på framgångar och framryckning. Genom att i förväg lämna upplysning om striden till pressen, skulle man endast riskera att ge fienden värdefulla upplysningar. Regeringen förväntade, att civilbefolkningen under dessa dagar skulle iaktta en förtröstansfull hållning. Det meddelades någon dag senare officiellt, att offensiven måst inställas och att man dragit sig tillbaka till gränsen. Under några dagar framåt skulle de allierade hålla sig på defensiven, för att vid ett givet ögonblick återgå till kraftigt anfall. Officerare och soldater var både fysiskt och moraliskt i bästa kondition. Fransmännens förluster var visserligen betydande, men den tyska armén hade å sin sida lidit så mycket av den våldsamma offensiven, att den måst avbryta sin framryckning. Millerand, den nye krigsministern, hade besökt stora högkvarteret och vänt tillbaka mycket tillfredsställd, efter en lång överläggning med Joffre.

Det gick tre långa dygn utan några nyheter. Då,

lördagen den trettonde, utfärdade regeringen ett manifest: "De hjältemodiga engelska, belgiska och franska arméerna ha, utan att darra, tagit emot den fruktansvärda stormen. Ära vare de levande och de stupade! Män falla, men andra skola fortsätta kampen. Vilken utgången än blir, skall striden fortsätta. Fransmän, ni måste driva fienden, som trängt in i vårt fosterland, tillbaka från vår fädernejord, så att vi själva bli herrar över vårt öde! Låt oss vara fasta och bestämda! Låt oss hysa förtröstan till oss själva och lämna tanken på allt annat än fosterlandet. Fram mot gränsen! Låt oss ha vilja att segra och segern skall bli vår!"

Det betydde, kort sagt, nederlag. Tyskarna hade alltså trängt in i Frankrike. Mr Warner vid engelsmännens stambord hade haft rätt: ingenting kunde hindra dem. Och inget under hade inträffat. Det gick rykte om att Joffre måst avskeda flera generaler för deras oduglighet. Det talades till och med om att myteri utbrutit vid en sydfransk infanteridivision och att var tionde man och var femte officer skjutits. Belgiska flyktingar strömmade in i Paris, tusen och åter tusen, i arbetskostymer och träskor, i hög hatt och bonjour, i svart sidenklänning eller köksförkläde, trasiga, smutsiga, dödströtta, med det lilla de kunnat samla ihop i ett knyte, innan de lämnade sin gård brinnande bakom sig. Men i den slocknade, tomma blicken slog det eld, när man talade med dem. Den lyste av hat, tyskhat. De flesta av dem var jordens fredliga odlare, jagade från torvan de troget och idogt brukat.

— Jag hade fem hästar och tjugu kor, sade en gammal man bland dem till Petreus. Ulanerna närmade sig.

En engelsk soldat kom utan vidare in i rummet, där vi satt, och pekade på vägen söder ut. Då förstod vi. Han sköt oss vänligt ut ur rummet och pekade på nytt söder ut, innan han försvann och räddade sig själv. När vi rastade den kvällen, såg vi det brinna bakom oss. Och nu har väl dessa djävlar slaktat mina kor och spänt mina hästar för sina förbannade kanoner. Ve dem! Ve dem! Må den gode och rättfärdige guden straffa dem! Må de brinna i den eviga elden!

Staden började tömmas. Det var de rika, som for söder ut. Återigen var det, liksom fyra veckor tidigare, omöjligt att få tag i en droskbil. Fullastade med bagage rusade de i väg till Orléans-, Lyon- och västbangårdarna. Det var hundratusental som flydde.

Petreus satt dagligen några timmar utanför ett kafé mitt emot Gare du Nord och såg flyktingarna norr ifrån komma ut ur stationen. De hade haft längre tid på sig än belgarna. Deras utrustning hade ingenting av ögonblickets förvirring över sig. De hade tydligt överlagt länge, innan de bestämt sig för vad de skulle ta med sig. Männen bar sina tjockaste och bastantaste kläder, kvinnorna och barnen vinterkappor. Man hade berett sig på en längre Parisvistelse än vanligt. Man släpade på sängkläder, kassaskrin, nackade höns, matkorgar.

Flyktingarna kom i klungor på en fem-, sexhundra, allteftersom tågen norr ifrån anlände. De maldes ut ur stationen på den öppna platsen utanför som från en teater efter sista akten, och blev stående villrådiga i väntan på en bil, som aldrig visade sig i dessa trakter, eller i hopp om en ledig dragkärra, på vilken de kunde

forsla sina tillhörigheter till släkt eller bekanta. Genom att gå fram och fråga dem, varifrån de kom, kunde man mäta djupet av tyskarnas frammarsch som kommunikéerna hemlighöll. Så enkelt var det. Lille, Douai, Cambrai, Le Cateau, La Fère... La Fère — det var bara tio mil från Paris... Det var som att sitta och se floden stiga meter för meter, floden som kanske skulle översvämma och dränka också Paris.

Nu hade de hunnit till Compiègne... Och dagen därpå upptäckte Petreus, medan han kände sitt hjärta banka våldsamt, människor från den lilla stad han lämnat så gott som på dagen en månad tidigare.

Han gick fram till en av dem, en av Henri IV:s apéritifikunder. Det var en liten bourgognekindad, leende fotograf med yvigt, vitt artisthår och alltid klädd i bonjour — sommartiden var den av tunn alpacca. Han förtjänade efter vad det antogs sitt, sin hustrus och sin vackra adoptivdotters uppehälle genom att för-eviga husarbevåringar. Han ansågs smått förmögen, hade eget hus inte långt från det, där Petreus bott. Bakom huset låg en gammal vanskött fruktträdgård och i den ett växthus med palmer och andra tropiska växter — en ovårdad idyll. Han ansågs av en eller annan anledning vara specialist på bladväxter, en gammal mans älskvärda hobby. Han förde ett mycket tillbakadraget liv, så isolerat som endast en liten fransk småborgare och hans familj kan leva det. Men en timma varje dag före middagen spelade han kort och drack en Dubonnet med en kumpan på Henri IV. Och en förmiddag i veckan for han till Paris med en svart portfölj i handen och stannade borta hela dagen. En sådan dag träffade Pe-

treus honom vid apéritiftiden på terrassen utanför Café de la Paix. Petreus hade stämt möte med en bekant. Under det han väntade, satt han nedböjd över en tidning. Plötsligt stack en hand fram mellan honom och tidningen och placerade på bordskivan några vykort. Utan att se upp kastade Petreus en blick på det översta av dem. De föreställde fotografens fosterdotter, naken, i en exotisk trädgård. Från växthusets tak hängde en uppstoppad orm, med vars platta huvud den nakna fosterdottern var inbegripen i flirt. Under fotografiet stod ordet: Frestelsen. Petreus såg upp. Hans och den lille bourgognekindade fotografens blickar möttes ett par sekunder i djup förståelse. Med ett artigt "Förlåt, monsieur!" tog den gamle tillbaka kortet och gick till nästa bord.

Och nu stod han här, på platsen utanför Gare du Nord, bortjagad från hem, trädgård och växthus, med sin långa, dystra maka, sin lilla nätta, trinda fosterdotter, kamera, staffli och två väskor. Han såg sig omkring, som om han sökte efter ett nytt växthus...

Petreus gick fram till honom och lyfte på hatten. Den lille mannen log ett leende som om han velat säga: "En smula gladare, om jag får be!" och berättade, att fienden var i antågande. Hela den föregående dagen hade man hört en ihållande kanonad norr ifrån. Den hade kommit allt närmare. Några granater hade fallit ner i staden. En av dem hade träffat katedralens torn och ett par hade slagit ner i angränsande hus.

Petreus frågade honom, om han sett till Sénéchals.

— Jag talade med monsieur Sénéchal, då vi gick till stationen, sade fotografen. Han stod utanför kaféet.

Hans dotter är med tåget, tror jag. Hon och madame Sénéchal var på perrongen. Mademoiselle var resklädd.

Petreus tackade och såg sig omkring bland människorna, som strömmade ut ur stationen. Till sist fick han syn på henne och gick fram och hälsade. De växlade endast ett par ord. Hon skulle bo hos sin äldste brors hustru på vänstra Seinestranden. Hon släpade på en tung resväska. Han erbjöd sig att bära den till den underjordiska järnvägsstationen. Hon avböjde, kort men älskvärt. Hon hade tydligen fått stränga order av Sénéchal att inte slå sig i slang med chevalereska herrar. Och så skildes de.

*

I den lilla staden kunde invånarna på tisdagens morgon, dagen före årsminnet av kapitulationen vid Sedan, höra dånet av kanonerna. Det kom från två håll: norr ifrån, där man kunde vänta det, men några timmar senare också från väster.

Sénéchals beslöt sig efter en kort diskussion för att stanna kvar. Madame ville först att de skulle ge sig i väg alla tre. Monsieur förklarade å sin sida, att hon och Marcelle fick göra som de ville. Själv hade han bestämt sig för att stanna. Det var hans plikt, förklarade han. Efter trettiosex års äktenskap visste madame, att hon aldrig skulle förmå honom att fly — han var envis som synden, och invändningar gjorde honom bara värre. Hade han av en eller annan anledning fått i sitt huvud att inte röra sig ur fläcken, var det ingenting att göra åt den saken. Hon hade under

årens lopp vant sig vid att besvara hans envishet med en axelryckning och låta honom hållas, för att så småningom, genom olika diskreta manövrer, korsa hans planer eller föra dem in på förnuftigare banor, med det resultat att han efteråt tog hela äran åt sig. Men sådana finter var omständliga och tog tid. Och här gällde det timmarna. Därför ville hon ha skäl. För ovanlighetens skull fann hon dem förnuftiga. Sénéchals resonemang gick ut på att om tyskarna kom, skulle de på några timmar ödelägga hela hotellet och ruinera hela familjen. Stannade han däremot kvar, fanns det alltid någon möjlighet för att han kunde tala förstånd med någon hög officer. Det fanns väl något av dessa svin som talade franska. Flyktingar hade berättat, att de här och där på krogar och hus längre norr ut sett anslag på dörrarna med uppmaning att skona huset och dess ägare. Fick han bara tag i någon, han kunde resonera med och utlägga texten för, var han övertygad om att han skulle kunna övertala dem. Det borde ju ligga i deras eget intresse att inte restaurangen plundrades och ödelades. Officerarna skulle ju äta någonsans. Och var skulle de äta om inte på Henri IV, sedan Angleterre stängts, eftersom det vid krigsförklaringen visat sig vara tyskt och eftersom där nu inte fanns vare sig personal eller mat.

— Jag ska låta officerarna installera sig här. Och så blir det nog bra, ska du se.

Madame hade inga vägande skäl att komma med. Ett slag knep hon samman ögonen bakom pincenén, som om det var någonting hos honom hon inte ville se, någonting hon inte sett förr och som hon inte tyckte

om, utan att hon ville göra klart för sig vad det var. Det var bara det, att hon inte kunde låta bli att tänka på, hur ofta han under alla dessa år, när han någon gång fått litet för mycket innanför västen, skrutit med vilken karsk soldat han varit under förra kriget. Och hon hade trott honom, därför att det fanns något oberäkneligt och våldsamt djupt nere i hans väsen. Och nu ville han ställa sig in hos officerarna. Nå ja, han var inte ung längre och resonemanget var klokt. Hon skulle också stanna. Vad ont kunde de göra en gammal kvinna som hon? Och för resten ville hon inte lämna honom. Han kunde inte reda sig utan henne. Och hon skulle inte få ett ögonblicks ro i Paris för hans skull. Nej, de två var oskiljaktiga. De hade sovit i samma säng i trettiosex år, och under lika många år hade de arbetat sida vid sida dagarna i ända. De kunde inte skiljas. Allraminst nu. Just nu kände hon, att hon hörde mycket mera samman med honom än med barnen. Det hade hon inte alltid känt. Men nu gjorde hon det. Och så beslöt de sig för att skicka Marcelle till Jeans hustru, som bodde borta vid Lion de Belfort. Men själva stannade de.

På så sätt kom det sig, att de denna tisdagsförmiddag stod i dörren till det tomma kaféet och hörde kanonerna dåna norr ifrån, nu närmare än föregående dag. Sénéchal kunde skilja på de franska sjuttiofemmorna och de tyska sjuttiosjuorna. De franska projektilerna hade ett helvetiskt vinande läte, likt en gäll siren; de tyska lät grövre, dovre: det var som om de rörde sig tyngre och långsammare i luften.

— Där hör du, sade Sénéchal, våra sjuttiofemmor biter skarpare. De har vassare tänder. När en sån slår ner, finns det inte mycke kvar.

Madame svarade inte. Hon höll händerna sammanknäppta över magen, i den gest som aldrig överger en kvinna i rädsla, hur gammal hon än blir — att skydda underlivet.

Det blev så småningom en liten folksamling utanför kaféet, människor som rusat ut från sina hus vid dånet från den förnyade striden och som gått norr ut till stadsgränsen, där de hoppades att få säkrare nyheter än inne på de smala gatorna. De stod tysta och lyssnade. Till sist sade monsieur Sénéchal:

— Bäst att ta ett glas under tiden! Jag bjuder!

Och han tillade, med ett försök till galghumor:

— Om tyskarna kommer, lär man väl inte få något kvar i alla fall.

Till och med kvinnor, som aldrig satt sin fot på ett kafé, tackade. Sénéchal och munkänken, som bara var en pojke på sexton år, serverade Dubonnet och Vermouth Cassis. Man stod utanför på gatan med glaset i handen och lyssnade som när ett åskväder nalkas: "Nu är det närmare, hör ni inte — — —" Man tömde så småningom sina glas, tackade och gick var och en till sitt. Det hade lidit mot middagsmåltid. Och inte minst i krig måste man äta. Man kunde inte vara säker på, när man fick tillfälle till nästa mål. I den stilla luften, som då och då skakades av dånet från artilleriduellen, började röken stiga ur skorstenarna som vita plymer — den lilla staden åt punktligt sin déjeuner, för sista

gången på många månader. För första gången sedan decennierna åt Sénéchal sitt middagsmål utan barn vid bordet. De hade i dag dukat framme vid fönstret. Madame hade ingen aptit. Hon bröt sitt långa vita bröd i bitar och doppade dem i vinet. Men Sénéchal åt två fårkotletter, gnagde omsorgsfullt benen och slickade det goda fett av fingrarna.

— Du måste äta, muttrade han till madame, och gav henne en snabb blick, som en hund vid matbunken. Du måste skaffa dig krafter. Mat ger mod, vet du väl.

— Jag är inte rädd, svarade hon. Jag är inte ens det. Jag känner mig alldeles tom.

— Tacka för det, när du inte äter.

— Jag känner mig inte tom på det sättet. Jag ängslas inte ens för mina pojkar. Det är som om det hela var överkligt, som om det inte var sant. Ungefär som en dröm, men inte ens en elak dröm — — — jag vet inte — — — det är som jag inte levde, inte levde här — — —

Sénéchal tog den fläckiga servetten från kragen, där han haft den instucken, rullade den omsorgsfullt samman och stack den in i servettringen:

— Har du lagt märke till att kanonerna tystnat? Jag har inte hört dem på en lång stund nu.

Madame skakade på huvudet:

— Nej. Jag har inte lagt märke till dem.

— Ja men lyssna då!

Hon svarade i likgiltig ton:

— Nej, jag hör ingenting.

— Du ska få se att...

Han fullbordade inte meningen, och hon brydde sig inte om att fråga, vad det var hon skulle få se.

Efter lunchen tände han sin snugga, stod i dörren och lyssnade, medan madame satt kvar vid bordet med händerna sammanknäppta. Artilleriet hade varit tyst under ett par timmar. Plötsligt ryckte han till. Från skogen på andra sidan stadstullen kom en flock hjortar och rådjur i vild flykt med väldiga språng. Likt en bisarr kavalleritropp med avkastade ryttare sprängde de fram, som om de lystrade till en signal, in på rue de Paris söder ut. Deras huvuden var tillbakakastade. Deras ryggar tycktes bölja fram som bruna dyningar, och bockarnas kronor svängde som buskage i stormen. Sénéchal vände sig alldeles stel och stirrade efter dem. Efter en stund såg han på sin hustru.

— Konstigt, vad, sade han.

Hon svarade:

— Det blir alltmera likt en dröm. Jag känner det som om jag höll på att förlora förståndet. Jag känner mig illamående.

— Ta dig ett glas, sade han. Du skall få ett glas riktigt gammal konjak. Du skall se att det hjälper.

Han gick själv ner i vinkällaren för att hämta den dammiga buteljen. Han dröjde sig kvar en lång stund, lyste med stallyktan längs väggarna, där de dyrbara vinerna låg uppradade på sina hyllor. Det var en sak han borde ha gjort: han borde ha plockat undan det värdefullaste, så att de inte kunde komma åt det, om det värsta skulle ske. Det var ett arbete som både tog

tid och fordrade varsamhet. Och det borde ha gjorts för flera dar sen. Han hade nog tänkt på det, både en och två gånger. Och medan han stod där och lät det svaga ljusskenet sakta flytta sig från fack till fack och från hylla till hylla, gjorde han den reflexionen, att han ännu inte tagit kriget på allvar; innerst inne hade han inte velat medge, att de skulle komma ända till hans hotell. Och så hade han inte flyttat vinet. Nu var det för sent. Han hade bara den lille vinkällarpojken till hjälp. Och det skulle ta minst ett dygn. Nu fanns det bara det gamla stallet att stuva in buteljerna i; och de skulle ligga ännu osäkrare där än här. Hans hustru hade haft rätt, när hon satt vid déjeuneren och sagt, att hon tyckte det hela var en dröm: man trodde inte, man *kunde* inte tro att detta var verklighet. Det var mycket pengar, som låg på de här hyllorna och som nu skulle gå all världens väg. Men det var inte vanliga pengar; det var arom och glädje i dem, Frankrikes sol, Frankrikes mylla, Frankrikes klimat, generationers tålmodiga arbete och ömma omvårdnad, kunnighet och kärlek — allt det, som innefattades i de tre orden "la douce France". Inget annat land ägde ett vin som hans. Och här låg det på sina hyllor, som en överste en gång sagt honom, när han var nere och inspekterade vinkällaren, liksom böcker i ett bibliotek, liksom de uttryck för det yppersta av fransk kultur. Det skulle förtäras med andakt, man skulle lukta på det, som man luktar på en blomma, det skulle vila vid gommen, smakas av tungspetsen, till dess man smekt fram all dess mildhet och ljuvhet. Det skulle rinna sakta nedför strupen, klunk efter klunk, med givna mellanrum, för att bäst sprida

den underbara, mjuka värmen i ådrorna och komma tankar och känslor att blomma. Och nu skulle råa preussare halsa det, som om det vore öl!

Han ryckte till. Jorden ända nere i källaren skakade. Det klirrade svagt i tomglasen, och det kändes som om huset över honom darrade. Han sprang uppför den smala trappan och in i kaféet. Utanför tjöt bilhorn i ett. Madame Sénéchal satt ännu kvar vid fönsterbordet, med händerna för öronen. Sénéchal ställde konjaksbuteljen från sig på biljarden och störtade till dörren. Så långt han kunde se bortåt inkörsvägen mot norr kom en rad av bussar, övertäckta lastbilar, bryggargagnar med London, Manchester, Liverpool, alla möjliga engelska städers namn målade på sidorna och ännu synliga genom dammet. Bussarna hade till och med annonserna kvar på takracket. En ändlös tjutande ström av tunga, fullastade fordon på väg söder ut. En och annan av de skäggiga chaufförerna sträckte upp handen till hälsning. Men han besvarade den inte; han stod förlamad och stirrade på dem med gapande mun. De körde inte en och en, utan två i bredd och fyllde hela gatan. Sénéchal visste inte hur länge han stått orörlig, när den långa kolonnens sista vagnar körde förbi — tio minuter, en halvtimme, han visste det inte; det föreföll honom som en evighet. När han vände sig om för att gå tillbaka in i kaféet, kände han sig dödstrött. Han kastade en blick på sin hustru. Hennes händer hade fallit ned på bordet och hon stirrade framför sig med tom blick. Han gick bort och hämtade konjaksbuteljen, drog varsamt upp korken och hällde i ett glas åt henne.

— Drick nu det här. Det styrker, ska du se. Konjak

hjälper för allt. Det är bra för ditt hjärta. Jag ska ta mig en jamare, jag också.

Han satte fram glaset för henne på bordet. Men hon rörde det inte. Hon bara såg på honom med samma tomma, glanslösa ögon.

Han lade ena armen om hennes hals och med vänstra handen förde han glaset till hennes läppar:

— Drick nu! Lyft på huvudet, öppna munnen! Så — så — så — Och så svälj — — — En gång till — — — Lite mera — — — En gång till! Du ska se att det hjälper. Så där ja — — — Och så en gång till — — — En riktig klunk.

Hon hostade till ett slag och han ställde glaset tillbaka på bordet.

— Hur känns det nu? Hur är det med lilla hjärtat?

Hon svarade inte på hans fråga. I stället sade hon:

— Var det *de*?

— Nej då, är du *tokig*! Det var *engelsmän*. Såg du inte det?

Hon skakade på huvudet.

— Jag ville inte. Jag — — — jag blev rädd.

— Men det *var* engelsmän. Jag såg på bilarna. Det stod London på somliga. Man kunde läsa det genom dammet. Och karlarna såg glada ut. De såg faktiskt ut som segrare och inte som slagna. De viftade åt mig så här — — — Och de skrattade så tänderna lyste i skäggstubben på dem. Men som de körde! Jag trodde huset skulle skaka sönder.

Han satte sig bredvid henne, hällde upp ett stort glas åt sig själv och tömde det i ett drag.

— Det är första gången i mitt liv jag dricker en sådan konjak på det här sättet.

Den starka spriten började verka på honom. Han blev pratsam, kanske också för att döva någonting inom sig. Han bredde ut sig om hur engelsmännen såg ut och talade om för henne, vilka satans karlar engelsmännen var, när det kom till kritan. Fransmännen kunde aldrig i livet ha fått bättre bundsförvanter. Och den engelska flottan! Ah! Vänta du! Den ska snart göra hela den tyska flottan till gamla läckande pisspottor. Plums! Och där ligger de! På havets botten! Sanna mina ord!

Han klappade henne smekamt på ryggen.

— Som gamla pisspottor! Nej då! De såg inte ut som om de var slagna. Då ser de ut på ett annat sätt. Jag vet, hur *de* ser ut. Jag har själv varit med. Jag vet. De ser ut på ett annat sätt.

Hon lyssnade inte på honom. I stället smuttade hon ett par gånger på konjaken.

— Jag trodde hjärtat skulle stanna på mig, när de kom. Det slog så jag trodde det skulle sprängas. Jag ropade på dig flera gånger. Jag tänkte: Heliga Guds moder, ska jag dö ensam här?

Han strök henne längs ryggen.

— Ja, men så kom jag ju.

Han avbröt sig och fullbordade meningen genom att snyta sig baklänges. En lång stund satt de tysta: en modern upplaga av Philemon och Baucis, med ett hemligt hopp om att bli förskonade undan översvämningen.

Det kom några grannar in och satte sig vid borden. Sénéchal bjöd dem på den fina buteljen och försäkrade dem att engelsmännen inte sett slagna ut. De hade vin-
kat åt honom — så här — — —

En halvtimme senare — det var vid fyratiden — då Sénéchal egentligen skulle ha tagit sin eftermiddagslur, kom de engelska trupperna. Det var ett kavalleriregemente på stora, magra fuxar. Ett par skvadroner gjorde halt och satt av i parken mellan Henri IV och stationen; andra vek av till bulevarden åt höger eller red vidare längs rue de Paris åt kasernerna till. Hästarna var inte svettridna, men hals och underläpp hängde på dem. De stora, ståtliga karlarna, skäggiga, överhöljda av damm, stramade upp sig, när de passerade förbi Henri IV, där Sénéchal och hans kunder stod utanför kafédörren och viftade åt dem med sina hattar: "Vive les Anglais!"

Regementet utgjorde den yttersta högra flygeln av den engelska armén, och det kom ursprungligen från Mons. Det hade nu retirerat under ständiga strider i tio dagar och red in i den lilla staden efter tre dagars slag några mil längre norr ut, decimerat, men i full ordning.

Två officerare höll in hästarna utanför kaféet. Det var tydligen en högre officer och hans adjutant. De gjorde honnör, och den äldste — fastän han såg inte så gammal ut — frågade efter värden. Sénéchal kammade sina polisonger och gick fram till trottorkanten. Han sträckte på sig och snöt sig på nytt ett slag den vanliga bakvägen.

— Monsieur, kan ni ge oss någonting att äta? frågade officeren.

Sénéchal stramade upp sig ytterligare och svarade:

— Herr officer, mitt etablissement står till ert förfogande med vad det har att bjuda under de förhållanden, som nu råda. Det är mig en ära att få hälsa er och så många som mitt etablissement rymmer välkomna som mina ärade gäster.

— Vi är trettio man. Kan ni laga ihop någonting åt oss? Vi är hungriga.

— Herr officer, jag skall göra mitt bästa. Ni har kommit till det tredje franska husarregementets mäss. Det har den varit i fyrtio år. Jag hoppas att herrar officerare ska bli belåtna.

— Tack, monsieur. Vi har inga pretentioner. Men det skulle vara gott med en gammal god årgång.

— Herr officer, på den punkten vet jag mig kunna tillfredsställa er.

Officerarna gjorde honnör.

— Om en timme?

— Om en timme, monsieur.

— Jo, en fråga till. Var kan jag få tag i borgmästaren?

En av Sénéchals kunder erbjöd sig att visa dem vägen. Några av de andra var villiga att hjälpa till med att servera. Sénéchal hade ont om folk, med kocken och Félix mobiliserade och Marcelle i Paris. Det fanns bara diskerskan och den lille vinskänken kvar. Madame måste ställa sig vid spisen. Hon visste inte, hur hon skulle kunna orka, så förbi som hon var. Men hon måste. Middagen fick också bli improviserad. Fårkotletterna räckte inte till alla, och de kunde inte få fler från slaktaren. Men när Sénéchal räknade efter, kunde de i alla

fall bjuda på hors d'oeuvres, en konsommé med champinjoner, får- och kalvkotletter, Camembert och Brie de Melun. Och på slaget en timme senare var det färdigt. Officerarna kom nyrakade till bordet — så många som fick rum bodde på hotellet. Som gäster hade borgmästaren och underprefekten inbjudits. Borgmästaren bar sitt ämbetstecken, det smala trikolorbandet, snett över bröstet som ett ordensband. Underprefekten var i uniform. Sénéchal och vinskänken skötte serveringen. Madame Sénéchal hade flyttat tillbaka till sin plats i kassan. Kaféet hade fyllts av soldater, som betjänades av kunderna.

*

Det blev en egendomlig middag. Konversationen med borgmästaren och underprefekten fördes på franska. Några av de engelska officerarna talade riktigt förståeligt. Sénéchal lyssnade, så ofta han hade tillfälle. Det nämndes inte ett ord om kriget. Det talades om staden, dess ålder och gamla minnen, om rådjurs- och hjortjakter och allra mest om Chantilly, där översten och ett par andra officerare spelat golf och de flesta av de övriga varit på kapplöpningar. Men inte ett ord om kriget. Det var som om ett främmande lands regemente kommit över på fälttjänstövningar. Sénéchal hade i över fyrtio år dagligen haft med officerare att göra. Inte bara franska. De sista tio, femton åren hade det alltid legat några utländska officerare vid regementet: bulgarer, kineser, ryssar. Som de flesta i sitt yrke hade han också blivit en smula människokännare. Han gjorde sina jämförelser. Han måste medge, att engelsmännen

var ståtligare karlar än officerarna i hans regemente. De var också mera lika varandra än fransmännen — som om de varit släkt. Tonen mellan de äldre och yngre tycktes också vara den mellan släktingar. Och de förstod sig på vin nästan lika bra som fransmän. Men så hörde de också — efter vad Sénéchal listat ut — till ett gardeskavalleri. Och liksom fransmännen drack de samma slags vin hela middagen igenom. Utom portvin till osten. De drack kanske litet mer än fransmännen. Men de hade också mycket damm att skölja ner. De som fick nöja sig med kalvkotletterna — det var de yngsta — var kanske inte lika belåtna som de andra; han såg ett par av dem snegla på dem som fått fårkotletter. Men vad skulle han göra? Han sade också till översten att han beklagade, att han inte kunde bjuda på etablissemangets specialitet: hjortfilé med périgordtryffel. När översten förklarade för en av dem, som inte kunde franska, vad rätten bestod av, sade alla: *My God!*

Borgmästaren höll ett långt och utmärkt tal — han hade varit advokat — till tack för maten. Och när översten svarade vid kaffet och konjaken med att tacka för gästfriheten, sade han att de förmodligen skulle komma att stanna över natten och kanske nästa dag också. Man kunde ju inte så noga veta, tillade han, för det är ju krig. Och så sade han, att detta var den första riktiga vilan de haft på många dar. Och därmed skålade han för stadens framtid.

Sénéchal kände sig fyllas av en sällsam känsla av trygghet efter denna månads spänning och oro. Det fanns något i dessa människors fullständiga lugn, som

gjorde honom säker. Han kunde inte riktigt säga varför. De gav honom ett egendomligt intryck av att, när allt kom omkring, kriget, tillbakatåget inte var så farligt eller så allvarligt som människor, som inte varit med, föreställde sig. Vem som helst, som hade tillfälle att se dessa män, kunde konstatera: här satt de som gått igenom det hela, och var lugna som ostar, nyrakade, lågmälta och oberörda, och konverserade som i en salong eller i en av deras berömda klubbar. Han hade hittills hyst en månghundraårig misstro mot dem. Nu bad han invärtes om ursäkt. De hade stillat hans ängslan. De hade skänkt honom en övertygelse, som man inte kunde precisera med ord, bara förnimma som känsla. Han skulle ha velat bjuda dem på middagen, om de hade tillåtit det. Nej, dessa människor var inte slagna. Han kunde inte föreställa sig dem som besegrade. Det kunde han däremot med sina egna landsmän. Inte bara därför att han själv för många herrans år sedan varit med om det, utan också därför att han visste att de hade en bristningsgräns, en punkt där de gav upp, slog över i desperation och började slåss inbördes, som de hade gjort sjuttioett. Han kunde inte föreställa sig de här karlarna bryta samman. Han kunde inte förklara varför, men hans intuition sade honom det.

För att visa sin tacksamhet böjde han sig fram mot översten och sade:

— Herr överste, jag har i min källare en champagne, Pommery Greno, årgång 1904. Det är den som officerarna här i massen dricker två gånger om året: den 14 juli och nyårsafton. Jag har på officerarnas order lagt undan tjugufyra buteljer av den årgången,

som de skall dricka, när de kommer tillbaka efter segern. Men jag har ännu en del buteljer över, och nu undrar jag vördsamt, om jag inte får erbjuda herrar officerare ett glas och dricka för segern, de allierades seger.

Översten tackade älskvärt avböjande. Nu hade de blivit rikligt välfägnade med utsökt mat och dryck, sade han. Men när kriget var över skulle de — eller så många som var kvar då — komma tillbaka och både dricka champagnen och äta hjortfilé med périgordtryffel. Nu skulle de söka upp sina nattkvarter och sova ovaggade.

*

Medan Sénéchal serverade middagen, hade han inte haft tillfälle att göra sig underrättad om vad som hände ute i staden. Mässens fönster låg inåt den lilla trädgården, utan utsikt åt gatan. Men han hade hört bullret av tunga fordon och känt hur grunden skakade. Då och då hade han gjort en hastig titt in i matsalen och kaféet. De var fulla av soldater, som drack vin och åt långfranska eller satt och sov. Madame log trött mot honom, och leendet sade att allt var väl. Cykelhandlaren förestod serveringen inne i matsalen, vars fönster låg åt gatan. Han talade i hast om att infanteri och artilleri tågat förbi söder ut — massor av dem. De hade inte gjort halt. När middagen var över, gick Sénéchal ut i kaféet och satte sig bredvid sin hustru. Nu sov och snarkade de flesta soldaterna.

— Är de mycket fulla? frågade han.

— Nej. En eller ett par kanske. Men det är nog mest trötthet. Stackars pojkar! Jag har suttit och sett på dem.

De ser ut som tröttleka barn, när de sitter och hänger med huvudena och sjunker mot bordsskivan. Och så har de gått igenom allt detta förfärliga! Men det syns inte på dem, när de har somnat in. Då ser de ut som våra egna pojkar gjorde, när de varit ute och lekt en hel sommareftermiddag. Var tror du *de* finns? Kanske någon av dem redan har stupat?

— Du ska inte tänka på det!

— Nej. Jag vet. När ska vi komma i säng? Jag har hela kassan att räkna in, och så disken. Hur ska vi göra med den?

— Har de betalat ordentligt?

— Så gott som varenda en. Och somliga för mycket. De har inte lärt sig förstå sig på våra pengar ännu. En och annan har väl gått utan att betala. Men han har väl varit så trött, och det har varit jämn omsättning. Det ser ut som om de hade fått order att inte sitta länge för att ge plats åt andra. Och för resten, om en eller annan skulle ha smitit, så vad gör det? Pengar är ju inte allt.

Han opponerade sig inte, som han skulle ha gjort under normala förhållanden. Han rusade inte upp och gormade: "Vad menar du? Menar du, att jag anser att pengar är allt här i världen?" I stället teg han. Han talade inte om för henne att han velat bjuda alla officerarna på champagne. Han firade en egen hemlig triumf över att kunna hålla tyst med sin frikostighet.

Klockan åtta ljöd en trumpetsignal borta från parken. Soldaterna i kaféet och matsalen ruskade på sig och troppade sömndruckna av. En halvtimme senare gjorde Sénéchal en liten tur ut i staden. Män och hästar

sov i den kvava, djupnande natten — intet annat ljud än karlarnas snarkningar och då och då klirret av ett stångbetsel, då en häst, stungen av en insekt, kastade med huvudet. Sénéchal stod länge och såg på dem. Och plötsligen greps han på nytt av ängslan. Han kom att tänka på "Le rêve", som hängde på väggen i sängkammaren. Men så tvingade han sig att tänka på office-rarna och middagen. Och han kände sig trygg på nytt. När han kom tillbaka in i kaféet, var hans hustru och stamkunderna, som hjälpt henne, kvar. Han sade att disken fick stå till i morgon.

— Sluffen geh'n, sade han och började stänga dörrarna.

När han reglat dem alla och skruvat ner den sista gaslågan uppe i korridoren till hälften, gick han och lade sig. Han var mycket trött, trött och trygg.

Det blev den sista natten i hans liv.

*

Sénéchal rycktes ur en djup sömn vid det gälla larmet från nattklockan och hårda slag mot restaurangdörren. När han kommit en smula till medvetande, hade hans hustru redan tänt ljuset på nattduksbordet och satt upp-rätt i sängen med händerna tryckta mot hjärtat, som om hon ville hålla upp de tunga, hängande bröstet. Sénéchal hade gått till sängs i underkläderna. Med ett ryck var han uppe ur bädden och öppnade försiktigt fönsterluckorna. Nedanför på trottoaren stod några soldater och en man i läderjacka, som höll en motor-cykel.

— Anglais, öppna! sade de upp mot honom på någonting som liknade franska och tillade något, som Sénéchal inte fattade, men som kom honom att förstå att det var mycket bråttom. Innan han, yr i huvudet och fumlande med fingrarna, fått de magra benen i de vida, knäiga byxorna, hörde han att officerarna, som låg in kvarterade i samma våning, redan var i rörelse och talade med karlarna där nere. Han hörde också en av dem säga något, som han tydde som ordet alarm. Det var tydligen en order. Soldaterna avlägsnade sig springande till parken, medan mannen i läderjackan satte sig på motorcykeln, fick den i gång med ett par sparkar mot pedalen och smattrande fräste i väg söder ut längs rue de Paris. När Sénéchal kom ut i korridoren, var officerarna redan färdigklädda — de måste ha sovit med det mesta av kläderna på. Han skruvade upp gaslågan i trappan, som han låtit brinna på halvt, och betraktade dem noga. De såg fullkomligt lugna ut. I samma ögonblick hördes en lång trumpetsignal från parken.

— Det blev inte mycket vila, sade översten till Sénéchal, när denne gick före dem nedför trappan för att släppa ut dem.

Sénéchal hade glömt att se vad klockan var; den låg på nattduksbordet med guldlänken ringlad omkring sig. Han hade känslan av att han sovit mycket länge och sade:

— Jag vet inte vad klockan är?

— Hon är lite över elva, sade översten.

Nere i dörren räckte han handen åt Sénéchal, tackade än en gång för gästfriheten och sade:

— Au revoir! Jag skall inte glömma er hjortfilé.

Sénéchal blev stående i dörren och såg efter dem, där de makligt promenerade bort till parken. Efter en stund stängde han dörren och gick tillbaka upp till sin hustru. Hon satt fortfarande upprätt, med ryggen mot kuddarna och med händerna slappa på täcket. Hon gav honom en lång, frågande blick, medan hon sade:

— Vad står på?

Han skakade på huvudet:

— Vet inte.

— Ska de ge sig i väg?

— Vet inte.

— Kommer de andra?

— Vet inte.

Han gick bort och ställde sig vid det öppna fönstret. Borta från parken kom i den heta sommarnatten bullret från ett läger som bryts, kommandoord, hästar som gnäggade. Folk som hade väckts av trumpetsignalerna började samlas längs gatan. De stod i klungor, som svarta öar i mörkret.

En timme senare hade den sista skvadronen ridit söder ut, i skritt, lugnt och värdigt. Sénéchal hade hela tiden stått i fönstret och sett dem som en mörk, böljande ström. Han satte sig på sängkanten bredvid hustrun och stirrade framför sig. Han kände sig alldeles tom invärtes, som man gör när någon man håller mycket av gästade ens hem och lämnat det. Ända sedan han var tjuguar hade han haft med gäster att göra. De hade kommit och farit. Han hade varit glad över att ta emot dem. Men sedan de gett sig i väg med sina kappsäckar, hade han knappast ägnat dem en tanke.

Men nu kändes det helt annorlunda. Dessa hade gett honom någonting, fyllt hela hans hotell med någonting. Han kunde inte riktigt förklara vad — en känsla av lättnad och säkerhet, trygghet, förvissning. Och allt detta hade de nu tagit med sig, som om det varit vanligt bagage. Andra gäster kunde lämna efter sig ett minne, någonting de sagt, en kvickhet eller en rolig historia, som kunde dyka upp på nytt vid något tillfälle. Men det, som dessa gäster hade fört med sig hit, kunde man inte minnas annat än med den fruktansvärda känslan av vad man förlorat.

Om dessa vaga funderingar nämnde han ingenting till sin hustru. Han ville inte ens för sig själv ge dem de precisa tankarnas distinkta form, utan lät dem förbli som en känsla av tomhet och övergivenhet. Han lirkade filtofflorna av fötterna och lade sig ovanpå sängen. Det var ingenting annat att göra än att vänta. För första gången i sitt liv upplevde han den fullständiga maktlösheten. Hittills hade han alltid kunnat värja sig. Det hade alltid funnits något motmedel, någon instans att vädja till. Men nu, om de kom — och det skulle de alldeles säkert göra — var han helt och hållet i deras våld. De kunde göra med honom och hans hustru vad de ville och behagade. Det hade de gjort i Belgien, enligt vad tidningarna påstod. Han hade inte satt sig riktigt in i detta förrän nu, inte så riktigt som han bort göra. Han hade innerst inne aldrig trott, att det skulle gå därhän. Han hade visserligen varit med 70—71. Men det var andra förhållanden på den tiden. Och han hade varit ung då. Nu insåg han, att de borde ha gett sig i väg. Men nu var det för sent. Han var värnlös. Han

kunde ingenting göra, varken för sin hustru eller för sig själv.

Till slut somnade han. Också madame Sénéchal sov, halvsittande, med kinden mot de högt uppstaplade kud-darna.

*

Den förste i staden som mötte tyskarna var bagaren vid rue d'Ermenonville. Engelsmännen hade under dagens lopp köpt upp allt hans bröd, och han hade börjat arbetet tidigt på kvällen för att kunna förse dem påföljande dag. När han fick underrättelse om att de gett sig i väg, måste han fortsätta, för att inte förstöra baket. Han blev färdig vid fyratiden på morgonen och var på väg hem. I hörnet mellan rue d'Ermenonville och rue de Paris stötte han på en man i smutsig, trasig, fältgrå uniform med revolver i handen — en skäggig, tysk soldat. Soldaten höjde revolvern. De två stirrade in i varandras ögon, medan den lille bagaren skyndsamt slank förbi. Han korsade rue de Paris och gick in på sin egen gata, då en fältgrå arm med en revolver i handen sträcktes mot honom ur en portsmyg. Det var likadant hela vägen. Överallt smutsiga, grå skuggor, som stumma åsåg den lille mannens gatlopp och följde det med revolvermynningen.

När Sénéchal, vid sjutiden på morgonen, gick ned för att öppna dörrarna till restaurangen och kaféet, fann han likadana figurer utanför dem. Utan ett ord reg-lade han dörrarna på nytt och gick upp i sängkammaren för att avvakta händelsernas utveckling.

Det var ett kompani, som före gryningen smugit sig

in i staden, funnit den fri från allierade trupper och sänt ordonnanser norr ut till huvudstyrkan. Den gjorde sitt intåg vid åttatiden på morgonen. Först kom ett lansiärregemente. En officer red i täten med den revolverbeväpnade högra handen på sadelknappen och tyglarna och en generalstabskarta i den vänstra. Kavalleristerna som följde hade lansarna fällda. Bakom de neddragna persiennerna bevittnade befolkningen under ett par timmar inmarschen: kavalleri, infanteri och träng, magra hästar, smutsiga och trasiga infanterister, som snubblade fram över stenläggningen och höll sig vakna med att sjunga. Då och då bröt sig någon ur ledet och stapplade fram till husväggen, där han sjönk ned i en hög, för att minuten därpå plockas upp med våld och sättas in i ledet igen. Då och då skar ett rop genom sången: "Nach Paris! Nach Paris!" Orden upprepades längs leden och blev till ett utdraget vrål: "Nach Paris!" Människorna bakom persiennerna såg förundrade på denna ändlösa procession av dödströtta tras-hankar, skrålande som i yrsel. Var det de, som erövrat nästan hela Belgien och en stor del av norra Frankrike? Var det de, som spritt död och fasa omkring sig, varhelst de dragit fram och lämnat rykande ruiner bakom sig? Hade man inte vetat, att det verkligen förhöll sig så, skulle man ha tagit dem för en besegrad armé, en här på återtåg och på gränsen till upplösning. Mest påminde dessa män om boxare som slagits groggy, och som i sista rondon skulle kunna slås knockout av en tio-, tolvåring. Skulle sådana trupper kunna erövra Paris? Skulle de ens orka de fem milen, som ännu skilde dem från målet?

Det blev snart klart, att de ämnade stanna och vila upp sig. Affischer klistrades upp på väggarna med förhållningsorder. Före klockan tolv skulle alla skjutvapnen avlämnas på rådhuset. Varje civilperson, som därefter befanns inneha vapen, skulle fusiljeras. Tolv män utsågs som gisslan. Medlemmar av stadsfullmäktige anmälde sig självmant och sattes under sträng bevakning. Borgmästaren lät sätta upp en uppmaning till befolkningen att hålla sig inomhus. Men den revs snart åter ned och ersattes av en annan, från högste befälhavaren, att alla butiker skulle öppnas. Så kom befallning om rekvisitioner: från tobaksvaror till klosett-papper, från bröd och kött till väckarklockor och getskinn; och så, till sist, hundrafemtiotusen francs i kon-tanter. Butikerna öppnades och stormades av soldater som gjorde "uppköp": man stoppade på sig vad man kom över. Restaurangerna och alla de små krogarna var överfulla av officerare och soldater. En överhettad, nervös stämning tycktes ha gripit dem alla. Sångerna vrålades fram, och "Nach Paris"-skriken skar som nöd-rop genom den tjocka, grå tobaksröken.

Sénéchal hade sagt till sin hustru att stanna uppe i sängkammaren och regla dörren om sig. Han och den lille vinskänken skötte ensamma serveringen. Det var bara att bära upp den ena lådan vin efter den andra och langa fram buteljerna. Glas behövdes inte. Man drack ur flaskan. Ingen betalade. Det var inte tid till det. I kaféet och matsalen rådde ett fullständigt pande-monium. Några soldater kom in i kaféet, bärande en dyrbar grammofon i form av ett skåp, som de kommit över i något av renässanspalatsen vid rue de Paris.

Den placerades nu vid biljarden, och den hölls i gång utan avbrott. I officersmässen gick det lugnare till. Där sjöng man inte. Man knappast talade. Man bara drack, i väntan på middagen, som officerarnas egna kokkar lagade till i köket.

Vid tvåtiden var alla i kaféet och matsalen fullständigt berusade. Soldaterna hade tagit sig ner i vinkällaren och serverade nu sig själva. Man skrålade, kräktes och föll i sömn, väcktes av en knuff och drack på nytt. Sénéchal hade intagit sin hustrus plats i kassan och betraktade därifrån förvirringen. Invärtes gladdes han. Det var en egendomlig känsla av glädje, insprängd med förakt och hat. All hans fruktan förkvävdes av den växande känslan av hans egen och hans landsmäns överlägsenhet. Dessa människor kunde döda, mörda, bränna, våldta kvinnor, begå vilka grymheter som helst. Men segra, segra i längden kunde de inte. Han var övertygad om det. De kunde erövra genom att överraska och skrämma. Men de skulle aldrig kunna behålla, vad de lyckats hugga för sig. Han var fullkomligt viss om det. Ett par gånger — bara på försök — röt han åt dem med sin överraskande, djupa stentorsröst; och han log invärtes, när han såg hur de rent mekaniskt ryckte till och blev spaka. Då och då kammade han sina polisonger med fingrarna och mumlade: Fy fan, såna människor! Fy fan! De är ju inte människor; de är ju djur! En gång, vid femtiden, gick han in i officersmässen, där den lille vinskänken serverade. Han ville bara anmäla, att nu var vinkällaren tömd. Det fanns knappast en butelj kvar. Till sin förvåning fann han en officer, som var villig att tala förstånd. Officeren be-

klagade, att soldaterna drack så mycket. Men vad skulle man göra? Han sade:

— Min gode man! Dessa soldater har slagits och marscherat i över fyra veckor. De har marscherat i genomsnitt fyra mil om dagen den sista veckan och levererat bataljer under tiden. De måste ha stimulanser. När vi kommer till Paris, ska det bli annorlunda. Nu måste de ha någonting, som håller dem uppe. Och det är bara två saker som kan göra det: spriten och segervissheten. Spriten eldar under segervissheten. Det är beklagligt. Men det är ingenting att göra åt den saken nu. Alla dessa karlar är annorlunda i fred, nyktra, fredliga, idoga. Men nu är det krig. Och nu gäller det att hålla ut ännu ett par dar. I morgon bittida tågar vi mot Paris, och i övermorgon är vi inne i staden. Då blir det annorlunda.

Sénéchal såg på honom med sina stickande, bruna ögon. Och så sade han:

— Herr officer, jag tackar er för er uppriktighet. Jag vill endast underrätta er om att i går var mitt etablissemang fullt av engelska soldater. Och av alla dem var det endast två, *två*, monsieur, som var druckna. Också engelsmännen hade ju marscherat och levererat batalj. *Och, monsieur, de hade inga segrar, som kunde hålla dem uppe.*

Han lade tonvikt på varje ord och avslutade meningen med en kort knyck på överkroppen — den kunde i bästa fall tagas som en bugning.

Officieren såg på honom. Några sekunder duellerade de med blickarna, till dess officieren ryckte på axlarna med ett: *C'est la guerre!*

Sénéchal gick tillbaka till sin plats i kassan. Soldaterna fortsatte att gå ner i vinkällaren för att komma tillbaka tomhänta. De började ropa allt högljuddare på mera vin och snokade omkring i kaféet, ute på gården, i garaget och visthusen, med samma resultat. Nu förhöll det sig emellertid så, att Sénéchal samma morgon, sedan han reglat dörren mellan sig och de tyska posterna, tagit sig en lång funderare, medan han satt på sängkanten. Därefter hade han gått ner i vinkällaren och packat ner två dussin Pommery Greno i en låda. Det var segerchampagnen, som han dyrt och heligt lovat sina officerare att ha i beredskap, när kriget var slut och segern vunnen. Han och vinskänken bar upp lådan och ställde den under kassapulpeten, där den var osynlig för alla, och dit kunde ingen komma utan att med våld köra bort den, som satt i kassan. Och nu satt han där själv! Den som ville dricka segerchampagnen, måste göra det över hans lik.

Nu hade de flesta somnat. Men det fanns ännu några rörliga element, som fortsatte att snoka omkring. En av dem kom fram till Sénéchal, tog steget upp till kassan och tittade under bordet. I nästa ögonblick stod han med en champagnebutelj i ena handen och vrålade: "Champagner, Champagner!" Sénéchal röt åt honom att låta flaskan vara. Men han lystrade inte. Glädjen över upptäckten av buteljerna var starkare än hans lydnessinstinkt. Han lät inte varna sig. I stället skrattade han, ett långt, bullrande skratt. Innan han hunnit tystna, föll han samman med ett skott genom hjärtat.

Med detta skott förhöll det sig på följande sätt. När Sénéchal avlämnat sina skjutvapen — två jaktgevär —

på rådhuset, hade han behållit en liten browning, som han hade köpt ett par år tidigare, då det desperata förbrytarbandet Bonot-Garnier gjort småstäderna kring Paris osäkra genom sina revolverkupper mot banker, postanstalter och restauranger och kommit så gott som varje husfader i de trakterna att för en tid framåt sova med en revolver på nattduksbordet. Det hade varit Sénéchals mening att lämna ut också browningen. Men i sista ögonblicket hade han stoppat den i högra byxfickan. Han hade inte något bestämt skäl, varför han gjorde det. Det var till hälften en reflexrörelse, en handling som följde som en slutsats på det resonemang han fört med sig själv på natten, då han satt på sängkanten och tänkte på att om tyskarna kom, skulle hans hustru och han vara värnlösa, helt utlämnade åt deras vilja och godtycke. Och så stoppade han revolvern på sig. Den gav honom en känsla av trygghet — nu fanns det i alla fall *något*, som stod mellan dem och honom, ett sista förtvivlat medel, med vilket han kunde skydda sin hustru och sig själv, i händelse de skulle utsättas för den yttersta förödmjukelsen. Hans mening — oklar, oformulerad — var närmast den, att han skulle använda den mot henne och sig själv i den yttersta nödens stund. Men nu, när den druckne soldaten stod där lutad mot kassapulpeten, med ena handen stödjande sig mot bordskivan och den andra svängande buteljen av och an, greps han av ett plötsligt, föraktfullt raseri. Blodet rusade mot hans huvud, han kände hur hjärtat bultade kittlande i halsgropen, det sprängde i hans bröst, och besinningslöst ryckte han upp revolvern och sköt, skott efter skott, tills dess magasinet var tomt.

Soldatens tunga kropp föll handlöst åt sidan, med huvudet liggande på golvet nedanför trappsteget. Några ögonblick, sedan ekot av det sista skottet förtonat, blev det alldeles tyst. Endast grammofonen vrålade. De som ännu inte somnat satt orörliga; de sovande rycktes ur sin druckna dvala och rusade upp. Soldater från matsalen och officerare från mässen kom instörtande. Sénéchal stod bakom kassapulpeten med den tömda revolvern vilande i sin hand och såg sig omkring som i en dröm. Det susade för hans öron som på en drucknande. Han kände det som om han sjönk allt djupare och djupare, medan vattenmassorna dånade mot hans trumhinnor. Han hade knappast någon förnimmelse av det första skottet, som träffade honom och fällde honom. Den lille mannen föll framstupa och blev liggande över den döde soldaten, genomborrad av kulor.

En timme senare stacks inte bara hôtel Henri IV utan också en lång sträcka byggnader vid rue de Paris i brand. Soldater med petroleumbehållare på bröstet gick från hus till hus och besprutade ytter- och innerväggar, trappuppgångar, tak, golv och möbler med fotogen, innan de tände på. Snart stod alla de gamla renässanspalatsen omgivna av en tjock kvalmig rök, ur vilken eldslågorna sökte sig upp mot den molnfria sommarhimlen.

Samma dag, strax före skymningen, fördes borgmästaren och fem av dem, som anmält sig som gisslan, ur staden in i skogsbrynet. De ställdes upp mot en redan uppgrävd långgrav. Bindlar bands för deras ögon, ett kommandorop skrämde fåglarna i träden, och de sex borgarna föll baklänges i gropen.

Efter mörkrets inbrott marscherade tyskarna skyndsamt ut ur staden. De skräckslagna invånarna lade inte märke till — eller reflekterade inte över — att tyskarna tågade, inte söder ut mot Paris, utan åt öster.

Det var uppmarschen till slaget vid Marne, som hade tagit sin början.

Solen fortfor att bränna Paris gator. Träden hade för länge sedan fällt sina sista skrumpnade löv. Men kastanjerna började blomma på nytt, på nakna grenar.

Paris blev tommare och tystare än någonsin förr. En million av dess invånare hade flytt. De stora bulevarderna hade mist hälften av sin stampublik. Makliga hästbussar körde sakta fram i de larmande motorbussarnas ställe. Tidningskolportörernas hesa, gälla skrin hade förstummats på order av den nye polisprefekten. Lugna och anständiga, som om de sålde osedliga vykort, gick de från bord till bord och stack tidningarna under näsan på kafégästerna, medan de med ett smutsigt finger, som om de pekade på historiens blad, visade tidningens namn, över vilken det — Gud vet varför — stod tryckt i feta bokstäver: "Denna tidning får icke utropas."

Regeringen och kamrarna hade flytt till Bordeaux. Den pincenéprydda Gallieni med skolfuxfysionomin hade övertagit befälet över Paris, och han hade tillträtt sitt kommando med att utsända en dagorder, som i sin lapidariska formulering var värdig en lektor i klassiska språk; "Jag har erhållit uppdraget att försvara Paris

mot inkräktaren. Detta uppdrag skall jag utföra, till dess det slutförts."

Paris hade blivit en världsstad med sordin, en millionstad i väntan på beläring. Arbetet på förstärkandet av dess befästningar pågick med febril brådska. De gamla fortena hade avrustats. Nya bastioner hade grävts i en halvcirkelformad gördel mot stadens nordsida. Boskapshjordar föstes i ändlösa kolonner längs huvudstråken till Longchamps' kapplöpningsfält. Kornas råmande och fårens bråkande ekade mellan husväggarna. De sårade soldaterna började på omvägar komma från slagfälten norr ifrån till Paris. De fyllde skolor och lyxhotell. Där gymnasister läst Racine och där eleganter av olika åldrar dansat tango, låg de lemlästade, säng vid säng, amputerade, med öppna gapande sår, med ombundna huvuden eller fastlåsta i stelkramp, svettiga, yrande eller jämrande.

Paris gick i hög och allvarlig stämning. Äntligen hade man fått veta sanningen! Den hade krupit fram några dagar tidigare, då Clemenceau i sin tidning signerat en artikel med rubriken: "Fienden vid Oise". Då förstod man.

Varje eftermiddag vid halv sextiden flög de tyska flygplanen in över staden, fällde sina bomber, dödade några människor, slog hål i några tak, besköts med kulsproteeld och försvann igen mot norr.

Det var omöjligt att sova dessa nätter. Tystnaden höll en vaken, en tystnad så fullständig, att man för första gången kunde höra klockorna i de närmaste kyrktornen slå kvart-, halv- och helslag. En tystnad så djup och klar och så genomlyst av höstens stora

fullmåne, att man tyckte sig kunna spegla sitt hjärtas stora ängslan i den. Man satt vid det öppna fönstret och stirrade ut över de månbelysta husraderna i den varma natten. Omedvetet lyssnade man efter dånet från artillerielden, medan tankarna löstes upp och endast spänningen blev kvar, spänningen då man väntar någon med ett bud om en katastrof, vars innebörd och omfång man inte kan fatta och som därför berövas sin verklighet.

Till sist kunde man inte sitta stilla. Tystnaden började pressa och skrämma. Det var som om den beväpnats med klor, som grep om ens hjärta. Man kunde plötsligt gripas av föreställningen att man lämnats alldeles ensam. En egendomlig känsla av på samma gång instängdhet och oändligt rum bemäktigade sig en. Och så gick man ut för att se andra människor, höra ljudet av deras steg eller kanske till och med deras röster, förvissa sig om att man levde i en verklig värld och inte i en förvirrad dröm, utspelad i en galen fullmånes trollsken.

Det fanns, sedan man väl kommit underfund med det, mycket att fördriva natten med. Man kunde vandra bort till Boul' Mich', där trottoarerna var packade med människor ända till klockan två och tre på mornarna. Från Lion de Belfort kom klappret av hästhovar, hurrarop och handklappningar. Och plötsligen visade de sig som i ett sagospel, som en scen i ett utstyrselstycke på Châtelet eller en ryttarfest på Olympia i London — hundra och åter hundra ryttare på dansande, grå fullblodsaraber, i fotsida vita mantlar och vita turbaner, mot vilka de bruna, torra, skäggiga ansiktena med de

blixtrande ögonvitorna såg kolsvarta ut; spahis och afrikanska jägare i lackröda koletter, ljusblå byxor och de röda mantlarna sammanrullade bakom sadelknappen; brunklädda senegaleser till fots med den bruna fezen på den runda skallen, rullande med ögonen och flinande i ett enda stort leende, gnistrande av vita tänder. Det var de afrikanska trupperna, som börjat lastas ur vid Seaux och som nu var på väg norr ut till det stora slaget, på vilket Paris öde hängde. Viga som apor böjde sig ryttarna ner och fångade de kyssar som framsträckta kvinnomunnar räckte dem. Männen tömde sina cigarettaskar och cigarrfodral: "Se här! Se här! Tag! Tag!" Man vände ut och in på sina fickor för att skänka ett minne på vägen. Snart var fickorna tomma. Men kvinnornas läppar hade outtömliga förråd.

Eller också kunde man vandra norr ut, till Montmartre. Vid Place Blanche hade polisen låtit hålla ett nattkafé öppet — som en råttfälla för kvarblivna fiender, spioner och desertörer. Där hetsades männen av förfarna fresterskor som i gamla nätter — de nätter som låg fem veckor tillbaka i tiden och som redan föreföll oändligt avlägsna. Där trädde en sista tango macabre, innan dessa ljusskygga och jagade individer senare på natten, på ett hotellrum, i all stillhet överantvårdades åt lagens väktare för vidare befordran till interneringsläger, fängelset eller arkebuseringsplutonen.

Och så hade åter en natt gått. Man vandrade tillbaka hem i den tidiga morgonen från fantastiska militärrevyer eller med dödstangon ringande i öronen och stupade uttröttad i säng, medan ett par mil norr ut historiens största slag utkämpades och unga män stu-

pade eller lemlästades i tusen och åter tusen. Efter några nätter tyckte man sig till och med kunna höra de sårades skrin av smärta — den järnvägslinje, som likt en järnring omgav Paris, la Ceinture, var fullpackad med tåg. Och tågen var fulla av sårade. Signalerna från lokomotivens gälla visselpipor skar natten i ända av otålighet och brådska genom tystnaden.

Det var några rader ur en dikt, som Petreus dessa dygn ständigt hade på tungan och som han upprepade för sig själv, som om han varit en levande bönekevern:

"Goten kommer, goten kommer! I går afton stod han
ren
knappt en dagsled, ve oss, ve oss! knappt en dagsled
från Aten!"

*

Något hade hänt — man visste inte riktigt vad. De tyska flygplanen inställde plötsligt sina eftermiddagsbesök. Kommunikéerna meddelade, att fienden utrymt Compiègne och Senlis och dragit sig öster ut. Något hade hänt, som kommit dem att avbryta marschen mot Paris. Man undrade, utan att få andra svar än rykten: något hade hänt och något höll på att hända. Det var bara att vänta och att hoppas. Skulle det otroliga ske? Skedde det ännu under? En lång vecka, från söndag till söndag, släpade sig fram. Det cirkulerade ett dokument man och man emellan. Det var Joffres order till trupperna: "I detta ögonblick, då det utkämpas en strid, på vilken fäderneslandets räddning beror, är det av vikt att erinra alla om, att det nu ej är stunden att

se sig tillbaka. Alla krafter böra användas att anfalla och kasta tillbaka fienden. En truppstyrka, som ej kan rycka fram längre, bör, kosta vad det kosta vill, behålla den erövrade terrängen och låta döda sig på stället, hellre än att draga sig tillbaka. Under nuvarande omständigheter kommer ingen svaghet att tolereras."

Världens största slag på ett par mils avstånd!

Det började en söndag. Den dagen vandrade Petreus tidigt omkring på de helgdagstomma gatorna. Utanför husdörrarna satt portvakter i skjortärmarna och dåsade med pipan i mun och det tunna tidningsbladet i knäet. Söndagsklädda småborgarkvinnor i svart sidenklänning med guldkedja kring halsen, i högklackade skor och med finaste redikylen i handen kom ut ur portarna och trippade i väg till någon kyrka, medan de drog på sig de nytvättade, vita handskarna, som ännu spred en svag doft av bensin. Gamla herrar med röda eller violetta band i rockuppslaget, redingote, hög hatt och käppen på ryggen vandrade långsamt bort mot en park. I Luxembourgträdgården, tömd på studenter och grisetter, hölls det salong; cirklar av stolar med lågmäلت konverserande damer i den glesa skuggan av de förbrända kastanjerna, medan barnen omkring dem lekte krig. I Tuillerierna stod fågelvännerna troget på sina platser med utsträckta händer och matade sina skyddslingar.

Solen gassade och brände. Och plötsligt ertappade man sig själv i en sommarslö gäspning inför denna söndagsstilla händelselöshet. "Goten kommer, goten kommer." Var det möjligt? Var inte det hela en dröm, både det blodiga slaget några mil norr ut och synen

framför honom: den gamle mannen, som kallade till sig duvhanen Charles och duvhonan Plaquette, omgiven av beundrande barn med tunnband eller diabolos i händerna.

Längs vänstra Seinekajen, på båda sidor om Pont Royal, stod bokmalarna framför boklådorna och bläddrade i gamla fuktskadade volymer och portföljer med kopparstick. Vid Gud, såg han inte till och med en gammal präst förstulet sticka en duodesvolym under sutanen, trots söndag, krig och världens största slag, sedan han först sänt en lång blick om förlåtelse för snatteriet upp mot den gode guden i den molnfria rymden. På kajen mitt emot höll söndagsmetarna till: småborgare i bländvita skjortärmar, vit väst och plommonstop och med svalrocken ordentligt sammanviken vid sidan om och på den maskburken. Omkring var och en av dem en ring av dåsiga åskådare med blicken oavvänt på det muntert hoppande flötet i det snabbt flytande, solglittrande, gula vattnet.

”Goten kommer, goten kommer! I går afton stod han ren knappt en dagsled — — —”

Ett stycke längre bort var det hundbad. Hundskall, skrik och förskräckt flykt av de söndagsklädda nyfikna, när byrackan kravlat sig upp på kajskoningen och skakade vattnet av sig, från nosen till den krumma svansspetsen. En herre med sällsynt utpräglat renlighetssinne hade tagit av sig strumpor och skor, kavlat upp byxorna och likt en baptistpastor stigit ut i vattnet för att döpa sin lurviga jycke, medan hela familjen, maka, två barn och åldriga svärföräldrar, betraktade

proceduren, som om det hade gällt att döpa en gensträvig hedning.

Och två mil därifrån stod världshistoriens största slag — — — Kunde det vara möjligt? Vilketdera var verkligt: den stora folkslaktningen eller idyllen snett under honom? Det föreföll i detta ögonblick otänkbart, att de kunde vara det båda.

En halvtimme senare satt han på en flodbåt. Paris låg bakom honom i soldimma. Över flygfältet vid Issy-les Moulineaux cirklade två Farmanplan. Framför honom höjde sig Meudons, St. Clouds och Mont Valériens kullar, med de koketta villorna trippande ned mot stranden. Till vänster Boulogneskogens utkanter med cykelåkare och små skuggiga värdshus. Runtomkring i vattnet badande pojkar. I båtens akter satt en gammal herre med vita, yviga mustascher, käppen mellan benen och händerna korslagda på silverkryckan och talade med hög röst om hur det var förra gången, för fyrtiofem år sedan, då han själv varit med:

— Då åt vi råttor. En katt var en läckerhet. Min mamma hade en fin och fet katt. Den var hennes ögonsten. Hon vågade inte släppa ut den. Den skulle blivit stulen med detsamma. Men en dag, när hon öppnade dörren, slank den ut och satte i väg. Vi såg den aldrig mer. Så var det då. Nu är hela kapplopningsfältet på Longchamps packat med oxar, kor och får.

Han knackade med käppen i däckets, som om han tänkte beställa en biffstek eller en lammkotlett.

Petreus steg av i Asnières. Kaféerna längs kajen och vid bron, som leder över till Boulogneskogen, var överfulla: en småborgerlig söndagspublik, uppblandad

med reservofficerare och fortifikations soldater från fästningarna uppe vid Mont Valérien, vars kaserner och fort låg gråa och dystra. Han fick till sist en stol vid ett litet bord, där det redan satt två äldre herrar. De hade tändstickor uppradade på bordet och var inbegripna i en konversation, som avbröts genom hans ankomst. Ett dragonregemente på magra, svettridna hästar och med tjocka lager av landsvägsdamm på vapenrockarna och leriga stövlar kom ridande i stark trav gatan fram och tog av åt höger längs skogen. Man stirrade in i deras skäggiga, tärda ansikten och sökte fånga blicken i deras insjunkna, brinnande ögon, som om man sökte tyda en gåta. En kvart varade defileringen. Länge efteråt förblev det tyst vid borden.

Till slut tog de båda feta herrarna vid Petreus bord upp samtalet på nytt. De var hemmastrateger. Varje tändsticka representerade en division. Den som satt närmast Petreus hade de flesta tändstickorna och personifierade tydligen Moltke, medan herrn mitt emot hade övertagit Joffres bekymmersamma roll. Frågan tycktes nu vara den, hur Joffre, med sina till antalet underlägsna tändstickor, skulle kunna vinna en lokal överlägsenhet över Moltke och samtidigt binda hans återstående trupper, så att de inte kunde komma de i strid inbegripna divisionerna till hjälp. Det var med andra ord världens största slag, som utspelades på den lilla runda bordsskivan bland sifonflaskor och glas. Moltke vann, men Joffre ansåg sig icke besegrad ens sedan han blivit utmanövrerad. Med allt högre röst förklarade han, att Moltke förbisett den viktigaste faktorn: den moraliska styrkan. Och den satt han, Joffre,

och hans tändstickor inne med. Efter att ha påpekat den avgörande betydelsen av denna faktor, svepte han med en suverän gest Moltkes alla divisioner från bordet. Men i samma ögonblick uppträdde överkrigsdomaren i gestalten av en kypare, vilkens argusöga på några stegs avstånd följt slagets förlopp. Han levererade kritiken i form av en kort tillsägelse, att man inte fick kasta obegagnade tändstickor på marken.

— Det är inte sådana tider, mina herrar, sade han. Det är krig. Paris är en belägrad stad. Det är ont om tändstickor.

Det blev inte något gräl, som under normala förhållanden. Moltke och Joffre ingick inte vapenbrödrskap för att med förenade krafter kasta sig över kyparen och hävda sin ställning som fria, franska medborgare. I stället lade de sig på marken och plockade med möda upp divisionerna.

Petreus tog vägen hem genom Boulogneskogen. Människor dåsade i det brunbrända gräset. Råmandet från kreaturshjordarna på Longchamps fyllde luften. Det var mjölkningsdags och bristen på kvinnor i Paris, som kunde mjölka, skriande.

Vid Porte Maillot hade stora folkmassor samlats. Inkörsvägen barrikaderades. Diken grävdes och träd fälldes. Stora knivar stacks i marken för att skära sönder tyskarnas automobilringar.

"Goten kommer, goten kommer! I går afton stod han
ren
knappt en dagsled, ve oss, ve oss! knappt en dagsled
från Aten!"

*

Klockan var fem nästa lördag, när Petreus kom till Closerie des Lilas. Han åt numera sin middag där. Han hade fått kredit av värden, som han kände sedan gammalt. Hittills hade han hankat sig fram. Han hade gjort slut på det mesta av sitt silver och hade bara stora sedlar att betala med. Och dem ville ingen växla. Guldmynten, som höll på att dragas in, hade gömt sig på botten av kassaskrinen eller allra längst ner i tårna på yllestrumpan under sängmadrassen. De tio- och tjugufrancsedlar, som skulle ersätta guldmynten, hade ännu inte vunnit allmänhetens förtroende: man skydde dem som nödmynt. Nu hade det blivit samma förhållande med silvret som med guld: man sparade det till de allra nödvändigaste utgifterna, till buss- och métrobiljetter, morgonkaffet, tobak, tidningar och den kategoriska apéritifen. Petreus hade lyckats göra upp med Closeriets värd att få äta där, till dess räkningen steg till hundra francs. Då betalade han med en hundralapp och kunde börja på ny kula.

Han satt vid ett av de öppna fönstren i det traditionsrika konstnärs- och studentkaféet och väntade på halvsexkommunikén. Andra sidan terrassen stod de gamla nakna kastanjerna i full blom. Torget låg tomt som i en landsortshåla, och Bal Bulliers fasad såg lika död ut som en danssalong på en för månader sedan stängd världsutställning.

Ungdomen var borta, fransmännen vid fronten och utlänningarna skingrade. Det fanns ännu en och annan stamkund kvar. Men kaféet hade den sista veckan fyllt av ett nytt klientel: äldre herrar med ett rött band eller en röd knapp i rockuppslaget och damer: deras hustrur,

döttrar och svärdöttrar. Sorgkläder, sorgflor och svarta damslöjor blev allt vanligare. Det såg ut som om svart skulle bli höstens modefärg. De satt tysta vid sin apéritif. Kvinnornas ansikten var lakansvita i sin svarta inramning. Inte en färg på läpparna, inte det tunnaste lager av smink på kinderna. Blicken var långt borta. Det föreföll som om den sökte tränga allt längre och längre in i ett fjärran, som vidgade sig till en stor tomhet. Men hållningen var rak. Och huvudet bars högt i resignerad stolthet.

Någon kom och ställde sig vid hans bord utan att hälsa. Det var en äldre herre, som han gjort bekantskap med några kvällar tidigare, en av de nya kunderna, som kommit att sitta vid bordet bredvid hans och börjat en konversation i tanke att Petreus var engelsman — en gammal praktfull bourgeoisietyp med vinröda kinder i ett vitt skägg, en magsilhuett som tydde på ett långt livs gourmetiska verksamhet, en djup, bullrande stämma och en senil optimists skrytsamma pratsjuka, en åldrad Tartarin och Besserwisser, som med hög röst lät de kring sittande förstå att han stod i ständig och intim kontakt med herrar "högre upp", som försåg honom med underrättelser han inte hade rättighet att befordra vidare.

— De kommer aldrig till Paris! Sanna mina ord!

Han vidgade bröstet, som om han enbart med det skulle ta emot och avvärja den fruktansvärda stöten. Han rullade med de operatenorstora ögonen för att förvissa sig om att han fångat så många av de kring sittandes uppmärksamhet som möjligt:

— Och jag ska säga er varför! Varför? Den franska armén är ännu inte slagen. Den är intakt. Den måste de besegra först, innan de ger sig på Paris. Vi har satt upp en hel armégrupp, som attackerar dem i flanken. De är i knipa. Det är vad de är. Sanna mina ord! Om jag bara fick yppa hundradelen av vad jag vet — och märk väl: det här är inga rykten, utan fakta! — jag är inte en person som springer omkring med fantasier eller obekräftade påståenden. Han såg ned på det röda bandet i sitt rockuppslag, som om detta vore en tillräcklig garanti för sanningsenligheten i hans yttranden: Men jag ville bara säga det, att om jag kunde yppa allt vad jag vet — — — här finns ingen anledning till defaitism. En vän till mig — — — nej — — —. Men i huvuddrag är vår ställning den, att vår här är intakt. Märk väl: *intakt!* Den har retirerat. Men den är inte slagen. Och den blir det inte heller. Sanna mina ord!

Denne gascognare hade stora dagar denna vecka. Han kunde glädja sig åt en odiskutabel publiksuccé. Man log åt honom, som man ler åt en harmlös dåre, bakom vilkens tal det kunde dölja sig en sanning, som ett nyktert och okritiskt sinne inte vågade räkna med. Och det egendomliga med honom var, att han för varje dag som gick tycktes få rätt. I varje fall hade tyskarna under en hel vecka inte kommit närmare Paris.

Nu, denna lördag, en halvtimme innan kvällens kommuniké släpptes ut, stod den gamle gascognaren vid Petreus bord. Petreus satt med ryggen mot ingången och hade inte lagt märke till honom förrän nu. I nästa

ögonblick hände någonting sällsamt. Gascognaren lutade sig ned mot Petreus och *viskade* i hans öra:

— Ça y est!

Petreus såg på honom.

— Vad?

— Ça y est! Enfin! La victoire! Segern, min herre!

Äntligen!

Han rätade upp sig och sade med något högre röst:

— Det känns underbart. Äntligen kan man andas.

Efter fyrtiofyra år kan man andas.

Han blickade omkring sig med sina stora ögon. För några sekunder såg det ut som om han tänkte hålla tal. Men i stället gick han bort till ett ledigt bord, satte sig, beställde en Dubonnet, tände en cigarrett och försjönk i djupa tankar.

En kvart senare kom tidningskolportörerna med kvällskommunikén. På dess första sida stod Joffres dagorder:

”Vår seger bekräftar sig mer och mer. Överallt drar sig fienden tillbaka. Överallt lämnar tyskarna fångar, sårade och krigsmateriel. Efter de hjältemodiga ansträngningar, som våra trupper uthärdat från den 5 till och med den 12 september, förfölja de nu fienden, rusiga av framgången.

Våra trupper, likaväl som de allierades, äro beundransvärda i fråga om moral, uthållighet och iver. Efter sex dagars strid ha vi vunnit mer än hundra kilometer. Fienden skall förföljas med hela vår energi.”

Det blev dödstyst i kaféet. Endast prasslandet av det ännu fuktiga tidningsbladet. Efter en stund såg man upp och omkring sig, betraktade varandra med ett egen-

domligt leende, leendet som sprider sig över ett ansikte, när en outhärdlig smärta plötsligen upphör, leendet hos en barnaföderska som för första gången ser sitt nyfödda barn...

*

Inga segerfanfarer. Inget jubel. Ingen allmän flaggning. Ingen stjärnbeströdd överstekrigsherre som från balkongen till sitt palats harangerade segerdruckna folkmassor. Samma lugn och besinning som veckorna före slaget. Fienden hade drivits på flykten. Men den stod ännu vid Aisne, där ett nytt, stort slag rasade.

Och ändå hade med Joffres dagorder ett kapitel i Frankrikes historia — ett över fyrtio års långt kapitel — avslutats med några korthuggna rader, som desavuerade alla de föregående sidorna. Det var som om en lång och invecklad mening, vars bisatser tornade upp sig till skildringen av ett skrämmande och ödesdigert händelseförlopp, plötsligt huggits av med ett "Nicht gewesen". Quand même! Trots allt — segern!

Under över en vecka hade tyskarna stått utanför Paris. Skulle de lyckas tränga in? Skulle de en höstklar septemberdag marschera in under Triumfbågen och som en gång förr bivackera på Place de la Concorde? Det föreföll oundvikligt. Vem eller vad skulle hindra dem? En sedan tre veckor tillbaka under ständiga drabbningar retirerande, uttröttad armé? Det var visserligen sant: med Paris fall var utgången ännu inte given. Men skammen, förödmjukelsen! Detta, att åter inte vara herre över sig själv och sitt hus! Detta, att nödgas se den tyska örnen vaja från Eiffeltornet, att

nödgas se stadens berömdaste män föras bort som gisslan, att se tyska soldater bevaka Elysséepalatset, ministerierna, Hôtel de Ville, att över sitt privata liv, över sina tankar och handlingar känna tyngden av fiendens pansrade näve!

Man kunde ju svara med ett resignerat: "De var för överlägsna, och vi fick ingen hjälp. Engelsmännen kunde inte sända oss mer än sextiotusen man, och den ryska ångvälden hann inte komma i gång, förrän det var för sent. Ensamma hade vi trettio millioner människor mindre än de. I decennier hade de rustat, fulländat och trimmat sin krigsmaskin. I decennier hade deras generalstab planerat, förutsett, preciserat, som om det gällt att fastställa en tågtdatabell. Inga hinder, som en mänsklig hjärnas beräkningar kunde uppkonstruera, hade förbisetts. Inte den minsta kugge i ett hjul, den obetydligaste mutter i konstruktionen hade negligerats. Och så löftesbrottet, det skamlösa intåget i Belgien. Hur kunde utgången bli någon annan! Vårt ideal är inte deras. Vår uppfattning om livets mening är en annan. För oss är inte staten ett högsta väsen, med rätt att kräva kadaverlydnad av sina undersåtar. För oss går tänkaren, skalden, målaren, arkitekten före knekten. För oss är ett folks storhet dess andliga prestationer och inte antalet av de soldater, man kan ställa upp, och det fulländade maskineri, tack vare vilket de fungera. För oss är livet med dess arbete och glädje en njutning och inte en plikt. För oss är vårt eget samvete vårt högsta rättesnöre och inte ordern från ovan. Vår värld är inte deras. De kan inte förstå den. De beundra den. Men de kan inte vinna den. Det är

som om de trodde sig kunna vinna vår kärlek med våldtäkt, som om de genom den skulle bli delaktiga av vårt väsen, vår själ och vår kulturs yttringar. De vill med sig själva införliva vår ande, och de lägger våra provinser i ruiner. Nu står de utanför Paris. Om några dagar ska de sitta på de stora boulevardernas restauranger som våra besegrare, fylla våra teatrar, vilkas skådespelare tvingas spela för dem, dansa på våra nattkaféer, gå rusiga eller sentimentala till sängs med de fala bland våra kvinnor — inte som turister, utan som segrare, som de oöverbärliga och överlägsna.”

Vilken skam! Vilken förödmjukelse! Vilken självrannsakan måste det inte ha legat bakom skammen och förödmjukelsen. Vems var felet, att fransmännen inte var lika talrika som inkräktarna? Varför hade de inte skaffat barn till världen, som kunnat fylla de glesnande leden? Varför hade de förvandlat sitt familjeliv till ett penninginstitut, med uppgift att förvalta, föröka och föreviga familjeförmögenheten? Varför hade de gjort äktenskapet till en behård sammanslutning för att därigenom skaffa individen en bedräglig känsla av trygghet, en inbillad säkerhet mot tillvarons katastrofer? Hade deras andliga liv blivit fattigare, deras kulturella prestationer mindre lysande, om de kastat sköljkannan i soplåren? Och vad hade de gjort av sin republik, under vars skydd de andliga värdena och de fredliga värven skulle blomstra? Över fyrtio års ständiga regeringsskiften, skandaler, gräl, kupper och politiska manövrer — ett beklämmande skådespel, där farsen omväxlade med tragedin, och där själva förvirringen tycktes utgöra den enda röda tråden. Friheten hade bli-

vit självsvåld, jämlikheten klasskamp, broderskapet själviskhet. Demokratin hade blivit en sköka, på vilken yrkessutenörerna levde högt, och av vilken medborgarna i gemen för en billig penning sökte köpa sig en favör. Här var resultatet — tyskarna utanför Paris, färdiga att rycka in i den besegrade världsstaden! Vilken förödmjukelse! Vilken skam! Slutet på ett långt, över fyrtio-årigt kapitel.

Och så — när man redan kände den pansrade näven obevekligt slutas kring ens nacke, kände den böja en allt djupare till markens dy och gatans avskräde — plötsligt kunna resa sig upp och säga: Nej! Nicht gewesen! Det är inte sant! Trots allt är det inte sant! Vi har kastat dem tillbaka! Undret har skett! Det stora undret! Vi har segrat! Vi har slagit dem på flykten! Det är inte bara Paris som räddats! Det är Frankrikes själ! Det är "degenererade" franska soldater, som drivit dessa segervana trupper tillbaka i oordning!

Dagen därpå — det var en söndag — vallfärdade man i tusental till slagfälten, där de oräkneliga liken av stupade landsmän och fiender låg sida vid sida i solgasset, och dit de glänsande korporna redan församlats i väntan på natten.

Med pickelhuvor och tyska vapen som troféer vände man i skymningen tillbaka till Paris. Pickelhuvan placerades på buffén, geväret, sabeln eller bajonetten hängdes på väggen över familjeporträtten. Skammen var avtvädd — med blod, det enda medel som i denna värld tycks vara starkt nog att avtvå nederlagets nesa.

När Petreus efter slaget vid Marne tänkte på de veckor som gått sedan krigets utbrott, gjorde han en egendomlig upptäckt: han hade blivit en annan. Det var en förändring som försiggått snabbt och omärkligt, omärkligt kanske mest därför att han inte haft tid att sysselsätta sig med sig själv under den lavin av händelser och skiftande folkstämningar som ryckt honom med sig. Han hade levat med, varit en del av ett skeende, på samma sätt som fröet är det om våren och lövet om hösten. Han hade sugits upp i en mäktig ström, som drevs fram av en kraft på samma gång grovt påtaglig och subtil, som om han utan egen vilja råkat komma in i en folkmassa, behärskad av en enda, allt annat förintande impuls, och uppgått i den, både därför att han inte hade något annat val och därför att han inte ville något annat än att hänge sig åt den själsrörelse, som bemäktigat sig den. Det hade varit veckor, då tanke- livet dränkts av masskänslornas stormvågor: spänning, hopp, ängslan, ångest, indignation, vrede, hat. Han hade helt identifierat sig med omgivningen, helt gått upp i den, reagerat med den som termometern utanför ens våningsfönster reagerar för växlingarna i temperaturen.

Det hade varit ett rikt liv, så rikt att dygnets tjugofyra timmar inte tycktes vara tillräckliga att rymma det. Det hade också varit ett intensivt liv. Aldrig, kanske med undantag av skapandets få, allra mest benådade ögonblick, hade han känt det strömma genom sin varelse med sådan våldsamhet som under dessa veckor — till och med dagarna av väntan, ovisshet och tvivel, då livsströmmen tycktes flyta trögast, som om den trevade sig fram, hade den drivits av en obändig kraft att söka sig nya fåror och ett friare lopp.

Det hade varit ett rikt liv, och intensivt. Men i all sin frigjordhet och hämningslöshet, i sin reflexions- och kritiklöshet hade det varit ett bekvämt liv, så som känslomänniskornas är det, trots allt lyckligt, som all tillvaro är, vilken bärs av en hel, allt annat uppslukande känsla. Han märkte det nu, när den våldsamma spänningen var över och kriget gått in i ett nytt och mindre dramatiskt skede.

Till en början kunde han konstatera den förändring han undergått under dessa veckor på ett enkelt faktum: han kunde inte längre vara ensam. Hagstedt hade rest hem till Sverige, som så många andra av landsmännen. Han hade stannat i det längsta. Men när legationen vid hotet om Paris förestående fall uppmanat de svenskar, vilkas närvaro inte var nödvändig, att ge sig hem, hade han rest med den sista båt som svenska staten sänt till Rouen för att föra hem dem, som ännu dröjt sig kvar. Petreus flyttade till ett hotell. Han saknade sin värd, de långa kvällarna och nätterna, då de gått genom dagens gemensamma eller ensamma upplevelser. När man äntligen kommit i säng, utan att lyckas sova,

kunde man alltid gå in till honom, sätta sig på sängkanten eller promenera omkring i hans sovrums, uppta samtalet på nytt eller bara tåga. Eller om han bad en dra åt helvete, därför att han själv ville sova, kunde man klä på sig och promenera några timmar på gatorna — han fanns alltid där, när man kom tillbaka.

Petreus hade varit mycket ensam under flera perioder av sitt liv. Två år före krigsutbrottet hade han till och med frivilligt sökt ensamheten och älskat den. Dessförinnan hade den tidvis tyngt honom, men mera som känslan av en förlust, förlusten av kontakten med andra, känslan av den tillfälliga fattigdom som isoleringen förde med sig, de värden man gick miste om genom den, den människokunskap och erfarenhet man måste göra avkall på. Nu lärde han känna *rädslan* för ensamheten. Det var förmodligen det pris, som måste betalas för det fullständiga uppgåendet i en masskänsla, det pris man måste erlægga för bekvämligheten av att ha uppgett sin individualitet. Det var en rädsla liknande den man grips av som liten, då man plötsligen vaknar och finner sig ensam i natten. Den kunde stegras till skräck, som när barnet famlar sig fram i mörkret i en tom våning, då föräldrarna är bortbjudna och tjänarna olovandes tagit sig ledigt. Den rädslan upplevde han nu.

Det var inte bara det, att ens egen närmaste framtid — den tid under vilken kriget skulle vara — hade blivit likgiltig och ens dagliga existens tillfällig. Man kunde inte längre lägga några planer inför den ovisshet, som stod likt en tät dimma framför en. Ens cirklar hade inte bara rubbats — de hade strukits ut. De väldiga

händelserna hade plöjt genom ens tankeliv och föreställningsvärld, som hjulet av en tung lastvagn kör genom en myrstack. Ens känsloliv började nu, när högspänningen var över, att mala tomning som kvarnstenar, när mälden tar slut. Ens initiativförmåga hade slappnat i medvetandet om och känslan av ens egen maktlöshet. Inom en gapade en tomhet, över vars vatten den långa väntans ande svävade som en spöklik läderlapp. Och i tomheten ekade en röst — med ett eko som förstärktes som i ett viskningsgalleri: Vad tror du på? *Vad tror du på? VAD TROR DU PÅ?*

Med förvåning hade Petreus under de sista veckorna sett, hur parisarna, mitt på vardagen, i allt större skaror strömmade till helgedomarna, hur behovet att få försjunka i stilla bön under en kyrkas valv plötsligen blivit lika starkt som förut vanan att dricka apéritif eller modet att gå på tangote. Han förstod det nu. Det var ett behov som låg djupare än bönen om en högre makts bistånd i farans stund — det var rädslan för mörkret, skräcken för tomheten i en värld, där på några korta veckor alla värden raserats utom ett: självbevarelse-driften, viljan att överleva, som folk, nation, som bärare av en kultur och — om möjligt — som individ. Det fanns knappast någonting man ännu för några veckor sedan, med stöd av decenniernas erfarenhet, tagit för givet, som inte smulats sönder. Det var som om hela den civiliserade världen under buller och brak, i eld och blod, under förbannelser, jämmer och tårar sjunkit sekler tillbaka i tiden. Den stillsamme hantverkaren hade blivit mördare, den tålmodige bonden en furie, den fredlige vetenskapsmannen en hänsynslös

förintare, den analytiske skribenten en hatfylld hetsare. I tomheten ekade frågan: Vad tror du på? *Vad tror du på? VAD TROR DU PÅ?* Det var många, som under dessa veckor började tro på Gud, eller som i varje fall gjorde ett försök att tro på honom.

Petreus gjorde inte något försök. Men han var rädd för mörkret, för natten och ensamheten. Han var rädd för det ansikte, som den vite mannen plötsligen visat, för den fruktansvärda snabbhet, med vilken förvandlingen skett, som om den mänsklighet han under sin över trettioåriga tillvaro gjort bekantskap med genom en lätt skakning på axlarna befriat sig från sin vardagsdräkt och blottat sin verkliga skepnad — banditens, mördarens, mordbrännarens, rånarens, sadistens. Nu hyllades de som hjältar. Den högstes välsignelse nedkallades över dem och deras gärningar av prästerskapet; den världsliga makten prydde deras bröst med utmärkelsetecken. Hur hade denna förvandling varit möjlig? Och inom loppet av en så kort tidrymd? Det hade tagit århundraden att krossa det romerska rikets lagbundenhet. Det hade bara tagit några veckor att skjuta den västerländska civilisationen åt sidan, låsa in den i en cell som en straffånge. Han hade ingen förklaring som tillfredsställde honom. Men frågan ekade inom honom: Vad tror du på? *Vad tror du på? VAD TROR DU PÅ?*

Det enda han kunde svara var: jag har förlorat tron på mänskligheten.

Det var denna förändring han undergått på fem veckor.

*

Petreus hade från början tänkt sig sin plats i kriget som åskådaren av ett skakande drama, med biljett till parketten och, om möjligt, med en passersedel som gav honom tillåtelse att då och då göra ett besök bakom kulisserna.

Den första gången han förstod att man begärde någonting mer av honom, befann han sig i en fullpackad vagn på den underjordiska järnvägen. Då tåget åter satte sig i gång med ett ryck efter uppehållet vid en station, råkade han trampa en bakomstående på tårna. Han hade tydligen satt klacken på en liktorn: ägaren till den gav honom en knuff, och Petreus vände på huvudet för att be om ursäkt. Men ursäkten togs illa upp. I stället för ett "för all del" fick han till svar en ljungande blick, som följdes av ett högljutt: "Om ni är engelsman, varför är ni inte ute och slåss? Om ni är neutral, bör ni resa hem till ert land igen eller också finns det främlingslegionen." Den vredgade mannens anförande besvarades av dem som stod omkring med gillande blickar; ett par röster instämde till och med: "Bra sagt".

Det var en av dagarna före Marneslaget. Civila vapenföra män i åldern från aderton till fyrtiofem hade blivit allt sällsyntare och den uppmärksamhet de väckte allt större. De utgjorde till nittio procent främlingar. Men också i de kvarter, där dessa brukade hålla till, hade deras antal undergått en betydlig minskning. De flesta hade rest hem eller till länder, där de ansåg sig kunna finna trygghet. För dem, som av en eller annan anledning stannat kvar, gällde det att noga ge akt på sitt uppträdande och hålla sig till sådana platser och

kvarter, där främlingar var en vardaglig syn och en inkomstbringande affär och därför tolererade också under dessa dagar. Men också sådana ställen besökte man i en känsla av obehag, som växte till skamsenhet. Och ur denna skamkänsla, som ur en för ändamålet tillredd mylla, sköt det dåliga samvetet upp som en giftsvamp.

Hagstedt och Petreus diskuterade situationen några dagar, innan Hagstedt reste hem.

— Det finns ju främlingslegionen, sade Petreus.

Deras blickar möttes. Det dröjde en lång stund, innan de gled från varandra. Till slut svarade Hagstedt:

— Vore jag inte gift och hade familj — — — Stupar jag, lämnar jag ingenting efter mig åt de mina. Men vore jag inte gift så — — — Jag är skyldig Frankrike mycket. Det är mitt andra fädernesland. Kanske mer än det. Jag känner mig mera hemma här än i Sverige. Jag är mera fransk än svensk och blir det mer och mer för varje år. Jag känner det varje sommar jag är hemma. Men jag är gift och har barn och har inte hunnit samla någon förmögenhet.

Petreus teg. Han visste att Hagstedts ord inte var avsedda som en undanflykt. Han var övertygad om att Hagstedt menade vad han sade. Hade Hagstedt inte varit gift, skulle han ha tagit värvning. Det var helt i överensstämmelse med hans karaktär, sådan Petreus känt den från gymnasistären. Därför teg Petreus. Men deras blickar möttes på nytt. Det låg ingen fråga eller ens undran i Hagstedts. Han var av naturen inte nyfiken. Han skötte sitt, handlade efter eget samvete, hade alltid gjort det och forskade inte efter motiven

för andras uppträdande och handlingar. Han ställde inga moraliska krav. Andra fick sköta sig själva, som de ville eller kunde. Behövde de hans hjälp, var han villig att bistå dem inom gränserna för sin ekonomiska och emotionella förmåga. Också i hans generositet in-gick ett element av vänskaplig saklighet.

Några dagar senare for han hem med båten från Rouen. Han hade fattat sitt beslut, så som han alltid fattade dem: snabbt och självklart, som om det inte föregåtts av en minuts tvekan, knappast av ett ögonblicks reflexion.

— Jag tar båten, sade han en kväll till Petreus. Kitchener säger att det blir ett långt krig. Jag tror han har rätt. Jag måste hem och skaffa uppehälle åt min familj.

Han frågade inte, vad Petreus tänkte göra. Kanske anade han, att det inom denne försiggick någonting, ett problem som han höll på att slåss med. Men han frågade inte.

Petreus följde honom två dagar senare till tåget. Först då de gav varandra handen, sade Hagstedt:

— Ska du verkligen inte följa med?

Petreus skakade på huvudet.

— Adjö då. Och ha det gott, sade Hagstedt.

Hans grepp om Petreus hand hårdnade. Petreus gav honom en snabb blick. Trodde Hagstedt att de aldrig skulle träffas mer? Trodde han att Petreus skulle gå in i främlingslegionen?

Främlingslegionen — — — Det fanns redan fyrtio-tusen utlänningar, som under dessa veckor gått in i den. Han hade några dagar tidigare sett åtskilliga tusen av

dem paradera civilklädda på Place des Invalides. Män från alla nationer och samhällsklasser, från den engelske sportsmannen i golfjacka och flanellbyxor till den kutryggige och krokbente östeuropeiske juden, från den bredaxlade, smalhöftade och gummituggande yankeen till den lille svartögde och lockige italienaren, från den cigarrettrökande greken till den långbente, blåögde skandinaven. Det fanns bland dem till och med åttahundra tyskar och österrikare. Äventyrare och idealister, arbetslösa och kriminella, samhällets styvbarn, svarta familjefår, fördettingar, revolutionärer och slagskämpar — det tunna gräddlagret och den grumsiga botten-satsen av mankön från aderton års ynglingar till den bittert erfarne femtioåringen.

En kväll, några dagar senare, då han åt middag på Closerie des Lilas, träffade han två av de närmare hundra svenskarna, som tagit värvning. Han kände dem sedan flera år tillbaka. De var målare. Den ene hade under åtskilliga år figurerat som en av de tristare främlingarna i Montparnasse, ett alkoholistiskt kvartsgeni med en gammal tårögdmamma hemma i Sverige, som i väntan på att sonen skulle bli den världsberömda konstnär han försäkrat henne att han skulle bli, skickade honom tvåhundra francs i månaden, hopsparade av en pension som postmästaränka och av inkomsten från en tapisseriaffär. Den andre var en lång, smärt, blond tjugutvå års pojke, med en på samma gång klar och genomträngande blå blick och norrlänningens glidande, smygande indiangång. De åt nu sin avskedsmiddag. Morgonen därpå skulle de fara söder ut, till depån. Det trettioåttåriga kvartsgeniet hade redan

hunnit in i gråtmildhetens stadium. Han var rädd, livrädd. Förmodligen hade han tagit värvning en dag, då kopparslagarna hamrat hans trubbiga tankar hårda och spetsiga som sylar: detta var den enda lösningen, den stora, ovanifrån sända chansen att ge resning och mening åt en trasig existens. Men nu var han rädd. Livrädd. Medan han slafsade i sig maten med vänstra handen, höll han den högra om den unge pojkens hals:

— Du och jag. Du och jag. Vi ska hålla samman. Vi ska aldrig lämna varandra. Vi ska segra eller stupa tillsammans. Lovar du mig det? Svär du mig det?

Den unge såg sig generad omkring.

— Ja ja. Ät bara, maten kallnar.

Så småningom lyckades den gråtmilde dricka sig modig. Han förklarade för de kring sittande, att han och hans vän nu skulle göra sin plikt mot Frankrike. Han visade dem sina papper. I morgon skulle de resa. De skulle göra sin plikt mot det land, som de älskade över allt annat på jorden, snillets och de sköna konsternas vagga och moder. Vad hade de tyska barbarerna för några målare att komma med? Stuck, Böcklin, Thoma! Han utbad sig tillåtelsen att få skratta högt. Ha ha! Kunde en främling, en konstnär, med en konstnärs brinnande själ, som under åratal åtnjutit detta nobla folks aldrig sinande gästfrihet, kunde en sådan man, en konstnär, med en konstnärs brinnande själ, frågade han, göra något annat än offra liv och blod till tack för all den skönhet detta land skänkt honom. Nej! Tusen gånger nej!

Den unge, nykter som en spik, skrattade. Den nu modige reste sig upp, höjde sitt glas och utbragte en skål för det ljuva Frankrike.

När han kommit ned i soffan igen, brast han i gråt. Och medan han torkade sina tårar med servetten, snyftade han:

— Jag gråter i glädje över att få offra mitt liv.

Plötsligen rätade han upp sig och stirrade Petreus in i ögonen, som om han nu först upptäckt honom:

— Och du din djävel, vad gör du? Vad offerar du ditt liv för? Sparar du det för att skriva skitböcker? Sitt inte och le! Svara! Inga undanflykter! Fram med sanningen! Jag vill ha klart besked! Jag vill veta vad slags karl du är! Du är väl händelsevis inte feg?

Den unge sade plötsligt:

— Håll mun! Drick, om du ska! Men håll mun!

Den andre lydde, teg och drack. En stund senare försvann han ut på toaletten och blev länge borta. Det var en fråga, som Petreus skulle ha velat göra den unge: Varför ger du dig ut? I stället sade han:

Giv mig, o öde, en kamp och en sadel,
ett drabbande svärd och en sak utan tadel
att falla för, om jag ej segra kan.

Den unge ryckte till:

— Vad är det? frågade han.

— Det är en strof av Karlfeldt. Jag har tänkt på den ofta de senaste dagarna.

— Den var bra. Vill du skriva upp den åt mig?

Petreus rev ett blad ur sin anteckningsbok och skrev ned den. Den unge läste den uppmärksam, flera gånger. Till sist såg han upp på Petreus, medan han stoppade papperet i sin plånbok:

— Den är bra. Men — — — finns det en sak som är *alldeles* utan tadel? Får man inte nöja sig med, om det finns *någonting*, *någonting väsentligt* i den, som man anser vara värt att slåss för? Det är i varje fall det resultat jag kommit till under de här veckorna.

Han tog sitt vinglas och smuttade på det. Medan han långsamt satte det tillbaka på bordet, tillade han:

— För resten — — — När man ger sig in på en sådan här affär, gör man det väl, därför att man känner att man *måste*. Motiveringarna och reflexionerna kommer efteråt. Du brukade ibland deklamera *någonting* på tyska om en fontän — — —

— Mit einmal weiss ich viel von der Fontaine — — —

— Just det, ja. Det är så man känner det. Det är så det går till.

*

Man tyckte sig på långt håll kunna känna det i luften: nu kommer en militärbegravning. Ingen sorgmarsch som ekade mellan husväggarna, inte det dova ljudet av förstämnda trummor. Sådan lyx bestods endast generaler eller, på sin höjd, regementsofficerare. Men plötsligt blev det tyst på den stora stråkvägen, underligt tyst. Spårvagnarna upphörde att pingla, bilarna att tuta. Man stannade och vände sig om, väckt av tystnaden. Jo, där borta kom han, en av Frankrikes söner. Nu gjorde han sin sista färd från militärsjukhuset. Vid sidan om likvagnen fyra gendarmar med geväret under armen och mynningen riktad nedåt. Och efter likvagnen — ingen. Någonstans, i något hörn av det ockuperade

Frankrike, satt i detta ögonblick hans anhöriga utan underrättelser från honom. Eller kanske myndigheterna i dessa massdödens dagar inte haft tid att meddela mären i hans församling. Åter och åter har hans näraste läst genom de sista rader han haft tillfälle att sända dem. Dag efter dag har de stått i kö utanför mairiet, för att i sin tur släppas in, med den darrande frågan på läpparna: Soldaten nummer så och så, kår, division, brigad, regemente, bataljon, kompani — — — "Ingen underrättelse." Och så ingenting annat än att vända tillbaka hem och vänta, vänta, vänta, till dess de en dag får veta dagen, då han dog, och platsen, där han ligger.

Men det kunde hända, att de, som tysta, med böjda och blottade huvuden, kantade trottoaren, längs vilken den okände fördes bort, som på ett kommando bröt ledet och följde honom. Tio, tjugu, trettio — — — fäder, mödrar, hustrur, fästmän och systrar till alla dem, från vilka de dag efter dag väntat det förlossande ordet: "Jag lever". Glömska av de vardagsbestyr, som sänt ut dem på gatan, följde de nu en namnlös död ett stycke på vägen till det hål i jorden, där hans sargade lekamen skulle stoppas ner.

Då bröt tårarna fram som ett plötsligt källsprång. Och åter tänkte Petreus på Dexippos:

Härlig är döden, när modigt i främsta ledet du dignar,
dignar i kamp för ditt land, dör för din stad och ditt
land.

*

Petreus tänkte under denna tid dagligen på Maureen. Det var över två år sedan hon blev borta.

En förmiddag i april, strax före lunch, rusade tidningskolportörerna längs bulevarderna under hesa skrik: Titanic förlist — nästan alla omkomna! Han uppfattade bara ordet Titanic, rev till sig ett extrablad och satte sig på en kaféterrass. Han såg på de feta rubrikerna — — — Maureen var med ombord. Det var bara några dagar sedan de skilts åt i London. Han hade rest över för att säga farväl till henne, stått på perrongen och vinkat av henne. Hon skulle besöka sina bröder och bli borta ett par månader. De hade bjudit henne på biljetten och bett henne ta just den båten, Atlantens stolthet, som nu gjorde sin första resa. När hon kom tillbaka, skulle hon och Petreus gifta sig. Hon hade inte tröttnat på politiken. Men hon ville ha ett barn.

Det var över två år sen dess. Men ännu kunde han inte föreställa sig henne som död. Det var inte bara i hans drömmar hon levde, eller i hans saknad. Även under normala förhållanden kunde han plötsligt ertappa sig med att säga till sig själv: "Det ska jag tala om för Maureen, när vi träffas härnäst" eller "Vad kommer Maureen att tänka om det?" I hans medvetande hade hon ännu inte glidit in i skuggornas värld, ur vilken han måste mana fram henne som ett minne i stunder av ensamhet, framgång, bekymmer. Han stod ännu i direkt själslig kontakt med henne. Det var som om han, när han ville, kunde ringa upp henne på en för dem speciell interurban linje och, ostörd av avbrott och tidsrestriktioner, tala om för henne vad som hänt, vad han sysslade med eller begära hennes råd. Och

liksom han aldrig kunde föreställa sig henne som död, hade han heller aldrig sörjt henne. Inte så som man i allmänhet sörjer en människa man håller mycket av. Under de år han vistats i Paris och hon i Dublin och det ibland tagit månader mellan deras möten, hade han ofta saknat henne och längtat efter henne. Men han hade även då alltid kunnat glädja sig åt att hon fanns och att hon var hans. Det var en glädje som kunde vara större än samvarons lycka, därför att den eliminerade den känsla av avstånd, främlingskap och ensamhet, som man upplever till och med i en älskads armar. Det var en glädje som förhöll sig till den kroppsliga samvarons lycka som den retuscherade bilden förhåller sig till ögonblicksbilden — alla tillfälligheter hade avlägsnats, endast det väsentliga stod kvar. Det var likadant ännu. Den glädjen hade ännu inte förflyktigats. Det som förvånade honom i den var, att den inte insprängts med känslsamhet. För honom var den fri från förljugenhet och verklighetsflykt. Det enkla faktum var att hon *fanns* för honom — som Gud finns för den troende. I hans föreställningsvärld var hon en realitet.

Han umgicks med henne ständigt dessa dagar. I den striden, som nu pågick, stod de i skilda läger. Inte därför att hon var tyskvän, utan därför att hon var engelskhatare och dessutom blivit allt mer och mer politiker. Hon såg i kriget en möjlighet för ett frigjort Irland. Därför önskade hon tyskarna segern. Men därmed var det inte sagt, att hon skulle ha ogillat *hans* ståndpunkt. Sådan som han nu en gång var funtad, måste han tillhöra det andra lägret. Hon skulle själv ha gjort det, om hon inte i första rummet

varit patriot. Men hans hållning behövde inte ta intryck av sådana hänsyn. Det var fullt naturligt, att han ville se fransmän och engelsmän vinna kriget. Hon skulle inte ha klandrat honom. Hon skulle till och med ha gett honom rätt på så gott som varje punkt: "Det är alldeles riktigt", skulle hon ha svarat, "tyskarna har uppträtt som svin. De har bränt, härjat, plundrat, mördat civila, begått otaliga grymheter. De är tydligen en ras för sig själva, med en alldeles speciell mentalitet. Minns du de sex veckorna, då vi var i Tyskland sommaren 1911, hur vi skrattade — litet skamset — när vi såg gråhårsmän stiga från trottoaren ner i rännstenen för att lämna fri passage åt en liten underlöjtnant."

— *Om* jag minns!

— Minns du, hur alla dessa officerare struttade omkring som tuppar på en gödselhög i Brunnsparken i Wiesbaden under eftermiddagskonserterna?

— Jag minns. Och det är de som vill regera världen. Har du sett det här? Det är ett brev, som man funnit i vapenrocken på en stupad tysk major och som sedan publicerats. Det är till hans hustru. Det lyder så här: "Belgarna ha dyrt fått betala för sitt bedrägeri."

— Vilket bedrägeri?

— Det är just det, som är belysande för deras mentalitet. De har brutit sitt ord till belgarna. De har ryckt in i ett land, vars okränkbarhet de svurit att skydda och respektera. Och när belgarna förklarar, att de inte kommer att finna sig i det, att de tänker försvara sig så gott de kan, då är det *belgarna* som begått ett bedrägeri mot tyskarna. Det är *det*, som de får dyrt betala för.

— Jag förstår inte bevisföringen.

— Förstår du inte det? Antag att du och jag och en tredje herre bor på ett pensionat i var sitt rum. Du har rummet i mitten. Jag har ett gott öga till herrn, som bor bredvid dig. Det bekvämaste sättet att komma åt honom är att gå genom ditt rum. Både jag och han har visserligen dyrt och heligt lovat dig, att hans och min eventuella osämja inte under några förhållanden ska gå ut över dig. Vi har gett dig papper på den saken. Men plötsligen en dag knackar jag på din dörr och säger: Jag vill att du ska upplåta ditt rum för mig och mina hantlangare, därför att jag vill ge din granne ett dråpslag. Då du hänvisar till den skriftliga garantin, rycker jag på axlarna och säger: Den är väl ingenting att fästa sig vid, det är ju en papperslapp med några krumelurer på. Och så säger jag vidare: Jag lovar dig att ställa till så lite omak för dig som möjligt. Lite obehag blir det ju alltid, förstås, det kan ju inte undgås. Du kommer att ha en del av mitt folk i ditt rum och jag kommer antagligen att behöva en hel del av dina tillhörigheter. Men jag lovar dig skadeersättning, och själv ska du inte bli utsatt för något våld. Du säger nej. Du säger, att du tänker försvara ditt rum med näbbar och klor. Jag svarar att du *måste* ge mig fri passage och rycker in. Och då du gör motstånd slår jag, som är så mycket starkare än du, sönder allt, som du barrikaderar dig bakom, och anser dig som en skändlig bedragare. Är det så svårt att förstå?

— Jag förstår fortfarande inte.

— Inte jag heller. Men tyskarna förstår det. För dem är resonemanget fullkomligt självklart. Den där

tillfångatagne tysken fortsätter: "Vi befinna oss nu på en ärofull och oemotståndlig marsch mot Paris. Den stackars franska armén! Man sade oss, att den skulle vara mäktig. Den är inte värd mera än 1870. Den är kanske till och med värd mindre — inte i fråga om mod — man måste erkänna fransmännens mod, men på grund av bristande organisation och ledning. Om Paris inte vore det nödvändiga målet som vi nå om en vecka, skulle vi fösa dem ända ned till Pyrenéerna, som en herde föser en skock får. Vår triumf är säker. Om vi kunna ångra en sak är det, att det hela går alltför lätt. Många av oss skulle ha föredragit att finna mera motstånd i vår väg och intåga i Paris som segrare och inte som söndagspromenerande. 'Den franska tapperheten' har emellertid annorlunda bestämt. Om några dagar skola vi dricka ett gott glas öl på de stora bulevarderna.

Jag tackar Gud, att jag är född tysk och född så sent, att jag kunnat bevittna Tysklands kolossala expansion över hela jorden. Det är nu icke bara de franska kolonierna, som vi skola besitta och civilisera. Eftersom England har behagat ställa sig i vår väg, så mycket värre för det. Hon kommer att reduceras till att vegetera på sin ö, medan vår flagga skall vaja över hennes besittningar i Afrika och Asien."

— Var det inte mera?

— Räcker inte det?

— Jo, tack. Det räcker.

— Där har du mentaliteten! Och inte bara militärkastens och pangermanernas. La du märke till, att av de tyska socialdemokraterna i riksdagen var det bara

en i första och *två* i andra omröstningen, som oppone-
rade sig mot att bevilja krigskrediterna. Två stycken
på över hundra! Och det är inte något nytt storhets-
vansinne som de gripits av. Det började redan, då Bis-
marck kastade sig över Danmark för jämnt femtio år
sedan. Hur tror du Europa kommer att se ut, om de
vinner?

— Jag tänker på en sak: det är ju möjligt att tys-
karna skulle ha hållit sitt *andra* löfte, om de inte mött
något motstånd från belgarna.

— I så fall är du mera godtrogen än jag föreställde
mig. Tror du verkligen att tyskarna, om de vinner,
kommer att lämna från sig Belgien. Så dumma är de
väl inte! De kommer att behålla det och dessutom ta
norra Frankrike och Holland och antagligen också
Danmark på köpet. Det är till sist England de vill åt.
Och fördenskull behöver de kusten, bland annat för
sin invasionsarmé. Hela Västeuropa skulle bli tyskt.
Vad betyder det? Tror du att det bara betyder musik
och operaföreställningar och lyrik och öldrickning?
Minns du den där historien i Zabern i Lothringen,
där en liten löjtnant Fostner drog sin sabel mot en
civilperson?

— Nej, jag minns inte. När hände det?

— I fjol höst.

— Då var jag död

— Ja, det är riktigt. Det glömde jag. Men jag minns
att jag tänkte på dig ofta, när jag läste om den. Jag
minns att jag sa till dig: Här ser du nu en av konsekven-
serna av att inte hålla sig i rännstenen, när en tysk löjt-
nant vill använda trottoaren. Man får ett sabelhugg

över skallen, och alla kringstående, som tar parti för den överfallne, blir anhållna. Mitt under djupaste fred. Och löjtnanten — vad får han? Ett par månaders fängelse, som upphävs av apellationsdomstolen! Och själva kronprinsen skickar ett lyckönskningstelegram till den frigivne löjtnantens överste. Detta hände i ett erövrat land, under djupaste fred. Och så förvånar man sig över tyskarnas grymheter under brinnande krig. Själva till och med förnekar de, att de har begått några grymheter. Och det egendomliga är att från deras sida sett har de rätt. Tag som ett exempel Sönderjylland och vad som hänt där. För femtio år sedan bröt Bismarck in där, på samma sätt som nu i Belgien, trots garantier att skydda Danmark. Anledningen var densamma. Preussen behövde då Sönderjylland som Tyskland nu behöver Belgien. Danskarna gjorde och kunde göra mycket litet motstånd. Sönderjylland blev tyskt. Och så började förtyskningen, förtrycket av allt danskt, av danskt språk, danska skolor, dansk gudstjänst och så vidare. Det var en tortyr, som ansågs inte bara vara fullt berättigad utan till och med en välgärning. En tysk kan inte tänka sig, att det finns någonting underbarare än att vara eller bli tysk. Att förtyska mänskligheten är enligt hans uppfattning en mission, en gudi behaglig gärning. Kan det inte ske på annat sätt, måste det ske med våld. Våldet är eller kan visa sig vara ett nödvändigt och hälsosamt medel i den stora frälsningsproceduren. En människa som inte är tysk kan inte begära någon hänsyn. Han bör vara tacksam att allt möjligt göres för att han ska bli så tysk som möjligt. Den stupade majoren hade alltså fullkomligt rätt, när

han betraktade belgarnas motstånd som ett bedrägeri. Han var ingen hycklare. Han tänkte och skrev i god tro; i överensstämmelse med sin och sina landsmäns orubbliga tro. Han var fullt övertygad om att hans tankegång var obrottsligt logisk. Överhuvudtaget är all bevisföring som har till slutledning "Deutschland über alles" från tysk synpunkt fullkomligt invändningsfri, hur absurd den än låter i andras öron.

— Vill du försöka övertala mig till att bli engelskvänlig?

— Nej, det vill jag inte. Men jag vill be dig om ett råd. Eller rättare: du är den enda jag kan tala fullständigt öppenhjärtigt till. Hör på här, Maureen! Jag är i samvetsnöd. Jag är i svårt betryck. Du minns i London, då vi resonerade om en människas plikt. Det var under hungerparaderna.

— Då kände vi ännu inte varandra.

— Nej, men vi träffades strax efteråt. Och då resonerade vi om det. Man såg allt detta upprörande sociala elände, och man kunde inte göra någonting åt saken, därför att man var utlänning. Man hade ingen rätt att blanda sig i ett annat lands affärer, där man var gäst. Man kunde inte hindras från att ha en mening om dem, men det var taktlöst att ge uttryck åt den.

— Ja, jag minns.

— Då minns du också, att jag tyckte det var en oriktig inställning. Är inte mänskligheten ett helt? Finns det mellanfolkliga gränser för rättskänslan? Var det inte ens plikt att lämna åskådarens plats och ta aktiv del i vad som hände runtomkring en? Som du vet är läget ett helt annat nu: Nu är man *inbjuden* att

göra det! Man blir inte längre avsnoppad som en taktlösa inkräktare. Man blir mottagen med öppna armar i främlingslegionen.

— Du menar att du skulle — — —

— Jag känner likadant inför det som händer nu, som jag kände i London under hungerparadernas tid. Det här är inte ett vanligt gräl mellan några stater, stora eller små. Det är det *också*, det medger jag. Det är en strid om naturtillgångar, råvaror, avsättningsmarknader, kolonier, hamnar och tusen andra saker som inte angår mig. Men det är samtidigt någonting helt annat, som i allra högsta grad angår mig och alla andra människor. Friheten! Du ler — — — Jag vet vad du tänker: Är friheten så mycket värd till exempel i England? Är den inte mera en frihet att svälta? Och det kan du på sätt och vis ha rätt i. Men den frihet, det här gäller, är inte så mycket en frihet *till* utan en frihet *från*, en frihet från preusseriet, en frihet från militarism, en frihet från våldsmentalitet. Du vet: nothing succeeds like success. En tysk seger skulle betyda en militarisering också i de länder, som undgått att bli underkuvade. En tysk seger skulle betyda officersvälde i tysk stil överallt i Europa. Det finns militarister i alla länder. Och de skulle få sin vilja fram, under trycket av originalpreusseriets framgång. Det skulle bli en tillvaro, där det civila livet skulle tvingas i rännstenen för att lämna plats för en löjtnantspojke. Officerskassen skulle bli samhällets blomma, civilisationens högsta manifestation. Militärväldet är en *mycket* farlig sak, inte bara därför att det leder till hot om krig, att hotet om krig leder till ökade rustningar och att

de ökade rustningarna slutligen leder till krig. Men det är farligt också därför att det också i fredstid suspenderar och förkväver rättskänslan och aktningen för ingångna förbindelser. Du har ett verkligt skolexempel på militärväldets yttersta konsekvenser, när Bethmann-Hollweg, en lagkarl och civil ämbetsman, understödd av praktiskt taget hela det tyska folket, står upp i riksdagen vid krigsutbrottet och uttalar sin förvåning över att engelsmännen förklarar Tyskland krig, därför att tyskarna bryter sitt givna ord gentemot en tredje part, som ingenting annat gjort än att råka ligga i deras väg. Där har du systemets moral i ett nötskal — jag håller fast vid mina ingångna förbindelser, så länge det passar mig; i det ögonblick de hindrar min rörelsefrihet, har de inte mera värde för mig än den papperslapp de är skrivna på. En vanlig medborgare, som handlade på sådant sätt, skulle buras in. En stat, som handlar så, *kan* komma att härska över en hel kontinent — om den lyckas i sin fräckhet. Vad skulle följden bli om den verkligen lyckades? Här är det fråga om ett dråpslag, som riktas mot själva de mödosamt byggda grundvalarna för all mänsklig samvaro. Raseras de, har kaos inträtt. Ett sådant nedrivningsarbete *får* inte lyckas, inte på några villkor. Det är varje anständig människas skyldighet att göra vad hon kan, göra sitt yttersta för att hindra det. Innerst gäller det hennes egen existens. En annan sak är, *hur* det kunnat gå därhän, att en jurist och ämbetsman kan sjunka så djupt, att han lånar sig till en sådan neslig handling som den Bethmann-Hollweg begick, i stället för att protestera och avgå, och att praktiskt taget ett helt, hittills som högt civili-

serat ansett folk kan applådera en sådan handling. Den frågan kommer att efter krigets slut ta år att utreda. Här står vi inför ett olöst folkpsykologiskt problem — för närvarande har vi bara fått en plötslig och kuslig inblick i den medborgarmentalitet som blir resultatet av militärväldet. Militärväldet är farligt, därför att det ytterst sett är så effektivt. Allt tycks gå oljat och smort. Den överordnades auktoritet och vishet är självklar. Den underordnades lydnadsplikt är kategorisk. Allt är — åtminstone i fredstid — enkelt och tillrättalagt. Det finns inga livsytringar, som inte kan anpassas i reglementet. Man vet hur man skall uppträda och förhålla sig, när eller var man ska ha mössan på sig, hur man ska hänga upp byxorna på kvällen, hur man ska behandla andra människor i sällskap och enrum, hur man ska tala, hur man ska tänka och känna. Inför ordet "fosterland" ska man strama upp sig och fylla lungorna med luft. Inför ordet "skål" ska man föra glaset till tredje knappen. Inför ordet "socialdemokrat" ska man säga: fy fan! Inför ordet "kvinnobröst" ska man känna sig chevaleresk och anlägga ett galant leende. Inför ordet "Gud" ska man stå i givakt, med lätt framåtböjt huvud som vid korum. Även om han inte finns, ingår han i alla fall i reglementet, där det står att man ska frukta honom. Militären måste, på grund av miljöns inverkan, bli en osjälvständig medborgare. Disciplinen, plikten att underordna sig en högre makt — en makt med flera galoner på rocken än dem man själv har — blir hans väsens kärna. Själva andan inom det yrke han tillhör är uniformeringens. Den börjar utifrån, med kläderna. Men dess mål är själen — att fånga in

den i absolut auktoritetstro och blind lydnad. Det som utgör det väsentliga i det civila livsidealet — rätten att opponera, uppmuntran till att tänka och handla självständigt, är tabu i det militära. "Inte resonera, bara marschera!" Det är ett sådant enkelt, tillrättalagt och organiserat samhälle som skulle bli följderna av en tysk seger. Hur skulle du trivas i ett sådant samhälle?

— Det vore vidrigt. Men jag förstår inte, vad *du* kan göra för att hindra en sådan utveckling.

— Inte mycket! Men jag kan alltid göra så mycket som att ställa mitt liv i tjänst hos dem, som vill förhindra den. Ta värvning. Som de fyrtiotusen andra frivilliga.

— Känner du det så, ska du naturligtvis göra det.

— Ja — — — Men det var detta jag ville tala om för dig, den enda jag kan tala om det för: *jag är feg*. Jag vill inte offra mitt liv. Jag har menat någonting annat med det än att det skulle bli kanonmat. Men också detta är bara en förevändning, en undanflykt. Vem vill bli kanonmat, vare sig man har någon mening med sitt liv eller inte? Det verkliga skälet är *att jag är feg*. Jag vill inte offra mitt liv. Det är den enkla sanningen. Jag har inte ens så mycket mod, så mycket generositet i hela min kropp som min lille alkoholistiske landsman, som innerst darrar av rädsla.

— Du *får* kanske mod. För en människa som du, som inte fört ett praktiskt-aktivt liv, tar det kanske sin tid att fatta ett beslut.

— Jag hoppas jag får mod. I annat fall har jag gjort moralisk bankrutt. Jag har, för att tala ibenskt, svikit

mig själv. Och jag har svikit dig. Du är villig att offra dig själv för Irland. Jag vill inte offra mig själv för mänskligheten.

*

Han besökte dagligen sin legation, i hopp om att få några nyheter hemifrån eller helt enkelt för att fördriva tiden. Legationen bestod nu bara av legationsrådet och militärattachén. Den övriga personalen med ministern i spetsen hade följt regeringen till Bordeaux. Kurirposten hade ännu inte kommit i gång. Petreus hade inte sett en svensk tidning av senare datum än från början av augusti. En dag i slutet av september lämnade man honom ett brev. Det var avstämplat i Paris och lydde:

"Min herre.

Jag skriver till er ambassad, i hopp om att dessa rader skola nå Er. Tyvärr, vilken olycka har inte kommit över oss, sedan Ni lämnade oss i början av augusti! Möjligen är det Er bekant, att vårt stackars hotell icke mer existerar. Det har helt och hållet förstörts av fienden. Ni kommer icke mera att känna igen vår stackars vackra, kära stad. Vilken sorg att se dessa fattiga ruiner! Tyvärr är icke detta det mest fruktansvärda för oss. Vår stackars pappa är icke mera. Han blev skjuten av fienden. Hans stackars kropp genomborrades av ett otal kulor. Min mamma har i dagarna också fått underrättelse om att vår stackars Jean stupat. Mamma är mycket klen. Hur hon överhuvudtaget kunnat överleva dessa fruktansvärda händelser, är både mig och

läkaren en gåta. Hennes hälsa var ju, som Ni kanske erinrar Er, redan förut vacklande. Men en inre kraft, en fast förtröstan på Gud och en orubblig tro på vårt stackars Frankrike, på rättvisans sak och den slutliga segern hålla henne uppe. Hennes själ lever med en klar och, som det tyckes, outsläcklig låga.

Vi äro mycket ensamma. Vi ha flera gånger talat om Er och undrat, hur Ni har det, och om Ni ännu befinner Er i Paris. Stackars mamma skulle glädja sig åt ett besök, i den händelse Ni icke skulle finna det alltför påkostande att tillbringa en stund hos hårt prövade människor.

Jag förbliver Eder, med utmärkt högaktning,

Marcelle Sénéchal."

Han besökte dem två dagar senare. De hade hyst in sig hos Jeans nyblivna änka, strax söder om Lion de Belfort. Madame satt i en stor dubbelsäng, med en hög av kuddar bakom sig. Hennes ansikte var kritvitt och de tunga påsarna under ögonen djupblå. Läpparna hade blivit tunna och krampaktigt slutna, som om hon med all makt sökte hålla tillbaka de ord, som trängdes på hennes tunga. Marcelle var klädd i svart. Hyn var blek som vitt siden. Också hon hade blå ringar under de stora mörka ögonen.

Vid sängen stod en länstol, som han bjöds ta plats i. Han visste inte vad han skulle säga. Alla ord han kunde tänka sig av deltagande, medlidande, sorg, harm och avsky föreföll honom tomma och meningslösa vid åsynen av den gamlas på samma gång trötta, hårda och

stelnade ansikte. Det blev länge tyst, till dess madame sträckte ut handen och pekade på ett fotografi på spiselkransen.

— Det är vad som finns kvar, sade hon, ruiner. Visa monsieur, Marcelle!

Dottern räckte honom fotografiet av en kolsvart, förbränd och fallfärdig mur. Petreus betraktade det länge, innan han frågade:

— Hur gick det till?

— Jag orkar inte själv. Du får berätta, Marcelle, så som jag har berättat det för dig.

Marcelle berättade. Hon hade tydligen gjort det åtskilliga gånger förr. Hon hade hela händelseförloppet klart för sig. Modern behövde endast då och då rätta henne eller skjuta in en detalj, som hon förbisett. Det var endast i fråga om anledningen till Sénéchals död, som ingen av dem kunde ge exakta uppgifter. Madame hade själv varit uppe på sitt rum och alltså inte bevittnat katastrofen. Det var först en lång stund efter det att skottlossningen upphört och allt blivit egendomlig stilla, som hon smugit sig nedför trappan och kastat en blick in i kaféet. Hon hade inte sett sin man. Hon visste inte då, att han och soldaten, som han skjutit, låg inne i ringen av dessa människor, som samlats vid kassan. Hon trodde att han hade flytt. Och hon hade omärkligt lämnat hotellet genom dörren till gatan och sökt en fristad hos bekanta. Där hade hon fått en hjärtattack och måst läggas till sängs. Först dagen därpå hade man talat om för henne vad som hänt: att hennes man funnits död, genomborrad av flera skott och med en revolver liggande vid sidan om sig, att hotellet och

de fina, gamla husen längs rue de Paris satts i brand och att borgmästaren och fem andra medborgare arkebuserats.

— Det var Sénéchals revolver som låg bredvid honom, sade madame. Jag hoppas att han fick tid att skjuta någon, innan de dödade honom. Den tyske generalen påstod att han gjort det, och att det var han som började. Generalen påstod att han skjutit en soldat, som funnit en låda champagne under kassan. Det var segerchampagnen, monsieur! Min man hade fått i uppdrag att bevara den, till dess officerarna kom hem efter kriget och segern. Jag vet hur Sénéchal var. Jag har varit gift med honom i trettiosex år. Jag känner honom utan och innan. Han kunde vara envis som synden. Men han var en man, som höll sitt ord. Han har gjort det nu också. Det är en tröst att veta. Hans revolver och generalens ord bevisar det.

Hon lade båda händerna mot sitt bröst. Marcelle skyndade till med en medicinflaska.

— Du får inte tala så mycket, mamma! Du vet att läkaren — — — Tag det här — — —

Madame skakade på huvudet:

— Det är inte något fel med mitt hjärta nu. Det är min bästa hjärtmedicin att tänka på detta: hur han dog. Han kunde ha lämnat ut de där flaskorna champagne, som han gjorde med resten av vinkällaren. Men han gjorde det inte. Jag tackar Dig, Herre, och jag tackar Dig, Guds heliga moder: *han gjorde det inte*. Och jag hoppas till Gud, att också min stackars Jean hann för alltid oskadliggöra några av dessa — — — av dessa

crâpules, innan han själv stupade. Han älskade jakten, liksom hans far hade gjort, och han var en god skytt.

Hon slöt ögonen och låg länge orörlig. Endast den mäktiga barmen höjdes och sänktes under djupa andhämtningar. När hon åter såg upp, sade hon:

— Och ni, monsieur? Jag hoppas ni mår bra?

— Ja tack.

— Ni är bekvämt installerad?

— Ja — — —

— Och ni äter gott?

— Inte som hos er, madame.

— Naturligtvis får man ta hänsyn till att det inte längre är fred. Frankrike kan inte längre erbjuda samma gästfrihet som före kriget.

Petreus såg på henne och rodnade. Hon hade fått tillbaka det professionella leendet, som han kände sedan över två år. Men nu skrämde det honom.

— Ni är en god vän till vårt kära Frankrike, monsieur. Ni har sagt mig det många gånger.

Petreus böjde instämmande på huvudet.

— Ni har också visat ert mod genom att stanna i Paris, då dessa mordbrännare hotade att tåga in i staden.

Petreus svarade inte.

— Det gläder mig, fortsatte den gamla, att se er. Ni älskade vår lilla stad. Ni sade er trivas på vårt lilla hotell. Det gläder mig. Nu finns ingenting kvar av det annat än en fallfärdig mur.

Petreus blev sittande kvar som förlamad. Till sist reste han sig upp med ett ryck och tog ett snabbt farväl. Marcelle följde honom ut i den lilla mörka tamburen. Hon sade med låg röst:

— Och jag som alltid drömt om att få bo i Paris!
Han dröjde några ögonblick längre än nödvändigt.
Det var en fråga han ville göra henne. Han ville fråga:
Föraktar *ni* mig också, lika mycket som hon? Men
i stället sade han:

— Farväl, mademoiselle.

— Au revoir, monsieur.

Han tvekade en stund, innan han svarade:

— Det är möjligt att vi aldrig träffas mer, made-
moiselle.

— Tänker ni resa hem till ert land igen?

— Nej, svarade han, men jag tänker ta värvning i
främlingslegionen.

Hon grep hårt om hans hand:

— Å, monsieur. Är det — — — är det — — — sant?

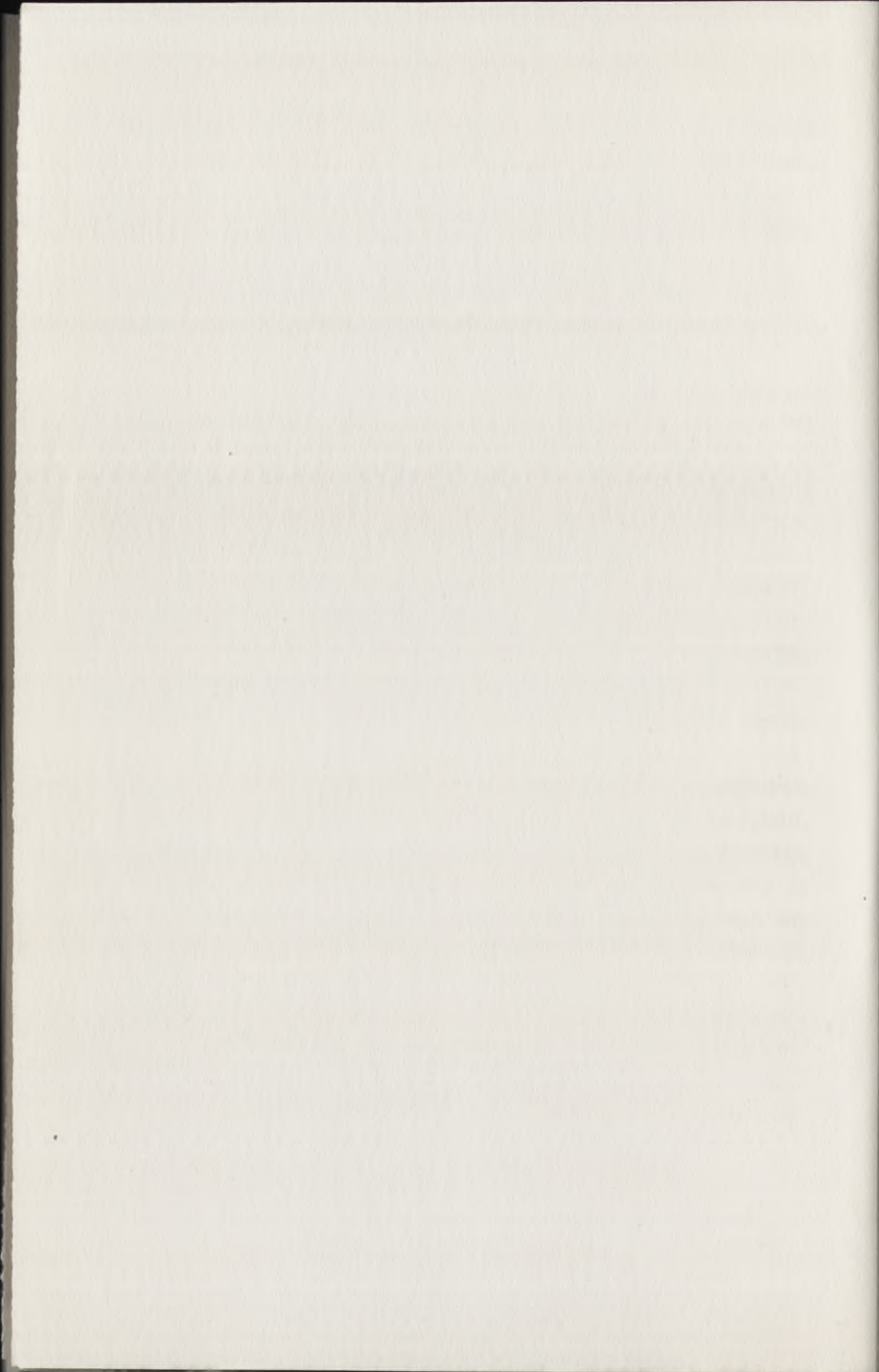
— Ja.

Hon slog plötsligt armarna om hans hals och tryckte
en kyss på hans mun.

— Gud bevare er, monsieur! Jag ska bedja för er
varje kväll!

Han gick sakta nedför de tre trapporna. Fötterna
kändes som bly. Knäna ville vika sig under hans tyngd.
När han kommit ner på gatan, blev han stående länge
och såg sig omkring, som om han var osäker om åt
vilket håll han skulle gå. Till sist rätade han upp sig
och gick norr ut, samma väg som ledde till Marne och
till Aisne.

II

Fem grå och smutsiga militärbilar körde upp och stannade på en snörrät linje framför obeliskens på Place de la Concorde. Ett dussin representanter för neutrala länder steg ur, samlade upp sina reseffekter, skakade hand med varandra och med generalstabsmajoren, som varit deras resemarskalk under den sex dagars färden till fronten, och skildes åt med tack för gott sällskap. De flesta av dem var politiker och tidningsmän: ett halvt dussin amerikaner, två schweizare, två spanjorer, en dansk och en svensk. De var smutsiga, leriga, genomblåsta och trötta. Närmast kom de från Amiens. De hade hela vägen kört i ursinnig fart för att hinna fram till Paris, innan restaurangerna stängdes. De hade inte fått en matbit i sig sedan klockan tolv, och nu var den över nio på kvällen.

Svensken i sällskapet var Petreus. Han hade inte tagit värvning.

Dagen efter sitt besök hos madame Sénéchal hade han satt sig i förbindelse med sin rödskäggige vän, skalden i utrikesdepartementet. Han ville höra sig för hur man gick till väga för att komma in i främlingslegionen. De åt lunch tillsammans. Medan de väntade på kaffet, kastade Petreus fram sitt ärende:

— Jag tänker ta värvning.

Den lille rödskäggige såg på honom och sträckte sig samtidigt efter en tandpetare:

— Verkligen!

— Ja.

— Varför det?

Petreus nämnde skälen. Han talade länge och ingående om dem, ordnade dem i deras från hans synpunkt logiska och etiska beståndsdelar, för att till sist åter slå dem samman till ett enda: krav, plikt, samvete.

Han nämnde ingenting om motskälen, eller rättare sagt motskålet. Förtegenheten på den punkten var inte ett bevis på oärlighet. Han kände att han gjort sig kvitt fegheten. Det var som om beslutet att ta värvning äntligen befriat honom från den, gjort honom till en fri man. Nu fanns det ingen återvändo längre, ingen tvekan — vad som återstod honom att göra var ingenting annat än formaliteter. Naturligtvis skulle han bli rädd — många gånger. Han förmodade att han av naturen inte var någon hjälte. Och för övrigt hade begreppet hjälte redan efter en sju, åtta veckors krig undergått en genomgripande revidering, enligt deras berättelser, som varit med och visste vad de talade om. Det fanns knappast ett ord i språket som harmade dem mera än det. Den romantiska glorian kring det hade bleknat i den påtagliga verklighetens obarmhärtiga belysning. Hjältemodet hade, enligt de nya, på en uppsjö av fakta grundade erfarenheterna, i de flesta fall reducerats till ett sinnestillstånd, som betingades av ett otal psykiska och fysiska omständigheter och tillfälligheter. Man kunde vara hjälte en dag, därför att man fått ett brev

hemifrån; man kunde vara pultron den nästa, därför att man hade knip i magen. Vid ett tillfälle kunde man känna sig inspirerad till stordåd; vid ett annat sackade man efter, när signalen gick till bajonettanfall. Den konstante hjälten var den, som erkände sin rädsla och förmådde övervinna den till den grad, att han i största möjliga utsträckning kunde göra bruk av sina kropps- och själsförmögenheter, den färdighet och skicklighet som han förvärvat i yrket. Enligt dem, som varit med och som Petreus talat med på sjukhusen, visade sig hjältemodet i åtta fall av tio vara ett fulländat samspel av sinnesnärvaro och teknisk rutin. Det nionde fallet innefattade de födda slagskämparna, de våldsamma och våghalsiga naturerna. Det var för övrigt tvivelaktigt, om de verkligen borde inrangeras under rubriken hjältar. Det tionde fallet däremot var odisputabelt. Till den kategorin räknades den fullständiga offerviljan, modet att våga och, med full insikt om risken, ge sitt eget liv för en annans eller andras. Så högt sträckte Petreus inte sina förhoppningar. Han skulle känna sig fullt tillfredsställd, om han så småningom kunde nå den lägre graden, den tekniska och rutinmässiga, eller i varje fall komma så långt, att han inte fullständigt tappade huvudet. Han skulle till och med vara nöjd, om han kunde bemästra sin rädsla så pass, att han inte nödgades *visa* sig som pultron. Och pultronen inom sig ansåg han sig redan ha besegrat, såtillvida som han befriat sig från fegheten i form av invändningar och undanflykter. Beslutet att ta värvning hade gjort honom fri. Och denna känsla av frihet hade, egendomligt nog och tvärtemot hans tidigare uppfatt-

ning om frihetens väsen, lett till fatalism. Genom att övervinna fegheten hade han trätt i tjänst hos makter utanför och över honom själv. Det var de — plikten, ödet, turen, slumpen — som hädanefter skulle råda över hans liv, inte han själv.

Det blev tyst en lång stund, sedan Petreus slutat sin förklaring. Den rödskäggige skalden petade eftertänksamt sina tänder, innan han sade:

— Vad är det för mening med att du ska låta skjuta ihjäl dig?

— Det har jag ju redan sökt förklara. Jag måtte inte ha lyckats göra det tillräckligt tydligt.

— Å jo, det har du nog. Men du har inte övertygat mig.

Han fortsatte att peta tänderna en stund, innan han tillade:

— Du gör ju mycke större nytta nu än om du låter skjuta dig.

— På vad sätt?

— Du är ju *vår* vän och förfäktar *vår* sak.

Petreus svarade inte. Han nämnde ingenting om att han var avskedad som telegramkorrespondent och att han inte hade en aning om huruvida de artiklar, han sänt hem, kom fram. I stället tänkte han: Min vän, du talar till ditt eget försvar. Också du har väl under de här veckorna känt att din plats borde vara vid fronten. Det måste du ha gjort. Också du har väl burit eller bär på en hemlig skamkänsla över att inte vara där framme, bland de andra. Men samtidigt är du belåten över att ha placerats i en skyddad vrå, där inga tyskar kan komma åt dig. Och så försvarar du din

bellåtenhet med de trösterika orden om att en man som du — eller jag — kan göra större nytta vid ett skrivbord. Den som inte vågar offret, uppmuntrar och förhärligar det genom att ta till ordet.

Petreus dömde honom inte. Han förnam endast det momentana obehaget av sticket från en morfinspruta. Några minuter senare fann han den rödskäggiges skäl inte bara rimligt utan i allra högsta grad förnuftigt. Så förnuftigt till och med, att han kände sig generad å egna vägnar. Han hade blottat sig, gjort sig löjlig som en förvuxen pojkmantiker. Han såg sig själv som sju-, åttaåring, i pickelhuva och harnesk av papp, salbelgehång och gevär marschera av och an på gården där hemma under upphävande av kommandoord och villda härskrin. (Pickelhuvan hade inte hindrat honom från att i fantasin föreställa sig som en fransk soldat i strid mot tyskarna.) Det var tjugofem år sen dess. Under de senaste två, tre veckorna hade han upprepat sin barndomslek. Vad i herrans namn skulle han kunna göra för nytta som främlingslegionär, en trettiotvå års man, som inte tagit i ett vapen, sedan han som skrivbiträde vid flottan vid högtidliga tillfällen haft en slö huggare hängande längs vänstra låret, och som inte varit i slagsmål sedan han var en tretton, fjorton år? Tanken på att ta värvning stod plötsligen framför honom i hela sin nakna absurditet. Att den kunnat få en sådan makt över honom förstod han. Skälen var ögronskenliga, ett typiskt exempel på masstämnings inverkan, uppgåendet i en mäktig känslöström, i ett helt folks ångestfyllda hänförelse och offervilja. Det fanns väl ingen anledning att skämmas över att man

varit nära att ryckas med av strömmen. Men det fanns all anledning att vara tacksam mot den lille rödskäggige, som räddat honom i sista stund.

— Jag tror att du har rätt, sade Petreus.

— Jag är säker på det, svarade skalden och ersatte tandpetaren med en caporal.

Men Petreus sak var inte avgjord genom samtalet med vännen. Flera veckor trodde han sig vara botad. I själva verket hade han bara funnit ett medel, som för en tid lindrade hans plåga. Det egendomliga var, att han inte kunde tala om ett återfall i tvångstanken i egentlig mening. Den uppträdde snarare som en känsla av begynnande moraliskt förfall, en förnimmelse av att befinna sig på glid, att ha kommit på dekis. Han hade svikit något — vad det nu var. Men detta något var av en eller annan anledning någonting väsentligt, någonting han inte kunde komma över eller förbi, ett motstånd eller ett hinder som varje morgon stod framför honom på nytt och som man måste ackordera med, som om det varit ett levande väsen, envist, ihärdigt och ersonligt. Här hjälpte inga förnufts-skäl, inte ens karskhet. Varje dag upprepades striden. Den började redan, då man gled över från den oroliga morgonsömmen till den klara medvetenheten, som en olust, ett tryck över bröstet, en visshet om ett stort obehag som väntade . . . Och så, några sekunder senare, var man klarvaken och visste, vari obehaget bestod: man hade svikit något; och man fortfor att svika. Varför? Av feighet eller av förnufts-skäl? Han kunde inte längre säga vilketdera. Det enda han med bestämdhet kunde konstatera, var att förnufts-skälen inte längre hade någon verkan som upp-

stramare, lika litet som ett bedövningsmedel, man använt alltför länge. Det fordrades ett nytt för att framkalla den åsyftade effekten. Men något sådant fann han inte. Jo ett — alkoholen. Den sköt undan hämningarna. Den gav några timmars frist, en känsla av frihet, självrespekt och klar överblick. Tack vare den kunde man säga sig, att man utförde ett gagneligt arbete i civilisationens tjänst, att man med alla krafter kämpade för rättvisans seger från pressläktaren, att man på det hela taget tjänade mänsklighetens sak på ett tillfredsställande sätt genom att som åskådare visa sina sympatier.

Han tänkte ofta på en gammal vis norska, som följt många levnadsöden, från Kristianiabohemens glansdagar till Montparnessekaféernas förkrigsår. Hon brukade säga:

— Man ska *kunna* förfalla. Man ska ha *möjligheter* inom sig att gå under. Men man ska, fandan gale mig, *inte* göra det.

Möjligheterna hade han. Det lilla privata problem, som kriget ställt honom inför och som han inte tycktes kunna lösa, hade kommit dem att skjuta upp ur botten-slammet. Han insåg att han var på god väg mot förfallet. Det var ingen konst att fortsätta. Det skulle gå av bara farten. Han hade varit med om något liknande förr, i Eastend, då han för första gången oväntat upptäckt slummänniskan inom sig, det lockande i ansvars-lösheten, frestelsen i att motståndslöst glida ned och utför, tjusningen i att ge tappt. Då var det miljön, tröst-lösheten, hopplösheten, fattigdomen omkring honom, som kommit honom att sjunka. Nu var det någonting

inom honom själv. Och nu hade han ingen Maureen, inget Westend att rädda sig till. Nu fanns det bara kriget. Ett slag umgicks han allvarligt med planen att resa hem. Men vad skulle han hemma att göra, i ett land, där de tyska framgångarna applåderades av majoriteten, bergfast övertygad om tyskarnas seger? En dag hade det på legationen legat ett vykort till honom från Hagstedt. Det innehöll endast orden: "Tu as de la veine d'être à Paris. Ici, c'est moche. Tout le monde est boche."

Till sist, fram mot jultiden, ryckte han upp sig och stack sig undan i en liten by i brynet av Fontainebleau-skogen. Det fanns ett litet hotell där. Han hade tagit in på det en gång för flera somrar sedan, då han gjort en vandring runt skogen. Det borde vara ett bra ställe att gömma sig på. Och så skulle han gå, gå, gå, till dess han stöp uttrötad i säng.

Det var en hälsosam kur. Sin nästa resa till Paris gjorde han först, när han fick anmodan att fara till fronten.

*

I stället för att som de andra i resällskapet, under ivrigt semaforerande med armarna, söka hejda förbirusande taxametrar, tog Petreus efter en stund sin resväska och gick upp mot rue Royale. Även om han inom de närmaste minuterna lyckades få tag i en bil, skulle han knappast hinna med sista tåget till Fontainebleau. Och om han också kom i tid till stationen, skulle han från Fontainebleau inte kunna ta sig fram till det lilla samhället, där han vistats de senaste månaderna. Han

beslöt sig för att stanna kvar i Paris över natten. Han var säker på att få ett rum på sitt gamla hotell vid rue Caumartin, som Maureen gett honom adressen på och där de tillbragt två vidunderliga veckor. Där hade han sedan nästan alltid bott, när han före kriget, efter Maureens död, for in till Paris från den lilla staden i Ile de France. De kände honom. De skulle alltid stoppa in honom i någon skrubb, även om hotellet var fyllt till bristningsgränsen.

Han fick ett rum, tvättade sig nödortfigt, bytte om på fötterna och drack en torr sherry i baren, innan han gick in i matsalen. Efter middagen gick han omedelbart upp på sitt rum. Nu var han inte bara trött utan också så dåsigt mätt, som man blir efter ett skrovsmål på skrikande mage. Men han gick inte till sängs. I både baren och matsalen hade man varnat honom för luftbombardemang. Tyska zeppelinare hade hälsat på de två föregående kvällarna. Det var fullmåne och klart. Det fanns ingen anledning, varför de inte skulle komma också i natt. De brukade hinna fram vid elva-, halvtolvtiden. Båda de föregående kvällarna hade de seglat över de stora boulevarderna. Och hotellet låg endast en femtio steg från boulevard Madeleine.

Han satte sig i länstolen i väntan på bombanfallet. Och för att inte falla i sömn tog han fram anteckningsboken från resan och bläddrade i den. Det hade varit hans första färd till fronten. Under de sex dygn den varat hade han känt det, som om det överhuvudtaget varit den första resa han gjort, så olik alla andra, att det inte fanns någon anknytningspunkt. Det var som om han på en viss, given punkt kommit in i ett nytt

land. Språket som talades där var detsamma som andra sidan gränsen, människotyperna också desamma. Eljest var allt olika: samhällsskick, levnadssätt, tanke- och känsloliv. Han hade passerat gränsen till krigets land. Samhällsskicket var diktaturens, levnadssättet det primitiva stadiets, tanke- och känslolivet pendelns ständiga svängningar mellan det förflutna och nuet, mellan det man lämnat kvar på andra sidan gränsen och det man kanske aldrig mer skulle återse, och å andra sidan stundens plåga, leda, spänning, ångest eller enkla förströelser. I detta land existerade ingen framtid i annan form än längtan, ingen morgondag i annan form än order och rykten. Det var en ytterst begränsad värld, isolerad med undantag för de sparsamma och sporadiska budskap, som nådde fram från den värld man lämnat bakom sig. Man visste och kände, att man spelade med i ett väldigt och betydelsefullt sammanhang, som i vilket ögonblick som helst kunde bli avgörande, inte bara för ens egen del utan för många andras, kanske för hela landets framtid. Ens eget och andras liv kunde vilket ögonblick som helst bli beroende på ens eget handlingssätt. Man ingick som kompars i ett stort drama, över vilket man inte hade någon överblick. Det utspelades på tusen små scener, mellan vilka — hoppades man! — ett samarbete etablerats. På den lilla scen, där man själv ställts, beordrades man att utföra vissa handlingar, som *måste* utföras utan att man frågade varför, hur dunkel deras innebörd än tycktes vara. Handlingen i sig själv *kunde* medföra döden. Vägran att utföra den *var* döden. Fiaskot kunde betyda framgång för dem, som uppträdde på en annan liten scen

långt borta. Framgången kunde betyda fiasko för andra. Meningen med det hela stod fullt klar, hur meningslösa detaljerna än kunde synas. Meningen var segern. Om man själv skulle få uppleva den var tvivelaktigt. Döden kunde gripa in vilket ögonblick som helst. Den kunde komma, då man såg den i vitögat och var beredd att möta den. Men den kunde också komma överraskande, när man enligt order från dem, som regisserade dramat, borde vara i säkerhet för den. Döden och tanken på den ingick i samhällskick, levnadssätt, tanke- och känsloliv som ett gift i kroppen, mot vilket det ständigt måste tagas motgifter.

På ett par ställen över ingången till de jordhålor, där dessa krigsmänniskor bodde, hade Petreus lagt märke till en liten tryckt lapp. Texten lydde:

I krig är du antingen mobiliserad eller inte. I senare fallet, tag det lugnt!

Är du mobiliserad, befinner du dig antingen bakom fronten eller vid den. I förra fallet: tag det lugnt!

Är du vid fronten, befinner du dig antingen i en depå eller i första linjen. I förra fallet: tag det lugnt!

Befinner du dig i första linjen, ligger du antingen i reserv eller tjänstgör i skyttegravarna. I förra fallet: tag det lugnt!

Tjänstgör du i skyttegravarna, är det antingen en stridspaus eller också är du invecklad i strid. I förra fallet: tag det lugnt!

Är du invecklad i strid eller utsatt för bombardemang, kommer du antingen undan eller blir sårad eller dödad. I första fallet: tag det lugnt!

Blir du sårad, blir du det antingen lätt eller allvarligt. I förra fallet: tag det lugnt!

Blir du allvarligt sårad, plockas du antingen upp av dina kamrater eller av fienden. I båda fallen: tag det lugnt!

Överlever du: tag det lugnt!

Stupar du på slagfältet eller dör av dina sår, har du gett ditt liv för ditt land, dess frihet och ära. Leve Frankrike!

Detta var den praktiska vardagsfilosofins tio budord i krigets land.

Petreus satt och bläddrade i de korta, i hast nedskrivna anteckningarna. De var som rubriker över osynliga bilder, som nu åter steg upp för hans inre syn, eller som miniatyrsnapshots, vilka förstörades och förtydligades av det färska minnets kamera.

— — —

Den skäggige landstormssoldaten, med bajonetten i högsta hugg, hade låtit de grå bilarna passera. De hade gjort en tvär vändning åt höger och skramlat uppför en brant, smal, illa stenlagd backe. Majoren-resemarskalken gav order om att stiga ur. De befann sig utanför någon slags mindre fabrik eller verkstad. Röken steg ur den höga skorstenen, och inifrån de långa, låga tegelstensbyggnaderna trängde bullret av maskiner. Uppe på krönet av backen stod en rad bilar, med chaufförer halvsovande vid ratten.

Frontturisterna ombads att gå uppför en smal trätrappa i den blygsamma kontorsbyggnaden. Uppe på förstukvisten satt en gendarm och läste ett tidnings-

blad. De steg in i ett rum, varken litet eller stort, med två långa bord på bockar, två stolar som det enda möblemanget och kartor och två telefonapparater som de enda prydnaderna på väggarna. Vid vardera bordet en officer, som arbetade vid sina kartor. Till höger en dörr som ledde till nästa rum. I en länstol vid ett enkelt kontorsskrivbord satt en gammal man i mellanblå uniformsrock och bruna manchesterbyxor. Inga ordnar eller ordensband prydde hans bröst. Ingen annan gradbeteckning än tre nästan omärkliga stjärnor i grått silke på ärmuppslagen angav hans grad. Hans hår var vitt, med ett stänk av järngrått, den borstiga mustaschen vit, ryggen böjd, axlarna kraftiga och breda, blicken ur de grå ögonen på samma gång skarp och lugn.

Majoren-färdledaren berättade en historia om honom från krigets första månad. Den gamle generalen stod omgiven av sin stab. Han dikterade sina order. En officer kom fram till honom, blek och uppskakad.

— General, stammade han.

— Nåväl, min vän?

— Er son — — — er son Xavier är sårad.

— Svårt?

— Dödligt.

— Redan död?

— Ja, general.

Det blev tyst några ögonblick, till dess den gamle sade:

— Låt oss fortsätta, mina herrar.

Söndagen därpå, i den lilla landskyrkan nere i Pyrenéerna, i vars grannskap den gamle generalens släkt sedan sekler haft sin egendom, knäböjde en gammal

dam vid altarrunden. Prästen delade ut nattvarden. Han stannade framför den gamla damen; hans hand darrade, medan han räckte henne hostian, och tårarna rann nedför hans kinder. Den gamla damen lyfte huvudet och såg på prästen. Då förstod hon.

— Vilken av dem? frågade hon.

Den gamla damen var generalens maka. Själv hade han i krigets början i spetsen för sin armékår försvarat Nancy och hållit tyskarnas sjätte armé under bajerske kronprinsen tillbaka. Nu anförde han en armégrupp på fransmännens yttersta vänstra flygel. De två rummen i den lilla kontorsbyggnaden var hans högkvarter, medan tyskarna från luften bombade alla gamla slott i närheten, i tanke att han höll till i ett av dem.

— — —

Vid sextiden hade morgondimmorna skingrats. Det lovade att bli en strålande vårdag.

De fem grå militärbilarna körde i ett moln av damm längs en bred kastanjekantad chaussé, där arbetare i civila kläder och uniformsmössor lagade de uppkörda vägarna. På båda sidor om vägen saftigt grön vinter-råg och åldringar, pojkar och kvinnor som arbetade i jorden, harvade eller sådde. Lärkan drillade högt uppe i en blånande himmel. Över skogsranden till vänster hängde en ballon captif som en frankfurterkorv.

Överallt soldater. Byarna, genom vilka bilarna körde i sakta fart, var fulla av dem. De satt och vilade vid en snugga på trottoarkanten. De stod i de öppna dör-rarna till de små husen och pratade med kvinnorna eller lekte med barnen. De gjorde toalett vid brunnen på bondgårdarna, där hästarna stod i rader som på ett

skulptur under en hästmarknad. De tvättade sina underkläder vid ankdammen. De lagade sin mat på en trefot vid husväggarna. Utanför mairierna satt office-rare med ett par dagar gamla tidningsblad, ett brev eller en bok i handen. Det var svårt att skilja dem från soldaterna — de var lika skäggiga, deras uniformer lika impregnerade med modd och galonerna på ärm-uppslagen hade krympt samman till några centimeters längd och blivit bruna av lera.

De är tillbaka från skyttegravarna på fyra dagars vila eller ligger i reserv för att rycka in, när det gäller.

— — —

På vägarna mellan byarna mötte man få trupper. Här och där en kavalleriskvadron eller ett kompani infanterister. Om dagarna höll man sig stilla — trupp-förflyttningarna gjordes på natten. Men trafiken var lika livlig som på rue de Rivoli, Europas mest trafikerade gata. Långa vagnskolonner, tomma på väg söder ut, fullastade på väg norr ut. Då och då råkade man in i en boskapsdrift: en tre-, fyrahundra kor och oxar, ledda av soldater med oxfösarstavar och den traditionella franska oxdrivarblusen. Bakom kolonnen dess högste befälhavare, en löjtnant i manschesterbyxor och med länsmanspåk. De stannade bilarna och talade med en av dem. En melankolisk blick i ett ansikte, övervuxet av mörkbrunt skägg. Man tyckte sig förstå denna djupt melankoliska blick. När kriget en gång blev slut och han helskinnad kom tillbaka till de sina — vad skulle han ha att berätta för sin son, när denne bad sin far tala om de hjältedåd han utfört? Skulle han nödgas säga honom: Min son, jag hörde kanonerna bara i

fjärran. Jag hörde aldrig ett gevärsskott lossas. Jag hörde aldrig en kulspruta smattra. Jag såg aldrig några andra fiender än fångar. Jag var — — — (och här skulle han vända bort ansiktet) — — — jag var — — — oxdrivare. Det var kanske detta den melankoliske löjtnanten tänkte på, medan han med böjt huvud och knölpåken under vänstra armen följde sitt på samma gång indolenta och ostyriga kompani till dess förintelse.

— — —

Det gick till sist runt i ens hjärna inför mötet med alla dessa trängkolonner: parisbussar med matvaror, ammunitionsvagnar, hölass, foderforor, som kom marcken att skälva. Alla hade de ett mål. Det kunde betyda många människoliv, om en kolonn klickade. Och ibland klickade det. Det kunde till och med hända, att hela denna gigantiska organisation, som ständigt måste vara delvis improviserad, på en eller annan punkt bröt samman. Vilket spelrum för tillfälligheten och oturen! Det föreföll fantastiskt, att det hela kunde gå i lås, när man med egna ögon bevittnade, vilken roll slumpen spelade.

— — —

Bilarna hade vikit av från stora landsvägen in på en skogsväg. Då och då mötte de en officer till häst i trav eller galopp, följd av en ordonnans. Efter en tio minuter hade de hunnit fram till foten av en hundra meter hög kulle. De steg ur och klättrade uppför den branta, slingrande stigen. Där uppe väntade dem en officer, som förde dem genom ungskog och buskvegetation till kullens nordligaste punkt. En soldat kom fram ur en jordkula. Han hade en roman i handen. Inne i hyddan stod en telefonapparat på ett träbord.

Nedanföör kullen låg bördiga åkerfält, vattnade av två floder, och runtomkring fälten skogbevuxna höjder, förtonande i solrök och vårgrönt.

— En underbar utsikt, sade någon.

— Frankrikes milda luft, sade en annan.

— Ja, svarade översten, som tagit emot dem uppe på kullen, ett vackert landskap. Tyvärr ska det om några dar bli ett slagfält.

De stirrade åter framför sig, bortöver. De satte kikaren för ögonen och lät den sakta glida över varje meter av landskapet, utan att kunna upptäcka annat än vårgröna åkrar och ängar, två makligt flytande floder och skogklädda höjder i gyllene sol och blått dis.

Översten sade:

— Mina herrar, är det ingenting som slår er i denna utsikt? Tillåt mig då att fästa er uppmärksamhet på en egendomlighet. Sätt kikaren för ögonen än en gång och försök att upptäcka ett enda levande väsen — utom kråkorna. Ni ser inte en enda människa, inte en enda häst eller ko, inte ens en hund.

Han hade rätt: landskapet var övergivet, dött. Lika dött som ett stillebensmotiv. Inte en enda levande varelse. Han tillade:

— Här ligger ungefär tvåhundrausen man mittemot varandra.

Med den kortklippta pekfingersnageln på kartan beskrev han positionerna:

— Här till vänster ligger några av våra batterier. Här nere våra skyttegravar. Där borta tyskarnas, och bakom dem deras artilleri. Byn ni ser där borta är för tillfället tysk. Det är vår mening att den om några dar

åter ska bli fransk. Våra batterier börjar i kväll vid skymningen.

Den gamle silverhårige, rödkindade amerikanske senatoren och tidningsmatadoren, som var med på resan, sade:

— Well, I never — — —

Plötsligt avbröt han sig själv och blev tyst. Han stod en lång stund och betraktade landskapet. Det var som om översten sagt: Om några dagar ska det bli en jättekyrkogård av allt det här.

Det var kanske den kyrkogården, den gamle generalen suttit och planerat i den lilla kontorsbyggnaden de senaste veckorna.

— — —

Tre av bilarna hade lämnats kvar med order att möta om halvannan timme på en annan plats. Frontturisterna stuvade in sig i de två största. Ordern till chauffören lydde: Inga hornsignaler, sakta fart, tvåhundra meters mellanrum mellan bilarna.

Några minuter senare hade man kommit in på en ny, öde väg. Här och där på åkrarna stack små träkors upp över en knappt skönjbar jordhög och med en fransk soldatmössa, en tysk pickelhuva eller en kyrassiärhjälm hängande snett på korset. Överallt hål i jorden, somliga med en meters genomskärning, andra djupa som sandtag. Här och där några meters skyttegravar, som inte plöjts upp under bombardemanget. Uppe på en backe resterna av ett slott, taget, förlorat och taget igen — uppfläckta murar, infallna, brända takstolar, bortslitna gavlar och torn, som hotade att vilket ögonblick som helst falla som en genomhuggen fura.

De kom till en stad och steg ur. Översten, som mött dem, gav order om att ej gå mitt på gatan och att hålla ett par meters avstånd mellan varandra. Staden låg delvis i ruiner. I källarna till de hus, som ännu stod kvar, låg några plutoner landstormssoldater inkvarterade för att sköta vakthållningen. Utom dessa en fyra, fem civila, som envist bitit sig fast vid ruinerna av vad de en gång ägt. På en trappa till ett ännu oskadat hus en gammal gubbe som skrålade en soldatsång. Han blev galen, när striden gick fram här. Handen skakar, när han för den till mössan i militär honnör. Munnen är förvriden till ett brett, belåtet leende.

Andra sidan staden en kulle, som nyligen varit ett slagfält. Åttio procent av träden stod med avskjutna kronor, som låg vräkta bredvid stammen som om en orkan gått fram. Gullvivor och liljekonvaljer började slå ut bland allt det som ett slag lämnar efter sig: tyska fältgråa vapenrockar, franska uniformskappor, skjortor, byxor, infanterikängor, tyska stövlar, pickelhuvor, soldatmössor, splittrade gevärskolvar, sönderskjutna kulspurtor. Och så träkors, träkors, träkors... En trast sjöng i ett oskadat träd. En gök gol ett stycke längre bort. Och svaret kom från en annan, ännu längre bort, som ett eko.

— Det här var bara en liten lokal affär, sade översten.

— — —

Bilarna stannade bakom en häck. Frontturisterna tågade fram i gåsmarsch med några meters mellanrum. En stund vandrade de genom ett orört landskap till en liten stad med upprivna gator, ruiner och enstaka, oska-

dade hus. Kanonerna började dåna — de tyska sjuttio-sjuornas dova buller. Ett fem minuters bombardemang, och sedan åter tyst. En fem minuters paus och en ny kanonad, som en intensifierad salut på en kunglig födelsedag. Pauserna mellan bombardemangen fylldes ut av trast och gök. Vad var meningen med denna tio minuters snabbskjutning? Och vad menade man med det sista enstaka skottet, som kom långt efter de andra, som om kanonservisen försovit sig. Men kanske resultatet av detta, som av en nyck avlossade skott, var några avskjutna armar, ben eller huvuden i skyttegravarna till vänster om dem, där granaterna tycktes explodera. Eller det hade kanske ingen verkan alls. Eller kanske det sista skottet, som kom långt efter de andra, sände i döden en man, som hittills gått oskadd genom gevärseld, kulspruteregner och bajonettattacker. Kanske hade han, just då granaten exploderade och ändade hans liv, suttit bakom tredje linjens skyttegravar och tvättat fyra dagars lera från sin skjorta. Och så, med ens, befriades han från allt besvär med den. Kanske fanns det inte mera kvar av honom än att det kunde samlas upp i en lumpsamlares säck — resterna av en människa med otur.

Ungefär så tänkte Petreus, medan de från den lilla sönderskjutna staden arbetade sig upp till en batteri-position på höjden längs en skogsväg, som slingrade sig fram likt botten på en uttorkad bergsbäck. När de kommit upp till observationsplatsen, tänkte och kände han någonting helt annat. Sensationerna vid fronten är inte långvariga. De kommer slag i slag, likt de levande bilderna på den vita duken eller också krossande varandra

likt två kolliderande tåg. Under loppet av de femton minuter som förflutit, sedan det sista skottet exploderat, hade han hunnit genomgå en hel del olika sensationer. Han hade beundrat den bukett gullivor, översten stuckit i knapphålet på sin uniformsrock. Överstens knölpåk hade kommit honom att tänka på grottmänniskornas strider och vapen. En stund senare upplevde han under några minuter den fysiska rädslan, så som han inte upplevt den sedan en natt i Manchester många år tidigare. Nu, liksom då, var det ingenting som hände. De hade kommit upp på höjden och följde dess norra, brant sluttande kant. Till höger, nedanför höjden, kunde de mellan trädstammar och buskar se en slätt av ett par kilometers längd och en kilometers bredd och på andra sidan om den en klunga hus, som tydligen utgjorde en större bondgård. På ett ställe, innan de skulle passera en öppen plats, stannade artilleriöversten och sade: När vi passerar här ber jag er inte tala högt. Vidare måste ni huka er djupt ner och springa förbi, med ett par minuters mellanrum. Det finns vaksamma ögon på andra sidan, som spejar varje sekund just på den här punkten, för att upptäcka om någonting rör sig här. Under fyra dar har de beskjutit den här skogen, varje morgon och kväll. De har inte lyckats komma åt våra batterier. Sedan i går har de hållit sig tysta. Det är möjligt att vi lyckats tysta deras. Det är också möjligt, att de flyttat batteriet och att det var det vi hörde för en stund sen, ett stycke längre åt nordväst. Men vi vet inte. Vi får väl reda på det så småningom. Han hukade sig ner och sprang de femton, tjugo meterna. När turen kom till Petreus, hade han hunnit

bli rädd. Han kastade i förbifarten en blick ner på denna slätt, där inte ett levande väsen syntes. Det var detta, att ingenting syntes, att allt föreföll så vårlantligt fredligt, som ökade rädslan. Han fortsatte att omedvetet gå nedhukad en lång stund, sedan han återigen kommit i skydd av buskvegetationen. Han tände en cigarett för att visa sig obesvärad. Men han måste vända sig bort för att inte låta de andra se, hur hans hand skakade.

Några minuter senare var de framme vid observationsposten. En officer kom ut ur sin kula. Han hade en ung mans blick, en kvinnas mjuka handtryckning och en sjuksköterskas milda röst. Han var löjtnant och för tillfället vakthavande chef för observationsposten. Utifrån kunde man inte upptäcka den, lika litet ovanifrån. Tre meter lång och lika många meter bred hängde den på bergskanten likt en ständigt vakande rovfågels näste. Där inne fanns en bänk. Resten av möblemanget bestod av kikare av olika former och storlekar. Längs yttre långväggen löpte en decimeterhög ränna som kikhål. Det var från denna ränna den blide och skäggige mannen betraktade världen, som han demonstrerade och förklarade för sina gäster som en godsägare visar sina åkerfält — en slätt, ett stort hus i ena ändan av en klunga mindre, allt livlöst, ett vanligt frontens stilleben. Men för honom var det inte dött. Allt som hände där annoterade han med den allra största noggrannhet. Han hade utvecklat en skvallertants nyfikenhet. Tyskarna där borta kunde inte flytta en vagn eller en kärra några meter utan att väcka hans intensiva intresse och ge anledning till invecklade funderingar.

Han bad turisterna ta kikarna:

— Om några ögonblick, mina herrar, ska ni få se våra granater explodera i de tyska skyttegravarna där borta till vänster. Ni ser den långa linjen uppkastad jord. Det är bröstvärnet. Håll er färdiga. Det kommer sex skott på sex minuter.

Han ringde i en telefon och gav obegripliga bokstavs- och sifferorder.

Det skrällde, visslade och skrek i luften över deras huvuden. Petreus såg ett litet rökmoln och bråkdelen av en sekund därefter en jordpelare stiga som en springbrunn av smutsigt vatten, två pelare, tre, fyra, fem, sex. Han darrade av spänning. Först senare, långt efter det den sista granaten kreverat, slog det honom, att han inte ett ögonblick tänkt på att kanske många armar och ben virvlat omkring inne i jordpelarna eller att många rentvättade skjortor kanske gått miste om sina ägare på grund av detta för frontturisterna speciellt iscensatta lilla bombardemang. Han hade också fullkomligt glömt, att han en kvart tidigare varit så rädd att hans hand skakat. Under dessa sex minuter hade han bara haft en önskan — att ögonblickligen kunna förflytta sig dit bort, där granaterna kreverade, för att se resultatet.

Den silverhåriga senatorn gav den blide löjtnanten en blick så full av beundran, som den ett barn skänker en trollkonstnär:

— Well, I never... Have a cigar! Have two! As many as you like!

Han räckte honom lådan med havannor, som han bar under armen, och öppnade locket...

— — —

I den här staden stod bara två hus kvar. Resten var ruiner — sten, grushögar, uppfläta gator, förkolnade murar. Det var en molnfri april dag med hård vårvind. Den kom murarna att vagga och falla med ett brak. Frontturisterna gick i gåsmarsch mitt på gatan. Vid resterna av kyrkan stod en övergiven trängvagn. Framdelen av den var i spillror och framför den låg fyra hästlik, mer eller mindre hela och med benen spretande i luften. Kadaverna började redan stinka.

— Vi tar dem i lovart, sade majoren. Och så måste vi skynda på. Tyskarna bombarderar den här ruinhögen varje dag sen fyra månader tillbaka. Det är inte säkert här. Det här med trängvagnen hände i förrgår. Karlarna har vi begravt. Men hästarna har vi inte hunnit få undan ännu.

Tyska sjuttiosjuor dånade och de franska sjuttiofemorna svarade med sitt ilskna skrik. I dag var kanonaden ovanligt metodisk — en två minuter mellan varje skott.

De hade kommit ut på den solstekta landsvägen.

— Nu är vi snart framme, sade majoren och pekade upp i luften: Korparna!

En fem minuters väg framför dem kretsade de i klungor, luftens sedan månader välfödda hyenor.

Strax därpå tog "infanterikasernerna" vid. På var sida om landsvägen jordhålur av ett par kvadratmeters storlek. Utanför dem på dikesrenarna soldater i urblekta uniformer, knåpande med sömnad eller plitande med ett brev. Över ingången en liten brädskylt med ett namn på: Villa "Sans Souci", Villa "Ça me suffit", "Au bon Coin..." Under namnet uppspikade fotografier, barn- och kvinnoporträtt, urblekta av sol, piskade

av regn, oigenkännliga för alla andra än för dem, för vilka de betydde hem och fred, förflutet och — eventuellt — framtid!

Bakom den långa raden av logementsgrottor låg skyttegravskyrkogården, vid sidan om den lilla byns begravningsplats. Den förra var bara en fyra, fem månader gammal. Men den var redan flera gånger större än den ordinarie, där bygden sedan århundraden tillbaka jordat de sina. Bland de tätt grävda gravarna gick en katolsk fältpräst i sutan, officersmössa och storstövlar och ansade Herrans åker. Han rätade upp de små träkorsen och satte med en skovel form på de låga kullarna.

Brigadchefen bodde i en källare till ett före detta tvåvåningshus. Han hade vrickat foten två dagar tidigare i skyttegravens, då man avvärjt en attack, och satt nu på sängkanten till en enorm dubbelbädd, som han delade med sin stabschef. Han kunde inte följa med till skyttegravarna. I stället bjöd han på "five o'clock", hembakade skorpor och apelsinmarmelad.

— Både skorporna och marmeladen är från mitt eget kök. Min maka har gjort båda.

Det blev en lång och ansträngande vandring i de sicksackgående, smala förbindelsegravarna fram till första linjen. Gevärskulorna började vissla: Pssst, pssst!

— Huka er djupare ner, kommenderade översten. Somliga av er är för långa. Deras prickskyttar kan se era huvuden.

Pssst! Pssst!

Kulorna ven över dem. De sprang, snubblade, kröp

samman, stannade ett ögonblick för att hämta andan och snubblade vidare. Till sist var man framme i första linjen, en hundra meter från tyskarna. Här var man skyddad, här var gravarna djupare. Genom periskopet såg man en förkolnad slottsruin, en park med bortskjutna träd, en halv meter hög kalkbank och mellan de båda linjerna en gräsplan med ett ogenomträngligt, meterhögt, metodiskt ordnat virrvarr av taggtråd. I taggtråden, en tjugu meter från den franska skyttegraven, hängde liken av tre soldater, med ansiktena borthackade av korparna och uniformerna sönderslitna av taggtråd och korpnäbbar.

— De har hängt här i flera veckor nu. Vi förlorade mannarna en natt, när de skulle laga tråden, sade kaptenen. Månen överraskade dem. Det var mulet den natten. Men plötsligt blev det en spricka i molnen. De försökte rädda sig. Men tyskarna hade upptäckt dem. Vi försökte forsla in dem dagen därpå. En av karlarna erbjöd sig. Han klättrade upp på bröstvärnet, svängde en Rödakorsflagga i ena handen och pekade med den andra på liken. De där borta svarade med gevärseld. Han sjönk tillbaka ner i skyttegraven, död. De var ogifta karlar, alla fyra. Men de hade föräldrar och syskon i livet.

Efter en stund tillade han:

— De där liken våller oss en hel del bekymmer. Nu, när värmen tar till, kommer de att stinka, såvida inte korparna raskar på. Men korparna har börjat bli så bekväma av sig i den här trakten på sista tiden.

De fortsatte längs skyttegraven. Nere i jordhålorna

låg frivakten och sov. På en meters mellanrum stod soldater på post med geväret till hands, pipan mellan de sammanbitna tänderna eller cigarrettstumpen fastklistrad vid underläppen. Ögonen stirrade genom skotthålén mot bröstvärnet mittemot. Nu hade det varit lugnt i tre dygn efter den sista nattattacken. När mörkret föll på skulle de bli avlösta — såvida ingenting hände dessförinnan. Kaptenen klappade en av soldaterna på axeln:

— Hur har du det, mitt barn?

— Bra, kapten.

Kaptenen sade, när de gått förbi:

— Han gjorde kol på tre tyskar häromnatten i bajonettstrid. Han har visat sig mycket händig med blanka vapen. I det civila är han damkoafför vid boulevard Sebastopol.

Upp på själva bröstvärnet stod ett kors på en låg kulle. Kullen var omgiven av olikfärgade stenar, och vid träkorset stod en knippa violer i en rostig konservburk.

— Det blir ju långtråkigt ibland här i tranchéerna, sade kaptenen. Vi har nu legat här i snart ett halvt år. Nu går det väl an. Nu är det vår, med blommor och fågelsång. Trasten och göken om dagarna och näktergalen om nätterna. Men vintern är trist och lång — kylan, vätan och regnet. Och så leran och vattnet, som stiger upp mot vaderna. Det är långsamt att stå på post, när det går dagar och nätter, då ingenting händer. Då kan det inträffa, att det utbildar sig ett särskilt slags spleen bland mannarna. Ledan och tris-

tessen tar överhand. Och då har det hänt, att någon i ren desperation klättrar uppför stegen mitt på ljusa dagen, ställer sig på bröstvärnets och börjar skjuta. Vi har haft sådana fall i vinter. Och för att sätta stopp för sjukdomen, som en slags profylax, begravde vi en av dem här.

Han stannade:

— Slumpen är bisarr, mina herrar. Verkligheten är ofta otroligare än romanförfattarens intrigmönster. Faktum är att vi på detta regemente hade en löjtnant — han har tyvärr nu lämnat oss för alltid! — som i juni i fjol spelade tennis på den här gränslinjen mellan oss och tyskarna, där borta, nära slottet, rektangeln ni ser, där gräset inte gror. Han var gäst på slottet. I början, när vi kom hit, kunde han sitta och berätta om, hur det var då. Unga damer i vita klänningar, promenadritter, bilutflykter. Mon Dieu, vad det förefaller att vara länge sen dess! Varför skulle allt detta behöva hända?

Den silverhåriga senatorn svarade:

— Guess you're right. Why? Why? Have a cigar! Have two!

— — —

En hundra meter längre fram stannade de vid ett fyrkantigt håll. Kaptenen frågade, om det var någon som hade lust att krypa in och se. Petreus fick ett talgljus och krånglade sig ner. Det var en mingång. Han kröp långsamt fram. Allra längst borta, vid skenet av en stallykta, skymtade han så småningom två soldater som arbetade, liggande på rygg, med hacka och spade. Deras

överkroppar var nakna och höljda av jord. Då och då stannade de av i arbetet och lyssnade. Petreus frågade viskande, när han äntligen kom fram till dem:

— Hur långt tror ni, att ni är från tyskarna?

— Vi bör vara en sju meter, kanske sex, från deras bröstvärn. Nu ska det inte dröja länge till, förrän vi kan lägga in minorna. Och då — — — Pang! Bom!

Den andre sade:

— Såvida inte *de* har hunnit längre på *sin* mingång. Då blir det de som säger "pang, bom".

Den förste skrattade till ett slag.

— Den där... han är pessimist.

— — —

De stannade i skyttegravarna, till dess det blev mörkt. Det blev ingen avlösning den kvällen. Någoting var i görningen. På återvägen trängdes de i förbindelsegravarna med reserverna, som tysta marscherade i gåsmarsch upp till förstärkning likt svarta skuggor i mörkret.

Den kvällen åt de en mycket sen middag på hotellet, där de hade sitt huvudkvarter. Vid kaffet och konjaken ute i hotellträdgården hörde de, hur kanonaden tilltog alltmer för att plötsligen gå över i trumeld.

— Nu har det börjat, sade majoren-färdledaren.

— Vilket?

— Slaget, som jag nämnde något om för ett par dar sen.

— Well, I never — — —

— — —

Chauffören i den första bilen tutade i sitt horn. Två grindar öppnades av en soldat. De steg ur och befann

sig på en godsstation. Det var ingenting märkvärdigt över det hela. Ett otal spår och järnvägsväxlar, ett långt, svartrökt godsmagasin. Hade det inte varit för soldaterna och en rad bilar med Rödakorsmärket på sidorna, skulle man ha trott sig vara ute och leta efter sin koffert, som av en eller annan anledning råkat på villovägar och följt med godsvagnarna till stallarna. På andra sidan godsmagasinet stod ett lokomotiv och pustade: Pouh... Pouh... Pouh... Och bakom lokomotivet en lång rad vagnar, som på en rangerbangård: boggiévagnar, sov- och restaurangvagnar.

Det såg ut som en nattexpress. Men det var ett ambulanståg. Två svenska mil nordost om stationen stod slaget. De trettio, fyrtio vagnarna hade varit det så nära de kunde komma. Sjukbärare, kärror och forvagnar hade forslat dem, som kunde uthärda förflyttningen, till ambulansbilarna, bilarna hade fört dem, som läkarna ansåg ha krafter att fortsätta resan, till lasarettståget. Nu hade de sårade, efter en timmes färd, nått den första evakueringsstationen. En handfull stationsläkare konfererade med de två tågläkarna. Sjukvårdarna vandrade längs tåget med sina bårar. De som redan dött under transporten och de hopplösaste fallen bars ut med den en gång mörkblå uniformskappan som bårtäcke, brun och styv av lera och fläckad av blod.

De gick genom tåget. Boggiévagnarna hade omändrats till sjukvagnar. I varje avdelning låg tolv man. De hade burits direkt in på bårar som fästes i fjäderförsedda läderstroppar. De flesta av de sårade låg på rygg med slutna ögon och halvöppna, febertorra läppar. Ibland var det någon som såg upp, sökte lyfta på huvu-

det och stirrade omkring sig. Med ett matt leende sjönk huvudet åter tillbaka mot kudden och ögonen slöts. Leendet dröjde ännu kvar en stund — han levde, han var räddad, han skulle kanske komma att leva, återse de sina — — — Här och där jämrade sig någon som ett barn. Eljest tystnad.

Efter en halvtimme var tåget färdigt att fortsätta. Rödakorssystrarna hade delat ut den sista bleckmuggen varm buljong och den sista chokladkakan åt de lättare sårade i de bakre vagnarna. Tågintendenten gav ett tecken till "allt klart". Dörrarna slogs igen. Lidandets tåg gled ut från stationen, på väg söder ut, till nästa utgallringsstation. Hur många skulle ha slutat att leva då?

Medan de steg upp i bilarna, ångade ett nytt tåg in...

— — —

Han hade kommit till den sista anteckningen. Under den hade han skrivit med stora bokstäver: Rent personlig och genomgående känsla — SKAM. Den känslan skulle han inte ge uttryck åt i sina artiklar utan behålla för sig själv, som en djupt förborgad hemlighet. Den hörde inte till "Intryck från fronten våren 1915" eller vad han nu skulle kalla artikelserien. Den hade ingenting att göra med den lilla inblick han fått i kriget. Den hade inte ens plats i de allmänna reflexioner, med vilka han — eventuellt — skulle avsluta sin skildring. Den var i allra högsta grad hans privatsak. Den var inte ny för honom. Men den hade blivit starkare under resan, på samma sätt som en kronisk, till synes botad sjukdom under vissa betingelser kan blossa upp på nytt till akut stadium.

I officerarnas sällskap kände han inte skammen så tyngande. För dem tycktes dessa krigsturister betyda ett litet avbrott i enformigheten, en hälsning från andra sidan gränsen, från det förflutna som ännu levde kvar "där borta", en hälsning från duk och porslin på bordet, konserter, teatrar, bibliotek, studier. De kände sig också som värdar. De gjorde les honneurs. Deras uppgift var att göra propaganda, att visa medaljens framsida, att tala om soldaternas mod, uthållighet, goda humör, galg-humor och bravader. De var som lärare, vilka med stolthet visar fram sin klass: Se, vilka duktiga pojkar jag har! Någon enstaka gång kunde de i blicken för-råda tankarna bakom älskvärdheten: Vi slåss inte bara för oss själva och vårt, utan också för er och ert! Tankarna kunde till och med vid ett par tillfällen ta sig uttryck i högstämda ord från någon generalsperson, som i fredstid skulle ha uppträtt guldsmidd och ordens- prydd, men nu med sin knölpåk i handen och sina nästan osynliga galoner såg ut som en rättare på en lantegen-dom under vårbrådska eller skördetid. "Mina herrar, vi befinner oss i den lyckliga situationen att kämpa för civilisationen mot barbariet. Det är med glädje jag hälsar er välkomna till denna del av fronten som våra vänner och sympatisörer." Låg det ironi i denna välkomsthälsning? Det var inte omöjligt. I varje fall var det så Petreus uppfattade orden. Han översatte dem till sitt eget språk: "Du, långa drulle i golfbyxor, varför är du inte med?"

Vad soldaterna tänkte, där krigsturisterna strök fram, kunde man inte tvivla på. De var generade och svåra att komma till tals med. De svarade enstavigt eller få-

ordigt på frågor. Deras samtal tystnade, när turisterna dök upp. Men blickarna, med vilka de följde dessa i sportkostym klädda herrar, kunde man inte missta sig på. Förmodligen var de tolv turisterna de första något så när snyggt klädda civila de sett, sedan de drog i fält. De kallade plötsligt till liv minnen från tillvaron andra sidan gränsen till krigets land. Det var inget hat i blicken, inte heller förakt, inte ens avund. Det var endast ett plötsligt och förvånat konstaterande av att det fanns en annan värld än den man sedan månader levat i, utan en dags permission, månader under vilka man marscherat, slagits, besegrats, retirerat, segrat och avancerat, för att till sist gräva ner sig i dessa hålor och mullvadsgångar. Varför var dessa sportklädda herrar inte i uniform likaväl som man själv? De flesta av dem såg ut att vara i just den lämpliga åldern. "Frankrikes vänner, beundrare av den franska kulturen och den franske soldaten", hade löjtnanten sagt. "Sympatiserande, neutrala". Om de sympatiserade, varför var de inte med och slogs? Neutrala? Vad var det för slags människor? Så utomordentligt bekvämt!

Det var tankar som dessa, Petreus tyckte sig läsa i deras blickar, svårare att möta än både det högt uttalade hatet, föraktet och avunden. De brände som de svidande slagen under ett gatlopp. Han kände, hur han invärtas kröp samman under dem. *De* slogs också för honom och för miljoner sådana som han. *De* offrade sina liv för en seger, vars frukter han och millioner andra skulle bli delaktiga av. *De* riskerade liv och lemmar för att undgå ett nederlag, som skulle göra livet outhärdligt också för honom och millioner som han.

Och till dem kom han som turist, med cigaretter och chokladkakor i fickorna, som till ett slumkvarter, där man delar ut kopparslantar åt trasiga rännstensungar.

Det var hans första färd till fronten. Han visste inte, om han ville vara med om flera. Skammen stod honom upp i halsen. Han hade svikit något. Han hade också svikit alla dem, på vilkas sida han stod och som offrade sina liv också för hans framtid.

Strax efter elva kom flyglarmet. Trumpetare körde i brandbilar längs huvudstråken och blåste "Garde à-vous". Petreus släckte ljuset, rullade upp gardinen och öppnade fönstret. En fullmånes spökbelysning låg över taken. Han satte sig på fönsterkarmen och lyssnade. Nu, sedan flyglarmet upphört, kunde han med långa mellanrum endast uppfånga ljudet av en bil, klappandet av hovarna från en tröttkörd häst och de snabba stegen av en ensam vandrare. Gatlyktorna släcktes. Det mjölkvita månljuset fördunklades av strålkastarna, som började sträcka sina ljustentakler mot skyn. Han följde deras ömsom stötvisa, ömsom långsamt trevande sökande över himlen. Hans tankar irrade tillbaka till den tid, då han fullgjort sin värnplikt ombord på en kusteskaders pansarbåt och beundrat övningarna med strålkastarsignaler. Han mindes en kavlugn augustikväll i Kalmarsund, då han gått glasvakt. Eskadern stävade söder ut och växlade signaler med Karlskrona, som skulle försvaras mot en söder ifrån anfallande flotta. Vad man tänkte mycket på det förflutna, sedan kriget brutit ut och framtiden låg ogenomtränglig framför en. Man klamrade sig fast vid det

förgångna med intensiteten och vemodet hos det första människoparet efter syndafallet. Vad man hade varit lycklig då, i det förgångna! Han hade visserligen inte varit särskilt lycklig den natten i Kalmarsund. Han hade tvärtom längtat till befrielsens dag, som ett barn längtar till julafton. Men bara i detta — att kunna längta framåt — hade legat en stor lycka. Den hade kriget berövat människorna för åtskilliga år framåt. De kunde längta till segern eller till att kriget skulle ta slut. Men de kunde inte längta till framtiden som till något, på vilket man kunde bygga planer, knappast ens förhoppningar. Om framtiden visste man ingenting. Det hade man aldrig kunnat veta. Men inte på länge så litet som nu. Ett tungt svärmod, ett frätande tvivel hade bemäktigat sig människornas sinnen inför nuets otrygghet och framtidens ovisshet.

Plötsligt ryckte han till — två strålkastararmar hade gripit tag om ett bisarrt föremål högt uppe i rymden, en lång, cigarrformig, fosforescerande tingest som sökte slingra sig undan, dök, svingade sig upp på nytt, girade åt styrbord och babord. Det låg något Jules Verneskt över detta belysta luftskepp. Det var som om jorden, nattligt stilla och tyst likt en utdöd planet, fått besök av varelser från en granne i rymden med uppgift att undersöka anledningen till denna stillhet och om möjligt bemäktiga sig jordklotet med alla dess rikedomar, som man länge studerat, beräknat och funnit värda ett erövringskrig. Men tystnaden på jorden var endast en krigslist. Snart började kanonerna dåna. Projektiler steg som stjärnor och föll och slocknade som småsmulor från en död värld. Flygplan fladdrade kring den

upplysta, gula tingesten som svarta fåglar. Luftskeppet steg och sjönk, girade och dök i majestätiskt långsamma rörelser. Då och då kastade den från sig en lång lysande kropp som träffade jorden med en våldsam detonation. Zeppelinaren följde de stora bulevarderna, styrde därpå sakta mot norr och försvann ur strålkastarnas grepp. Den blev ett med den mjölkvita himlen andra sidan Montmartre.

En stund senare kom ett nytt luftskepp. Samma scen upprepades. Men denna gång släppte det ifrån sig en av sina bomber alldeles i närheten av hotellet. Petreus stängde fönstret, rullade ned gardinen och gick ut i korridoren. Hans rum låg allra högst uppe under taket. Det var förståndigast att söka skydd i bottenvåningen.

Vid ändan av korridoren blev han stående. Från ett av rummen hördes grammofonmusik. Han lyssnade. Det var Bachs D-molls Toccata. Han hade hört den flera gånger i London, tillsammans med Maureen. Han gick närmare dörren för att höra bättre. Han tänkte: man kan få en bomb i huvudet under olyckligare omständigheter än mitt under toccatan. Men det kunde också tänkas, att personen andra sidan dörren inte hört alarmsignalen — rummet måste ligga inåt gården. Det var väl strängt taget hans skyldighet som människovän att underrätta om att zeppelinarna var över Paris och att hotellet befann sig i farozonen. Han knackade tveksamt på dörren, utan resultat. Han knackade hårdare. Musiken tystnade. Några ögonblick senare öppnades dörren. På andra sidan tröskeln stod en dam i blå tailormade och vit blus. Hon var lång, smärt och nordiskt blond, med bruna ögon och mörka ögonhår. Blic-

ken var vänlig, men forskande, nästan yrkesmässig i sin blandning av älskvärdhet och kritiskt intresse. Hon var inte alldeles ung — han gissade på en trettio. Hon gav intryck av en ytterst soignerad kvinna i någon sorts ansvarsfull ställning i ett större affärshus, ett mode-magasin, en juvelerarfirma eller något liknande. Det stod omkring henne en atmosfär av omsorgsfull kroppsvård, diskret parfym, vänlighet, människokänedom och tålmod med kapriciösa och kräsna kunder.

— Vad står på? frågade hon på engelska, med yankeens nasalton.

— Förlåt, det är flyglarm. Jag trodde möjligen att ni inte hört larmsignalen och skottväxlingen för toccantans skull. Det var därför jag tog mig friheten — —

— Det var vänligt av er att varna mig. Men faktum är att jag satte i gång grammofonen, så fort jag hörde signalen.

— Då ber jag om ursäkt för mitt intrång.

— Ingen orsak.

Det blev ett ögonblicks tystnad innan han tillade:

— De är alldeles över oss.

Han bad ännu en gång om ursäkt och fortsatte trap-porna ner. Inne i baren hade de manliga gästerna och några av de kvinnliga samlats, påklädda eller i dressing-gowns. De påklädda männen bar mest engelsk khaki eller den amerikanska ambulansens uniform. De föregående nätternas bombardemang hade tydligen gjort baren till en bombklubb. Alla kvinnor och män hade glas i händerna. Stämningen började redan bli hög. Petreus blev stående en stund i dörren som en objuden betraktare och gick sedan ut och ställde sig utanför

hotellet. Det hördes en skräll omedelbart i närheten, någonstans vid boulevard Madeleine. Han gick tillbaka in och tog skydd i hotellets portgång. När han sträckte ut huvudet, kunde han se zeppelinaren segla alldeles ovanför. Han väntade en stund, till dess den hade passerat, och gick sedan fram till bulevarden. Bomben hade tydligen fallit ned alldeles intill Operan, på själva Place de l'Opéra. En klunga människor hade redan samlats där borta, en brandbil rusade tjutande fram längs boulevard des Italiens. Han brydde sig inte om att gå dit och se efter vad som hade hänt. Han hade de senaste dagarna sett tillräckligt många kratrar. Han blev stående en stund och såg dit bort. Någon ambulans hördes inte komma. Någon rök syntes inte heller till. Det var troligt, att bomben endast borrat sig ner i asfalten. Han undrade vad det kunde vara för mening med att söka träffa Operan. Hade tyskarna alldeles gett upp hoppet om att en dag tåga in i Paris och sitta på parkett, medan baletten sprattlade med benen?

När han efter en stund kom tillbaka till hotellet, stod damen som spelat toccatan utanför svängdörrarna. Vid sidan om sig hade hon en liten svartmuskig man i fransk infanteriuniform. Den högra ärmen på hans uniformskappa hängde tom. Petreus ämnade gå förbi dem in i hotellet, då hon hejdade honom med en fråga:

— Har någonting allvarligt hänt?

— Jag tror inte det. En bomb har slagit ner på Place de l'Opéra. Det var en del folk där och en brandbil. Men det syntes ingen rök och någon ambulans kom inte heller, såvitt jag kunde förstå.

Den lille svartmuskige, enarmade infanteristen gjorde

honnör med vänstra handen och försvann utan ett ord i riktning mot bulevarden. När han gått, sade hon:

— Ni får ursäkta att jag tilltalade er. Men ni kom i det kritiska ögonblicket. Han höll på att fria till mig. Han var väl inte riktigt nykter. Och så trodde han förmodligen, att ni var min man eller att det var er, jag stod och väntade på. Och så lomade han i väg, snällt och artig. Han berättade att han skrivits ut från sjukhuset i dag morse. Nu skulle han resa tillbaka hem. Men innan dess ville han tydligen ha ett litet äventyr.

— Och så skrämde jag bort honom.

— Jag tror inte han tog så värst illa upp. Det var en chevaleresk liten man. Jag tror att han huvudsakligen kände sig ensam och ville ha någon att prata med. Han dök upp därbortifrån, fick syn på mig och stannade. Han talade om att han blivit skjuten i överarmen och fått stelkramp i såret. Nu ska han hem och sköta sin jord med bara en arm. Han var rörande. Han hade själv ingen aning om, hur rörande han var. Det blir nog svårt för honom att få en protes, som han kan ha nytta av i jordbruksarbetet. Såvitt jag kunde förstå, hade hans arm amputerats ända uppe vid skuldran. Det blir nog inte lätt att plöja med *en* arm.

Petreus hade ryckt till vid ordet protes.

— Förlåt min påflugenhet, sade han, är ni läkare?

— Ja. Varför tror ni det? *Syns* det på mig?

— Nej, det gör det inte. När jag såg er först där uppe, trodde jag att ni var någonting helt annat. Affärskvinna eller något i den stilen.

— Varför ändrade ni uppfattning?

— Ni begagnade ordet protes.

Det blev tyst några ögonblick, innan hon sade:

— Det här är som att sitta i en pullmanvagn hemma hos oss. Nu är det min tur att fråga. Var kommer ni ifrån och vad är ni?

— Jag är svensk journalist.

— Varit här länge?

— I över fyra år.

— Vad säger ni om det här?

— Vilket?

— Kriget. Hemma hos er står ni ju utanför liksom vi?

— Ja.

— Vad är er uppfattning om det, ni som är neutral?

— Det är svårt att säga i en handvändning. För resten: det är mitt land som är neutralt, inte jag.

— Jag förstår.

— Och ni?

— Det är svårt att säga i en handvändning. Jag har bara varit här i Europa ett år. Kom på våren, innan kriget bröt ut, för att fullborda mina studier. Har legat i Berlin och Wien och kom hit för ett par månader sen över Schweiz.

Hon tystnade som om hon tänkte efter. Till slut sade hon:

— Men vill ni veta vad jag tänker, så tycker jag att detta är rena vanvettet.

— Det är lätt att säga.

— Jag vet. Låt mig då i stället säga, att jag tycker det är synd om Europa. Jag tycker det är synd om er alla.

— Varför synd om *alla*? Det är synd om Belgien. Och det är synd om Frankrike. Men — — —

— Jag vet. Jag förstår, vad ni menar. Åtminstone delvis. Men vad jag inte kan fatta är, att ni i Europa inte inser, att det här kriget betyder slutet för hela er världsdela.

— *Här* tror eller hoppas man på att det skall bli början till ett bättre Europa. Det är i varje fall det ententens slås för.

— Jag vet. Men det hindrar inte, att ni gör er världsdela till ett fattighus. Vem som än segrar, blir det Europas undergång. Det är ofattbart, att ni européer inte inser det. Ni grälar som gamla människor på ett ålderdomshem, som har ett helt livs grämelser och oförrätter och bråk och hat bakom sig. Tycker ni inte prognosen är dålig?

Han svarade inte. Hennes aggressiva yankeeutal irriterade honom. Harmen började stiga inom honom. Han kände sig med ens solidarisk med en hel kontinent, också med tyskar och österrikare, solidarisk som europé mot en annan världsdela.

— För min del, fortsatte hon med ett otåligt leende, tycker jag att prognosen är dålig. Alla har ju ett horn i sidan till alla. Somliga är arvfjender sedan århundraden tillbaka. Somliga är avundsjuka på sina grannar. Andra vill vara boss över det hela. Ibland blir några av dem vänner för att kasta sig över en tredje. Jag tänker på Österrike, med alla dess raser och folkslag. Alla hatar varandra där. Det är Europa i miniatyr!

Han svarade fortfarande inte. Det var som om hans tystnad eggade henne att fortsätta mot hennes vilja:

— För oss amerikaner är det ofattbart. Vi har alla möjliga europeiska folkslag hemma hos oss. Och det går bra. Där kan tyskar och tjecker och serber och bulgarer och greker arbeta sida vid sida som vänner. Men här går det inte. Det förefaller som om det inte *skulle* kunna gå. Man börjar till och med misstänka, att ni inte *vill* det. Ni sätter upp alla möjliga hinder för att det *inte* ska kunna gå. Det är vad man kallar en dålig prognos. Hatet lär väl inte bli mindre efter ett krig som det här.

Han svarade inte heller nu. Han var alltför okunnig om förhållandena i Förenta staterna för att vilja ge sig in i en diskussion. Han hade visserligen läst Upton Sinclairs Djungeln och kände till negerlynchningarna. Men sådana fakta kunde han inte använda som argument. De skulle ha stritt mot Queensboroughreglerna. Han nöjde sig med att rycka på axlarna. Hon hade inte något begrepp om vad hon talade om. Det var som om hon kommit, inte från en annan världsdal, utan från en annan planet. Han kände sig pinsamt överlägsen, likt en åldring som lyssnar till en sjuttonåring. Naturligtvis hade hon också rätt, på *sitt* sätt. Så som en sjuttonåring, som ingenting vet om världen och livet, har rätt. Så *borde* det vara, så *skulle* det vara. Men olyckligtvis förhöll det sig så, att förutsättningarna inte fanns för det som det borde eller skulle vara. Hela hennes välskötta apparition — det ytterligt vårdade, nästan pinsamt hygieniska — stod för honom som något utmanande, nästan anstötligt mot bakgrunden av smutsen, leran, råttorna, ohyran och det otroligt primitiva livet vid fronten.

Det blev tyst en lång stund. Han tänkte på en utväg att snarast möjligt kunna dra sig tillbaka in i baren eller upp på sitt rum, då hon sade, som i desperation över en tystnad, som förödmjukade henne:

— Sverige är ju ett mycket vackert land?

— Ja. I varje fall för den som är född i det. Känner ni till det?

— Jag har naturligtvis läst Gösta Berlings saga. Det har ju alla gjort!

— Tyckte ni om den?

— Nej! Jag förstår inte meningen med att romanisera upp fylleri och lättja.

Inte heller nu ville han diskutera med henne. Det var tydligt att hon, som så många andra, fått boken om bakfoten. Hon tillade:

— Och så var mina morföräldrar svenskar. Min mor också för resten. Men hon var bara en liten flicka på en sex, sju år, då hennes föräldrar emigrerade.

— Då talar ni kanske svenska?

Hon skakade på huvudet:

— Jag kan säga "skål" och "jag älskar dig". "Skål" lärde morfar mig. "Jag älskar dig" lärde mig min mormor.

— Har ni ingen lust att fara dit?

Hon skakade åter på huvudet, kort och bestämt. Nu var det hon, som hade övertaget — hon behövde inte svara.

— Är det er så likgiltigt, var era förfäder kommer ifrån?

— Det är inte precis likgiltighet.

— Ni sa för en stund sen, att det bara är vi européer som har ett horn i sidan till varandra. Det förefaller som också ni kunde konsten.

— Hur så?

— Det är möjligt att jag misstar mig. Men det var något i er röst som kom mig att undra, om ni inte har ett horn i sidan till Sverige.

— Kanske. Men det är väl mest det, att jag inte har någon lust att resa dit.

Det blev tyst en lång stund. Till sist sade hon:

— Raiden tycks vara över för i natt. Det har inte hörts något på en lång stund. Det är så meningslöst. Och vad skada gör det? I morgon i tidningarna får man läsa om några hål i jorden och kanske en eller två människor, som dödats eller lemlästats.

— Och de som dödats ville förmodligen leva och de lemlästade vara helfärdiga.

— Jag tror jag går upp på mitt rum! God natt. Tack för pratstunden!

— Tacksamheten är på min sida. Jag har tyvärr inte i någon nämnvärd mån kunnat bidra till underhållningen.

Hon log:

— Jag förstår. Ni tycker att jag varit för öppen-
hjärtig eller frispråkig. Här i Europa har man en känsla av att inte vara så långt borta från Kina. Jag har en bror som är läkare i Peking, och jag har hört honom berätta om hur man ska uppföra sig där. Man ska inte säga vad man tänker. Man ska bara berömma. Det är inte stort bättre här. I Österrike ska man berömma österrikarna, i Tyskland ska man berömma tys-

karna, här i Frankrike ska man berömma fransmännen. Det är som med somliga sjuka, som inte på några villkor vill veta, hur allvarligt det är fatt med dem. De enda som verkligen kan tåla kritik är engelsmännen. Men det är på det villkoret, att man hela tiden låter dem förstå, att ingen människa på jorden går upp mot en engelsman. Och villigheten att ta emot kritik på sådana villkor är egentligen tecken på en ännu större högfärd än när man bara vill höra beröm.

Nu var det Petreus' tur att le:

— Egendomligt nog har jag en gång hört någon säga precis detsamma om er amerikaner.

Hon skrattade till ett slag. Hennes bländvita tänder lyste:

— Det är alldeles riktigt. Men den stora skillnaden är den, att när det gäller oss amerikaner är det sant.

Han ryckte till och såg på henne:

— Det var det högfärdigaste jag har hört.

— Bli inte förskräckt, sade hon. Det var ett skämt. Men med sanning i. Man skulle kunna kalla det ett skämt med anteciperad sanning. Det är vår övertygelse, att vi en gång ska bli bättre än alla andra. Ni minns vad Emerson sa: "Amerika är Guds sista försök att rädda mänskligheten". Och ändå ansågs han för att vara en mycket ödmjuk man.

Hon skrattade på nytt:

— Tack för att ni fick mig att skratta åt mig själv och amerikanerna. Och tack för sällskapet! Det här är min station.

— Jag förstår inte.

— Vi har ju lekt tåg. Här stiger jag av. Lycklig resa.

Han blev stående kvar en stund, sedan hon gått. Han hade en oklar känsla av att ha blivit inblandad i ett pinsamt uppträde, att oförskyllt ha kommit i gräl med en obekant person på gatan. Innan han gick upp på sitt rum frågade han portieren vem hon var, som om han umgicks med dunkla planer att anmäla henne för polisen eller på annat sätt skaffa sig upprättelse. Portieren svarade, att hon hette Edna White, var läkare och ogift.

— Att hon är ogift kan jag förstå, svarade Petreus och tackade för upplysningen.

— Ja, svarade portieren och tillade, det är synd, för eljest är hon en vacker kvinna.

Petreus fann behag i portierens uttalande. Han tog det som ett bevis på att hon var en besvärlig och fordrande gäst. Det var först vid tretiden på natten, då han som vanligt brukade vakna och hålla en timmes domedag över sig själv, som han insåg, att hon måste ha funnit honom minst lika obehaglig. Det var *han*, som begått den första taktlösheten genom att fråga henne vad hon var — en sak som inte angick honom. Han hade irriterats av hennes yankeuttal — något som hon inte kunde hjälpa. Det var *han*, som uppträtt ohövligen genom sina korta svar och sin överlägsna tystnad. Han hade burit sig åt som en tölp. Om hon av en eller annan anledning hyste antipatier mot Sverige, hade han gjort sitt till för att öka dem. Han visste sedan gammalt att han som svensk i utlandet representerade Sverige. Han hade denna kväll varit en dålig representant för sitt folk. Han låg länge och försökte fundera ut ett sätt att gottgöra sin tölpaktighet. Efter en lång överläggning med sig själv beslöt han att inte göra något åt saken.

Det skedda var ytterst beklagligt, men kunde inte göras ogjort. Han tröstade sig med att hon var en bråkig individ, såvida han tytt portierens uttalande rätt. Men han lämnade hotellet följande morgon med dåligt samvete.

*

Under de veckor Petreus var sysselsatt med att skriva ner sina artiklar från fronten, tänkte han inte så mycket på amerikanskan. Han hade inte tid med henne just nu. Hon hade heller inte någon plats i den värld han höll på att skildra. För den var hans närmaste omgivning mera inspirerande.

Det var ett litet samhälle, en gång i historiens morgon upphöjt till rang av stad, men nu knappast mer än en by på några hundra invånare längs en enda, några hundra meter lång, knagglig gata, i vars ena ända reste sig de murgrönsklädda resterna av en medeltida donjon. Husen som kantade gatan var låga och gamla och människorna mörklädda och småväxta. Men det fanns ett hotell i samhället. Det bar det anspråksfulla namnet Hôtel du Siècle — vilket sekel angavs försiktigtvis inte. Utom den kombinerade matsalen och krogen innefattade det två resanderum. Petreus bodde i det ena. Det andra stod tomt. Bortsett från donjonen ägde byn som sevärdhet också en liten muntert hoppande flod, med ett fall lagom högt att driva en kvarn av en viss betydelse. Värddinnan på hotellet påstod i varje fall, att kvarnägaren var värd över två millioner francs. Också han borde, i sin egenskap av millionär, räknas till samhällets sevärdheter. Han gick nämligen likadant klädd som

stadens övriga manliga invånare, om vardagarna i trätofflor, utan krage och med lappade byxor, och han tog dagligen sina apéritif på hotellet bland de andra. Då han for in till Paris i affärer erbjöd han en helt annan anblick: en imponerande gestalt i bonjour och hög hatt, med romarnäsa, kalaskula, valk i nacken, vinröda kinder och myndig blick.

Vid flodbädden ovanför kvarnen och vattenfallet låg, från tidigt på morgonen till sent på kvällen, stadens kvinnor i långa rader och klappade kläder. För att spara såpa bankade man smutsen ur tvätten. Ljudet från klappträna och klapprandet av trätofflorna mot gatans kullerstenar var lika betecknande för den lilla byn som hundskallet nattetid i Konstantinopel och gondoljäernas sång i Venedig.

Här hade han kommit kriget närmare än i Paris, i intim beröring med hemmafronten. Kaféet var strax före middagen samlingsplatsen för männen, liksom tvättbryggan för kvinnorna. Nu fanns det inte många andra män kvar än de som passerat fyrtiofem. Så gott som varenda en av dem hade eller hade haft en son, en svåger eller en bror vid fronten. Några av dem bar om söndagarna redan sorgmärket på helgdagskostymens vänstra ärm. Under samlingstimman på Hôtel du Siècle talades det endast om kriget. Den första frågan, sedan man hälsat god dag, krängt den svarta regnkragen av sig vid dörren och lirkat trätofflorna av de tjocka, grå strumporna, var alltid densamma: Några nyheter? Med nyheter menade man inte hur kriget gick, ställningen vid fronten, rykten om framryckning eller reträtt. Frågan gällde: Har du hört något från

honom? Hur har *han* det? Är det många stupade och sårade på hans kompani? För dem var kriget en fråga om deras eget kött och blod, om honom som skulle ta vid, när de själva inte längre orkade, om länken i den långa släktkedjan, som kanske skulle brytas. Det var en ängslan insprängd med hat och hämndlystnad. Värddinnan, den enda kvinnan i sällskapet, gick blek och tyst omkring och serverade, eller satt i kassan och virkade på en ylleschal åt sin man, medan hon lyssnade spánt. Hon var ännu ung och hade sin man vid fronten. Deras två år gamla pojke stultade hjulbent omkring på golvet eller satt i knät på någon av kunderna och fick leka med hans silverur, medan han blev sakta smekt över det tunna håret av en valkig, mullgrå hand.

Det var först efter sin tripp till fronten, som Petreus på allvar blev upptagen i kafékundernas gemenskap. Dessförinnan hade han, efter de första dagarnas uppenbara misstro, huvudsakligen tolererats som en excentrisk utlänning. Nu kunde han berätta för dem på ett ungefär, hur det såg ut "där borta", hur *de* levde och hade det. Den medfödda franska skepticismen hade tagit ut sin rätt hos dem. De hade för länge sedan tröttnat på de magra tidningsbladens hurtfriska skildringar om deras egna soldaters hjältemod och fiendens feghet. De trodde inte heller på de galghumoristiska breven från skyttegravarna. Man visste att det inte kunde vara så. Inte i längden.

I denna miljö av ständigt tålmodig ängslan, åt vilken breven inte gav någon annan lättnad än den, att *han* ännu varit vid liv för ett par dagar sedan, då brevet skrevs, hade doktor Edna White ingen plats med sin

välvärdade kropp, sina blixtrande vita tänder, bländvita sidenblus, chica tailormade och hygieniska tankar.

Ibland, när han hade slutat sitt arbete för dagen, dök hon upp i hans funderingar som en törntagg i samvetet. Men det var först, när han fått sin artikelserie om frontbesöket färdig, som han började sysselsätta sig med henne på allvar. Han hade för tillfället inte mycket annat att tänka på än kriget. Våren hade visserligen kommit på allvar. Lövverket i Fontainebleauskogen tätade, fåglarna sjöng som galningar, det ångade av den rika, fuktiga myllan under bokarna. Han gjorde dagligen långa strövtåg. Men en krigsvår var inte som andra vårar. Den kom endast människornas förstörelseverk att framstå ännu mera vanvettigt och naturvidrigt än under andra årstider. Den fyllde en endast med tristess och hopplöshet. I stället sysselsatte han sig med henne. Frånsett det faktum att tanken på henne ännu plågade honom, hade hon träffat honom på en sårbar punkt. Han undrade, vad hon hade för anledning att tycka illa om Sverige. Det var alldeles tydligt att hon gjorde det. Och det var lika tydligt att känslan var nedärvd. Inte i den meningen att hon ärvt oviljan på samma sätt som hon ärvt sitt rågblonda hår, sin ljusa hy och sin långa, smärta figur. (Den senare kunde hon, liksom de bruna ögonen och mörka ögonhåren, likaväl ha fått från fädernet.) Men avogheten hade inplanterats i henne som ett slags tradition, en muntlig lärobok i svensk historia. Han försökte räkna ut, hur denna tradition kommit till.

Själv hade han alltid känt sig som internationalist. Internationalismen var nära nog det enda han hade

kvar av arvet från det nu förkättrade åttiotalet, sedan det mesta av allt det andra så småningom blivit lika värdelöst som aktier i ett bankrutterat storföretag. Hans internationalism hade blivit ännu grundfastare under hans många år utomlands, stärkt av ständigt nya erfarenheter. Genomsnittsmänniskorna var på det hela taget sig ganska lika. Deras drömmar, önskemål, förhoppningar och strävanden skilde sig inte nämnvärt från det ena landet och folket till det andra. Men samtidigt hade hans år utomlands kommit perspektivet att förskjuta sig, på ett egendomligt sätt. Hans nationalism hade vuxit i kapp med hans internationalism. Först utomlands hade han blivit medveten svensk. Känslan var inte uteslutande angenäm. Det var en kärlek, som till en början spirade fram i fattigdomens bleka solsken. Sverige var ett litet, fattigt och föga känt land i en avkrok av Europa, med ett lysande förflutet som endast få nu brydde sig om — vikingar, Karl XII, Linné, Swedenborg och Jenny Lind. Det hade inte mycket mer att komma med på den samtida merkantila eller andliga världsmarknaden än tändstickor, timmer, järnmalm, sjukgymnastik och Lagerlöf. Han älskade sitt land, därför att det var undanskymt, okänt och förbisett. Kritiken mot det sårade honom, som om man fällt ett ofördelaktigt omdöme om hans mor. Hennes svagheter kunde man diskutera inom familjen, men inte med utomstående. Svenskens brister framstod också klarare under den dagliga jämförelsen med den kloke, världserfarne, på samma gång romantiske och realistiske engelsmannen och den klar- och snabbtänkte, temperamentsfulle fransmannen. Svensken var tystlåten —

utom under inverkan av sprit — och trögtänkt: hos honom var det långt mellan byarna och långt mellan orden. Han reagerade långsamt. Själva hans rytm var släpande. Han var ytterst känslig, när det gällde honom själv och hans egen värdighet. Men han saknade sensibilitet, när det gällde andra. Han hade inte något intresse för människor och knappast ens för idéer, såvida de inte stämde överens med hans egna åsikter eller hans önsketänkande. Allt detta kunde sägas om honom och mera till — att han var avundsam, skadeglad, med en utpräglad förkärlek för att ge tjuvnyp. Men han hade också sina goda sidor. Det svenska folket var trögtänkt, men fullt av uppfinnare. Det var hederligt, omutligt, med en obesticklig ämbets- och tjänstemannakår. Det hade starkt utpräglat natursinne och en djupt rotad rättskänsla. Och mycket annat. Svenskens förtjänster hörde inte till dem som lyste i ögonen. De höll sig diskret på djupet, som de stora fiskarna. Det tog dem lång tid att komma upp i vattenbrynet, och de visade sig inte i onödan. Han var på det hela taget en gedigen människa, svensken. Själv skulle Petreus inte ha velat vara något annat än svensk. Ju längre han levde utomlands, ju mera övertygad blev han om den saken. "My country — for better, for worse."

Varför tyckte amerikanskan illa om svenskarna? Hon hade sagt något om Gösta Berling, om fylleriet och lättjan. Fanns det en social bakgrund till hennes avoghet? Han räknade efter. Hon var antagligen trettio år gammal nu. Hennes mor hade varit en sex, sju år, då morföräldrarna utvandrade. Det skulle alltså ha skett någon gång i slutet av sextiotalet. Han ville minnas att

det hade varit alldeles särskilt svåra nödår hemma i Sverige just vid den tiden. Kanske var det nöden som drivit dem hemifrån? Kanske det var den som ännu efter tre generationer spökade i miss Whites föreställningar om Sverige? Det var möjligt.

I sin tillfälliga sysslolöshet började han umgås med planer att skriva till henne och be henne äta lunch eller middag med honom för att söka ge henne en annan uppfattning om det land, från vilket hon fått sitt rågblonda hår och sin ljusa hy, och i någon mån också en annan uppfattning om honom själv.

Han kunde på samma gång passa på tillfället att plocka ännu en gås med henne. Det var ingen konst att tycka, att världen och människorna *borde* vara annorlunda. Det kunde vem som helst göra. Vem som helst kunde sätta fingret på den sjuka punkten, ställa diagnosen och skriva ut ett recept. Här var ett rikt verksamhetsfält för kvacksalvare.

Det var till exempel lätt att säga som många gjorde — med darr på rösten: Den djupaste orsaken till eländet i världen är att människorna förlorat tron på Gud, och att allting skulle bli så mycket bättre, om religionen på nytt kunde spela den roll i människornas sinnen, som den en gång gjort. Men fanns det någon som helst utsikt till att kristendomen så här dags skulle kunna bli en allt pånyttfödande faktor? Den hade vid det här laget haft nitton sekler på sig för att utöva sin kraft, och under de flesta av dessa århundraden hade den haft all upptänklig hjälp från världsliga makter för att förverkliga sitt ideal. Med vilket resultat? Förutsättning-

arna för att den skulle lyckas bättre nu var inte större, sedan människornas världsbild alltmer skilt sig från kristendomens. Vem ville för resten på fullt allvar påstå att religiösa människor var bättre än andra? Hur var det till exempel med statskyrkomedlemmarnas tolerans gentemot de frikyrkliga, och dessas gentemot de statskyrkotrogna? Faktum var att prästerna begagnat sig av mänsklighetens genom kriget aktualiserade ångest för att söka återvinna åt kyrkan en position, som den förlorat. För tillfället föreföll det, som om de hade framgång, liksom brandförsäkringsbolagen en åskrik sommar. Men när kriget en gång tog slut och den värsta våndan lämnade människorna?

Det fanns ett annat universalrecept: upplysning, upplysning, upplysning. Men var inte Tyskland en upplyst nation? Stod inte folkupplysningen där på ett kanske högre plan än någon annanstans i Europa? Och ändå hade till och med så gott som hela den tyska kultur-eliten — vetenskapsmän, diktare, präster, konstnärer — stått som en man bakom krigsförklaringen. De mest lysande namn figurerade till och med under en ljungande protest mot anklagelserna för grymheterna mot civilbefolkningen i Belgien och det ockuperade Frankrike. "Es ist nicht wahr", hade de sagt. Socialdemokratin hade också gjort bankrutt. I tyska riksdagen var det summa summarum två socialdemokrater på över hundra, som röstat mot krigskrediterna. Hela den socialdemokratiska internationalismen hade störtat samman med kriget.

Då kom väl däremot de, som ansåg att roten till

eländet låg i nationalism, sanningen betydligt närmare. Men här rörde man sig med ett mycket komplicerat problem.

Fosterlandskärleken var i själva verket en ytterst sammansatt företeelse. Föremålet för den var på samma gång konkret och abstrakt. I den ingick så vitt skilda element som till exempel kärleken till ärter och fläsk och det djupa medvetandet av oupplöslig delaktighet i värden så subtila, att ord inte förmådde uttrycka dem. Till skillnad från kärleken mellan könen tycktes den vara oberoende av estetiska värderingar, och i olikhet mot den föreföll den vara beständig. Man älskade sitt fosterland oberoende av om det var vackert eller fult, ringa eller mäktigt. En av dess mest karakteristiska yttringar var offerviljan. Inget annat slag av kärlek — moderskärleken inte ens undantagen — hade krävt och krävde större offer än den. För den hade millioner och åter millioner villigt offrat liv, trygghet och frihet. I dess namn hade snart sagt vilka krav som helst kunnat ställas på individen och fyllts med glädje, oberoende av ålder, kön eller samhällsställning.

Det egendomliga med fosterlandskärleken var emellertid, att den trots den elementära kraft och samtidigt de otaliga, spindelvävstunna trådar, med vilka den grep om individen likaväl som om massan, ändå inte kunde sägas höra till de "primära" känslorna. Inte i samma mening som till exempel moderns kärlek till barnet eller kärleken mellan könen. Den var en kulturprodukt. Sprungen ur självbevarelseinstinkten, försvaret av det egna livet och det som är nödvändigt för dess uppe-

hälle, hade den utvidgats, först till en samhörighetskänsla med hembygden, dess människor och natur, där man "lekt som barn" och "där våra fäder sova under kyrkohällen", för att så småningom, medvetet eller omedvetet, renodlas under en långsam, plågsam och blodig historisk process i syfte att stärka en aggressiv, hotad eller undertryckt statsbildnings eller folkgemenskaps inre fasthet och motståndskraft, främja dess kulturella egenart och uppgift, dess politiska och materiella aspirationer, till dess den fått en sådan makt över de europeiska folken, att man med dess hjälp och i dess namn kan kasta en hel kontinent och en hel kultur i stöpsleven.

Men därmed var det inte sagt att patriotismen var helt skadlig. Den gjorde ett lands kultur rikare, spände dess andliga krafter. Se på Norge! Eller Irland! Eller Sverige efter förlusten av Finland! Att försöka utrota nationalismen — om det ens vore möjligt — skulle betyda detsamma som att standardisera kulturen, göra Europa till ett Förenta staterna med en ensartad maskin- och konfektionscivilisation. Vad det gällde att utrota var inte nationalismen utan militarismen. Det var därför Tyskland *måste* besegras. Ett segerrikt Tyskland skulle betyda militarismens herravälde som livsform och därmed också död åt den civila, medborgerliga livsformen, som det tagit sekler att mödosamt kämpa sig fram till.

Också detta skulle han vilja säga henne. Men det tilltänkta brevet blev aldrig skrivet. Antagligen skulle hon fatta hans förslag om lunch eller middag som ett tydligt tecken på att han förälskat sig i henne. Eller

också att han, inbiten europé som han var, umgicks med planer på att söka förföra henne. Han var inte förälskad i henne, och han hade heller inga förförelsefunderingar.

Alltså blev brevet inte skrivet. I stället flyttade han närmare Paris, till en plats vid Seinen där några engelska kolleger slagit sig ned över sommaren.

Året 1915 slutade föga lyckosamt för ententen. De lokala segrarna under de två höstslagen i Champagne och Artois hade gett klen resultats för det pris, som måst betalas. De tre, fyra kilometrarna, man efter veckors strider förmådde pressa de tyska linjerna tillbaka, hade, enligt vad det uppgavs, kostat fransmännen och engelsmännen över tvåhundra tusen man. Särskilt fransmännens förluster i Champagne under de sju veckorna från slutet av september, till dess striderna avstannade en av de första dagarna i november, hade varit mycket stora. På de andra fronterna hade ententen och deras allierade överallt hållits i schack eller blivit slagna. Efter en lång serie av nederlag, under vilka bland annat Polen helt utrymdes, slickade ryssarna sina sår, och det sades att de skulle behöva lång tid för att hämta krafter och skaffa fram ny krigsmateriel. Bulgarien hade i oktober gjort gemensam sak med centralmakterna. Ansatt av tyskar, österrikare och bulgarer trängdes den serbiska armén allt hårdare och i slutet av november hade dess öde beseglats. Den var slagen och sprängd. Kvarlämnande över femtiotusen fångar drog sig spillrorna av den under fruktansvärda lidanden

upp i Albaniens och Montenegros bergstrakter. En del av dess officerare kom till Paris, där man på nyåret kunde se dem sårade, köldskadade och utnärglade stappla omkring på gatorna eller sitta tysta i klungor på en kaféterrass vid ett glas kaffe.

Det blev ett dystert årsskifte, och för dem som halvt-annat år senare kastade en blick tillbaka på händelserna och stämningarna, sådana de avspeglades i Paris och de små städerna däromkring, stod det alltmera klart, att just vid den tiden lades grunden till vad som så småningom skulle följa. Det andliga klimatet hade undergått en kännbar förändring. Det hade blivit bistrare. Förlusterna i människoliv hade vid det här laget träffat så gott som varje fransk familj. En myckenhet ungt och friskt blod hade flutit. Man kunde se det inte bara på sorgdräkterna — de hade numera blivit så vanliga, att man inte längre fäste sig vid dem; man såg det ännu bättre vid de med jämna mellanrum återkommande turistbesöken vid fronterna: soldatkyrkogårdarna spridde sig allt vidare, de små träkorsen trängdes med varandra som ogräs i en övergiven åker. De för alltid krigsmärkta blev också alldagligare syner på gatorna.

Men det var inte förlusterna i sig själva och sorgen över dem som gått bort, som vägde tyngst på sinnena, utan framtiden. Man och man emellan började man fråga sig, huru länge detta skulle vara. Man hade hopats så mycket av året 1915. Inte ett avgörande, inte ett definitivt slut, men i alla fall några stora framgångar, som kastade fienden tillbaka mot gränserna. "Undret vid Marne" hade ännu inte släppt sitt grepp

om människorna. Man inte bara hoppades utan väntade innerst inne på att ett nytt skulle ske. Och så, efter ett långt år och minst sex offensiver, en vinst på några kilometer och en förlust av minst trehundra tusen man! Det var en besvikelse, som närmade sig inte hopplösheten utan snarare en resignation inför de närmaste årens uppoffringar, som man inte kunde, inte heller ville och inte ens vågade beräkna. Det såg lika mörkt ut, när man såg utefter horisonten. Den ryska ångvälden, om vilken det talats så mycket i början av kriget och vars slutliga slagkraft man räknat med som en av ententens större tillgångar, hade visat sig vara en bluff. Engelsmännen hade inte heller löst in de förhoppningar man ställt på dem. Enligt vad det sades, stod ännu inte mer än fyrahundra tusen briter på västfronten. Deras bästa officerare hade stupat, de nya var oövade, hur mycket personligt mod och dödsförakt de än visade, och deras artilleri var underlägset och otillräckligt. Det var visserligen sant, att deras armé befann sig under uppsättning och att numerären skulle öka, allteftersom kriget drog ut på tiden. Men till dess? Vem var det som fick bära de största förlusterna? Fransmännen! Och hur länge skulle de orka bära dem? Det var frågan man ställde sig. Det skedde inte högt eller offentligt, men det debatterades på kaféerna och i alla de tusen och åter tusen hemmen, där sorgen hängde som ett svart flor över matsalslampan. Skulle man segra med förlusten av en hel generation? Så lydde frågan. Och svaret blev det för fransmännen vanliga, innan temperamentet fattat eld — en axelryckning. Kanske var den en smula mindre energisk än i fredstid, som om en allt-

för tung börda vilade på skuldrorna för att ge dem den naturliga rörelsefriheten. Det fanns ingenting annat att göra än att fylla sin plikt, vad den nu kunde bestå i, att göra sin dagliga gärning, hur betydelselös den än kunde förefalla. Kriget hade blivit en institution.

Ja, det hade blivit en institution. Därmed var så gott som allting sagt om det. Från att från början ha varit en händelse av oerhörda mått, som i ett enda slag sprängde gränserna för människornas tillvaro och som fyllde dem med en värme, en innerlighet, en samhörighetskänsla, en kärlek och en offervilja man förut inte upplevat, hade den under de sista månaderna så småningom blivit en ny form av livsföring, en suverän form i den meningen, att den behärskade alla andra former, i vilka individens existens av temperament och rutin varit stöpta. En institution, som grep in i vardagslivets alla detaljer, likt en osynlig tyrann som utan yttre maktmedel eller direktiv gav tankar och känslor en bestämd riktning och färg, lika naturliga, lika självfallna som vardagslivets varit i fredens tid. De emotionella utbrotten, offentliga eller privata, hade slätast ut som vågorna på havsytan efter en storm. Tanken på förlusten av en nära anhörig var väntad. Den plötsliga döden kom inte längre som ett dråpslag, en överraskning. Känslan av dess omedelbara närhet hade man sedan länge gjort sig förtrogen med. Den hade blivit ett dystert inhysehjon, som man måst vänja sig vid.

Samhället hade kommit på benen igen. Livet förflöt så gott som normalt. Man kunde få sina pengar växlade. Man kunde få en droska utan att man behövde vara i uniform. Man kunde få åka järnväg, om man

hade klara papper att visa upp. En ung man i civila kläder kunde gå oantastad på gatorna utan att känna sig generad, såvida han inte väckte uppmärksamhet genom att bära ansiktsdrag liknande deras, som gripit till svärdet. Nöjeslivet hade kommit i gång på allvar. Teatrar och varietéer spelade för fulla hus. Borden på kaféterrasserna var fullsatta. Officerare och soldater, som legat ett år vid fronten, hade nu fått fyra dagars permission, och de bildade ett allt större element av den flanerande publiken. Bordellerna, som efter krigsutbrottet en tid stått vid ruinens brant, började uppleva en hittills oanad högkonjunktur.

Petreus sökte fördriva den monotona och tryckande väntan på slutet med att, liksom tusentals andra som sett kriget från parkett, skriva en bok om det. Den blev varken bättre eller nämnvärt sämre än genomsnittet av detta slags publikationer. Den hade haft till huvudsaklig uppgift att döda tiden. Den uppgiften hade den fyllt. När manuskriptet på senhösten kommit i väg, stod han åter och stirrade in i tomheten. Hans engelska kolleger hade redan flyttat tillbaka till Paris. Träden i den lilla trädgården, som omgav hotellet, stod nakna, med grenarna drypande av regn och fukt. Höstblommorna låg som vissna begravningskransar på rabatterna. En dag serverade värden själv, iförd sin höga kockmössa, middagen för de tre gäster som ännu fanns kvar, en krigsänka, hennes elvaårige son och Petreus. Värden berättade att hans dotter samma eftermiddag fått underrättelse om att hennes man hade stupat. Han bad om överseende med servering och städning de närmaste dagarna. — — —

I denna tristess, med luften mättad av höstfukt, lukten av våt jord och multnande löv, greps Petreus efter flera år åter av längtan efter hem och kvinna. Under dessa veckor hände det honom något egendomligt. Enklast skulle det kunna uttryckas så: under dessa höstdagar dog Maureen — dog definitivt. Under dem trädde hon för alltid in i skuggornas rike, som om hon jordats under sommaren. Han bytte inte längre tankar med henne. Hon hade upphört att tillhöra nuet. Hon hörde till det förgångna, det avslutade. Hon hade blivit ett minne.

Förvandlingen kom inte överraskande för honom. Han hade länge varit beredd på att den förr eller senare skulle inträffa. Men han hade aldrig gjort något för att påskynda den. Hittills hade hon varit hans "rikslikare", kvinnan efter vilken han mätte och bedömde alla andra kvinnor. Nu var det plötsligt, som om hon själmant dragit sig tillbaka, som om hon ansett att hon fyllt sin uppgift och räddat honom från att handla i en stämning av horror vacui.

Han hade alltid tänkt sig att förvandlingen skulle antingen ske långsamt, som när en bild bleknar; han skulle träffa en kvinna, som han så småningom lärde sig älska, efter långvarigt umgänge och ingående känedom — en över trettioårig mans sansade, solida och slitstarka känslor, baserade på emotionella realiteter och andlig frändskap. Eller också skulle förvandlingen komma som en blix från klar himmel. Han fruktade den senare möjligheten. Han hade haft tur en gång, en vidunderlig tur, då han blivit tvärförälskad i Maureen. Hon kunde invärtes likaväl ha varit en helt annan

kvinna än den hon visade sig vara. Det var inte troligt att turen skulle upprepa sig. I varje fall var chanserna inte stora.

Nu hade någonting inträffat, som han inte räknat med. Maureen var död, ett minne. Hennes plats var tom. Hennes försvinnande hade ytterligare vidgat tomheten som omgav honom. Han kände sig mera ensam än han gjort, när han en gång för sju år sedan i London flyttat till Church road — veckorna innan han träffat henne. Tillfälliga förbindelser gav honom endast avsmak. Han hade lämnat den tid bakom sig, då Cameliadamsromantiken ännu blomstrar eller kan hållas vid några timmars konstlat liv med tillhjälp av fantasi, sentimentalitet och estetiska arrangemang. Han ville inte heller etablera något "förhållande". Han ville ha ett hem — mitt i förödelsen.

En dag i slutet av november, då han var inne i Paris, passerade han av en tillfällighet rue Caumartin. Det var nu månader sedan han stött samman med miss White utanför svängdörrarna till hotellet. I början hade han tänkt på henne då och då. Det obehag, han känt över sitt eget uppträdande och hennes avoghet mot Sverige, hade inte helt försvunnit. Själva ordet U.S.A. hade fått en besk bismak på hans tunga. Den hade stegrats till bitterhet, sedan han för några dagar sedan sett hennes namn i Parisupplagan av Newyork Herald. Det stod tillsammans med några andra under ett upprop från amerikanska Röda korset. Det var fråga om en insamling till behövande franska barn, som förlorat sina fäder i kriget. Hon fanns alltså ännu i Paris.

Han hade redan gått förbi rue Caumartin och be-

fann sig utanför Madeleinekyrkan, då han plötsligt stannade, gripen av en ögonblicklig impuls. Han vände tillbaka, vek in på den lilla gatan, gick in i hotellets bar och tog en drink. På återvägen ut frågade han portieren, om doktor White ännu bodde kvar. Jo, det gjorde hon. Han gick in i skrivrummet och kastade ner några rader till henne. Mindes hon en svensk, med vilken hon träffat samman en bombnatt för ett halvt år sedan? Nu befann sig denne herre i Paris och undrade, om hon ville äta lunch eller middag med honom en av de närmaste dagarna?

Några dagar senare kom svaret. Jo, hon kom ihåg honom. Och jo, hon hade ingenting emot att träffa honom, helst till middag, eftersom hon på grund av sitt arbete hade mycket kort lunchrast. Ville han hämta henne på hotellet?

När han fått svaret, ångrade han sig. Vad skulle han säga henne? Be om ursäkt för en taktlöshet, som låg ett halvår tillbaka i tiden? Men nu var det för sent att smita undan. När allt kom omkring gällde det här en skuld, som förr eller senare *måste* betalas. Det var det enda sättet att rycka taggen ur samvetet.

Han satt i hotellhallen och väntade på henne, då hon kom nedför trappan. Hon bar en kanelbrun promenad-dräkt och toque i samma färg med espri i pannan. Hon gick, som om hon ömmade på vänstra foten eller som om hon skadat sitt knä. Han frågade henne, om hon gjort sig illa, och hon svarade med ett svagt leende: — Nej.

Han förstod med ens att hon var ofärdig — lytt. Han förstod också, vad portieren menat, när han sagt

att det var synd om henne. Upptäckten gav honom en chock. Det tog honom långa ögonblick, innan han lyckades återvinna fattningen så pass mycket, att han kunde fråga henne, om hon hade lust att sitta en stund på terrassen utanför Café de la Paix, innan de gick någonstans och åt middag.

*

På vägen till la Paix yttrade han — för att något säga — de vanliga banala sakerna om Paris, liksom man i en järnvägskupé börjar konversationen om landskapet, som flyger förbi fönstret. Men medan han talade, lyssnade han till hennes steg. Hon var inte halt. Förmodligen hade hon blivit utsatt för någon höftskada av något slag. Här, på jämna marken, framträdde lytet knappast på annat sätt än som en egendomlig, glidande rytm i hennes gång, som inte saknade behag — det var som om vartannat steg varit ett danssteg, som om hon rörde sig i takt efter en synkoperad melodi, som ständigt spelade inom henne. Den plötsliga chock, som upptäckten gett honom, kom sig inte bara av att han var så fullständigt oförberedd, utan också och kanske i ännu högre grad av att hennes gestalt och utseende förde tankarna på hennes ofärdighet över från det fysiska till det estetiska planet. Den framträdde mera som ett beklagansvärt stilbrott än som ett kroppsligt lyte, mera som en estetisk ofullgångenhet än som en fysisk defekt. Här hade förutsättningarna funnits för någonting i sitt slag fulländat. En eller annan olycklig omständighet hade förfuskat dem.

*

Fuskverket väckte en känsla av både medlidande och besvikelse. Det var synd både om henne och om den som upptäckte defekten. Båda hade blivit bedragna, åskådaren på en sinnesnjutning och hon själv — på vad? Det visste han inte. Han fick nöja sig med att gissa. Han undrade, om han sårat henne genom sin välmenta, men taktlösa fråga, om hon gjort sig illa. Han trodde det inte. Så enkelt var det inte. I det lilla leendet, med vilket hon besvarat den, låg någonting på samma gång så invecklat och så naturligt, att det måste ha tagit henne årtal för att kunna frambringa det. Hur många gånger måste hon inte ha tvingats att ge samma svar som nu på samma fråga. Han tyckte sig kunna se henne stå avsides på skolplanen — blek och mager och med de stora ögonen följa de andra flickornas lekar, och sedan, efter ytterligare några år på danstillställningar, dit hon blivit medbjuden av medlidande och blivit uppbjuden av plikt. Han tyckte sig kunna höra mammorna säga: Du måste bjuda Edna White också. Och döttrarnas svar: Asch, mamma, hon dansar så illa, och pojkarna tycker det är tråkigt att dansa med henne. De tycker faktiskt synd om henne och blir generade. Hur ofta hade välvilliga men taktlösa främmande människor frågat henne, av nyfikenhet eller deltagande eller båda-dera: Vad är det med ditt ben, barn lilla? Eller om de inte högt framställt frågan, hade deras blick förrått dem, liksom man kunde se den i ögonen på de människor, som de nu passerade — som om det plötsligt ryckt till i deras blick: Så synd. Han tyckte sig kunna följa hennes svar på den frågan under dess ut-

veckling upp genom åren — från de första bittra tårarna till det tappra lilla leendet för en stund sedan.

Vid en Dubonnet talade de om Wilson och vad han tänkte göra. Det var, av naturliga skäl, mest hon som talade. Till en början lyssnade han knappast till vad hon sade. Han tänkte på hennes lyte. Det var som om hon fått en personlighet tack vare det. Det gav en sär-egen individualitet åt hennes en smula stränga och samtidigt en smula illustrationsbanala utseende. Det speglade sig i hennes på samma gång allvarliga och vänliga blick, reflekterande, utåtriktad och samtidigt inåtvänd. Medan han såg på henne, tyckte han sig ha fått ett novellmotiv till skänks. Han letade i sitt minne för att erinra sig, om det inte varit använt förr: en man som kom att älska en kvinna just på grund av att hon var ofärdig, som fått sin kärlek väckt just tack vare lytet, så som ett konstverks skönhetsvärde kunde stiga på grund av en defekt. Det fanns en djup fallgrop i motivet: det var sentimentalt, det spelade på gråtmildhetens och medlidandets billiga effekter. Men å andra sidan lockade det genom sina psykologiska möjligheter.

*

Han kom under kvällens lopp alltmer underfund med att, om det överhuvudtaget skulle kunna göras något av novellmotivet, måste han helt och hållet se bort från den person, som gett upphovet till det. Det blev allt tydligare att hon själv inte kände sig besvärad av sin ofärdighet. Hon tycktes vara fullständigt befriad från alla mindervärdeskänslor. Kanske var hennes säkerhet

resultatet av en lång kamp. Det kunde han inte döma om. Men några spår av den kunde han inte upptäcka i hennes uppträdande. Hennes säkerhet var av ett alldeles särskilt slag, naturligt och frigjord. Den utmanade inte genom koketteri, och den förskansade sig inte heller bakom könsmotsättning. Den skulle ha kunnat tydas som ett resultat av en fulländad träning i umgängeskonst, om den inte haft ett drag av naivitet utan blyghet. Han kunde, efter långt letande, inte finna något annat uttryck för hennes sätt att uppträda än ordet demokratisk, det frimodiga, frispråkiga, öppenhjärtiga och en smula burdusa, som kunde läggas in i begreppet demokrati, kamratligheten hos en människa, vilken man står vid sidan om i en folksamling och som utan baktankar delar med sig av sin entusiasm och kritik åt grannen. Hon talade fort och flytande, med för honom nya, överraskande, komprimerade liknelser och med slanguttryck, som han inte fullt förstod, men vilkas betydelse han måste gissa sig till — som när man läser en bok på ett främmande språk utan att ha tillgång till lexikon.

Hon hade amerikansk politik på sina fem fingrar. Själv var hon varken republikan eller demokrat utan radikal. Hon gav honom en bild av förhållandena i Staterna, som inte nämnvärt skilde sig från den han fått genom Upton Sinclair. Hon hyste ett förakt för yrkespolitiker, som kom honom att tänka på gubben Sénéchal. Men skillnaden mellan den gamle, djupt desillusionerade fränsmannen och denna unga amerikanska låg i tron på framtiden. Han hade ingen, medan hennes var lika frisk som hennes tänder och lika medryckande

som hennes ordflöde. Men hennes optimism gällde bara Amerika. Den upphörde med de amerikanska farvattensens tremilsgräns. Hon hoppades att Wilson skulle bli omvald. Då kunde man vara säker på att Förenta staterna inte kom med i kriget. De hade ingenting med det att göra. Amerika borde i stället samla sig för att hjälpa Europa på fötter igen.

— Ni släpar på så många århundraden, som vi inte behöver dras med annat än som pensa i våra läroböcker i historia. Jag såg ju i England, hur allt det gamla levde kvar: beefeaters, peruker, lordmayers show och allt vad det nu hette. Det verkade löjligt och kanske en smula imponerande. Jag trodde det var utanverk. Nu börjar jag förstå att det inte är det. När allt kommer omkring, är vi amerikaner bra mycket enklare i jämförelse med er. Vi lever i nuet och i framtiden. Våra minnen — de få vi har — tynger oss inte. De smälter ihop med vår uppgift och vårt hopp på framtiden. Jag tror att vi är betydligt lyckligare än ni. Vi tar direktare på livet. Vi håller oss unga långt upp i åren. Här tycks människorna vilja bli gamla så fort som möjligt, med mage och värdighet. Vi är bråkiga liksom barn, vi är illa uppfostrade, bullersamma. Men i grunden är vi större idealister än ni. Ni tror att allt hos oss rör sig om dollars. Det är fel. Det finns inga så stora slösare som vi. Det skulle aldrig falla en amerikan in att, som ni gör här i Frankrike, lägga undan några francs varje månad för att så småningom samla en liten sparslant. När vi lägger undan pengar, gör vi det inte för att gömma dem på kistbotten, för att skaffa oss och våra efterkommande en smula trygghet, utan

för att skaffa oss frihet för vår företagsamhetslusta, för att kunna ta större risker.

Långa stunder, medan han knappast lyssnade till vad hon sade, vandrade hans tankar sina egna vägar. Det var som om Maureen genom henne vänt tillbaka till livet. Han tyckte sig finna en allt omisskännligare likhet mellan dem — den hos kvinnor sällsynta föreningen av kritisk kyla och patos. Eller var denna likhet endast en illusion, något som han omedvetet sökte hos henne, en likhet som något i hans väsen och hans djupt rotade krav på kontinuitet, sammanhang och trofasthet lockade honom att konstruera fram. Han hade en gång förälskat sig i en viss kvinnotyp — Maureens, blandningen av frigjordhet och lidelsefullt allvar. Han var bunden vid den, själsligt och kroppsligt, med otaliga trådar, så fina att ingenting kunde slita dem. Han insåg det nu tydligare än någonsin förr, lika tydligt som han insåg faran i att förväxla de båda. De måste hållas skilda åt. Han måste vara på sin vakt mot att bli ett offer för ett önskekännande, ett självbedrägeri, som kunde kulminera i en bitter desillusion.

Tiden gick fortare än han väntat. Först när midagen var slut och han skulle följa henne tillbaka till hotellet, fick han tillfälle att säga de ord, med vilka han tre timmar tidigare tänkt börja sin konversation:

— Ni tycker förmodligen det var påflugnet av mig att skriva till er?

— Varför påflugnet? Jag undrade bara, vad ni ville mig. Det tog mig till och med en liten stund, innan jag kom underfund med vem ni var. Men så småningom stod det klart för mig och också vad jag sagt. Och det

slog mig att jag kanske var skyldig er en ursäkt. Jag uttryckte mig visst en smula klumpigt och kanske till och med taktlöst den kvällen. Men jag hade några timmar tidigare suttit med några landsmän och vi hade just talat om de sakerna. Hade ni varit fransman eller engelsman, skulle jag säkert antingen inte sagt någonting alls eller också uttryckt mig lite försiktigare. Men när ni nämnde att ni var svensk, fick jag den uppfattningen att ni stod utanför och bedömde mera objektivt. Sen tyckte jag mig ju också kunna läsa mellan raderna i ert brev att jag kanske sårat er en smula.

— Det var väl tvärtom jag, som sårat er. Därför ville jag be er om ursäkt. Det kommer litet väl sent. Men bättre sent än aldrig.

— Ni har inte sårat mig. I varje fall märkte jag det inte. I stället tänkte jag: Där går ytterligare en europé omkring och tycker att vi är buffliga. Och felet är mitt. Men det är vi inte i själ och hjärta. Vi är av naturen vänliga. Det är bara det, att hemma hos oss är vi vana vid ett öppnare språk. Och så tar vi vanan med oss hit. När vi träffar européer, måste vi vara på vår vakt. Och så är det väl också det, att vi har en känsla av att ni ser ned på oss, tycker att vi är uppkomlingar, okultiverade och materialister. För resten träffar vi så sällan några européer, såvida vi inte är millionärskor eller sociala snobbar, som kommit hit för att frottera sig med aristokratin och lyxmänniskorna. Eller storföretagare och bankirer, som kommer hit i affärer. Vi andra dödliga håller oss mest för oss själva, till och med konstnärerna som bor här i åratals.

— Jag vet.

— Men jag kan inte ta tillbaka ett ord av vad jag jag sa den kvällen. Vad ni har talat om i kväll om internationalism och nationalism, har inte gjort mig mycket klokare, om jag ska vara riktigt uppriktig. Och för resten får ni inte glömma en viktig sak: vi är alla, från längre eller kortare tid tillbaka, emigranter. Våra känslor för vårt ursprungliga hemland är en smula komplicerade. Och i de känslorna ingår en viss procent misstro eller avoghet. När våra förfäder en gång lämnade Europa, gjorde de det inte för sitt nöjes skull, utan som en protest mot förhållanden som de inte ansåg sig kunna uthärda. De stod helt enkelt inte ut längre. Eller också utvandrade de under trycket av fattigdom och nöd. De flesta av oss är i grund och botten söner och döttrar av revolutionärer mot förtryck och svält. Tag mitt fall! Jag är svenska på modernet. Min morfar dog, när jag var tolv år. Jag var mycket sjuk den tiden. Han var gammal då och hade slutat arbeta. Han satt mycket hos mig och talade om det gamla landet och hur han och mormor haft det. Grevens på det stora slottet, som alltid åkte i fyrspann, de eländiga statarstugorna och torpen. Ståten och prakten å ena sidan, och fattigdomen och nöden å den andra. Ännu på gamla dar blev han bitter, när han tänkte på förhållandena där hemma, överklassens makt och hur de fattiga förtrycktes. Han brukade alltid säga: Du är lycklig, mitt barn, som är född i ett land, där alla har samma rättigheter.

— Det har förändrats åtskilligt sedan dess.

— Det antar jag. Min mormor, som överlevde honom i tio år, glömde så småningom, hur de haft det i det gamla landet. Hon talade med mig om fyrspannet och

de livréklädda betjänarna och de blänkande seldonen.
Det lät som en saga. Är ni kanske också greve?

— Skulle ni vilja det?

— Varför inte? Jag har mig veterligt aldrig träffat någon förr i mitt liv. Det kunde ju vara lustigt att skriva hem till mamma att jag träffat en svensk greve, som kanske är ättling till mormors och morfars plågoande och som jag kanske egentligen borde ta av mig hatten för, när jag talar till honom, liksom morfar fick stå med mössan i hand. Jag skulle också kunna skryta med det bland mina bekanta här i Paris. Jag har ett par väninnor som skulle bli gröna av avund.

Nej, han var ingen greve. Men han var nära vän med en gammal, verkligt fin greve med anor långt tillbaka i medeltiden.

— Om ni vill, ska jag presentera er för honom någon gång. Det är inte bara möjligt utan till och med högst sannolikt att han är en släkting till era morföräldrars så kallade plågoande.

— Vad kostar det att träffa honom?

— Inte ett rött öre.

— Inte. Det var billigt. Jag har några vänner här, ett amerikanskt målarpar, som före kriget fick betala femtusen francs för att få *bjuda* en spansk prinsessa på te.

— Den här greven visas gratis. Han till och med *bjuder* er på te.

— Kysser han på hand också?

— Till och med det. Han kan helt enkelt inte låta bli. Det kan inte grevar.

— Talar han engelska också?

— Han talar engelska, franska, tyska och italienska flytande.

— Så spännande. Honom måste ni visa mig.

De skildes i hotellets hall. Hon sade:

— Tack för i kväll. När visar ni mig greven?

— Han är för närvarande vid Rivieran. Men han kommer tillbaka till jul.

— Det är över sex veckor till dess.

— Vi skulle kanske kunna träffas utan honom?

— Ja, skriv och bestäm en dag. Vi kan ju vänta med greven så länge. Men nästa gång vill jag betala för mig själv. Jag ville inte ställa till upptråde nyss vid bordet. Men jag tycker rentut sagt, att det är obehagligt att bli bjuden av en man som jag inte känner. Ni tar väl inte illa upp. För sanningen är ju att vi inte känner varandra.

— Nej, vi leker tåg.

Hon log:

— Kommer ni ihåg det?

— Ja.

— Tack för i kväll.

Han gick in i baren. Han ville inte se henne gå upp för trappan.

De fortsatte att "leka tåg". Det visade sig vara ett angenämt sätt att umgås på. Man kunde tala otvunget, ännu friare än med sin intimaste vän — om man hade någon. Man kunde vara öppenhjärtig, därför att öppenhjärtigheten inte förde med sig några konsekvenser, inga förpliktelser, intet ansvar. Man kunde blotta sig, därför att reskamraten inte kunde foga in en i den miljö, där man hörde hemma. Man kunde visa sig som den man var, därför att man skyddades av anonymiteten. Man hade ingenting att dölja, därför att man var en isolerad individ. Man skulle till och med kunna erkänna ett mord man begått, därför att den, man biktade sig för, inte kände den mördade.

Resan hade nu varat i sex veckor. Det hade uppstått en intimitet mellan dem som ombord på en stor passagerarångare. Mitt i vimlet hade de bildat ett koteri för sig själva. En gång skulle resan ta slut och landgången läggas ut. Och de skulle skiljas med tack för gott kamratskap. Ibland kallade han henne Pokeransiktet. Första gången han använde uttrycket, såg hon förvånad på honom.

— Varför?

— Därför att ert ansikte är så mycket allvarligare än ni själv. Det är bara ögonen, som ibland kastar masken.

Han försökte förklara för henne, vad han menade. Hon hade en humor av ett slag han inte mött förr. Den tog sig inga slående uttryck i form av kvickheter eller snabba repliker. Den bestod knappast heller i ett utpräglat sinne för det komiska. Med den Höfddingska Store humor hade den inte heller någonting gemensamt annat än i den meningen, att den kunde betraktas som en slags livsinställning. Den utgjorde en egendomlig blandning av självsäkerhet och insikt om egen ringhet. Han förmodade att den hade sina rötter i medvetenheten om medborgarskap i ett jämförelvis nytt, mycket stort och mycket rikt land, där individen inte hade samma behov att hävda sig som i ett litet och fattigt. Själv var man bara en bland hundrafemton miljoner andra, en myra i en jättestack. Ens existens var tämligen betydelslös för det stora hela. Det var myrstacken som hade betydelse, inte man själv. Och myrstacken var hög och omfångsrik — den täckte en hel kontinent. Man kunde se sig själv ur två synvinklar: som den lilla, lilla arbetsmyran eller som myrstack. Det var inkongruensen mellan de två synpunkterna som skapade humorn, som gjorde den nästan nödvändig för bibehållandet av balansen. Betraktade man sig som arbetsmyra, kunde man rasa över sociala orättvisor, trustskurkar, politiska skojare och mycket annat. Men betraktade man sig som myrstack, blev allt detta smått. Myrstacken var väldig, dess arbetspotential omätlig, dess framtida möjligheter kunde ännu bara anas. Man hade råd att vara generös och vänlig, i känslan av att

höra till ett mycket förmöget hus med obegränsade tillgångar. Huset hade redan varit rikt så länge, att generositeten och vänligheten kommit en i blodet. Man såg i stort och räknade med astronomiska siffror. Det var utvecklingsoptimismen i ny kapprock, med rötter i en idealism, som ville och skulle skapa ett paradys på jorden. Det var en bergfast övertygelse om landets och folkets historiska mission.

Han fick så småningom inblick i den miljö, från vilken hon kom: en liten stad i staten New York, där hennes far var läkare. Att döma av hennes skildringar kunde den likaväl ha legat i Bergslagen som i Amerika. Naturen tycktes vara densamma: bergen kanske en smula högre, vintrarna lika kalla. Den hade ingen historia, ingenting att skryta över. Dess invånare, engelsmän av gammal stam, tyskar från adertonhundralets början och svenskar från dess senare hälft, levde på småindustrier. Den andliga atmosfären tycktes vara engelskt puritansk, tyskt kälkborgerlig eller svensk gammallutheransk — en torr luft att andas. Men skillnaden mellan den och atmosfären i till exempel Hallsberg eller Borlänge var den, att invånarna i miss Whites födelsestad var fast förvissade om att de tillhörde mänsklighetens elit, att de arbetade och verkade för att rädda mänskligheten och skapa en bättre värld. Den känslan hade säkerligen inte många invånare i vare sig Hallsberg eller Borlänge.

På den punkten upphörde också miss Whites humor. Här blev hon hundraprocentiskt patetisk. Här rörde man — om man gjorde några invändningar angående klyftan mellan teori och praktik — vid hennes barna-

tro. Förenta staterna var olika alla andra länder på jorden sedan historiens morgon. De bildades med en bestämd politisk och humanitär uppgift — att grundlägga en stat för fria medborgare med lika rätt till liv, lycka och frihet. De hade knäsat en idé, som den franska revolutionen övertog i Europa och förfuskade. Den var amerikanernas stora insats i mänsklighetens historia. Den var deras ära, som ingen kunde ta från dem.

Petreus undrade, var alla dessa amerikanska idealister och frihetskämpar kom från. Hade de inte utvandrat från Europa? Engelska puritaner, frihetsälskande tyskar, förtryckta irländare, utfattiga skandinaver, förföljda judar och svältande sydeuropéer. Kravet på frihet och rätt till lycka hade de fört med sig från Europa. Det var det kravet, som drivit dem över Atlanten. Det var ofta det enda de hade med sig, den värdefullaste delen i deras bagage, när de steg i land vid Frihetsstatyn. Och det kravet hade fötts i Europa. Alltså———

Invändningarna gjorde henne ursinnig.

— Ni är omöjlig! Jag begriper inte, varför jag ödar tid på er!

— Det förstår inte jag heller. Vi träffas inte en enda gång utan att råka i gräl om ett eller annat.

Hon såg på honom och skrattade:

— Ja, det gör vi faktiskt.

— Jag undrar varför vi träffas?

— För mig är det hela en smula äventyrligt, alldeles vid sidan om mitt egentliga liv. En liten eskapad, som jag anser att jag har rätt att bestå mig. Och så

har jag ju också gratis fått en inblick i hur en europé ser ut inombords. Det får amerikanskorna annars inte till skänks. Fråga miljardärsdöttrarna som gift sig med engelska lorder och ungerska grevar. De eller deras pappor har fått betala dyra pengar för sina kunskaper. Mig har det inte kostat en cent utom middagen. Och middag skulle jag ju ha i alla fall.

En kväll framåt jultiden, då de åt middag samman, frågade hon, med den rättframhet som han nu vant sig vid och som föreföll honom lika naturlig och avväpnande som ett barns:

— Är ni en stor författare?

— Vad kommer er att misstänka det?

— Jag bara undrade. Man blir nyfiken. Jag gick in till Brentanos på Avenue de l'Opéra och frågade, om de kände till er. De slog upp er i kataloger och fann er till sist bland tysk litteratur före kriget. Men de hade inga inne. De trodde inte heller, att de kunde skaffa dem, så länge kriget varade. Och så länge tyckte jag inte att jag ville vänta. Därför måste jag fråga er själv.

— Nej. Jag är ingen stor författare. Jag är en tredje och i ett par enskilda fall kanske en andra klassens skribent.

— Men ni hoppas bli en första klassens?

— Jag har ingen anledning att hoppas.

— Ni skriver alltså för pengar?

— Det finns inte stora möjligheter att förtjäna pengar på att skriva böcker i mitt land. Det är för litet.

— Men om ni inte hoppas, varför slår ni er inte på någonting annat, där ni tror att ni kan lyckas bättre?

— Jag tror inte att jag skulle lyckas bättre med någonting annat. Dessutom har jag inte lust.

— Ni är med andra ord nöjd med som det är?

— Det är jag heller inte.

— Men från början måste ni ha trott att ni skulle lyckas?

— Inte heller det. Från början var det mest fyra-femtedelar tvivel och en femtedel — ja, vad ska jag kalla det — hopp, tro, drift. Jag *ville*.

— Ni tyckte det var roligt?

— Roligt — — —

— Förlåt. Det var kanske dumt sagt. Men det skänker er glädje, om jag skulle uttrycka mig högtidligt.

— Någon gång. I synnerhet innan man får en sak färdig. Så länge man bara ser dess möjligheter. Sen skänker det inte någon glädje längre. Bara besvikelser. När man finner, hur litet det motsvarar vad man vet att det *kunde* ha blivit. Men så får man en ny idé och börjar på nytt.

— Och med samma resultat?

— Med samma resultat.

— Och ni tänker fortsätta på det sättet?

— Inte annat än jag vet.

Hon satt tyst en stund. Till slut sade hon:

— Är ni alldeles säker på att ni inte bedrar er själv? Jag menar: att ni inte, trots allt, hoppas.

— Inte vad jag vet. Det måste finnas halvgoda skribenter, liksom det finns genomsnittsmänniskor på andra områden.

— Och ni räknar er till en av dem?

— Ja.

— Jag tycker det skulle var tröstlöst. Ungefär som att promenera på en sådan där trottoar, som de har på tivolin, som rullar bakåt och där man inte kommer ur fläcken. Ju fortare man springer, ju fortare rullar trottoaren.

— Jag kan ge er en förklaring. Den är ganska enkel. Det finns en svensk skald — han lever ännu — som skrivit en liten dikt. Den lyder så här:

Där innerst inne i min anda bor en gnista;
att lyfta den i dagen blev mitt mål,
min levnads mål, mitt första och mitt sista.

Hon gled mig undan, tärde och förbrände.
Den lilla gnistan är min rikedom;
den lilla gnistan är mitt livs elände.

Hans gnista blev ett stort bål, som svepte över landet.
Min gnista är mycket, mycket liten. Därför måste jag
blåsa allt vad jag orkar på den för att hålla den vid liv.

— Och vad betyder nu allt detta på ren prosa?

— Ja, vad ska jag svara. Det är inte så lätt att transponera. Men jag kan ju uttrycka det så här: jag vill bli, den jag *kan* bli, och den jag har *möjlighet* att bli, inom de gränser jag nödvändigtvis måste röra mig. Att utnyttja möjligheterna.

— För vad?

— För att försöka förstå livet, komma i intimare kontakt med det. Få in så mycket som möjligt av det i min erfarenhetskrets. Bli mera mänsklig, mera allmän-

mänsklig. Försöka *förstå* människorna, *känna* med dem. Försöka leva mig in i det stora mysteriet som heter tillvaron. I den mån det är mig möjligt.

— Vad menar ni med det: i den mån det är mig möjligt?

— Vad jag nyss sa: inom de gränser jag nödvändigtvis måste röra mig. Varje människa har sina. Hon kan inte *spränga* dem. Utom möjligen en enstaka gång i sitt liv — i en offerhandling, som är oändligt mycket större än man själv. Till exempel under den första stora kärleken. Eller när man är villig att ge sitt liv för en sak, en idé, en upptäckt, en annan människa. Den enstaka gång under ens levnad, då man vill ge sitt liv för att vinna det, och upplever den stora paradoxen, det stora mysteriet. *Då* kan man spränga sina gränser. Men de är ständigt elastiska. Man kan alltid utvidga sin kunskap om livet och människorna. Man kan alltid göra nya erfarenheter om tillvaron. Om man är på sin vakt, kan man alltid se till att man inte stelnar. Hur elastiska gränserna är, beror väl på ett samspel eller en dragkamp mellan omständigheterna och ens egen vilja. Hur pass man lyckas tänja dem, blir väl till sist en karaktärsfråga och inte en fråga om vad man tror eller inte tror på. Den har ingenting med "optimism" eller "pessimism" att göra. Man ser ju också exempel på att de teoretiskt mest förtvivlade pessimister utfört jättearbeten, som står fullkomligt i strid med deras världsåskådning, i stället för att ligga på soffan och vända ryggen åt meningslösheten, människor som arbetat och tänker i sitt anletes svett ända in i den silverhåriga ålderdomen — för att bevisa alltings intighet.

— Och till dem hör ni?

— Det kan jag inte säga att jag gör. Jag vet inte om livet är meningslöst. Det kan jag inte ha någon åsikt om. Jag vet att jag handlar dagligen och stundligen, *som om* det fanns en fri vilja, fastän jag vet att den teoretiskt är omöjlig att bevisa. Jag lever, *som om* det fanns en gud i en eller annan form, fastän jag vet att inget skarpsinne i världen kan bevisa hans existens. Jag lever, *som om* jag trodde på en utveckling till det bättre, utan att kunna bevisa att mänskligheten blir bättre, bara därför att den *får* det bättre. Vi tar knappast ett steg på dagen, utan att göra det *som om*.

— En hypotes alltså.

— Inte ens det. Snarare en fiktion. En hypotes har åtminstone sannolikheten för sig. Det har inte fiktionen. Den är ett antagande utan grund. Man lever på en hypotes, om man till exempel, som ni, anser det vara sannolikt att Amerika en gång skall frälsa världen och arbetar för det målet. Om ni levde på en fiktion, skulle ni som amerikan arbeta för människornas frälsning lika energiskt som nu, utan att hysa några som helst förhoppningar om att människorna kunde förbättras.

— Då blir ju det hela meningslöst.

— Jag har inte påstått, att det skulle ligga någon mening i att arbeta för människosläktets förbättring.

— Gör ni inte det själv?

— Jag kan knappast göra någonting åt den saken. Men min avsikt är att göra det lilla jag kan. Av samma anledning som jag tänker fortsätta att skriva.

— Varför gör ni det då? Ni måste väl ha något motiv?

— Jag gör det helt enkelt, därför att jag inte kan låta bli. Och jag kan inte låta bli av den enkla anledningen att jag är människa. Och till människans utrustning hör, bland annat, att känna gudslängtan, att tro på den fria viljan och människornas gradvisa förbättring, att tro på att det måste vara en mening med det hela. Det är det som skiljer henne från djuren.

— Jag tycker det låter kusligt.

— Jag tycker tvärtom det är ståtligt. I själva verket är det fantastiskt — den primitiva människans känsla av otrygghet och vanmakt, hennes rädsla och ångest, som så småningom blir gudsdyrkan, religion, invecklade dogmer, filosofiska system, konstnärligt skapande, vetenskaper, herravälde över natauren! Vad ligger det för kusligt i detta? Det är magnifikt! Det finns bara ett ord för det — fantastiskt. Jag är villig att medge, att det skulle ha varit ännu ståtligare, om människan haft ett val. Men det har hon tydligen inte haft. Hon har inte kunnat låta bli. Detta förringar inte det bakom liggande mysteriet. Men det berövar henne en del av äran.

De satt tysta en stund, innan hon sade:

— Jag tror inte jag skulle kunna hålla mig uppe, om jag hade er uppfattning.

— Skillnaden mellan oss är i grunden inte så stor, som ni tycks tro. Innerst är vi båda medvetna om det stora mysteriet. *Ni* har ett namn på det, *jag* har inget. Ni vet, varför ni är här och kanske också vart ni ska gå, när ert liv är slut. Jag vet varken det ena eller det andra. Men båda gör vi vårt bästa för att lyfta den lilla gnistan i dagen. Vi kan inte låta bli.

— Men alla människor gör ju inte det.

— Jag undrar det. Jag tror att de flesta människor gör så gott de kan. Se på majoritetens liv! Vad är det? Slit och släp för brödföda och tak över huvudet. Har ni nånsin varit i Eastend?

— Ja, en eftermiddag.

— Där lärde jag mig, som det så banalt heter, att tro på människorna. Människan är god. Hon måste vara det, om inte för annat så åtminstone därför att hon varit beroende av sin nästa för att kunna bestå som släkte. Hon måste från början — eller i varje fall på ett mycket tidigt stadium — ha varit en samhällsvara, och som sådan måste hon vara mäktig samarbete och hänsyn till andra och alla andra egenskaper som blir en följd av dessa — ända fram till vänskap, kärlek och offervilja.

Han avbröt sig och frågade:

— Hur många verkligt onda människor har ni träffat?

— Mot mig har alla människor varit vänliga. Men det är en särskild sak.

— Varför är ni ett undantag?

Hon svarade inte. Han rodnade — ibland glömde han att hon var ofärdig. Han sade:

— Jag vet mig inte ha träffat mer än två. Och båda var i ett eller annat avseende abnormala. Det är med ondskan som med sjukdomen — är för övrigt inte ondskan en sjukdom? Den överväldigande majoriteten av människorna är frisk under största delen av sitt liv. Sjukdomen är individuell, beroende på arvsanlag, olämpliga levnadsförhållanden, olyckshändelser och

smitta. Men det finns epidemier, farsoter, som angriper hela samhällen. Jag tror det skulle vara mycket svårt att få ihop hundra vuxna människor, som är villiga att rycka ut i klunga, bara för att förstöra liv och egendom. De måste ha ett ideal för att kunna göra det, religiöst, socialt, patriotiskt, rättsemotionellt. Då kan ni få hur många människor ni vill att mörda, skövla och bränna. Den, som vill vädja till förstörelselustan hos vuxna människor, har inte stora utsikter till framgång, om han vädjar bara till den. Han måste klä ut sig till "idealist" av ett eller annat slag för att lyckas, uppträda som profet, social omstörtare, frihetens försvarare, fäderneslandets räddare och så vidare. Först då kan han hoppas få anslutning.

De åt den kvällen middag på Weber. Restaurangen var full av franska deputerade, officerare, mest engelska, och amerikaner i ambulansuniform. Plötsligt stod en blond man i en sådan uniform vid deras bord. Han hade bländande, vita tänder, blankpolerad haka, rött hår och stora fräknar. På uniformsrockens slag bar han läkarbeteckning. Han såg ut som en smålänning, som genomgått diverse grundliga manipulationer i skönhetsinstitut och uniformsskrädderi.

— Jag sitter där borta med några vänner. Jag måste gå fram för att hälsa på dig, Edna. Hur mår du?

— Fint.

— Fint.

— Och du själv?

— Fint. Jag hörde av gamle doktor Taylor, att du tänker resa hem.

— Ja.

— Violet far veckan efter jul med Rochambeau.

— Gör hon? Vad säger du! Ni har väl inte blivit osams?

— Tvärtom. Vi är så kära i varandra, att hon vågar lämna mig ensam i det glada Paris. Hon längtar efter barnen. Det här kriget ser ut att bli långvarigt.

— Varför har du henne inte med dig i kväll?

— Hon är borta på flickbjudning. Det vore roligt om du och Violet kunde få sällskap.

— Det vore underbart. Jag ska tänka på saken.

— Jag ska inte störa dig längre. Jag ville bara hälsa på dig. Det är en evighet, sen vi såg dig. Var har du hållit hus den sista tiden?

— Vi har haft mycket arbete på Röda korset. Och så har jag varit upptagen på annat sätt.

— Hoppas vi ses, innan du far! Kan du inte titta upp till Violet en av de närmaste dagarna, så kan vi tala om saken? Ring till henne och ät middag med oss! Du har ju vårt nummer?

— Jag kan inte använda telefonerna här i Paris. För det första tar det en evighet, innan man får svar, och för det andra förstår de inte vad man säger.

— Det var roligt att se dig, Edna. Tänk på Violet och Rochambeau. Du ser ut som en riktig parisienne. Trä chiik. So long!

— So long! Hälsa Violet att jag ska tänka på saken. Jag ska höra efter på American Express i morgon dag, om det finns en hytt kvar.

— Det var hyggligt! Och så kan du göra mig den tjänsten att hålla ett öga på Violet, i händelse det skulle vara några tjusiga fransmän ombord.

— Dem tänker jag själv lägga beslag på!

— Fint! So long!

— So long!

Han visade tänderna åt henne och gick.

— Det var en studiekamrat till mig. En mycket hygg-
lig pojke. Men nu vet jag i varje fall, att jag inte kom-
mer att ta Rochambeau. Jag far med Lafayette i stället.
Nio dar med Violet blir lite för mycket.

— Hör hon till undantagen?

— Vilka undantag?

— Till dem som inte är goda.

— Det vill jag inte precis påstå. Men hon skulle vara
en av de första i rekryteringskön, om det gällde att
gå ut att skövla en butik för ett ideal.

*

Efter en lång tystnad sade hon:

— En penny för era tankar, som engelsmännen säger.

Han hade tänkt: Jaså, hon ska resa — — — Han
visste inte, hur mycket han skulle komma att sakna
henne. Han visste bara, att det skulle kännas mycket
tomt, sedan hon rest. Det var det ständigt återkom-
mande dilemmat. Vilket var förståndigast — att accep-
tera ensamheten en gång för alla, ju förr desto hellre,
och inrätta sig därefter: inte engagera sig i en annan
människas väsen, inte söka bryta sig ut ur sin egen
isolering i hopp om att finna kontakt, förtrolighet och
vänskap, med risken att plötsligen stå tomhänt, ensam-
mare än man varit innan man träffats, med saknaden

brännande inom en? Eller att ta risken, tacksam för vad man fått?

Det fanns kanske de, som av naturen skapats till enstöringar. Det fanns väl också de, som genom erfarenheten blivit det. Själv hörde han inte till den förra kategorin. Och han hade ännu inte av omständigheterna drivits in i den andra. Han var ett sällskapsdjur, med ett djupt behov av mänsklig kontakt. Och i detta behov låg också ett krav på varaktighet. Det kravet var väl i sin ordning bara en utgrening av det allmänt mänskliga kravet på sammanhang. Det hade, i fråga om honom, på grund av hans nomadiserande och rotlösa tillvaro kanske utvecklats starkare än hos den, som hela livet igenom håller sig i närheten av stugknuten.

Jaså, hon skulle resa tillbaka — — —

Han kände också en vag bitterhet stiga upp inom sig. Hon hade inte nämnt ett ord om att hon skulle fara. Det hade hon visserligen ingen skyldighet att göra. Men han hade en fullkomligt oberättigad känsla av att hon handlat trolöst mot honom. Han hade varit så mycket uppriktigare än hon, till och med löjligt uppriktig. När han nu tänkte efter, hade hon gett mycket litet av sig själv. Vad visste han om henne? Mer än att hennes far var läkare i en liten småstad, där han kände alla människor utan och innan, att hon var svenska på mödernet och att hennes fars familj ursprungligen kom från Yorkshire, att hon studerat vid Smith College och sedan medicin i New York, att hon tänkte specialisera sig som barnläkare och att hon nu tagit anställning på amerikanska Röda korset. Sina emotionella erfarenheter hade hon hemlighållit. Hennes

förtegenhet på det området var förklarlig. Men den kom hans egen öppenhjärtighet att framstå som ännu mera löjeväckande nu, inför skilsmässan. Den kändes förödmjukande.

Det var detta han tänkte, när hon frågade honom: En penny för era tankar? Hennes ord väckte honom med smärtsamheten av ett piskrapp. Han mindes. En scen steg upp för hans inre blick. Den lilla restaurangen vid Panton street i London. Maureen och han hade suttit mittemot varandra vid kaffet efter middagen, liksom miss White och han nu. Det var kvällen innan han skulle lämna London. De hade suttit tysta länge. Han hade förstått, att hon inte skulle följa med honom till Paris. Men ännu hade hon inte gett några skäl. Han visste att det var dem hon nu satt och formulerade. Och så hade han fiskat upp en penny ur byxfickan och skjutit den över till henne. Hon hade sett frågande på honom: Vad menar du? Och han hade svarat: En penny för dina tankar.

Han greps av en sällsam förvirring, en smärtsam yrvakenhet, som om han plötsligen väckts till medvetande och inte visste i vilken tid han befann sig: nu eller då. De båda scenerna växlade om inför hans blick med en sådan snabbhet, att de smälte samman. Och samtidigt var det, som om de identiska bilderna framkallat identiska känslor. Nu som då — smärtan inför ensamheten, tomheten som väntade, medvetandet av en olidlig saknad.

Utan att vara medveten därom drogs hans läppar till ett grimaserande leende. Hon såg på honom:

— Vad är det med er? Känner ni er illamående?
Det är verkligen kvavt här inne.

Han skakade på huvudet, medan han tänkte: Också det hade Maureen sagt: Det är kvavt här inne. Låt oss gå.

— Nej, sade han, jag är inte illamående. Det var bara något egendomligt som hände mig nu. Det var som om jag fått någonting för ögonen, ungefär som om någon satt en kikare framför dem. En besynnerlig kikare, i vilken man med det ena ögat såg långt avlägsna föremål alldeles inpå sig och med det andra alldeles näraliggande ting långt borta.

Hon betraktade honom uppmärksamt på nytt, med läkarblick.

— Har det hänt er förut?

— Nej.

— Känner ni er bättre nu?

— Ja, nu är det över.

— Händer det er oftare, måste ni söka en specialist.

— Det var alldeles säkert bara en tillfällighet. Jag blev borta en stund. Det var allt.

— Ni såg ut som om det gjorde ont. Ni såg ut som om ni hade smärtor.

— Visst inte. Det är över nu.

Hon såg misstroget på honom. Det blev länge tyst. Till sist sade han:

— Ni ska resa?

— Ja. Om en fjorton dar eller tre veckor.

Det dröjde åter en lång stund, innan hon tillade:

— Jag har strängt taget ingen anledning att stanna längre. De mina väntar på mig där hemma. Mamma är

orolig för mig. Hon tycker att tyskarna fortfarande står alltför nära Paris för att hon ska känna sig säker för min skull. Hon tror att de kan rycka fram igen när som helst, hon är rädd för att jag inte ska komma undan i tid. Och så ska jag skaffa mig ett jobb. Jag fick ett år på mig att "göra Europa". Jag har redan stannat längre än jag tänkt. Jag har haft otur. Efter ett par månader kom kriget. När jag kommer hem, ska jag börja mitt liv på allvar, det riktiga allvaret.

— Tycker ni det ska bli tråkigt?

— Tvärtom. Jag har inte mer att vänta mig här i Europa.

— Vad hade ni väntat?

— Vad väntar vi amerikaner, när vi reser hit över? Jag menar: vid sidan om att studera och gå på museer.

— Att döma av de manliga amerikanerna i Montparnasse väntar de sig väl så kallade äventyr.

Hon log:

— Skulle inte amerikanskorna kunna vänta sig det också?

— Varför inte? Fann ni något?

Hon nickade:

— Ja.

— Det har ni inte berättat.

— Jo, det har jag.

— Det har i så fall undgått mig.

— Har ni glömt det? Alldeles i början på middagen. Jag sa att ni var mitt äventyr. Men ni tog det inte på allvar. I stället kom ni in på helt andra saker.

— Förmodligen därför att inte jag heller tog det på allvar.

— Det var oriktigt av er. Det *var* allvar.

— Det förstår jag inte.

— Mina pretentioner på äventyr är mycket små.

— De måste vara det.

— För resten. Varför små? När jag kommer tillbaka, kan jag utan att ljuga berätta, att jag träffade en ung man — händelsevis och under mycket romantiska omständigheter, i en portgång, en bombnatt. Och sen åt vi middag tillsammans mycket ofta. Och han gav mig sitt förtroende och talade om sitt liv och sina bekymmer. Det måste väl vara någonting att ta med sig hem i kofferten, eller hur?

— Jag håller fortfarande fast vid att ni har små anspråk.

— De räcker för mig.

Han tänkte: Vad skulle Maureen ha tyckt om henne? Förmodligen skulle hon ha hyst medlidande med henne för hennes lytes skull. Men hon skulle ha beundrat henne, därför att hon var yrkeskvinna. Hon hade stor respekt för yrkeskvinnor, därför att hon inte själv var en av dem. Högt sade han:

— Det kommer att bli mycket tomt efter er.

Hon log:

— Så mycket bättre. Då har jag mer att berätta. Jag kan säga: Och vet ni, han var så ledsen när jag for.

— Varför skämtar ni?

Hon gav honom en snabb blick:

— Vi har "lekt tåg". Jag fortsätter resan några stationer längre fram.

— Hindrar det er från att vara allvarlig?

Hon såg åter på honom:

— Jag vill inte vara allvarlig.

— Varför vill ni inte det?

Hon svarade inte. Han såg sig omkring — som om han velat förvissa sig om att ingen kunde höra dem:

— Nu börjar vi komma in på väsentligheter. Varför vill ni inte?

— Det får ni mig inte att säga.

— Det behöver ni inte heller. Jag vet redan skälet.

Hon ryckte till som för ett slag:

— Å... å... hur kunde ni...

— Jag kunde det, därför att jag har något att säga er.

Han avbröt sig och tillade efter en stund:

— Är det alldeles nödvändigt att resa? Kan ni inte stanna? Tyskarna kommer inte tillbaka till Paris. Det kan ni lugna er mamma med.

— Vad skulle det göra för skillnad?

— Det kan kanske göra en skillnad.

— På vad sätt?

— På vad sätt!

Han kunde svara: En gång, för ett par månader sedan, då jag passerade förbi er gata, stannade jag och gick tillbaka till ert hotell och frågade portieren, om ni ännu bodde kvar. Jag gjorde det, därför att jag ville gifta mig. Jag känner inte många kvinnor här efter kriget. Och av dem finns det ingen, som jag skulle kunna tänka mig att bilda ett hem med. Som förströelse — jo. Men det var inte förströelse jag sökte. Jag ville ha ett hem och en kvinna — mitt i förödelsen. Det var väl ensamhetskänslan, tomheten, tristessen, det ständiga trycket av denna egendomliga livsform, som kallas kri-

get. Det var dagar, då ensamheten ylade i hjärtat på mig som en herrelös, svulten hund. En sådan dag gick jag förbi er gata. Och plötsligt stannade jag och tänkte: Kanske hon? Det var ett försök. Sen, den dagen då ni kom nedför trappan och jag förstod att ni var ofärdig, kände jag ett stort medlidande med er. Jag tyckte dessutom om ert sällskap. Ni var inte krigsmärkt. Ni representerade det förflutna, som jag trodde var för alltid förlorat, den guldålder den gamle Ovidius besjöng och begrät. Men ni representerade också framtiden, den framtid som jag inte vågade och inte vågar hoppas på. Jag blev kär i er, så småningom. Kanske delvis också därför att jag ville det. Det är inte den kärlek, jag en gång kände för Maureen. Den får jag aldrig uppleva mer. Men jag älskar er. Jag är övertygad om det. Jag vet inte, vad jag ska ta mig till, om ni lämnar mig. Ni kom in i mitt liv som en tillfällighet. Ni har blivit en nödvändighet. Utan er blir mitt liv så oändligt mycket tommare än det var, innan vi träffades på nytt.

Så tänkte han. I stället svarade han:

— Jag älskar er.

Hon började dra på sig handskarna:

— Låt oss gå. Här är kvavt. Jag måste få luft.

— Jag måste göra upp först.

— Jag väntar på er utanför.

— Lovar ni att inte gå er väg?

— I så fall vet ni var jag bor.

— Ni kunde ju falla på idén att flytta. Lovar ni att vänta, tills jag kommer?

— Ja.

Medan han satt och väntade på att göra upp, tänkte han: Också detta hände den gången. Maureen hade gått ut före honom, medan han betalade. Återigen hade han samma sällsamma förnimmelse — det var som om han kastats av mjuka vågor fram och tillbaka i tiden.

*

Hon stod i mittgången mellan kaféterrassens tomma stolar och bord. Ett rått, fuktigt dis slog emot honom, då han kom ut. Han sade:

— Vill ni unna mig bara några minuter.

— Helst vill jag gå direkt hem. Det är kallt.

— Det är bara fråga om några minuter. Det är kanske sista gången vi ses.

De gick sakta bort mot Place de la Concorde och vände sedan tillbaka mot hennes hotell.

— Vad vill ni mig? frågade hon.

— Det har jag sagt er. Jag älskar er.

— Vet ni, att ni har gjort mig mycket illa?

— Därför att jag sagt att jag älskar er?

— Ja.

— Men det är ju en bekännelse som inte förpliktar till någonting. Det är ju den enklaste sak i världen för er att tacka nej.

— Så enkelt är det inte.

— Varför skulle det vara så särskilt komplicerat?

— Det vet ni själv.

— Det var inte min mening att göra er illa. Det var tvärtom — — —

— Ni borde ha förstått, att ni inte kunde undgå att göra det.

— Varför?

Hon svarade inte på hans fråga. I stället sade hon:

— Vad skulle ni säga om en människa, som tvingade er att säga: Jag är ofärdig?

— Jag tror inte jag skulle ta så värst illa upp. Det blir beroende på vem som tvingade mig.

— Ni är man. Och när det gäller en man — — —

— Gäller det inte om en kvinna också, om man älskar henne?

Det blev en lång tystnad. Till sist sade hon:

— Den kvällen, då ni första gången hämtade mig till middag och jag kom nedför trappan, frågade ni: Har ni gjort er illa? Minns ni?

— Ja, jag minns.

— Jag svarade: Nej. Och samtidigt såg jag på er. Jag såg på uttrycket i ert ansikte, vilken chock upp-täckten gav er.

Han hade ingenting att svara.

— Ni förstår, sade hon efter en stund, jag har hunnit vänja mig vid den blicken. Den gör mig ingenting numera. Det är längesedan den gjorde mig ont. I stället tänkte jag: Gudskelov, nu har han gjort upp-täckten. Nu kan vi umgås som kamrater eller i varje fall utan det sedvanliga kurragömmat mellan man och kvinna. Jag var också övertygad om att vi aldrig skulle träffas mera. Jag hade ju ingenting att ge er av det, jag förmodar ni från början tänkt er som en möjlighet, den möjligheten som en man denna sidan Atlanten all-tid lär räkna med, när det gäller en ung kvinna.

Hon blev tyst en lång stund.

— Men när ni sen ville att vi skulle träffas på nytt, började jag undra. Jag förstod inte riktigt. Jag tänkte ut alla möjliga förklaringar. Jag tänkte mig bland annat att ni kanske, trots mitt lyte, inte upphört att räkna med den möjligheten. Kanske ni helt enkelt trodde, att jag skulle bli ett så mycket lättare offer. Det har hänt mig förut, till och med bland mina egna landsmän, när de druckit litet för mycket.

Det dröjde en stund, innan hon fortsatte:

— Ni kan inte förstå. Man går alltid och bär på medvetandet att man inte är som andra. Man får det inpräntat i sig på tusen olika sätt, utifrån och inifrån. Varför har ni tvingat mig att tala om detta? Förstår ni inte, att ni gör mig gränslöst illa? Är ni fullkomligt renons på finkänslighet?

— Det tror jag inte att jag är.

— Varför vill ni då röra vid det allra ömtåligaste hos mig? Ni kunde lika gärna ha slitit kläderna av mig. Förstår ni inte?

Han sade:

— Har ni aldrig mött någon, som sagt att han älskat er?

— Jag har aldrig förr låtit det gå därhän.

— Varför?

— Därför att jag inte vill bli älskad av medlidande.

— Behöver det nödvändigt vara medlidande? Kan det inte tänkas, att en man älskar en kvinna så mycket högre, just därför att hon — — —

Hon avbröt honom:

— Det är självbedrägeri! Och det har alla utsikter att sluta med en katastrof. Medlidande är en av de känslor, som man inte kan hysa i oändlighet. Den blir till sist en olidlig börda för båda parterna. Både för den som skänker och tar emot. Därför har jag aldrig låtit det gå så långt, att jag låtit en man tycka om mig på det sättet.

— Jag är övertygad om att ni har gjort er själv stor skada. Ni är alltför känslig på den punkten.

— Det har jag all anledning att vara. Ni sa en gång att jag hade vänliga ögon. Och jag minns att jag svarade, att det hade jag alla skäl till. Sedan jag var sju år gammal har jag bara mött vänlighet från människor. Den vänligheten har kommit av medlidande. Jag har varit mycket sjuk. Jag fick ligga sammanlagt flera år till sängs. Jag var från början skapad att bli en stark och livsglad flicka. Det var också i överensstämmelse med mitt temperament. Sjukdomen förändrade mig. När jag kom upp igen och blev fri från alla bandage och sådant — jag var då sexton år — hade jag läst mycket, de långa tider jag låg till sängs. Och funderat en hel del också. Jag hade ju av mina föräldrar också förstått — man blir *mycket* lyhörd, när man är sjuk — att jag aldrig kunde tänka på att gifta mig, som min äldre syster. Jag väntade mig inte av livet vad andra flickor väntar sig. Jag tyckte om sjukhus. Och så beslöt jag mig för att försöka bli läkare. Pojkarna var *mycket* snälla mot mig. De dansade gärna med mig. (Jag kan dansa, fast jag gör det ogärna.) Men jag förstod att de gjorde det av medlidande. För resten hade jag mina studier och mina framtidsplaner. Jag beslöt mig

tidigt för att bli barnläkare. Jag älskar barn. Det var livets ursprungliga mening att jag skulle få egna barn. Nu vill jag skaffa mig dem på annat sätt. Jag har varit lycklig i tanke på framtiden, och är det fortfarande.

— Och nu reser ni?

— Ja, nu reser jag.

— Har ni vetat det länge?

— Ja, ända sedan flera månader tillbaka.

— Varför hemlighöll ni det för mig?

— Det var min mening att säga det till er. Någon gång. Jag hade ingen tanke på att ge mig av utan att låta er veta det. Varför skulle jag ha det?

— Jag vet inte. Trodde ni att jag skulle bli ledsen?

— Det tänkte jag inte på. Det var kanske snarare så, att jag inte ville tänka på det själv.

— Att ni skulle resa?

— Ja. Vi hade ju hunnit bli goda vänner.

— Var det allt?

— Jag hade lärt känna er bättre än jag känt någon annan man. Det vill kanske inte säga så mycket. Men i mitt fall säger det en hel del.

— Är det allt?

— Är det inte tillräckligt?

— Nej.

— Vad vill ni veta mera?

Han svarade inte. Hon fortsatte med upprörd stämma:

— Vill ni veta, att ni har kommit mig att längta. Är det det ni vill veta? En ofärdig kvinna som längtar.

Han sade:

— Att längta är inte detsamma som att längta efter en bestämd person.

— I *mitt* fall är det det. *Du* har kommit mig att längta. Alltså är det du. *Du* har kommit mig att svepa undan alla betänkligheter. Alltså är det *du*.

De hade kommit fram till hotellets dörr och stannade.

— Får jag träffa dig i morgon, sade han.

— Jag vill helst att vi inte ska se varandra på en vecka. Det ber jag dig om. Du får inte fresta mig. Och under den veckan vill jag att du ska tänka noga över. Jag vill inte bli din eller någon annan mans älskarinna. Jag vill inte ha något äventyr i europeisk stil. Du behöver inte känna ditt ansvar större för det. Jag reder mig själv och vill reda mig själv. Om du beslutar dig för att komma, behöver du inte känna dig bunden för tid och evighet. Det är möjligt, att vi båda märker att vi begått ett misstag. Men skulle vi lämna varandra, vill jag göra det som din hustru och inte som en avlagd mätress. Det är kanske gammalmodigt, konventionellt. Men på den punkten är jag gammalmodig. Jag har inte något sinne för den romantik och den tjusning som ligger i hemlighetsfullhet och smussel. Jag tror inte på den. Jag förmodar att det inte finns många kvinnor som tror på den. Den är ett surrogat. Kommer du inte, är det förklaring nog. Jag vill inte, under några omständigheter, att du ska skriva och förklara dig. Det skulle bara göra den här kvällen schaskigare än den behöver bli. Och det vill jag inte. Den har varit *min* stora och svåra kväll. Jag vill inte ha den förstörd med något postskriptum. Vill du lova mig det?

— Jag kan svara dig nu. Jag vill gifta mig med dig, om *du* vill. Det var det jag menade, när jag sa att jag älskade dig — och jag vill att du ska tänka på det. Lova mig det?

— Ja.

*

Två dagar senare fick han ett meddelande från henne. Det innehöll endast en rad:

Edna White. Tjugunio år gammal. Tuberkulös coxitis. Läkts sedan tolv år tillbaka.

*

När han en vecka efter deras sista möte sökte upp henne på hotellet för att hämta henne till middag, svarades det i receptionen att hon väntade honom uppe på sitt rum. Då hon öppnade dörren för honom och reglat den på nytt, sade hon:

— Du får förlåta mig, men jag är inte riktigt färdig ännu. Jag blev kvarhållen i mitt arbete. Sitt ner så länge i detta praktrumms fåtölj. Det tar bara en minut för mig att få på mig klänningen.

Hon var klädd i en blå sidenrock. Han satte sig i rummets enda länstol framme vid fönstret. Hon gick bort till klädkåpet och sökte bland sina klänningar. Hon lät morgonrocken glida av sig. En lång stund, han tyckte längre än som var nödvändigt, stod hon där med ryggen mot honom iklädd endast ett par tunna, minimala silkesplagg. Plötsligt förstod han: hon ville visa

sitt lyte. En våg av utsäglig ömhet strömmade genom honom. Hon var gråtmilt rörande i sin kyska blyghet, sitt behov av renhårighet och i den självövertinnelse det kostat henne att blotta sig. Han gav henne en snabb blick. Det vänstra låret var smalare än det högra.

— Egentligen skulle jag haft någonting alldeles nytt på mig i dag. Men jag kunde ju inte vara riktigt säker på att du skulle komma. Jag tror jag tar den svarta georgetten. Den ser högtidlig ut.

Han reste sig upp och gick fram till henne:

— Edna — — —

Hon vände sig om och såg rodnande på honom:

— Ja?

— Det tar sex veckor, innan vi kan bli gifta.

— Hur vet du det?

— Jag har hört efter. Det tar så lång tid här.

— Så länge!

— Ja.

— Jag hade trott att det — var — som i Amerika, att man kunde gifta sig med detsamma.

— Det blir en lång väntan. Tror du vi står ut med det?

Hon slog armarna om halsen på honom och viskade:

— Vi får försöka att ha tålmod. Älskade!

*

De blev vigda i mairiet. Det var i slutet av februari. De var det enda civila brudparet bland ett tjugotal

militära — rena massvigseln. Det hela var över på tre röda minuter. De nyblivna makarna nära nog knuffades undan av vaktmästaren för att ge plats för nästa par. Medan han stack fram tallriken, på vilken brudgummen skulle lägga en slant eller sedel till arrondissementets minderåriga och faderlösa, fick han i alla fall tid till ett litet skämt. Han sade med ett leende:

— Vi måste tänka på de andra! De har bara fyra dar på sig. Här är det bråttom. Frankrike måste ha barn.

Och så skrattade han och önskade lycka till.

Då de gick nedför den breda trappan, där nya par vandrade upp, sade Edna med ett leende:

— Är du verkligen säker på att vi är gifta?

— Inte vet jag! Men vi skrev ju in våra namn i boken, innan vi släpptes in i vigselalen.

— Men jag har ju inte fått någon vigselring?

— Nej, det var så sant.

Petreus fiskade upp den ur högra västfickan och satte den på hennes finger, då de stigit in i bilen.

De hade haft tur att få överta en möblerad ateljévåning på boulevard Raspail. Den tillhörde en engelsk målare, som flytt till Spanien för att undgå Kitchenerarméns långa rekryteringsarm. De höll bröllopslunchen hemma. Den gamle greven, som var ett av Petreus bröllopsvittnen — det andra hade han hyrt på mairiet för två francs — satt till höger om bruden. Han var iförd jaquett, plastron med stor pärla och hade ett brett sidenband i sin monokel. Han såg ut som en verklig greve. Han visade sig vara kusinson till Ednas morföräldrars plågoandar. Han höll tal för brudparet och

Edna kysste honom mitt på mun. De lade bort titlarna. Kojan hade försonat sig med slottet. Det var som i en roman av Emelie Flygare-Carlén.

Det blev en glad lunch, och den drog långt ut på tiden. När de sista gästerna till sist troppat av, såg brud och brudgum på varandra och sade med en mun:

— Gudskelov att vi äntligen fick i väg dem.

III

Efter höstattackerna i Artois och Champagne 1915 blev kommunikéerna magrare. Korta notiser om en viktig konferens, som hållits i Joffres högkvarter mellan franska, engelska och ryska generalstaberna, släpptes ut till allmänheten. Den gällde, sades det, nästa års kampanj. Något vidare stod inte att utläsa av de officiella meddelandena. De franska förbindelser, som Petreus hade tillgång till, ville eller kunde inte ge några vidare upplysningar. De engelska korrespondenterna på Café Napolitain var något talförare. Enligt dem skulle diskussionen i första hand ha rört sig kring frågan om önskvärdheten av att upprätta ett enhetligt överbefäl, med befogenhet att samordna krigsrörelserna på alla fronterna och om möjligt börja attacken samtidigt på dem alla. Det hade rått skilda meningar. Alla ansåg *sin* front som den viktigaste. Till någon enighet hade man inte kommit. Men det påstods också, att Joffre, genom den prestige han efter Marneslaget kunde stödja sig på, hade åtminstone för tillfället övertygat konferensen om att västfronten var och skulle förbli den krigsskådeplats, där slutavgörandet *måste* falla.

Vilken ententens krigsplan än var för våren 1916, förekom den av tyskarna. Redan den 21 februari anföll

kronprinsens armé de franska ställningarna framför Verdun. Därmed började ett slag, som inte slutade förrän strax före jul. Innan det upphörde, hade det, enligt ryktena, kostat fransmännen fyrahundratusen man och tyskarna en halv million — en folkslaktning utan like i världshistorien. Ingen kunde sägas ha seg-rat. Det streds om kvadratmeter. Jordlappar togs och återtogs månad efter månad, illa tilltygade regementen drogs tillbaka och ersattes av uppvilade trupper, för att i sin ordning ge plats för nya. Kampen om Verdun hade inte haft någon annan strategisk betydelse än den att binda väldiga truppstyrkor på ömse sidor och att för-inta dem. Det var ett tio månaders utnötningsslag, där människor offrades i dittills oanad skala, ett mass-dödande, som kom att sträcka sina verkningar mycket långt fram i tiden.

Varför? Svaret på den frågan var en invecklad histo-ria. Eller rättare: mycket enkel.

Strategiskt intog Verdunavsnittet en andrerangsplats i den franska fronten. Som fästning hade den, efter erfarenheterna från Liège, Namur, Antwerpen och Maubeuge, förlorat sin forna betydelse — permanenta fästningsverk var dömda till undergång under trycket av det moderna rörliga, tunga artilleriet och hade dess-utom den nackdelen att binda vid sig stora garnisoner, hopade på ett relativt litet område, där de löpte den största risk att förintas, utan att dessförinnan ha kun-nat bidra till stridsmålet i rimlig proportion till de lidna förlusterna. Med stöd av erfarenheterna från Liège och Antwerpens öde hade Joffre fördenskull betraktat Verdun som ett frontavsnitt av sekundär vikt.

Det var enligt hans bestämda uppfattning inte där, som avgörandet en gång skulle ske, utan betydligt närmare Paris, vid Somme. Fästningen skulle fördenskull inte försvaras till varje pris, utan som en starkt organiserad del i en rörlig krigsföring. Fransmännen hade inskränkt sig till att förstärka fästningens värde genom att anlägga en framskjuten krans av fältbefästningar. Verduns främsta strategiska betydelse kunde sägas ligga däri, att den var Frankrikes egentliga utfallspont mot Tyskland och utgjorde ett hot mot de tyska stålindustrierna i Lothringen och koldistriktet i Briey.

Detta var vad Petreus fick veta ett par veckor efter slagets början av sin vän romanförfattaren: numera översten vid krigsministeriet.

Anledningen till att tyskarna gick till massanfall just här kunde man bara gissa sig till. Enligt en version ville de spärra anfallsporten och, om möjligt, "stöta in den åt Frankrike till". Kronprinsen, som ända sedan invasionen 1914 stått med sin armé framför Verdun, hade redan i krigets början gjort ett försök att slå in den, men misslyckats. Nu ansågs tiden inne för ett nytt, avgörande försök. En annan version gick ut på att tyskarna *måste* gå till anfall och vinna en stor seger. De var tvingade till det av inrikespolitiska skäl. Man hade blivit lovad seger och rikt byte hösten 1914. Sedan dess hade nära ett och ett halvt år gått, utan att man kommit en kilometer närmare Paris än man varit efter slaget vid Marne. Man började undra, hur det var fatt. Segrarna i Ryssland och Balkan var visserligen bra i och för sig. Men det var ju Frankrike och England som skulle krossas. För att lugna sinnena där hemma

hade nu det tyska högkvarteret beslutat ett anfall mot Verdun som den mest sårbara punkten, skarven eller gångjärnet mellan de franska öst- och västarméerna.

Anfallet började tidigt på morgonen den 1 februari, som det tycktes oväntat för Joffre, och med en artillerield, som dittills var okänd i krigshistorien — det påstods att ända upp till tre kvarts million projektiler utslungades per dygn, då striden var som häftigast. Under de närmaste dagarna återupplevde hela Frankrike samma stämning, som fyllt allas hjärnor och hjärtan med undran och ängslan under tyskarnas tåg mot Paris i september 1914. På sätt och vis var stämningen kanske ännu mera mättad nu. Åtminstone föreföll det så, därför att fransmännen redan haft mycket att genomgå och deras sinnen härdats. För dem var Verdun inte bara en befäst stad av större eller mindre betydelse. Den var en symbol. Det fanns åtskilliga sådana städer i Frankrike — Paris, Chartres, Rouen, Reims... Var och en av dem ägde ett värde utöver det kulturella och materiella. De hade under århundradenas lopp blivit sinnebilder, på samma sätt som en flagga eller ett regementes fana är det. De representerade ett känslokomplex, som var gemensamt för hela folket, oberoende av den starkt utpräglade franska provinsialismen med dess djupt rotade partikularism. Verdun var enligt historikerna "den plats, där Tyskland och Frankrike samtidigt fötts. Sedan uppdelningen av det karolingiska arvet hade Verdun varit den punkt, omkring vilken Frankrikes och Tysklands historia rört sig. Verdun var det namn, som man återfann på varenda sida av dessa länders hävder." Dess valspråk var i stil med dess växlande

öden: "Den sâras, men lever upp på nytt." Staden hade skiftat ägare många gånger under de många seklernas lopp. Den hade tagits och återtagits, kapitulerat och uttrymts.

Man skulle med hänsyn till den medfödda franska skepticismen kunnat anta, att Verduns öde skulle ha gjort staden till en sinnebild för historiens växlingar, till ett händelsernas ständigt upprepade "va-et-vient". Men så var det inte. Den hade i stället för alla blivit symbolen för den franske soldatens anda, hans yrkeskicklighet, tapperhet, ståndaktighet, offervilja, dödsförakt. Ett slag mot Verdun träffade den franska folksjälen på dess ömtåligaste punkt. Dess förlust betydde så oändligt mycket mera psykologiskt och moraliskt än militärt. Bakom de stridande divisionerna stod inte bara hela folket med återhållen andedräkt — det var som om århundradens döda fransmän bevittnade utgången med samma ångest som de levande. Och de ord, med vilka den franske soldaten vid Verdun med sammanbitet allvar och fullständigt dödsförakt förklarade: "Ils ne passeront pas" — de orden upprepades inte bara av hela det franska folket: de gav eko långt ned i seklernas djupaste gravkamrar.

Det låg kanske också en symbol i det faktum, att den man, som under de svartaste dagarna i slutet av februari övertog befälet i Verdun, var sonen till en fransk bonde, en stillsam man, som tillbragt sin mesta tid som lärare vid krigshögskolan och som vid krigsutbrottet som pensionsmässig skulle lämna chefskapet för det infanteriregemente, han då kommenderade. Sedan dess hade han gjort en snabb karriär. Han var en kraftig karl

med järngrått hår, blekt ansikte, blå milda ögon och bondens lugn, värdighet, reservation och tålmod. Hans namn var Pétain.

*

Den alkoholistiske målaren, med vilken Petreus ätit middag en gång i september 1914, dagen innan han och hans unge kamrat skulle inställa sig vid främlingslegionen, hade kommit tillbaka till Paris i början av 1916. Han var nu frikallad, men gick ännu omkring i uniform av brist på civila kläder. Hans gamla kostymer hade blivit alldeles för vida för honom, och varje gång han fick en summa pengar från sin gamla mor för att köpa en ny, hade han funnit annan användning för dem. Han hade blivit sårad av en granatskärva, som tagit bort en del av stjärten på honom: han skulle komma att sitta snett under resten av sitt liv. I ett anfall av avundsjuk beundran, som han sökte dölja med ett skämt, hade Petreus föreslagit honom att ständigt föra med sig en kudde — den kunde under gång lämpligt bäras under armen eller i en rem över axeln — för att på så sätt undvika den ojämna sitsen. Konstnären förverkligade aldrig denna idé. Däremot bar han ständigt på sig en av de granatskärvor, som gjort honom krigsoduglig. Han förvarade den i sin portmonnä, och när han eldats tillräckligt av starka drycker, tog han fram den och visade den för kända och okända på Du Dôme eller Rotonde, där han mest höll till, medan han på en franska, med vilken han gjort sig hjälpligt förstådd under alla sina Parisår, förklarade med snyftande stämma: Sché fä mång dövoar. Schö mö sui

batty kongter la barbari. Han sade sig för alltid ha lagt målargrejorna åt sidan. Den, som under mer än ett år handskats med bajonett och handgranater, hade tappat lusten att hålla en liten spinkig pensel mellan fingrarna. Skulle han måla, skulle det ske i blod och inte på målarduk utan på tyskt skinn. Det var tydligt, att kriget kommit honom att förlora de ansatser till själslig balans han en gång till äventyrs ägt. I hans blodsprängda ögon lyste en på samma gång skrämnd och feberhet blick.

En dag i slutet av maj, tre månader efter Verdunslagetets början, då Petreus satt utanför du Dôme och väntade på eftermiddagskommunikén, dök målaren upp vid hans bord.

— Bertil är i stan. Han kommer hit vilket ögonblick som helst.

Bertil var den unge man, som befunnit sig i sällskap med målaren vid avskedsmiddagen på Closerie des Lilas. Petreus hade inte träffat honom sedan dess. Han hade hört på legationen, att han blivit befördrad till furir och att han var "nettoyeur des tranchées". Han hörde med andra ord till dem, som hade till uppgift att göra rent i en skyttegrav, sedan den erövrats av den första anfallsvågen och denna fortsatt till andra linjens tranchéer. Rengöringsarbetet bestod i att med tillhjälp av bajonett — eller, där utrymmet var för trångt för bajonetten, med kniv — och handgranater göra slut på de fiender, som ännu fanns kvar vid liv i den tagna graven eller gömt sig i dess hålor och vägrade att ge sig. Det ansågs vara ett påfrestande yrke, som utom mod krävde en ytterlig påpasslighet, vaksamhet, snabb-

het i omdömet, beslutsamhet och likgiltighet för människoliv. Det egendomliga med Bertil var att han under utövandet av detta farliga yrke ännu inte blivit sårad. Han hade inte ens fått den minsta skråma.

Petreus satte sig att vänta på honom. Efter en kvart kom han.

Han var mager, brunbränd, trimmad som en löpare för en olympisk tävling, med en omedveten air av halvgud eller klassisk efeb, som den brungula, löst sittande kolonialuniformen inte kunde dölja. Hans en gång vita händer med de känsliga, nervösa fingrarna hade grovnat till mörkbruna verktyg, och hans handslag gav en sällsam känsla av fasthet och trygghet. Han hade alltid varit fåordig och lågmäld. Fåordigheten tycktes ha dämpats till tystlåtenhet. Han kom från Verdun, sade han. Regimentet hade blivit illa tilltygat. Av de ursprungligen närmare hundra svenskarna fanns det bara hälften kvar. Nu hade regimentet skickats tillbaka till sin huvuddepå för att lappas och vila. Men det såg ut som om de snart skulle tillbaka till fronten igen. Det gick vaga rykten om att det skulle sättas in någonstans på Sommeavsnittet, där man förberedde en sommaroffensiv för att söka definitivt bryta igenom tyskarnas starka linjer. Men det var bara rykten. Själv var han inte intresserad.

— Blir det inte på det ena avsnittet, blir det på det andra. Vilket spelar inte någon större roll.

— Hur var det där uppe vid Verdun? frågade Petreus.

— Vad tror du?

Det var allt han hade att säga. Efter en stund sade Petreus:

— Är det någonting du önskar dig, som man kunde göra för dig och kamraterna?

— Ni gör ju allt för oss. Vi har det bra. Med paket och tobak och sånt. Personligen är det bara en sak jag önskar mig. Men det kan ni ju inte ge mig.

— Vad är det?

— Ett lätt sår, så att man kunde få en ordentlig vila för ett par månader, ligga mellan lakan och bli ompysslad av en sjuksköterska. Men det kan bara tyskarna ge en. Och ibland skjuter de på fel ställe, så att man får vila för alltid.

Petreus övervägde länge innan han frågade:

— Ångrar du dig?

— Ångrar vad?

— Att du tog värvning?

Det dröjde en lång stund, innan Bertil svarade. Petreus hade en känsla av att dröjsmålet inte berodde på en tvekan om vad han skulle säga. Det föreföll snarare, som om frågan uppkallat ett komplex av tankar, känslor och minnesbilder.

— Nej. Jag ångrar mig inte. Man blir trött ibland. Och sur. Men det är bara naturligt. Det blir man ju också i det civila livet. Lika ofta.

Han tillade efter en lång tystnad:

— Nej, jag ångrar mig inte. Jag skulle inte vilja undvara det, som de här aderton månaderna har skänkt mig.

— Vad har det skänkt dig?

— Gemenskapen.

Han tillade efter en stund — och det blev plötsligt, som om han öppnat dörren till ett hemligt rum:

— Minns du den gången jag var och hälsade på dig? Vi satt efter middagen i Henri IV:s kafé och till slut började vi filosofera. Du sa någonting, som jag då tyckte lät jolmigt, om att livets mening var att lära känna människorna, att förstå dem, att känna dem närmare, att vara vänlig, att skapa en känsla av gemenskap. Jag tyckte det lät blaskigt. Jag fick till och med ett visst förakt för dig den kvällen. Det hela smakade patentmedicin och käringskvaller. Jag hade en helt annan idé om livets så kallade mening: att vara ensam, sig själv nog, att inte beblanda sig i något slags psykologiskt samlag med kreti och pleti, knappast ens med någon. Jag har gått över till din uppfattning. Kriget har lärt mig det. Det vill säga: inte kriget, utan kanske hellre krigarlivet. Ibland när jag tänker på det, är det som om jag inte levat förrän de här månaderna. Det där att känna människorna, som man känner träden och fåglarna, stenarna vid vägen där hemma i ens barn- dom och pojkår — — — det — — — det är underbart. Att veta precis, var man har en människa, vad hon duger till i nödens stund, och i glädjens också — — — och inte döma henne, utan förstå — — — det är underbart. Det är som att känna sig hemma. Det ger en egendomlig trygghet — man vet var huggormarna finns, likaväl som var trasten bygger sitt bo. Man rör sig i en värld som man är förtrogen med. Jag kan inte uttrycka det så som jag ville. Men jag tycker nu, att jag gått omkring som en blind bland blind, ända tills jag kom med i kriget. Jag tror att jag en gång, när

kriget är över, ska kunna få fram det i min målning. Jag vet ännu inte riktigt hur, och jag måste ju — han såg på sina händer — börja om på nytt och lära mig handskas med penseln, men jag tror att det ska gå till sist att få fram en aning av det jag känner. Jag har en förkänsla av att det kommer att bli något surrealistiskt. Människor kommer naturligtvis att säga att det är idioti eller humbug. Men det kan inte hjälpas. Det är det jag vill. Det kommer kanske att finnas någon människa som förstår vad jag menar. Jag har börjat tänka mycket på min målning den sista tiden.

När Petreus lämnade honom, var han fylld av en beundran men pressades samtidigt samman av en ohygglig känsla av förstämning. Bertil hade inte med ett ord berört möjligheten av att en kula skulle kunna göra ett plötsligt slut på hans drömmar. Lurade han sig själv genom att tro sig vara osårbar? Eller sköt han omedvetet undan tankarna på döden? Det handslag, Bertil gav honom, när de skildes, tydde på det senare: han höll Petreus hand i sin en liten aning längre än som var nödvändigt, när han sade:

— Roligt att träffas. Au revoir!

*

Den sommaroffensiv, som Bertil talat om, tog sin början på själva midsommaraftonen. Med den inleddes en rad strider, som tillsammans gick under namnet slaget vid Somme och som kom att vara i över fem månader, samtidigt som fransmän och tyskar fortfarande förintade varandra vid Verdun. Sommeslaget blev till

och med blodigare än striderna vid Verdun. Verduns rekord i människoslaktande stod sig inte länge. När striderna vid Somme mattades av och slutligen sinade ut, beräknades det att engelsmännen förlorat omkring fyrahundratusen man, fransmännen över trehundratusen och tyskarna sexhundratusen, bland dessa åttiatusen fångar. Ententetruppernas vinst belöpte sig till en intryckning av en och en halv mil på en kortare sträcka av den tyska fronten och hade ingen egentlig betydelse. Slutet på kriget tycktes avlägsnare än någonsin. De oerhörda förlusterna i förening med de minimala resultatet förde också med sig stora förändringar: i England avpolletterades Asquith som premiärminister och ersattes av Lloyd George, i Frankrike fick Joffre lämna plats som överbefälhavare åt Nivelle, i det tyska högkvarteret flyttade Hindenburg och Ludendorff in efter Falkenhayn.

För fransmännen var Joffres fall viktigare än alla andra händelser, som under denna december månad nästan dagligen följde på varandra. Joffre var älskad av det franska folket. För det stod han — med rätt eller orätt — som Frankrikes räddare. Hans lugn, den trygghet han utstrålade, hans visshet om den slutliga segern även under de mörkaste höstdagarna 1914, hade gjort ett intryck på allmänheten som var svårt att plåna ut. Men under Verdun- och Sommeslagen med deras oerhörda förluster började känslorna för honom bli kyligare. Och när han slutligen i december 1916 avgick som överbefälhavare för de franska arméerna och soulagerades med en marskalkstav och en intetsägande befattning i Paris, erfor man endast en känsla, som

hade en betänkelig likhet med befrielse. Hans förtjänster förminskades och hans fel förstörades av påpassliga motståndare och fiender.

Man väntade sig mycket av Nivelle. Han hade sedan krigets början stigit raskt i graderna. Han hade särskilt utmärkt sig under Verdunslagetets sista skede, och han ansågs äga den aggressivitet, som Joffre påstods ha saknat.

Samtidigt med Joffres fall spreds den oerhörda nyheten, att tyskarna vänt sig till Förenta staterna och andra neutrala regeringar med anbud om fredsunderhandlingar. Det var första gången under kriget, som frågan om freden släpptes ut till diskussion i pressen. Anbudet föreföll redan från början misstänkt. Objektivt sett stod tysken ännu som den överlägsne. Han hade visserligen inte lyckats ta Verdun. Men ententens offensiv vid Somme hade brutit samman. Den ryska ångvälden, som åter kommit i gång, hade trots Brusilows lovande stora sommarkampanj hejdats. Rumänien, som i förlitande på ryskt stöd gått med i kriget på ententens sida i augusti 1916, hade efter en snabb tysk offensiv lidit ett förkrossande nederlag. Vid slutet av året var centralmakterna herrar över hela Balkan ända ned till Monastir, en stor del av Rumänien, Polen, nästan hela Belgien och nio franska departement. U-båtskriget blev alltmer hotande för ententetonnaget och möjligheten av att det helt skulle lamslå trafiken på Atlanten var inte utesluten.

Varför ville Tyskland ha fred? Det visste man inte. Bethmann-Hollwegs adress till president Wilson gav som skäl en önskan att hejda blodsutgjutelserna och få

ett slut på krigets ohyggligheter. Men bakom denna förklaring, som väl fick gälla för vad den kunde, låg förmodligen det faktum, att man började tröttna på kriget också i Tyskland.

Ententemakterna dröjde inte med svaret. Briand förklarade i deputeradekammaren redan dagen efter det noten överlämnats, att det tyska förslaget "var en manöver, ett försök att utså oenighet bland de allierade, att förvirra samvetena och demoralisera folken". Lloyd George gav ett lika tydligt svar på tal i underhuset: "De allierade inträdde i detta krig för att försvara Europa mot den preussiska militärklickens angrepp, och när de nu börjat det, måste de hålla fast vid att det enda tänkbara slutet är den mest fullständiga och mest effektiva garanti mot möjligheterna att denna kast någonsin mera stör Europas fred."

Bethmann-Hollwegs egendomliga anbud om fredsunderhandlingar gjorde ett på samma gång djupt och blandat intryck på fransmännen. Ur tidssynpunkt var det väl avpassat — det kom i slutet av ett fruktansvärt år, då framtidsutsikterna föreföll mörka och de ljusaste drömmarna kretsade kring möjligheterna av ett partie remise. Wilson, som omvalts till president, gav inga förhoppningar om att Förenta staterna skulle komma med i kriget. Om undret av en eller annan anledning skedde, skulle det ta dem en lång tid att skapa en stridsduglig armé, och även om det lyckades, hur skulle de kunna få den över till Europa, med u-båts-hotet som en allt allvarligare fara? Å andra sidan hade tyskarna genom sitt anbud gett den stora allmänheten i Frankrike en inblick i sina egna affärer. Det var tyd-

ligt att deras omskrutna krigshänförelse mattats av. Såg man kriget på lång sikt, på *mycket* lång sikt, borde 1916 års oerhörda förluster bli mer kännbara för tyskarna än för ententen. Fransmännen hade visserligen plockat ut varje man och hade bara sina årsklasser att räkna med. Men engelsmännen hade ännu en massa vapendugligt folk gående omkring i civila kläder, och Lloyd George påstods vara mannen att få uniformen på dem. Det skulle ta tid att göra dem stridsdugliga. Men huvudsaken var att reserver fanns att tillgå.

Vintern 1916—17 blev sträng och allvarlig, den längsta och hårdaste i mannaminne. Frankrikes kanaler, som hade en oerhörd betydelse som transportmedel inte minst i krigstid, då järnvägsnätet var överbelastat, frös till. Bristen på bränsle förorsakade mycket lidande. Köerna av huttrande människor utanför kolaffärerna kantade husväggarna på långa sträckor. Folk vandrade omkring insvepta i schalar och yllehalsdukar som nordpolsfarare.

*

Under denna vinter och vår följde händelserna i dramatisk spänning, efter de föregående många månadernas monotona masslaktningar. I slutet på november hade den uråldrige Frans Josef avlidit och efterträts av en nondeskript ung man, som var gift med en Bourbon; den unga och som det påstods viljekraftiga kejsarinnans franska och italienska sympatier tillsammans med österrikarnas krigströtthet och kejsarrikets inre söndring lovade gott för framtiden. I början av februari begick tyskarna den obegripliga dumheten att

förklara oinskränkt u-båtskrig och drev därmed Förenta staterna in i konflikten på ententens sida. Amerikanernas armé bestod visserligen bara av trehundrasextiotusen man, och det beräknades ta två år, innan den skulle kunna göra sig gällande på västfronten. Men Staternas inträde i kriget blev omedelbart ett moraliskt stöd av högt värde. I april gjorde ryssarna revolution, avsatte tsaren och bildade republik. På en kort glädje följde en långvarig, stigande ängslan. Den nya ryska regeringen förklarade sig visserligen obrottsligt hålla fast vid den störtade regimens ingångna förpliktelser mot västmakterna och vara besluten att fullfölja kriget till gemensam seger. Men det dröjde inte länge, förrän det kom underrättelser till Paris om att soldaterna — som till största delen bestod av bönder — i massor lämnade sina regementen och begav sig hem för att personligen tillvarata sina intressen vid den utlovade jorduppdelningen. Den ryska division, som kommit till Frankrike före revolutionen, utsåg efter hemlands-mönster ett soldatråd. Vid omröstningen huruvida man skulle delta i den fransk-engelska våroffensiven eller inte, beslöt majoriteten att man skulle gå med. Divisionen blev illa tilltygad. Av dess sextontusen man dödades och sårades nära hälften. Återstoden gjorde revolt och kunde bringas till underkastelse, först då artilleri och kulsprutor ytterligare decimerat dess numerär.

Enligt den under hösten uppgjorda ententeplanen för våroffensiven 1917 skulle denna ta sin början en av de första dagarna i april. Det gjorde den också. Men nu, liksom föregående år, förekom tyskarna ententen.

I mars drog de självmant tillbaka sina trupper till den starkt befästa Hindenburglinjen och förkortade sin front med ett femtiotal kilometer. Därmed hade de också berövat den fransk-engelska operationsplanen dess största möjligheter. Nivelles gick till anfall i början av april. Men Hindenburglinjen stod orubbad, och han nödgades göra åtskilliga ändringar i det fastställda schemat. De ogillades av hans underbefälhavare, som ansåg dem alltför vågade. Trots detta kom de till utförande. Slaget varade i närmare två månader och stämplades vid sitt slut av den franske konseljpresidenten som "den största katastrof, som under hela kriget drabbat ententetrupperna". Förlusterna kunde inte på långa vägar när mäta sig med föregående års vid Verdun och Somme. Men Nivelles taktik ansågs ha överträffat allt vad man hittills under kriget upplevat i uppenbart förakt för människoliv. Han avlägsnades, innan slaget mattats av, och ersattes av Pétain. Nivelles namn blev för alltid förbundet med namnet Chemin des Dames, där förlusterna varit särskilt stora. Han hade ökat antalet av de generaler, som i folkets mun fått benämningen "tueurs d'hommes".

*

Det var under dessa veckor det franska folkets moral sviktade. Den felslagna offensiven underminerade den franska arméns krigsvilja, och depressionen i krigs-linjerna möttes spontant av en liknande sinnesstämning på hemmafronten.

Hur det började, visste man inte i Paris. Och de

som visste en smula besked vägrade att tala. Så mycket var säkert, att allvarliga myterier förekommit vid flera divisioner. De skulle ha utbrutit vid kolonialtrupperna som vägrat att slåss, så länge deras kamrater i fabriker förtjänade tjugufem gånger mera om dagen än de själva. Från kolonialtrupperna skulle myteriet ha spritt sig till linjeregementena. Man talade om bataljoner, som stuckit sig undan i skogarna i stället för att gå till bajonettanfall. Vid andra förband hade man begärt permission, då ordern kom att inta ställningar i första linjens skyttegravar. Vid ytterligare andra regementen hade man öppet protesterat mot regeringen, som avslagit tyskarnas anbud om fredsunderhandlingar. Ett regemente skulle till och med ha marscherat mot Paris. Enligt somliga rykten hade massarkebuseringar ägt rum. Enligt andra hade Pétain farit mycket varligt fram, bilat från förband till förband, lyssnat till soldaternas klagomål, rättat till och jämnat ut vad som kunde rättas och jämnas och endast i absolut tvingande nödfall gett order om att arkebuseringsplutonen skulle fullgöra sitt dystra värv.

Myterierna vid fronten mötte omedelbart gensvar bakom den. Strejker och demonstrationer inrapporterades lite varstans från provinserna. Första maj demonstrerade över fyratusen parisare, och de strejkan- des antal inom huvudstadsrayonen uppgavs till närmare hundratusen. I början av juni talades det om öppet uppror på en av de yttre boulevarderna, och samma kväll spreds ett rykte från själva deputeradekammaren att en hel armékår var på marsch mot Paris. Nära nog dagligen kunde man se fredskorteger fara genom Paris

med i hast hopkomna standar, på vilka det stod: "Ned med kriget", "Fred utan erövring, utan annekationer, utan krigsskadestånd." Antalet soldater i dessa demonstrationer var påfallande stort. På plattformarna vid nord- och ostbangårdarna, där de flesta permittenter på väg till och från fronten samlades, hölls dagliga möten för att övertala dem att inte återvända. Flygblad stacks i händerna på varje man som bar uniform. Polisens ingrepp var sällsynta och utfördes med stor risk för den anhängande. Nervositeten, som ökades av den från Tyskland understödda propagandan, växte dagligen. Ivrarna för en förhandlingsfred fick allt starkare stöd hos folket. Till och med paristidningar, som tidigare fått ekonomiskt understöd av regeringen, skrev tämligen öppet i samma anda. Caillaux trädde fram på nytt för sin gamla politik: Frankrike borde skilja sig från England och ingå förbund med Tyskland. Det föreföll som om revolutionen stod för dörren. Rysarna hade redan angett tonen. Fortsättningen kunde man själv utantill sedan över hundra år tillbaka. Djupast nere i fransmannen levde sedan den stora revolutionen alltid en upprorsman, redo att skaka av sig ett tryck, som han ansåg orättmätigt. Under de år Petreus vistats i Paris hade han åtskilliga gånger sett prov på denna mentalitet, ur vilken kraven på rättvisa, frihet och jämlikhet sprungit. I intet land demonstrerades det så villigt som här. Han hade sett demonstrationer av alla tänkbara slag. Sett studenter tåga längs Boul' Mich', högljutt hånande någon professor, vilkens föreläsningar eller examensmetoder väckt ogillande eller harm. Han hade en gång till och med, också på Boul' Mich',

varit vittne till en demonstration av likbärare, som protesterade mot den löjliga uniform, i vilken de nödgades utföra sitt allvarliga och högtidliga yrke.

Det var samma mentalitet. Men nu gällde det allvarligare ting. Man hade en bestämd förnimmelse av att vandra på gungande mark. Vilket ögonblick som helst kunde den ohjälpliga katastrofen bryta ut, alla lidelser släppas lösa, alla tyst och tåligt burna lidanden skria till himlen, all sorg ropa efter hämnd, allt socialt hat slå ut i eld, all politisk antagonism kräva vedergällning.

Liksom under krigets första veckor var Petreus åter ständigt på rörlig fot. Vad han bevittnade eller erfor, kunde han inte skriva om hem. Men liksom i augusti och september 1914 drevs han omkring av en ängslan, som endast kunde stillas genom att vara med, att se, att helt gå upp i nuet. Men hur hade inte nu allt detta förändrats! Med en beklämning, som stegrades till ångest, tänkte han på stämningen och hållningen vid krigets början — det sammanbitna lugnet, värdigheten, vänligheten, samhörighetskänslan. Och nu, tre år senare, ett blodtappat folk, knäande under en börda så tung, att det inte kunde vräka den från sina skuldror, mistroget, hatfyllt, hämndlystet mot sina egna.

Hur skulle det gå med Europa om Frankrike sviktade och svek? England skulle möjligen kunna klara sig. Men kontinenten? Frankrike själv, Belgien, Holland, Polen, Balkan? Och Skandinavien? På den frågan fanns bara ett svar. Tre års övermänskliga ansträngningar och fruktansvärda förluster hade varit förgäves. Preusseri och militarism skulle behärska Europa. Det var svaret. Det var framtiden. Och även om Frankrike skulle svika

och åter nödgas uppleva historien från 1871 — vem kunde egentligen klandra det? Det var fransmännen, som måst göra de största offren. Det var deras armé, som måst hejda de tyska härskarornas anfall i väster. Det var de, som fått utstå det hårdaste trycket under de människoförödande första åren. De flesta striderna hade utkämpats på fransk mark. Fransmännens värdefullaste provinser var besatta av tyskar, utsugna, plundrade och skövlade. Under den strategiska reträtten till Hindenburglinjen hade tyskarna till och med huggit ned fruktträden i det evakuerade området. Industrianläggningarnas maskiner hade demonterats och förts till Tyskland, där de inte kunde utnyttjas på platsen. Och förlusterna i människoliv steg, steg, steg. En hel generation män var på väg att utrotas. Vem kunde klandra fransmannen om han sviktade och svek? Men med honom beseglades också kontinentens öde.

I början av juli det året kom Folke Hagstedt tillbaka till Paris. Med hänsyn till den — relativa — ståt, med vilken han omgav sig, skulle man till och med kunna säga att han gjorde sitt högtidliga återintåg i Frankrikes huvudstad. Han tog in på ett av de små exklusiva hotellen vid Place Vendôme, där han disponerade en elegant dubblett: salong, sovrums och privat badrum.

Petreus fick ett rörpostbrev från honom en dag, i vilket han bad honom titta upp till sig fortast möjligt. Han var i allmänhet anträffbar på hotellet hela morgonen före déjeunern. Som den chevalereske fransman, han tydligen ännu var efter tre års frånvaro från Paris, bad han Petreus samtidigt framföra sin obekanta hälsning till madame Petreus, vilkens skönhet och charm han hört omtalas i brev.

Hagstedt hade magrat åtskilliga kilo, sedan Petreus skilts från honom på Nordbangården en ångestfylld septemberdag 1914. Avmagringen klädde honom. Han såg nu ut som en man, vilken genomgått hårda öden och märkbart förädlats av dem. Han var dessutom mycket välklädd, till och med en smula för väl — han var iförd vita damasker.

— De där får du ta av dig, sade Petreus, sedan de dunkat varandra i ryggen i ömsesidig glädje över återseendet. De passar inte här, inte just nu.

— Kommer aldrig i fråga. De som ska slita dem av mig får göra det på min döda kropp.

— Du ser ut i dem som en sekreterare på en kringresande cirkus.

— Människor får tro vad människor vill. Här i Paris har man alltid brukat få se ut som man vill. Det har varit *ett* av denna vidunderliga stads tusen behag.

Hagstedt skrattade. De vita tänderna lyste, och de små ögonen drogs samman till två ögonfransbeskuggade streck, ur vilka det lyste en blå blick. Han dunkade Petreus återigen i ryggen:

— Tänk, *tänk* att man är tillbaka i Paris! Hur var det Birger Mörner skrev i en dikt:

Paris, Paris här är jag à mon aise,
min själs kompassnål alltid pekat hit!

Han gick fram till ett av fönstren och såg ut:

— Se bara! Se! Att tänka sig att man efter alla dessa år — — —

Han vände sig om:

— Vad vill du dricka?

— Klockan är ännu inte halv tolv. Som gammal parisare vet du, att förmiddagens apéritiftimma inte börjar förrän på slaget halv.

— Det bryr jag mig inte om. Här dricker man när, var och hur man vill. Utan motbok och utan preussiskt Verboten. Säg bara vad du vill ha! Här finns allt. Han

pekade på ett skåp: whisky, Amer picon, Dubonnet, sherry, konjak, vad du vill!

— Sherry, tack. Om den är torr.

Hagstedt såg förolämpad på honom:

— Som om jag skulle ha annat.

Han ordnade med flaskor och glas. Under tiden sade Petreus:

— Det var förfärligt, vad du bor fint.

— Åja, inte så illa. Man börjar bli gammal och vill ha det lite bekvämt. Skål! Förbannat roligt att se dig igen — — —

Först nu hade de hunnit samla sig tillräckligt mycket för att tänka på att sätta sig. Petreus tände en cigarrett och sade:

— Hur kom du hit?

— Med tåg och båt och tåg och båt och så tåg igen.

— Om det är meningen att det ska vara en gåta, kom du alltså över England.

Hagstedt nickade.

— Hur fick du visum? Sådant lämnas ju inte till vem som helst.

Hagstedt lade det ena benet över det andra:

— Jag är inte längre vem som helst.

Petreus såg på honom:

— Offentligt uppdrag?

Hagstedt blåste ut cigarrettröken genom näsan:

— Något i den vägen. Men det är en hemlighet. En gång kommer jag *kanske* att tala om det för dig. Men ännu är tiden så att säga inte mogen. Till hösten, när äpplena mognar, blir kanske också den fallfärdig.

— Vilken den?

— Hemligheten.

— Jaså.

Hagstedt dödade sin cigarrett och reste sig upp. Han hade plötsligt blivit allvarlig. Eller rättare: det var som om han inte längre kunde behålla masken, utan ryckt den från sitt ansikte.

— Säg, Stellan, hur står det egentligen till här?

— Dåligt.

— Tror du det blir revolution?

— Hur ska jag kunna veta det?

— Det är inte fråga om vad du vet utan om vad du tror.

— Jag tror ingenting.

— Det såg konstigt ut på järnvägsstationen. Sockerlådstalare, som skrek sig hesa, och fullt med soldater runtomkring.

— Ja.

— Är det sant allt som står i tidningarna?

— I tidningarna här står det ingenting om sådant. Det kommer bara fram ryktesvägen. Vad som stått i de svenska tidningarna, vet jag inte ännu. De kommer hit så oregelbundet nu.

— Jag var på krigsministeriet i går.

— *Du?*

— Ja. Där föreföll de lugna.

— Väntade du att de skulle vrida händerna i förtvivlan?

— Än en gång? Tror du det blir revolution?

— Jag har sagt att jag varken tror eller inte tror. Du känner ju fransmännen lika bra eller bättre än jag. Du vet ju, hur de reagerar i vissa lägen. Det enda jag

kan säga är att det ser otäckt ut. Kanske en aning bättre de senaste två, tre dagarna. Ryktet för en vecka sedan om att en hel armékår var på marsch mot Paris visade sig vara en anka, som släppts ut från deputeradekammaren. Varför den kom just därifrån, vet jag inte.

— Du menar alltså att det ser lugnare ut nu?

— Ja. Lugnare än för några dar sen.

— Bon!

Hagstedt började gå av och an på den mjuka mattan. Då och då stannade han och smuttade på sitt sherryglas. Slutligen blev han stående framför Petreus:

— Tror du att det blir fred inom den närmaste tiden?

— Det tror jag heller ingenting om. Det enda jag kan säga är — för att använda officiellt språk — att starka krafter är i rörelse i den riktningen. Hur starka har jag ingen aning om.

Hagstedt återtog sin promenad:

— Det vore för djävligt.

Petreus tände en ny cigarrett. Efter en stund sade han:

— Det var också min uppfattning, ända till för ett par veckor sen.

Hagstedt stannade och såg på honom:

— Du menar väl inte att du också blivit defaitist?

Petreus svarade inte på frågan. I stället sade han långsamt:

— Jag har funderat en hel del på saken. Antag att endera parten segrar. Vad lär oss historien om ett besegrat folk? Förr eller senare vill det ha revansch. Det ser ut som om ett nederlag bara kunde tvättas bort

med blod. Helt förintat ett folk kan man ju inte. Och så länge ett folk inte är förintat, vill det ha revansch. Till och med polackerna, som varit utslätade som nation i så många år, har inte släppt den tanken. Du såg ju själv, hur chauvinismen väsnades här i Frankrike åren före kriget. Meningen med det här kriget var ju, bland annat, att göra slut på kriget för alltid. Hur ska det kunna gå till, om ena parten blir i grund besegrad? Lyckas man med det, har man sått draktänder. Den uppfattning jag kommit till på sistone är alltså den, att en fred *nu* skulle ha större utsikter att göra slut på kriget för alltid än en seger, respektive ett nederlag skulle ha. Tyskarna har fått på puckeln. De har redan fått lära sig, att de inte är de enda här i världen som kan slåss. Deras berömda militarism har förlorat det mesta av sin glans. De har varken bättre generaler eller tapprare soldater än västmakterna. Deras generalstab hade i årtal arbetat på en anfallsplan, som om det var fråga om att göra upp en tågtidtabell. Planen klickade i september 1914. Sen dess har de inte kunnat kläcka ut en ny. De har bara grävt ner sig. Deras soldater var kanske en liten smula bättre än ententens i början, därför att de var bättre övade. Men också den överlägsenheten har jämnat ut sig. Förgyllningen på deras knektgloria har flagat av sig högst betydligt. Fransmännen å sin sida har fått *sin* revansch. De har visat tyskarna och världen att de inte är så degenererade som det allmänt troddes. De har Marne, Verdun och många andra stolta och blodiga namn att peka på. De har visat prov på en sammanhållning, en uthållighet och en offervilja som kommer att lysa genom sekler. Vad engelsmännen beträffar,

spelar revanschtanken inte så stor roll för dem, därför att de hittills aldrig blivit besegrade. Så varför inte fred *nu*, om det är möjligt?

— Du talar i luften, gosse.

— Inte alldeles. Jag är övertygad om att England skulle beröva tyskarna lusten till ett nytt försök att dominera Europa, om engelsmännen bara kunde bekväma sig till att införa allmän värnplikt efter kriget. Tyskarnas förnämsta chans till seger ligger i överrumplingen. Den skulle minskas till rena vågspelet, om det inte tog engelsmännen en så förtvivlat lång tid att få krigsmaskineriet i gång. Allmän värnplikt i England skulle inte betyda en stegring av vålds- och krigsmentaliteten i Europa — engelsmännen är alltför civila i sin livs- och samhällsinställning för att man skulle behöva räkna med sådana konsekvenser. En engelsk medborgararmé skulle tvärtom utgöra en garanti för freden — risken att bryta den skulle bli för stor.

Hagstedt höll upp ett nytt glas sherry åt sig själv utan att bjuda Petreus.

— Är du verkligen så blåögd, att du tror att tyskarna skulle lämna tillbaka vad de tagit och troppa av hem till sitt och sätta sig lugna på stjärten? *Tror* du verkligen det?

— Det har jag inte yttrat mig om. Jag vet inte vad tyskarna tänker. Jag har bara sagt dig, vad jag för min del anser vara det förnuftigaste. Jag skulle inte ha gjort det, om du inte bett mig.

— Har du tänkt att skriva det?

— Nej, det har jag inte.

— Det var bra. Du ska inte förstöra ditt anseende.

— Jag visste inte, att jag hade något.

— Oss emellan sagt *börjar* du få det. Inte så mycket att det stör, men i alla fall! Du räknas bland ententens pålitligaste vänner. Du har läsare, gosse! Man har skyldigheter också mot dem. De är liksom ett slags kunder.

— Du behöver inte oroa dig. Även om jag skrev ner dessa enkla funderingar, skulle de inte passera censuren. Och själv skulle jag göra mig omöjlig här. Man skulle ta för givet att jag smittats av den underjordiska tyska propagandan, kanske till och med att jag är köpt av tyskarna.

Det blev tyst en lång stund. Till sist frågade Hagstedt:

— Hur mår din maka? Jag hoppas få göra hennes bekantskap en av de närmaste dagarna. Vill ni inte äta middag med mig?

— Det har sig litet svårt. Hon är i Amerika.

Hagstedt fick en lodrät rynka vid näsroten:

— Fnurra på tråden redan?

— Tvärtom. Men det var i alla fall en tråkig historia. Min hustru var gravid och råkade falla i trappan. Det blev missfall. Och när hon blev gravid på nytt, ville hon inte att barnet skulle komma till världen här, under de oroliga förhållandena. Vi beslöt att det skulle födas i lugn och ro. Och det gjorde det. Jag blev far till en dotter strax efter Wilsons krigsförklaring. Flickan heter Edna efter sin mor och Victoria efter den anteciperade segern.

— När väntar du dem tillbaka?

Petreus ryckte på axlarna:

— När det inte finns någon risk för dem att komma tillbaka. Det vill säga: när engelsmännen sänkt den sista u-båten på Atlanten.

— Det kan dröja länge till dess.

— Ja.

— Då är du med andra ord gräsänkling.

— Ja, tyvärr. Man gifter sig, bland annat, för att få ett hem. Och så får man inget i alla fall.

— C'est la guerre!

Hagstedt log ett knipslugt leende:

— Nu förstår jag, varför du vill att det skall bli fred *nu*. Du vill ha tillbaka familjen så fort som möjligt.

Petreus svarade:

— Vad är det för slags egoism som gör, att du *inte* vill ha fred nu?

Hagstedt svarade inte. I stället sade han:

— Ska vi gå och äta?

*

Det var en av de köttlösa veckodagarna, och de åt på Prunier. Hagstedt blev lyrisk på nytt. Han var nära att slå armen om halsen på en hovmästare, som om han efter många mödor förenats med sin arvonkel, och han skakade hand med en vaktmästare, han kände från fordom, som om han oväntat träffat en kusin. Han tog mat-sedeln i sin hand och läste igenom den med den andaktsfulla förvåningen hos en person, som efter en lång ögonsjukdom tack vare en skicklig operation återfått synens gåva.

— Att tänka sig att man sitter här hos Pruniers efter tre år — — — Att tänka sig — — — Bara detta med sågspånen på golvet! Och kypare som månar om en och som man diskuterar med! Och vinskänken som rekommenderar sitt vin som en magspecialist ordinerar medikament för en miljardär — — — Gosse, gosse! Jag måste hålla mig med båda händerna i bordsskivan för att vara säker på att det inte är en dröm.

— Var det verkligen så svårt hemma?

Hagstedt blev allvarlig:

— Ja, sade han. Och så efter en lång paus: Ja, kroppsligen och andligen. Allt eller det mesta går till tyskarna och svarta börsen. På vischan har de det väl bättre. Men i städerna har det blivit allt svårare, om man inte har pengar. Då kan du få ungefär allt vad du vill ha eller nästan allt. Men det kostar. En flaska Cederlunds får du betala hundra kronor för på svarta börsen. Och det finns fullt upp med människor, som har råd att betala. De besynnerligaste figurer har dykt upp och strör pengar omkring sig. Du skulle se Stockholm nu. Det är fantastiskt. Skumma utlänningar och skumma svenskar. Jag hade alltid levat i den föreställningen, att vad man än kunde säga om svenskarna, hederliga var de. Det stämmer inte längre. Vi är ohederliga lite till mans.

— Du också?

Hagstedt svarade inte. Förmodligen ansåg han inte frågan vara värd att besvara.

— Men min familj och jag hade ju lite kontanter att leva på, när vi kom hem. Och i början var det inte heller så knapert, innan tyskarna hunnit köpa allt de

kunde komma över för priser, som vanliga dödliga inte kunde betala. Andligen var det värre. Åtminstone tyckte jag det. Jag gick till en början kring i ständig ilska.

— Men *alla* är väl inte lika tyskvänliga?

— Nej, inte alla. Det finns ententevänner bland intellektuella, göteborgare och sossar. Men med så fint folk umgicks inte jag. Jag umgicks med den så kallade knubben och en del officerare. Det var den första tiden så, att man trodde man kommit in i ett dårhus. När jag kom hem frågade alla mig: "När blir det revolution i Frankrike?" Jag sa dem att parisarna och fransmännen aldrig under de fjorton år jag bott i Frankrike varit så kologna som hösten 1914. De log ett sådant där leende som människor får, när de tror att de talar med en person som lider av en fix idé. Det var med andra ord *jag* och inte *de* som var dårar. Jag förklarade för dem vad jag sett med mina egna två ögon. De trodde det inte. Och när jag gjort allt vad jag kunde för att övertyga dem, svarade de att de visste bättre. *Visste bättre!* Jag sa att *jag* befann mig på den plats, som det råkade handla om, men inte de. Vet du vad de svarade på det? De sa: "Du har bara sett en liten avgränsad del av det hela. Den franska pressen ljuger och censuren förbjuder den att tala sanning." Jag frågade dem: "Men *ni* då? Vad vet *ni*? *Ni* har ju inte varit i Paris under de mörka dagarna!" Vet du vad de svarade på det? De sa: "Vi ser händelserna på avstånd och har bättre överblick över dem." Kan du tänka dig! Jag höll på att hoppa jämfota. Jag har aldrig varit så förbannad så länge i hela mitt liv som jag var den första tiden hemma. Jag gick omkring i en ständig ilska, och det var ofta man

kände lust att ta till knytnävarna. De var så bergsäkra i sin tro, att man kände sig förtvivlad. Och det ska bra mycket till för att jag ska komma så långt. Jag tänkte: Vad ska man göra med sådana människor? Jag önskade att jag hade varit en av Israels profeter, som kunnat spy sin galla över sina egna landsmän. Segern vid Marne! Vad tror du de sa om den? "Ett litet tillfälligt bakslag, som snart skulle repareras. Det var väl ingen seger!" Deras beundran för tyskarna var sådan, att man blev sjuk i magen. Det var likadant med de tyska grymheterna. Historien om dem var den gemenaste lögn mot världens högst civiliserade folk! Trodde man, det vill säga jag, att Tysklands förnämsta vetenskapsmän och författare skulle ha protesterat mot sådana infama lögner, om det legat ett uns sanning i dem. Var man, det vill säga jag, så förblindad? Det blev outhärdligt.

— Du skrev något liknande på vykortet du skickade mig.

— Jag minns inte längre vad jag skrev. Men jag vet precis, hur jag kände det. Fransmännen var degenererade, ett folk av absintdrinkare. Och engelsmännen lurendrejare. Ingen av dem var soldater. Var fransmännen inte soldater? Vad ger du mig för det! Jag talade om för dem, hur fransmännen retirerat under ständiga strider i över två veckor och ändå slagit tyskarna. "Var?" frågade de. "Vid Marne", svarade jag. "Kallas det för en seger", sade de. Jag försäkrade dem att om tyskarna skulle segra i det här kriget, behövde de tydligen inte komma och ta Sverige. Det är redan tyskt — officerare, byråkrati, medelklass. Och sossarnas vördnad för den tyska socialdemokratin skäms inte för

sig, den heller. Det var en svår tid, innan jag beslöt mig för att hålla mun och isolera mig. Men också det blir man småningom lite konstig av. Jag började tänka på saker och ting, som jag inte tänkt på förut. Jag började tänka på mina egna landsmän. Jag har, som du kanske lagt märke till, aldrig lagt mig i andra människors åsikter. Chacun a son goût. Om smaken ska man inte disputeras. Men nu kunde jag inte låta bli. Jag tänkte: Vad är det för fel med svensken, som gör att han inte kan ta skäl? Han är ju inte dum. Han är ju ganska snedig, när det gäller att pilla med perpetuum mobile och sånt. Och man ska ju inte begära av honom att vara lika rörlig i hjärnan som en fransman. Men vad man kan begära av en människa är, att hon tar skäl eller åtminstone att hon inte utgår från den ståndpunkten, att en människa som har en annan åsikt a priori — det heter ju så, vill jag minnas? — är idiot eller korrumpad. Är detta inte dumhet, så är det tjurskallighet. Beror det på att han bor i en jämförelsevis avlägsen vrå av världen, att han saknar kontakt med andra folk, att alla hör till samma ras och samma religion? Först nu, när jag varit hemma så länge i Sverige, har det slagit mig hur litet två och tre svenskar har att tala om med varandra. De för inte något resonemang. Har de samma åsikt, tiger de. Har de olika, grälar de. Det blir aldrig någon diskussion, aldrig något utbyte av meningar. Den ene säger: "Det här är min åsikt!" Den andra säger: "Det här är min!" Och så säger de "skål", eller också kommer de ihop sig. Vad beror det på?

Petreus tänkte efter, innan han svarade:

— Svensken håller framför allt på sin rätt. Han har,

enligt lag eller sedvänja, rätt till det ena eller det andra. Och den biter han sig fast vid, om det också ska kosta honom hans sista skjorta. Den rättskänslan är svenskens och Sveriges ryggrad. Du vet: "Men kommer någon våra fjäll för när — — —" Det kunde lika gärna ha hetat — om det nu hade gått för rytmens skull: "Men kommer någon *min* rätt för när — — —" Det är den röda tråden i det svenska folkets historia.

Hagstedt funderade en stund:

— Jag har ingenting emot att han håller på sin rätt.

— Det är inte alla som gör det. Engelsmannen, till exempel, kompromissar hellre än han processar. Han är inte sämre karl för det.

— För resten, fortsatte Hagstedt, är det ju här inte fråga om en persons lagliga rätt utan om att ha rätt i en diskussion.

— Jo, sade Petreus, det är det. Såvitt jag kan förstå är det just här, som det egendomliga med svensken kommer fram, åtminstone i jämförelse med de folk jag haft att göra med. Svensken har en så stark känsla av sin rätt, att han anser sig ha rätt också i fråga om den åsikt han av en eller annan anledning råkar hysa. Han förväxlar eller sammanblandar två saker: att ha rätt *till* något och ha rätt *i* något. Det är en speciell form av rätthaveri.

Hagstedt funderade ytterligare någon stund. Till sist sade han:

— Ja, det vete fan hur det hänger ihop. Osympatiskt är det i alla fall.

Petreus tillade:

— Men den där starka rättskänslan har — utom tendenserna till rätthaveri — också sina faror, därför att den är så organiskt förbunden med lagen. Vi är väl världens laglydigaste människor. Så fort någonting blivit lag böjer vi oss för det, hur mycket det än bär oss emot. Man behöver ju inte gå lika långt som fransmannen i motsatt riktning och identifiera lagen med tvång. Men det har sina vådor att identifiera lag med rätt, så som svensken gör.

— Det behöver du inte bekymra dig om. Svensken just nu är inte laglydig.

De hade denna köttlösa dag ätit hors d'oeuvres, ouef Béchamel, truite bleue och en Brie de Melun. Till den hade de druckit en hela Château d'Yquem.

Nu satt de vid kaffet och en liten "fine de la Maison" i ett stort glas. Hagstedt höll med båda händerna om glaset, som om han ville pressa aromen ur konjaken och stack näsan i det för att andas in den underbara doften.

När Petreus betraktat honom en stund sade han:

— Men jag trodde det hade blivit bättre nu därhemma.

— Med vad?

— I fråga om tyskbeundran. Jag har varit tillsammans med Branting ett par gånger, när han kommit hit ner. Och med andra ententevänliga kulturpampar och politiker också. De gav mig den uppfattningen att stämningen höll på att svänga.

— Ja, det är nog sant på sätt och vis. Men jag kan inte finna, att det är något sympatiskt drag. Till och med tyskvännerna därhemma måste ju inse, att när tyskarna inte har vunnit kriget efter tre år, kommer de

inte att göra det efter fyra, fem eller sex. Det var särskilt Verdun som imponerade på dem. Det var som om man fått en personlig upprättelse. Man kunde gå omkring och fråga med näsan i vädret: "Anser ni ännu att fransmännen är degenererade? Är tyskarna fortfarande såna bjässar, som ni påstod för ett och ett halvt år sen? Kan inte den franske soldaten slåss lika bra som den tyske?" Det kändes som balsam i sjuka sår att kunna gå omkring med händerna i byxfickorna och vissla.

Petreus funderade en stund, innan han sade:

— Ja, men då *tar* de ju reson. Du motsäger dig själv. För en stund sen påstod du att de inte var öppna för argument. Du kunde väl inte begära att de hösten 1914 plötsligen skulle byta mening, därför att *du* förklarade för dem att de misstagit sig. Det hade väl varit bra mycket begärt. Såvitt jag kan se, har du gjort dig skyldig till samma fel som tyskvännerna där hemma. Du har trott lika bergfast på en ententeseger som de har trott på en tysk. Och de har velat en tysk seger lika mycket som du har velat en fransk-engelsk. Och jag måste säga att de, åtminstone i början, hade större skäl för sin tro än du för din. Såvitt jag kan se är du lika ursvensk i ditt sätt att resonera som de.

Hagstedt såg på honom.

— Vad menar du?

— Vad jag säger. Det var i båda fallen önsketänkande.

— Du förstår tydligen inte vad jag talar om. Varför var majoriteten i början av kriget tyskvänlig?

— Somliga förmodligen därför att de kände tys-

karna och tyckte om dem. De beundrade, med full rätt, deras andliga och materiella prestationer. Andra tyckte om tysken, därför att han ansågs vara världens bästa officer och soldat. Och så vidare.

— Den förklaringen räcker inte, sade Hagstedt. Bakom allt låg en annan orsak. Och det är den att majoriteten av svenskar beundrar styrkan, överlägsenheten, den militära slagkraften. Det är därför en stor del av de gamla tyskvännerna blivit omvända. De har kommit underfund med att tyskarna inte är den starkare och att de kommer att förlora kriget, i synnerhet nu sen Amerika kommit med. Därför har de svängt. I stället för att det borde ha varit tvärtom. Just nu när de ser att tyskarna inte kan segra, borde de bli ännu större tyskvänner. Åtminstone skulle jag bli det, om jag vore i deras kläder.

Petreus svarade inte. Det fanns uppenbarligen åtskilliga luckor i Hagstedts resonemang. Petreus kände inte till förhållandena hemma i Sverige tillräckligt för att diskutera med honom. I stället sade han:

— Det är egendomligt, hur djupt beundran för det krigiska sitter hos svensken. Han har inte varit i fält på hundra år. Överallt har han, inte minst efter unionsupplösningen, ord om sig att vid sidan om schweizaren vara Europas fredligaste individ. Och det är han också. Han är naturdyrkare. Man tycker att han skulle ha gjort en sådan man som Linné till sin nationalhjälte. Men det har han inte. I stället är det Karl XII. Till en stor del beror det naturligtvis på läroböckerna i svensk historia. De handlar ju mest om krig. Men det är inte hela förklaringen. Det finns hos svenskar ett drag av

storvulenhet, som vi inte fått något naturligt utlopp för sedan hjältekungens död. Det finns andra storvulna folk i Europa, engelsmän, tyskar, fransmän, norrmän. Men vi har inga kolonier som engelsmännen, ingen på erövringståg grundad storhetsdröm som tyskarna; vi har inte heller fransmannens medfödda fasta övertygelse om den egna kulturens absoluta överlägsenhet, och vi har inte heller norrmannens sekellånga självständighetskrav. Vår romantiska storvulenhet, vår expansionslängtan har på de sista tvåhundra åren inte haft något fäste i nuet: den har måst söka sig till det förflutna, "då ärat vårt namn flög över jorden". "Vi tronar på minnen från fornstora dar", och vår insats i Europas historia var krigisk. Det var som härförare och soldater vi gjorde oss gällande på kontinenten. Det var på slagfälten vi vann vårt rykte. Och vi glömmer det inte. Vi har en traditionsbunden beundran för härföraren och knekten och krigiska bragder. Jag undrar om inte missaktningen för engelsmännen i vida kretsar i Sverige beror på det faktum, att de skapat sitt imperium huvudsakligen som affärsmän. Under fransk-tyska kriget låg den svenska majoritetens sympatier på fransmännens sida. Men tyskarnas bedrifter på slagfälten kom stämningen att svänga. Det var först efter — och så gott som omedelbart efter — tyskarnas seger över fransmännen, som våra intima kulturella och ekonomiska förbindelser med Tyskland kom till stånd. Du finner för resten ännu ett utslag av vår krigsromantik i officerens sociala ställning i Svergie. Trots hundra års fred är det ännu "fint" att bära epåletter. Officeren är ännu högsta hönset i vår sociala korg — liksom i Tyskland.

Hagstedt, som inte tycktes ha varit särskilt intresserad av Petreus utläggning utan i stället ägnat sig åt sin konjak, vaknade nu till. Han sade:

— Det är ju detta jag har försökt att trumfa i dig hela tiden. För resten: önsketänkande, sa du. Det måste väl vara en förbannad skillnad på att önska fransmän och engelsmän segern och att önska bochern den.

— Alldeles riktigt. Men det var inte precis det som resonemanget egentligen rörde sig om.

Hagstedt tömde de sista oljiga dropparna ur sitt glas.

— Nu vill jag fara till Bois de Boulogne, sade han med den vana att bli åtlydd, som tillkommer en man som bor i dubblett med privat badrum på ett lyxhotell vid Place Vendôme.

I mitten av juni tycktes krisen vid fronten, i Paris-distriktet och vid Loire ha avvärrjts. I slutet av månaden publicerades, tydligen i lugnande syfte, fotografier av den nye överbefälhavaren Pétain, på vilka han faderligt samtalade med soldaterna, smakade på deras mat och rådgjorde med dem i deras bekymmer. Myterierna i större skala sades ha upphört — det sista skulle ha ägt rum den tionde. De sedan dess avkunnade dödsdomarna mildrades i de flesta fall till deportation till straffkolonierna. Inalles påstods endast tjugotre man ha arkebuserats. De järnvägsstationer, där stora massor permittenter samlades, sattes under en strängare bevakning, alla obehöriga personer avlägsnades, förplägnaden och bekvämlighetsanordningarna för soldaterna förbättrades, bangårdsmarketenterierna gjordes mera inbjudande och möjligheten till vila under väntan på tågen ökades. Krigsministern Painlevé förklarade i början av juli i deputeradekammaren, att de storslagna och våghalsiga offensiverna skulle överges och ersättas av andra anfallsmetoder, präglade av klokhet och omtanke om människoliv. Yttrandet kunde knappast tolkas på mer än ett sätt: den franska armén skulle hädanefter sparas.

Dess tyngsta arbetsbörda låg bakom den. Nu hade turen kommit till engelsmän och amerikaner, när de senare en gång blev färdiga, att ge och stå emot de hårdaste stötarna.

Men det skulle dröja ända till långt in på senhösten, innan krisen helt övervunnits. Sommaren 1917 blev fredsoffensivernas tid. Caillaux var fortfarande verksam. Vissa paristidningar yrkade alltjämt på fred. Den nye österrikiske kejsarens svåger, prinsen av Bourbon, höll de hemliga förbindelserna öppna mellan Österrike och Frankrike. Påven riktade en fredsnot till alla krigförande makter. Den offentliggjordes i mitten av augusti. Det var första gången konkreta förslag till en fred framställdes: ömsesidigt och fullständigt avstående från skadestånds- och krigskostnadskrav, de besatta områdenas frigivande, fullständig utrymning av Belgien med garanti för dess fulla politiska, ekonomiska och militära oavhängighet av alla makter, utrymmandet av de ockuperade franska provinserna, återlämnandet av de tyska kolonierna, prövning av alla gränsproblem i en försonlig anda med hänsynstagande till befolkningens önsknningar, krav på rustningsbegränsning, införande av skiljedomsförfarande, sanktioner mot dem, som vägrade att underkasta sig skiljedom, samt havens frihet.

Enligt ryktet hölls det inte för osannolikt, att man i England inte var alldeles ohägad att få ett snabbt slut på kriget. Och det kunde bara ske genom en samförståndsfred. Den ryska republikens sommaroffensiv hade definitivt brutit samman. Något militärt stöd av betydelse kunde man inte räkna med från Amerika på

länge. Fransmännen tänkte tydligen tills vidare göra för fot gevär eller i varje fall inskränka sig till att hålla sina positioner. En ny offensiv, företagen enbart av engelsmännen med avsikt att bryta igenom de tyska linjerna, skulle betyda en ny människoslaktning av gigantiska mått, med ytterst små utsikter att nå ett resultat, som vare sig militärt eller i allmänna opinionens ögon skulle berättiga de fruktansvärda offren.

Redan fjorton dagar efter den påvliga notens offentliggörande besvarade Wilson den. Därmed anslogs en ny ton i krigsdiskussionen. För första gången gjordes det en skillnad mellan den tyska regimen och det tyska folket. Wilson vägrade att förhandla med den sittande tyska regeringen. Han förklarade, att målet för det blodiga kriget var att befria världens folk från en mäktig militärmakts hot, vilken leddes av en oansvarig regering med hemliga planer på världsherravälde. Denna makt var inte det tyska folket utan det tyska folkets obarmhjärtiga härskarkast. Att sluta en fred med denna makt, såsom påven föreslagit, skulle endast betyda att man gav den tid att förbereda ett nytt krig och genom det nå det mål, man inte lyckats vinna under detta. Han förklarade vidare, att han inte kunde taga Tysklands nuvarande härskares ord som garanti för *något*, som skulle bli bestående, om det inte stöddes av bevisliga uttryck för det tyska folkets vilja och avsikter.

Det var en ny signal, nya ord och en ny mening. Den öppnade ett alldeles nytt perspektiv. Här diskuterades inte gränsregleringar och skadeståndsfrågor. Här diskuterades inte frågan om en rekonstruktion av de gamla tingens ordning, om den planmässigaste åter-

gången till ett status quo ante bellum. Här tycktes man i stället skönja konturerna till någonting nytt. Från den amerikanske presidentens förklaring utstrålade en glans som från den franska revolutionens och den amerikanska oavhängighetens dagar — en ny värld. Det fanns väl kretsar inom ententestaterna, där man betänksamt skakade på huvudet — det var inte något dylikt man hade velat. Man tänkte på den ryska revolutionen: den slog av allt att döma in på en väg, som dagligen avlägsnade sig alltmer från den världsordning som existerat före kriget. Men hos gemene man väckte Wilsons svar till påven ett eko som framkallade länge drömda, vaga drömmar. Kriget hade på nytt fått en mening, en ny innebörd, ett nytt mål. Den enkle medborgaren hade åter fått något att slåss för — en ny värld. Wilson hade blivit den nya tidens stämman, krigets största, visionära gestalt.

*

Breven från Edna kom sporadiskt, vare sig det nu berodde på censuren eller på oregelbundenheter i passagerarbåttrafiken, som förorsakades av de tyska u-båtarna. Ibland kunde det gå flera veckor utan att han fick någon underrättelse från henne. Och plötsligen kunde det ligga en hel packe med de avlånga amerikanska kuverten i hans brevlåda.

Perioderna mellan breven var svåra att gå igenom. Han greps under dem ofta av en känsla av överklighet. Ednas och hans samliv hade varat alltför kort för att få vanans eller ens fasthetens självfallenhet. De var ännu i många avseenden främlingar för varandra. I all

sin kamratlighet och öppenhet bevarade hon någonting ogenomträngligt och jungfruligt i sitt väsen. Det var som om de även i ögonblick av intimaste kontakt offrat åt olika gudar på samma altare. Ritualen och åtbörderna var gemensamma, men innebörden i offerhandlingen var väsensskild. Hennes Eros var strängare, allvarligare, högtidligare än hans. De yttersta bevisen på hennes hängivenhet bar sakramentets prägel. Han var "världsligare", impulsivare, mera "hednisk". Från hennes intimaste stunder var hennes amerikanska humor bannlyst — liksom lekfullheten i kyrkan.

Till en del berodde känslan av främlingskap på honom själv. Han förmodade att han inte var den man, hon innerst inne längtade efter eller önskade sig. Den mannen borde ha varit "aktivare", "handlingskraftigare", en individ som kunde uppvisa påtagliga resultat, en läkare, en organisatör, en praktiskt verksam idealist, en person med ett utpräglat behov av att i verkligheten omsätta sina ideella åsikter och funderingar. Denna förmodan — som så småningom växte till en allt starkare känsla — hindrade dem inte från att ha det gott tillsammans. Det var hennes förtjänst. Genom hennes vardagliga rättframhet, liksom genom hennes sexuella offerhandlingar strömmade ömheten. Den kunde ta sig skilda uttryck — en allmän människovänlighet, en benägenhet att tyda allt till det bästa, en fullkomlig frihet från avund, villigheten att trots hennes respektlösa kritik uppskatta och beundra — inte minst allt som var nytt, en generositet, som i fråga om honom tog sig uttryck i en tacksamhet, hon aldrig tröttnade på att låta honom känna. Han var inte alldeles säker på att den gällde honom personligen.

Han förmodade att hans roll varit den att tjäna som medel. Men han hade kommit henne att längta. Någoting hos honom — han visste inte vad — hade befriat henne från den fixa idén, som genom hennes sjukdom hållit hennes väsen lika bundet, som hennes kropp under årtal varit bunden i gipsbandage. Genom honom hade hon blivit kvinna. Genom honom hade hon — kanske till sin egen överraskning — funnit att hon var åtråvärd. Han var inte övertygad om att hon älskade honom i den meningen, att hon skulle valt honom som en av många möjligheter. Det var slumpens verk, parisatmosfärens och den av kriget uppdrivna allmänna emotionella stämningens, som ingen kunde undgå att smittas av. Men nu hade det blivit han. Och hon var honom tacksam. I denna tacksamhet stegrade sig hennes medfödda ömhet och generositet till en känsla, som i hans ögon var förvillande lik kärleken och tog sig samma uttryck som den.

Själv önskade han inte något barn. Han hade aldrig önskat det. Det var åtskilliga faktorer som samverkade till att i detta fall skapa en känsla som närmade sig motvilja och kunde stiga till ångest. Han hade alltför länge inte "varit" någonting, inte haft någon bärkraftig kvist i samhällsträdets grenverk att sitta på, inte ens haft någon varaktig bostad för att våga ta på sig ansvaret för ett nytt människoliv. Han hade blivit en strykfågel, hos vilken en ständig känsla av otrygghet och uppbrottstämning fört en oavgjord strid med längtan att växa in i en miljö och bli en del i ett avgränsat sammanhang. Men sina djupaste rötter hade hans motvilja mot att sätta barn till världen i hans livsinställning,

i hans "pessimism". Det var visserligen sant att man inte hade något annat att jämföra livet med än med ett ofattbart intet, ett icke-liv, ett icke-existerande. Men han var också fullkomligt övertygad om att endast den allra starkaste känsla av plikt och det djupaste medvetande om ansvar skulle förmå en man och en kvinna att ge upphov till ett nytt liv, om till exempel den könsliga kontakten var förenad med olidlig smärta. Det skulle endast bli ett litet antal av de offervilligaste, modigaste, tappreste, plikttrognaste, som skulle komma att fortplanta ett snart utdöende släkte. Livet var, enligt Predikaren, inte bara möda och arbete, när det varit som bäst, utan också oro, ängslan, ångest, ett jagande efter vind, en strävan efter mål som ständigt förflyttades, svikna förhoppningar, bitterhet, bekymmer, sorger. Till och med en man som Goethe, som av makterna förunnats ett rikare liv än de flesta och rikare möjligheter att uppskatta det, kunde på gamla dagar erkänna för sin vän Eckermann, att han sammanlagt på sin höjd upplevat hundra lyckliga timmar under en åttioårig levnad. Nå, det fick vara med det gamla geheimerådet som det ville och kunde — här var det fråga om honom själv, Petreus. Han önskade ingen människa det liv han levat. Han ville framför allt inte, att en annan levande varelse, till vars tillkomst han var den direkta orsaken, skulle göra hans erfarenheter. Och de hade väl på det hela taget inte nämnvärt avvikit från de flesta andras. Han önskade det framför allt inte nu, när en hel värld befann sig i upplösning. Vad visste man om morgondagen? Mindre än på ett helt sekel. En ny värld. Ny på vad sätt och genom vilka ännu inte skönjbara medel?

En världsrenässans av den religiösa känslan? Den våg av religiositet, som i krigets början drivit människorna till kyrkan och gudsdyrkan, började redan ebba ut. Nöjes- och njutningslystnaden hade, till och med i en stad som Paris, stigit över den gamla, glada fredstidens högvattensmärke. Det hade kommit något av realisationsfeber över människorna. De slets om godbitarna, som om lagret snart skulle vara slutsålt. Döden knuffade dem med sina knotiga händer fram till disken: "Passa på, medan du ännu är i livet!" Nej, han trodde mindre än någonsin på religionens makt att skapa en ny och bättre värld.

Men det fanns ytterligare en anledning, varför han inte önskade ett barn nu. När Edna talade om för honom att hon var havande, insåg han att han eller de båda måste ta ställning till en fråga, som de dittills inte diskuterat.

Den gällde framtiden, den framtid som låg på andra sidan kriget. Skulle hon vilja bosätta sig i Sverige, som hon hade medfödd ovilja mot? Och ville han det själv efter nio års frånvaro? Han hade under dem hunnit bli en av svenskarna i försakingringen. Så gott som alla trådar som band honom vid hemlandet, utom språkets, hade tvinnats så tunna att de brustit. Det skulle ta tid att assimilera sig. Och han ville inte resa hem efter en tysk seger. Han hade andats engelsk och fransk luft alltför länge för att tro sig kunna trivas i en atmosfär med alltför många tyska baciller i. Amerika? Söka bryta sig en ny bana? Vid trettiofem års ålder? Söka skriva på ett språk, som inte var hans och som han aldrig skulle lära sig helt behärska? Han kände att det

till sist skulle bli barnet, som kom att bestämma över hans framtida liv. Därför önskade han det inte. Inte nu.

Någon diskussion blev det inte. Edna gick helt upp i tanken på det kommande barnet, och han undrade om hon i sin glädje ens märkte att han inte delade den. Barnet kom inte till världen. En morgon, då fostret var i fjärde månaden, halkade Edna i stentrappan. Hon var på väg till amerikanska Röda Korset och var försenad den morgonen. De bodde i ett gammalt hus — en gång hade det varit privathotell, och på nedre botten bodde ännu en gammal änkegrevinna. Trappstegen var märkta av minst två seklers tunga, sporbeklädda stövlar och höga klackar. Ateljévåningen låg högst uppe under taket. Den hade förr i tiden utgjort bostäder åt betjänter och kammarpigor. Någon ledstång fanns inte. Edna hade bråttom och halkade på ett av de sista trappstegen i översta våningen. Hon slog sig illa. Rent instinktivt hade hon fört händerna till underlivet för att skydda fostret. Hon skadade ena skuldran och fördes till sjukhus, där fostret framföddes.

Det blev en tung tid. Den fixa idé, som under så många år hållit henne insnörd, började på nytt sitt verk och inte ens hennes utpräglade rationalism förmådde stå emot. Vidskepseln bröt in i hennes själ, som fienden i en lucka i försvaret, och infiltrerade sig. Det var, sade hon, inte livets mening att hon skulle få barn. Utan att hon visste om det, talade Petreus med en av hennes förmän i Röda Korset, en äldre läkare, som ägde hennes förtroende. Läkaren gav honom det enda råd som stod att ge:

— Edna måste bli gravid igen. Det är det enda sättet att ge henne ny tro på sig själv.

När hon blev havande på nytt, beslöts det att hon skulle fara hem till Amerika och föda barnet. Då hon var i femte månaden, följde Petreus henne en kväll till Gare d'Orléans. Och så var han åter ensam. Den stränga vintern och de stora svårigheterna att skaffa bränsle till en trerumsateljévåning, som slukade stora kvantiteter kol och koks, drev honom till ett hotellrum med centralvärme, sedan han under en månad suttit vid skrivbordet i ytterrock och yllevantar och varje morgon måst slå hål på isen, som bildat sig i handkannan.

Han var hemlösare än han varit på mycket, mycket länge. Det var som om hans äktenskap frusit bort. Det stod för honom som en kort sommarsaga.

*

Som en erinran om denna saga kom Ednas brev. Efter Edna Victorias födelse — hon kallades snart bara Ed-Vic — illustrerades de av bifogade snapshots av det nya människobarnet. Edna bodde på landet hos sin farbror, som ägde en farm en femton mil norr om New York. Fotografier av lantgården bifogades också. Likaledes av den metodistiska kyrkan, där Ed-Vic döpts. Kyrkan verkade inte imponerande — mest påminde den om ett frikyrkokapell i ett svenskt stationssamhälle. Breven handlade mest om Ed-Vic. Petreus kunde inte dela Ednas förtjusning och stolthet. Han hade inte sett många spädbarn i sitt liv, och även med förstoringsglas kunde han inte upptäcka den påstådda likheten med

honom själv. Men möjligheten av det senare gjorde honom betänksam. Någon fadersstolthet kände han inte heller strömma genom sitt väsen, när han betraktade dessa snapshots. Vilken man som helst kunde bli far. Men han var övertygad om att han skulle älska barnet, i samma ögonblick han höll det i sina armar — liksom renkon påstods hellre låta sig rivas av vargar än överge sin nyfödda kalv, sedan hon slickat den.

Edna skrev också mycket om kriget, om Wilson, som på några veckor kommit den allmänna opinionen i Staterna att svänga över till krigsentusiasm. Själv delade hon den. Hennes två yngre bröder hade tagit värvning. Förmodligen hade de hjälpt henne att komma in i den rätta korstågsstämningen. Hennes helomvändning roade Petreus. Han tänkte:

— Kära Edna, det är inte bara i fråga om mannens och kvinnans intimaste samliv, som du bannlyser allt utom allvaret och högtidligheten!

Det var som om hon kom honom närmare genom dessa omedvetna avslöjanden. De kunde ge honom känslan av att hon var honom så nära, att han tyckte sig kunna förnimma hennes hjärta slå genom det vita, fasta bröstet.

*

I mitten av juli kom Bertil till Paris på två dygns permission. Hans regemente hade deltagit i den stora militärparaden den 14 juli, tillsammans med en del andra av de mest prövade förbanden i den franska armén. Regementets slitna fana hade, efter förbimarschen, av presidenten dekorerats med hederslegionens officerskors

för utomordentlig tapperhet i fält. Det var det enda regemente dittills, som erhållit denna höga utmärkelse. Kvällstidningarna kunde berätta om att även grånade män och kvinnor gråtit som barn, då de sett de väderbitna elittrupperna marschera förbi, strama, bistra, med den franske infanteristens korta, snabba steg — jublet, som ville strömma fram ur tusen och åter tusen strupar, hade kvävts av detta lättrörda och djupt kännande folks tårar och snyftningar.

Dagen därpå träffade Petreus Bertil och hans svenska regementskamrater. Några av deras landsmän i Paris hade ordnat en liten middag för dem. De en gång närmare hundra svenska främlingslegionärerna hade nu krympt samman till fjorton. Resten hade stupat eller allvarligt sårats.

Det blev en för värdarna högtidlig, lågmäld middag. Också talen, med vilka gästerna hälsades välkomna, fick en ton av förstämnda trummor. Döden hade tagit alltför stort utrymme vid bordet för att ge plats ens åt den vardagliga konversation, med vilken man söker lätta den tryckta stämningen under en begravningsmåltid. Man frågade efter dem, som gått bort, och fick till svar korta uppgifter om platsen, där de hade fallit eller sårats. Det var fåordiga gäster, med strykande aptit och osläcklig törst. De hade inte kommit för att redogöra för sina erfarenheter eller berätta skyttegravshistorier. De var inbjudna för att äta och dricka. Och de gick till verket med friska viljor och en utgångshastighet, som visade sig äga förmåga att också i fortsättningen hålla farten — sakliga karlar, krigsbussar helt inriktade på nuet och dess möjligheter, fast beslutna att utnyttja dem efter

bästa förmåga, fredliga som tjurar på en klövervall. De bröt snart upp efter kaffet och konjaken, som om de plötsligt gripits av vantrevnad, och försvann ut i världsstaden till andra nöjen.

Petreus blev ensam en stund med Bertil. Först vid elvatiden hade Bertil stämt möte med någon, som han enligt sin vanliga diskretion kallade "en person". Det var en halvtimme till dess. Han hade nu befordrats till sergeant och blivit chef för en kulspruteavdelning. Han trivdes bra med sitt nya arbete.

— Det är liksom ett renare yrke än att rensa skyttegravar. När jag tänker på det efteråt, begriper jag ibland inte hur man stått ut. Det var för mycket slakteri över det. Men det här är fint och snyggt. Man skulle nästan kunna ha krage och manschetter på sig.

Petreus visste att det var ett mycket riskabelt "yrke", i synnerhet när det gällde att avvärja ett motanfall eller under reträtt. Men han ville inte fråga. I stället sade han:

— Tänker du ofta på din målning?

Det dröjde en lång stund, innan Bertil svarade. Han rynkade pannan, som om han sökte dra sig till minnes någon episod från det längesen förflutna:

— Min målning? Nej. Jag har inte tänkt på den på hela våren. Det har inte varit tid till det. Det har varit fullt upp att göra med det andra. Och så blir man trött. Det tjänar heller ingenting till att fantisera om framtiden. Det här kriget tycks ju aldrig ta slut. Och förr eller senare får man väl så att man blir liggande där. Nej, det tjänar ingenting till att fundera på målning och sådant. Det gör en bara missmodig. Det är bäst att

hålla sig till det som *är* och inte fundera. Det ligger en stor visdom i principen att en soldat inte skall tänka — det vill säga: inte tänka utanför sitt yrke. Det är det enda sättet att bli en bra soldat på. Och en bra soldat lever längre än en dålig.

Det blev en lång tystnad. Till slut sade Petreus:

— Jag hörde någon vid bordet säga, att ditt regemente blivit illa åtgånget igen den senaste tiden.

Bertil nickade:

— Ja. Det var det värsta hitintills. Vi hade fått avlösning och låg ett gott stycke bakom tredje linjen, då vi fick order om att rycka fram och inta ställningar för att skjuta på ett linjeregemente, som gjort myteri. Det var för djävligt. Skjuta på sina egna kumpaner! Man kände sig som om man var en polis. Efter en timme anhöll vi om att i stället få skickas fram i första linjen. Där kunde man åtminstone få skjuta tyskar. Och så fick vi order om att överta det där regementets skyttegravar. Vi fick en ordentlig salva. Och efter ett dygn avlöstes vi igen. Då var vi så decimerade, att resten av regementet skickades tillbaka till huvuddepån. Det får så gott som sättas upp på nytt. Vi har legat där nu i flera veckor. Och det ser ut, som om vi skulle få ligga kvar länge än.

— Dåligt med rekryteringen?

Han ryckte på axlarna:

— Ja.

— På så sätt får ni i alla fall en bra semester.

— Ja.

Han reste sig:

— Nej, nu måste jag ge mig i väg. Tack för i kväll.
Roligt att träffas. Au revoir!

De skakade hand, och Bertil gick.

En fem veckor senare kom meddelandet, att han stupat vid fronten. Regimentet hade skickats tillbaka dit tidigare än han beräknat. Han hade lyckats föra fram sin kulspruta till en framskjuten och utsatt ställning. Vid en motattack hade han stannat kvar för att angripa anfallsvågen från flanken. Han hade träffats av en gevärskula i hjärtat och ljutit, såvitt man visste, en ögonblicklig död. Det var ett skott av en prickskytt.

Petreus var denna sommar ofta tillsammans med Folke Hagstedt. Hagstedt förde ett dyrbart liv och uppträdde i sällskap med kostsamma kvinnor av den nya typen. De frekventerade de nya barer, som blommade upp i trakten mellan Madeleinekyrkan och Place de l'Opéra och vars kundkrets huvudsakligen bestod av engelska officerare och unga kvinnor — de skilde sig från förkrigstidens demimonder och kokotter genom sitt diskreta uppträdande och en kännedom om engelska, tillräckligt stor för att möjliggöra ett visserligen stapplande, men inte fullt hopplöst samtal under ett par timmars lunch eller middag för att bevara det yttre skenet av anständigt sällskapsliv. Från vilka samhällslager de rekryterades var svårt att avgöra. Med kvinnans otroliga anpassningsförmåga hade de under loppet av ett eller annat år lärt sig att härma den engelska ladyns strikta yttre, kyliga umgängeston och blaserade likgiltighet för omgivningen.

Hagstedt hade lagt på hullet. Han hade blivit jämnfet, till och med trind, och hans västar stramade över vekalivet. Lovande ansatser till kulmage var tydligt skönjbara, och kinderna hade rundats, som om han blåste på

en osynlig flöjt av Panmodell. Men hans trivsamma utseende motsvarades inte av hans sinnesstämning. Hans humör hade av en eller annan anledning råkat i olag. Han hade gripits av rastlösheten hos en lyxvarelse. Det föreföll som om han ständigt plågades av tanken: vad ska vi göra sen? Varje gång de slog sig ned vid middagsbordet upprepade han till leda en syn på tillvaron, som han uttryckte i orden: "Nu ska vi äta och dricka mycket, långsamt och länge, för sen blir det lika förbannat tråkigt igen." Han sjönk ofta ner i en lång tystnad, som om han idisslade samma spörsmål; blicken stirrade rakt fram, och fingrarna på hans högra hand trummade på duken eller marmorskivan. Petreus förstod att han hade bekymmer av ett eller annat slag. Men Hagstedt behöll dem för sig själv, som om han låst in dem i ett kassavalv. Han hade också så småningom skaffat sig en hel del tillfälliga bekanta vid alla de bardiskar, mot vilka han stödde sig. Han trivdes tydligen bättre med dem än med Petreus. I deras sällskap blomstrade han snabbt och yppigt. I slutet av augusti måste han sätta kilar i västryggen och byxlinningen.

Under första tiden av Hagstedts vistelse i Paris hade Petreus lagt märke till att Hagstedt ständigt följdes av två figurer, vilkas plommonstop, promenadkäppar och regnrockar inte kunde lämna något tvivel om deras yrke — de kunde endast vara detektiver, som fått till uppgift att bevaka hans irrfärder, ett arbete som de löste med mera plikttröhet än taktfullhet. De väntade troget som gårdvarar på honom utanför restauranger och vågade sig ibland ända fram till disken på de barer, där

han blomstrade. Efter några veckor tycktes de ha försvunnit. Först då berörde Petreus deras existens. Han sade:

— Deckarna har tröttnat.

Hagstedt såg på honom:

— Jag visste inte att du hade lagt märke till dem. Jo, de är borta. Det var för att göra det lättare för dem, som jag i början gick med vita damasker. De lyser om kvällarna. Och jag ville visa att jag inte hade något smussel för mig. Som du har märkt, bär jag dem inte längre.

— Inte heller det har undgått mig. Men jag trodde att det berodde på att du börjat ta större hänsyn till det passande.

Under sina dagliga och nattliga irrfärder hade Hagstedt förskaffat sig en god överblick över det liv som levdes i Paris centrum. Som affärsman var han intresserad av siffror, priser, konjunkturer, vinstmarginaler, risker och framtidskalkyler. Och eftersom nöjeslivet, på vilket han efter sin återkomst av brist på annan sysselsättning specialiserat sig, inte kan undgå att stå i samband med det allmänna moraliska tillståndet, fick hans uppgifter och erfarenheter ett visst sociologiskt och krigspsykologiskt värde. Han kunde konstatera att det gjordes grova pengar i nöjes- och njutningsbranscherna. Uppsättningen till nya lokaler kostade stora slantar, och det gällde att på ett eller annat sätt ge ett nytt etablissemang på snabbast möjliga tid en särskild "cachet". Lyckades man, hade man inom loppet av ett eller annat år sitt på det torra för tid och evighet — ens döttrar kunde, enligt vad Hagstedt påstod, bli gifta med grevar. Men riskerna var stora. En ägarinna till en av de större bordellerna bakom Crédit Lyonnais hade berättat för

honom, att ett konsortium hyrt ett helt kvarter i Saint Nazaire, som skulle bli amerikanernas avlastningsplats, och låtit inreda husen med den mest utsökta elegans, speglar i tak och på väggar — "allt det där, du vet". Det hade kostat oerhörda summor. Men den befälhavande U.S.A.-generalen där nere hade satt ut militärpoliserna runt hela kvarteret med order att ingen, som var klädd i amerikansk uniform, fick tillträde dit. Hagstedts sageskvinna hade sagt, att speglar nu var mycket billiga där nere. Hon hade också i allra största förtroende talat om för honom, att hon nu var bjuden tre gånger så mycket för sitt etablissemanng som månaderna före kriget. Nu ville hon inte sälja det för en och en halv million. Livet före kriget var som en västanfläkt mot vad det var nu. Men hon hade tillagt, att det var något kusligt över det — det var ingen riktig glädje, inte den gamla förkrigsytan, som på sin höjd resulterade i baksmällor och bondånger. Nu var det i stället döden, som lurade bakom de tillfälliga förströelserna.

*

En dag i början av september sade Hagstedt till Petreus:

— Jag träffade en gammal vän till dig i går — eller rättare väninna. Mademoiselle Sénéchal. Hon var mycket söt, i svart, med svart toque. Hon har blivit kvinna på de här åren. Stilig.

Petreus blev röd i ansiktet:

— Var träffade du henne?

— Jag gick rakt i famnen på henne i hörnet av bulevarden och rue de la Paix. Hon kände igen mig

och vi pratade en stund. Hon frågade efter dig. Hon undrade, om du levde eller om du stupat eller var sårad. Jag sa att jag varit tillsammans med dig för fyra dar sen, och att det inte fanns någon anledning till att du skulle ha stupat eller sårats sen dess, såvida du inte blivit ihjälstucken på öppen gata. Hon frågade om du fortfarande var i Paris, och jag svarade att du varit här hela tiden och att du var gift och att din hustru rest till Amerika på en tid. Hon var verkligen riktigt stilig. Très chic. Une vraie petite parisienne. Hon hade tydligen trollat med höfterna. Du minns att hon hade anlag att bli stor om dem. Nu var de som bortblåsta. Jag frågade om jag inte fick bjuda henne på en Dubonnet eller något i den vägen. Men hon svarade att hon hade bråttom. Verkligen mycket söt med sitt lilla fågelansikte och sina stora ögon. Efteråt kom jag att tänka på att hon tydligen fått för sig att du gått in i främlingslegionen.

— Förmodligen.

Petreus gjorde inga vidare frågor om henne. Skammen brände honom som nässlor.

— Ett ögonblick tänkte jag nämna för henne, att du skrivit till mig om hur det gått med Henri IV och gubben Sénéchal. Men så insåg jag att det var en sak, som jag inte hade någon anledning att röra i. Man kan ju inte beklaga sorgen efter tre år.

— Nej, knappast.

Petreus låg länge vaken den natten. Det var inte så mycket skamkänslan han hade svårt att komma till rätta med. Sannolikheterna för ett tillfälligt sammanträffande med henne i en stad som Paris var heller inte stora. Och även om han händelsevis skulle stöta på henne, behövde

ett möte inte innebära alltför stor förödmjukelse för honom. Han skulle helt enkelt säga som det var: en representant från utrikesdepartementet hade bestämt avrått honom från att ta värvning. Det låg på sin höjd en överdrift i en sådan förklaring — den kunde möjligen komma henne att föreställa sig en herre med polisonger och kommendörsknapp i rockuppslaget, som bönfällit honom att spara sitt värdefulla liv för betydelsefullare uppgifter, och inte att en liten, tillfälligt anställd skald som, medan han petade tänderna, förmått honom att inse det löjliga i att han i något som helst avseende skulle kunna verksamt bidra till ett världskrigs lyckliga och snabba slutförande.

Det som höll honom vaken var något helt annat och ändå besläktat med skamkänslan. Först nu stod det klart för honom, hur mycket det mesta förändrats sedan den höstdag, då han besökt madame Sénéchal. Det var inte bara det, att kriget så småningom blivit en blodsugande institution efter de första sex månadernas korstågs- och frihetsstämning. Som institution hade det blivit en börda, så som tyranniet småningom blir det i sitt omätliga krav på ständigt större offer för ett mål, som tycks bli alltmera ouppnåeligt och allt vagare både i fråga om konturer och innehåll. Kriget hade inte trollat fram en Napoleons like i fältherregenskaper. Men kriget självt hade blivit en Napoleon i sin fullständiga känslolöshet för kostnaden i liv och värden. Det hade blivit en förtrollad grottekvarn, till vilken det fördes dagliga jätteforor av den dyrbaraste säd och som malde död, lidande och förstörelse. Det var kanske, när allt kom omkring, detta faktum som fällde den slutgiltiga domen över kriget —

det befrämjade inte det mål som man avsett att vinna; det tvärtom omöjliggjorde dess förverkligande i det långa loppet. Bismarck hade en gång sagt: Man vet, när ett krig börjar, men inte när det slutar. I detta krig kunde man åtminstone vara viss på hur det skulle sluta — i känslan av en outhärlig trötthet och djup desillusion. Den "idealism", i vars tecken man dragit ut i fält, hade så småningom förvandlats till en plikt-känsla, som alltmer knäade under tyngden av bördan. Och målet, som väckt hänförelse? Vad hade det blivit av det under tiden? Målet hade förändrats till ett enda: att överleva, att hålla ut i det längsta, i hopp om att fienden skulle ge tappt några minuter innan man själv inte längre orkade. Hur skulle det kunna byggas en ny värld på ruinerna av den gamla, när de bästa av dem, som skulle bygga den, låg i soldatgravarna eller gjorts till invalider? Hur skulle det kunna byggas en ny värld, när de åldringar, som genom sin oböjliga vilja lyckats föra kriget till ett lyckligt slut, var de största och oförsonligaste hatarna. Vilka bidrag skulle gamla, beprövade tyskfiender som Poincaré och Clemenceau, vilken nu började skymta som krigsmoralens definitiva återställare, kunna ge till en ny och bättre världsordning? Eller Lloyd George och Winston Churchill? Det fanns Wilson och hans proklamation i svarsnoten till påven. Men proklamationen inskränkte sig endast till ord, vaga ord och svävande förhoppningar. Hur skulle hatet och misstron kunna bringas ur världen, när inte ens fransmän och engelsmän kunde dra jämnt i högkvarteren, lika litet som på den enklaste bykrog i de härjade nordprovinserna? Ännu då kriget gick in i sitt fjärde år, hade

man inte ens kunnat enas om en gemensam krigsledning. Och belgarna, vilkas flyktingar en gång tagits emot med tårar och överhopats med kärleksgåvor — nu betraktades de närmast som en plåga och fyllde omgivningen med bitterhet över sin fordringsfullhet och arbetsovillighet. Hur skulle en krigstrött värld, fylld av hat, hämndbegär och misstro, finna krafter för ett nybyggnadsarbete, som krävde en energi, en entusiasm och ett försiktigt sinnelag som kanske aldrig förr? Kriget hörde inte till de medel, som helgade ändamålet. Kunde överhuvud något våldsmedel helga? Det kunde på sin höjd befrämja en ond sak.

Eller var dessa funderingar, som höll honom klarvaken under de timmar på natten, då inspirationen till svartmålning flödar rikligast, vara resultatet av en rent privat illusionslöshet? Tanken på dessa krigsår, det gradvisa förfallet föreföll honom mot bakgrunden av de första månadernas höga stämning som en mardröm, från vilken han inte vågade somna in av fruktan att den i sömnen skulle te sig i alltmera förvirrade och skräckfyllda gestalter.

*

Ett par dagar senare fick han ett brev returnerat från legationen.

Monsieur,

Jag ber Er att ha överseende med den frihet, jag tager mig, då jag nu skriver några rader till Er. Jag mötte häromdagen monsieur "Assiette?" — jag kan

tyvärr varken uttala eller stava hans namn — då jag kom från mitt arbete. Vi växlade några ord. Jag tog mig friheten fråga om Er och fick veta, att Ni befinner Er i Paris och att Ni är frisk och oskadad. Jag hoppas, att Ni icke missförstår mig, när jag uttrycker min glädje över detta förhållande. Det är tyvärr nuförtiden så ytterst sällan, som man får så goda nyheter. Så många av dem, som voro unga och friska ännu för fyra år sedan och för vilka framtiden tedde sig fredlig och full av realiserbara förhoppningar, finnas ej mera eller föra en invalids beklagansvärda tillvaro. Hur skall det till sist sluta? Hur skall det gå för vårt arma Frankrike? Vilken fruktansvärd tid vi genomlevat sedan Verdunslaget! Och hur ångestfyllda ha icke de sista månaderna varit!

Dock — det är inte dessa, tyvärr, alltför enkla reflexioner, som föranlett mig att skriva dessa rader. Orsaken är en annan. Det förefaller mig, som om Ni, Monsieur, vore förbunden på ett alldeles särskilt sätt med vårt kära Henri IV, nu i ruiner, och med vår familj. Jag tänkte mig, att det på grundval av detta antagande skulle kunna vara av intresse för Er att få veta något om vår familjs vidare öden. Hur skulle de under dessa tider kunna ha gestaltat sig annat än tragiska? Min stackars mamma dog för två år sedan. Olyckorna, som drabbat henne som maka och moder, pressade alltför hårt på hennes stackars hjärta. Hon var också mycket nöjd med att få sluta en jordevandring, vars sista steg varit mycket tunga. Hon avled, styrkt av den Heliga Kyrkans sakrament, i fast förvissning om syndernas förlåtelse och tron på Frankrikes och rättvisans seger. Jag är

glad över att hon undgick att uppleva Verdun och därmed också underrättelsen om vår stackars Pauls död. Han fick sin ungdomsdröm förverkligad och blev flygare. Han nedsköts under en luftstrid i mars 1916, dessbättre över franskt område. Han vilar i fransk jord. Nu är endast Emile och jag kvar av en före kriget så lycklig familj. Måtte Gud bevara hans liv! Han har varit sårad två gånger. Dessbättre hava såren varit av lättare beskaffenhet. Han befinner sig nu åter vid fronten och har befordrats till korpral. Han har dessutom fått mottaga krigskorset *med palm* för tapperhet i fält. Vem skulle ha trott detta om den käre, fredlige, medgörlige Emile? Ni erinrar Er kanske, att han alltid visslade, i med- och motgång. Han har ännu samma vana. Vår kära moder skulle ha glatt sig mycket åt hans krigskors. När pappa grälade på honom, brukade hon alltid förebrå honom hans hårda ord och säga, att Emile trots allt stod hennes hjärta närmast. Men glädjen över Emiles utmärkelse skulle ändock icke hava uppvägt alla de sorger, med vilka kriget belastade henne.

Jag har till sist en anhållan att göra till Er. Kanske snarare en bön. I den händelse Ni någon gång skulle ha en stund på kvällen till övers, skulle Ni då vilja göra mig den stora glädjen att få sammanträffa med Eder och tala om gamla och lyckligare tider — hur långt avlägsna äro de icke! Jag hoppas, att Ni icke anser en sådan anhållan alltför påträngande eller opassande. Mycket har ändrats under dessa tre år, sedan augusti 1914. Då skulle en sådan anhållan från min sida varit otänkbar. Nu är den det, som Ni ser, icke. "C'est

la guerre!" Min adress är "chez Yvonne, Modes",
Place Vendôme.

Eder alltid minnesgoda,

Marcelle Sénéchal.

*

Det gick flera dagar, innan han kunde förmå sig att besvara brevet. Det väckte inom honom en känsla av obehag, som gränsade till oro. Han kunde inte förklara varför. Det var en olustförnimmelse, som inte hade någonting att göra med det faktum, att han inte tagit värvning och därför måste förklara för henne anledningen. Den räknade snarare släktskap med ett vagt skuldmedvetande, som om han, genom att träffa Marcelle, handlade illojalt mot Edna. Vari denna brist på hederlighet egentligen bestod, kunde han inte heller riktigt förklara. Förmodligen på den omständigheten att Edna var borta. Hade hon varit i Paris, kunde han ha visat henne brevet och sagt, att han ämnade träffa Marcelle eller, ännu bättre, bjuda hem henne — han hade ju inte något giltigt skäl att svara nej. Men nu var han inte så säker på att han skulle skriva till Edna och berätta om mötet. Det skulle kunna oroa henne och ge upphov till en lång brevväxling, full av tvivel, misstro och misstankar. Edna hade också åtskilliga vänner i Paris, som han stötte på då och då, växlade några ord eller tog en drink med. Och eftersom Marcelle var söt och chic — Hagstedt hade stora fordringar i det avseendet! — skulle de förmodligen tänka, att nu har rätten börjat dansa på bordet. Vilken annan förklaring skulle

det finnas? Den var den naturliga, inte minst i en stad som Paris. Han var övertygad om att ingen av Ednas bekanta skulle skriva till henne och skvallra. Men enbart möjligheten av ett tillfälligt sammanträffande under sådana förhållanden med någon av hennes vänner eller väninnor plågade honom. Eller förhöll det sig helt enkelt så, att han inte var säker på sig själv, att innerst inne i honom en förhoppning hade väckts, att i den del av bakhuvudet, där dylika tankar påstås ha sitt säte, cellerna började sätta sig i rörelse och hålla hemliga konferenser? Var det detta som kom honom att känna oro? Det föreföll honom till sist, som om han kände sig mera orolig över denna känsla av oro än över dess orsak — oron över att känna oro var ett svaghetsymptom, i grunden betänkligare än dess ursprung. Det föreföll så mycket betänkligare, därför att det stod i direkt förbindelse med en period av det förflutna, med fredens och stabilitetens fantastiska tid. Det var nu längesedan han i tankarna medvetet sökt sig tillbaka till detta vidunderliga, förlorade paradiset. Hennes brev trolade fram det på nytt — den lilla staden, Henri IV, makarna Sénéchal, månaderna som flöt fram likt en lugn, smal flod genom ett landskap, fyllt av grönska. I all oron över mötet med Marcelle steg glädjen över att träffa henne, den plötsliga längtan efter det oundvikligt förgångna.

Han stämde möte med henne på en restaurang, där han ansåg sig kunna vara säkrad mot amerikansk insyn. Hagstedt hade haft rätt: hon *var* söt och chic. Kriget och sorgerna hade gjort henne äldre än hennes verkliga ålder. Hennes mörka ögon i det lilla fågelansiktet hade

förlorat sin rådjursmilda blick — den var direkt, fast, orädd, han skulle nästan vilja säga praktisk: blicken hos en ung människa, som redan genomlevat mycket, som visste hurudan världen var och vad människorna gick för. Egentligen passade den mycket bättre till fågelansiktet — den hade fågelögats vakenhet och påpasslighet.

Hon lät vänta på sig en tio minuter. Och när de slagit sig ned vid bordet, hade hon — enligt parisiskans sed — mycket att bestyra med: handskarna som skulle dras av, ansiktet som skulle granskas i väkspeglern, pudret som skulle placeras *just så*, hatten som skulle rättas till, håret i nacken som skulle ordnas av flinka fingertoppar. Och under tiden talade hon, som om hon talat till sig själv:

— Min Gud, vad jag ser ut i dag! Men jag hade så bråttom med att komma i väg. Madame höll mig också så länge. Det är alltid så. Jag hade hoppats att kunna komma hem i tid och få vila en stund, så att jag såg någorlunda fräsch ut i kväll. Men i sista stund kom det in en amerikanska. Och de är så besvärliga. De vet inte vad de vill ha. De har inte sinne för vad som passar dem. Det har inte engelskan heller. Men hon är medgörligare. Dem kan man resonera bättre med. De är inte heller så pretentiösa. Och så fick jag inte tid att vila mig. Och därför ser jag ut som jag gör. Och bättre kan jag inte bli. Ni får hålla till godo med mig som jag är.

Hon stoppade spegeln i väskan, som hon lade ifrån sig i fönsterkarmen. Plötsligt satte hon fingrarna för munnen:

— Gud, vad har jag gjort! Hur kunde jag!

— Är det något ni glömt?

— Ja. Jag glömde ju totalt bort att ni är gift med en amerikanska. Monsieur — vad det nu är han heter — berättade det för mig. Hur kunde jag! Där ser man, hur det går när man har bråttom! Tankarna hinner inte följa med. Men jag blev så ond på den gamla apan. Hon ville ha en sak på huvudet, som passade en tjuguar-åring. Det gör ju inte mig någonting, om människan går omkring och ser ut som ett spöke. Men om andra får reda på att hatten, hon har på huvudet, kommer från Yvonne, så skadar det firman. Och hon är minst sexti. Hur kunde jag! Snälla ni förlåt! Ni måste förlåta!

— Ni ska inte ta det så hårt. Min hustru klär sig mycket väl.

— Den unga amerikanskan är i allmänhet mycket chic. Men den här gamla apan — — — De vill vara unga, ända tills de vacklar på gravens brant. Hur kunde jag? Vad ler ni åt?

— Gör jag? I så fall är det omedvetet. Men om jag log, gjorde jag det förmodligen, därför att jag inte är så alldeles säker på att ni hade glömt att jag var gift med en amerikanska.

Hon svarade honom med ett Mona Lisaleende, medan han räckte henne matsedeln. Hon kastade ett öga på den och såg sedan på honom:

— Jag glömde att ni sysslar med psykologi. Där har ni ytterligare bevis på hur bråttom jag har haft.

Hon sköt matsedeln över till honom:

— Ni får bestämma. Det är så skönt att någon gång

slippa bestämma själv. Jag vill helst bara ha något mycket lätt.

— Är ni inte hungrig?

— Jo. Men jag måste vara rädd om min figur. Man ska ju vara slank nuförtiden. Det är amerikanskorna och engelskorna skuld till. Snart får man väl inte ens ha någon byst. Men jag bara pratar. Berätta om er själv! Ni är er fullständigt lik. Tycker ni att jag har förändrat mig mycket?

— Ni har blivit vackrare. Men det visste jag förut.

— Hur kunde ni veta det?

— Hagstedt talade om det för mig. Han sa att ni var mycket vacker.

— Tycker ni det också?

— Ja.

— Verkligen?

— Jag svär.

— Jag vet att ni smickrar mig. Men det bryr jag mig inte om. Jag tycker om smicker.

Hon blev plötsligt allvarlig. Det var, som om hennes blick hårdnade:

— Sanningen nuförtiden är så hemsk. Inte sant?

— Jo.

— Men berätta om er själv! Jag ska inte säga ett ord mer om mig.

— Ska vi inte beställa middagen först?

— Jovisst. Kommer ni ihåg? Nu är hjorten lovlig. Men vi skulle i alla fall inte kunna få pappas hjortpastej här. De smutsiga hundarna, de fördömda svinen, som förstört allt — — —

Han såg på henne över matsedeln. Han tyckte sig kunna se en blodvåg skjuta upp i hennes ansikte under pudret.

När han beställt middagen, sade hon :

— Tror ni att amerikanerna hinner komma hit i tid?

— Vi får hoppas det.

— Jag har hört personer berätta från Saint Nazaire, att det första de gjorde var att bygga världens största fryshus.

— Det har jag inte hört.

— Det lär i alla fall vara sant. Tänker de skjuta bochernä med isbitar? Eller vad menar de? Människorna där nere är indignerade. Och det är inte att undra på. Inte sant?

— De organiserar väl på lång sikt.

— *På lång sikt!* Och under tiden? Hur ska det gå för det stackars förblödda Frankrike? Jag önskar jag kunde förinta *dem*, varenda en av dem så som de gått fram. Det kokar i mig, när jag tänker på att jag under ett par år serverat dessa svin i vårt kafé, att jag talat med dem, varit vänlig mot dem och till och med tyckt att de var hyggliga. Hur kunde man låta förvirra sig till den grad, monsieur? Och de sa att de älskade Frankrike! Det är avskyvärt! Och deras tjocka, klumpiga, smaklösa kvinnor! Om någonsin en boche kommer till Paris efter det här kriget och jag skulle råka möta honom, kommer jag att spotta honom rakt i ansiktet. Vet ni, monsieur, jag har ibland en fullkomligt barbarisk önskan att en gång locka en tysk in i min sängkammare och sticka en kniv i honom. Förstår ni att man kan ha en sådan önskan? Ni förstår, inte sant?

Vaktmästaren serverade dem en Dubonnet.

— Låt oss dricka för segern, sade Petreus.

— Tror ni på den?

— Ja.

— Men då får amerikanerna göra mer än bygga världens största fryshus.

— Det kommer de säkert att göra.

Hon såg misstroget på honom, medan hon läppjade på sin apéritif. När hon satte glaset ifrån sig, sade hon:

— Det måste vara besynnerligt att vara gift med en kvinna som är läkare.

— Hur så?

— Ja, jag vet inte.

*

Det blev inte något riktigt sammanhang i deras samtal. Och det var ju inte heller meningen. Nya minnen från det förflutna anmälde sig ständigt som gäster på en mottagning. "Minns ni?" — — — "Kommer ni ihåg? — — — "Just nu tänker jag på den där gången" — — — Mycket av det, som Marcelle berättade, hade han ingen delaktighet i — det hade hänt före hans tid eller vid tillfällena, då han inte varit närvarande. Men möjligheten för honom att förstå och vara intresserad fanns. Också sådana episoder och detaljer, som låg utanför hans erfarenhet eller som han inte själv varit vittne till, endast ökade känslan av samhörighet och skapade en intimitet mellan dem, som inte hade någon grund i fakta. Hans oro försvann. Det var som om han efter många år händelsevis träffat en avlägsen släkting,

med vilken han en gång i tiden tillbragt några bekymmersfria sommarlov. Här behövdes ingen förställning, inte något ängsligt aktgivande på den egna värdigheten, inget vägande av orden. Också Marcelle tycktes känna det så. Hon koketterade inte mera för honom än som ingick i hennes natur. Hon hade alltid haft en smula svårt att hålla sina ögon i styr, och självbehärskningen hade tydligen inte nämnvärt ökats sedan Henri IV:s tid. Men blicken i de ostyriga ögonen var en annan. Han kunde konstatera det på nytt: klar och säker, klok och härdad. Också hennes leende hade blivit affärs-mässigt — det påminde honom om madame Sénéchals, då hon suttit i den katederliknande kassan och betraktat kunderna med välvilja, förståelse och överseende. Men Marcelles leende var hårdare — det låg bitterhet bakom det. Hon hade på några år blivit en kvinna, som kunde ta reda på sig själv, som visste vad hon ville och vad man inlåter sig på. Hon var redan vid tjuguet års ålder en personlighet. Kriget hade gjort henne till det. Hon rörde sig i en värld utan illusioner, och hon skrat-tade, hatade och försjönk i allvar med sitt temperaments tvära kastningar och den oblidkeliga konsekvensen i något, som kanske kunde kallas för livsåskådning, vuxen ur förödelse, sorg, ängslan och den ungdomliga vitalitetens okuvliga optimism.

Hon hade fått ett yrke som hon älskade. Hon hade alltid varit road av att göra hattar. Fanns det någon underbarare sysselsättning för en kvinna än den? Måla? Ja, kanske! Kläder? Nej, absolut inte! Han borde bara betänka, att en kvinnas hatt strängt taget var det absurdaste man kunde tänka sig. Fullständigt oför-

nuftig! Den var inte avsedd att tjäna något som helst praktiskt ändamål. På sin höjd att ge skydd för solen. Och ändå satte den bokstavligt talat kronan på verket. Utan en hatt, som *passade*, betydde det ingenting, hur välklädd eller välchausserad en kvinna var. Och den var — trots modet — individuell. Egentligen skulle varje kvinna göra sina egna hattar. En målning kunde göra sig på vilken vägg som helst — eller nära nog. ”Men en viss hatt, monsieur, passar egentligen bara på en enda kvinna. Och att skapa den är som att skapa av intet — eller så gott som.” Man kunde göra en hatt av snart sagt vad som helst — filt, strå, tyg, sammet, fåglar, fjädrar, blommor. Hon åtog sig att göra en hatt till och med av en pappask eller en bleckburk. Det hela var absurt och förtjusande! Bochern kunde förstöra och mörda så mycket de ville. De kunde drilla soldater och göra geschäft. De kunde tro att de kunde erövra hela världen — men en parishatt skulle de aldrig kunna kreera! Och ingen annan nation heller. Hon var stolt över sitt yrke. Inte sant, monsieur?

— Kan ni tänka er, att häromdagen mötte jag den yngsta av grevarna Chamont på Place Vendôme. Ni minns: det fanns två bröder vid regementet. Den ene var äldste löjtnant och den här, Roger, var yngste underlöjtnant. Kan ni tänka er: han hade blivit överstelöjtnant! Jag frågade honom om hans bror. Han var fortfarande bara ryttmästare. Jag frågade om alla de andra officerarna. Många av dem stupade redan i början. Roger hade gått över till flyget. Han hade träffat min bror Paul och sa att han var en duktig och djärv pojke.

— Och Emile, frågade Petreus.

— Ja, tänk er Emile!

Hon skrattade till ett slag, men blev plötsligt allvarlig:

— Tänk er Emile med tapperhetsmedalj! Vem skulle ha trott det?

— Hur gick det till?

Marcelle föll i tankar. Till sist sade hon:

— Det är mycket kuriöst. Ni minns, hur medgörlig och vänlig och tjänstvillig han alltid var. Man trodde att han inte hade en gnutta initiativ i sig. Och det hade han kanske inte heller. Men det var hans tjänstvillighet, som gjorde honom tapper. Han kröp upp ur en skyttegrav och bar tillbaka en kamrat, som sårats och som låg och vändades. Han kunde inte låta bli att söka rädda honom. Hans löjtnant avrådde honom. Han hade inte stora chanser att lyckas. Men han gjorde det i alla fall. Han bar kamraten tillbaka. Själv blev han sårad i benet och de föll båda till marken. Men han släpade den andre med sig och kom tillbaka. Det är mycket kuriöst. Inte sant? Och det egendomliga är att han är sig alldeles lik. Han var här i Paris en fjorton dar på konvalescentpermission. Han var den gamle Emile. Vi talade affärer. Det är ju egentligen han, som skulle ha hand om dem nu. Men vår advokat och jag får sköta dem. Jag frågade honom, om han inte hade lust att överta hotellet efter kriget, när vi fört upp det igen. Men det ville han inte. Jag frågade honom vad han tänkte göra. Vet ni vad han svarade? "Detsamma som förut: tvätta bilar och fönster och gå ärenden. Det trivs jag med." Mycket kuriöst, inte sant?

Hon blev tyst en stund, innan hon tillade:

— Så nu är det jag som får ta vid.

— Men ni har ju ingen utbildning?

— Jag får gifta mig med någon i hotellbranschen, när det blir fred.

— Hur går det då med hattarna?

Hon ryckte på axlarna:

— Pappa ville det. Mamma också. Det hade ju talats om det, redan innan kriget bröt ut.

— Det är ju synd att ni ska — — —

— Å, det går nog bra. Allting går bra, bara vi segrar.

Hon såg på honom:

— Och så hoppas jag att vi får er tillbaka som kund. Någon gång åtminstone. Och då sitter jag i kassan, precis som mamma gjorde. Och så hoppas jag att min make blir lika svartsjuk som pappa blev, när mamma var ung, då min make ser hur glad jag blir över att hälsa er välkommen.

Hon skrattade:

— Och om ni har er fru med er, så kanske hon också blir svartsjuk. Det vore lustigt.

Vaktmästaren kom fram till deras bord och anmälde att det var stängningsdags.

— Är klockan redan så mycket?

— Ja, sade Petreus, vi måste tyvärr gå.

— Menar ni verkligen tyvärr?

— Ja.

— Det har varit ett par underbara timmar. Vill ni vi ska träffas igen? Det har varit förtjusande.

Han såg på henne:

— Mademoiselle, sade han, jag har någonting att bekänna för er.

Hon besvarade hans blick och det kom en liten lodrät rynka i hennes panna.

— Jag är rädd att jag har uppträtt under falsk varubeteckning i kväll, sade han.

— Jag förstår inte.

— Jag tog inte värvning, som jag sade den gången, då jag besökte er mamma. Jag talade med en person i utrikesdepartementet, som avrådde mig. Enligt hans mening kunde jag göra mera nytta på annat sätt.

Hon tog sin väska, öppnade den, plockade upp spegel och pudervippa och började pudra sig.

— Jag ansåg mig skyldig att säga er det.

Hon stoppade tillbaka sakerna i väskan, stängde den och drog på sig handskarna. Under tiden såg hon på honom, affärsmässigt och allvarligt.

— Monsieur, det har jag förstått hela kvällen, ända sen jag mötte er.

— Hur kunde ni se det? Jag kunde ju ha blivit sårad och friskskriven.

— Jag såg det på er blick.

— Såg jag så skamsen ut?

— Nej. Men ni hade inte den blicken de har, som varit med. Det där obeskrivliga, som stannar kvar i den, som om man kunde se allt de gått igenom spegla sig i den. Till och med den godmodige Emile har den.

Hon tillade efter en stund:

— Monsieur, jag är glad över att ni lever. Det är så många som är döda.

I slutet av september for Hagstedt tillbaka till Sverige. Han hade den senaste tiden visat allt tydligare tecken på inre upplösning, egendomligt nog i förbindelse med fortfarande tilltagande fetma. Han hade ökat nära tio kilo under sommarens lopp. Kilarna i västrygg och byxbak hjälpte inte längre: han hade nödgats skaffa sig ny uppsättning kläder. Han förklarade att han led av sömnlöshet och att han sökte bot i buteljen. Petreus rådde honom att ta något slags pulver eller piller i stället. Men Hagstedt svarade:

— Jag har aldrig tagit sömnmedel i mitt liv. Jag är väl inte förfallen heller! Börjar man med sådant, vet man aldrig var det slutar.

Petreus invände, att historien visat åtskilliga exempel på att även ett alltför ymnigt förtärande av alkohol kunde medföra allvarliga konsekvenser. Hagstedt, som var skåning, hade under sitt första sysslolösa år i hemlandet läst Falstaff Fakir och svarade därför med citat ur dennes "Var och en sin egen professor":

— Ja, i Indien. För övrigt, tillade han efter en stund, är det näring i alkoholen, men inte i sömnmedel.

Detta var ett faktum som Petreus inte kunde förneka, allra minst med Hagstedt som åskådningsmaterial. Han nöjde sig fördenskull med att konstatera:

— Ja, det märks. Men du måste i alla fall medge, att alkoholen inte är något verksamt ögonvatten.

Hagstedt gjorde en grimas:

— Jag vet mycket väl att min ljusblå blick har blivit litet simmig på sistone. Men sådant blåser bort på sjön på några dar. Det är mitt minsta bekymmer.

Sitt största eller väsentliga bekymmer behöll han för sig själv.

Och nu skulle han ge sig i väg. Två dagar före avresan skickade han ett rörpostbrev till Petreus och stämde möte med honom på Larue. Det skulle bli en särdeles middag. Det blev det också, i mer än ett avseende. Någon feststämning kunde man, trots det att världens förnämsta restaurang gjorde sitt bästa, inte åstadkomma, lika litet som någon allvarlig eller ens gråtmild avskedsstämning. Hagstedt var nervöst dyster och svettades ymnigt. Petreus hade samvetsqual. Den ömsesidiga känslan av upplösning och förfall förtätades under middagens lopp — den smittade, liksom glädjen och skrattet kan smitta. Då och då exploderade den i korta, snabba replikskiften. Hagstedt började:

— Fy fan, vad du är tråkig!

— Du är inte roligare.

Replikerna kunde varieras nära nog i det oändliga utan någon nämnvärd förskjutning i fråga om innehållet.

— Vad är det egentligen med dig?

— Vad är det med dig själv?

— Du ser ut som en missdådare.

— Vill du låna en spegel?

Till sist, när rödvinet lugnat nerverna och Hagstedt en stund inandats aromen från sin konjak, knäppte han diskret upp ytterligare en knapp i västen och stirrade länge på Petreus. Till sist sa han:

— Du sa missdådare.

— Märker du ord? Det är vi väl för gamla vänner för att göra?

— Jag minns första gången jag såg dig. Det var en juldag på skridskobanan där hemma. Du hade fått nya skridskor i julklapp. Jag var avundsjuk på dig. Som yngste pojken i familjen fick jag alltid ärva mina bröders skridskor, skjortor, kalsonger, livstycken, strumpor, skor, kläder — hela munderingen. Det var inte muntert.

— Det var alltså adertonhundranittio. Jag minns de skridskorna mycket väl.

— De var fina. Vi var åtta år då.

— Ja. Och nu är vi trettiofem, utan att ha blivit nämnvärt förståndigare. I varje fall inte jag.

— Har du dåligt samvete?

— Det är väl en kronisk åkomma. Det finns ju alltid något, som man *borde* ha gjort eller efteråt tror att man *kunnat* göra på ett annat sätt, eller något som man inte borde ha gjort alls.

Hagstedt såg på honom. Hans blick hade blivit stadigare. Den fick till och med ett uttryck av skärpa:

— Dåligt samvete har jag egentligen aldrig besvärats av. Strängt taget kan jag säga att jag inte visste vad det var, förrän nu. Jag trodde alltid det var en finare

form av sotaren, som föräldrarna sökte skrämman en med. Eller också att det var ett slags njutningsmedel för skönandarna.

— Du har nog på det hela taget varit en lycklig människa.

— Jag måste ha varit det. Jag förstår det nu.

— Jag vet inte om man i ett fall som detta skall säga: "bättre sent än aldrig".

— Bättre aldrig än sent. Man kan ju i alla fall inte göra det gjorda ogjort. Det som har hänt, har hänt. C'est un fait accompli! C'est tout!

— Frånsett den rent metafysiska sidan av saken kan ju samvetet alltid ha den praktiska uppgiften att varna en för framtiden. Bränt barn skyr elden.

— Det finns saker som händer en bara en gång i ens liv.

— Kan man vara så säker på det?

— Ja.

— Till exempel?

— Man gör till exempel under ett krig saker som en normal människa inte gör eller kan göra i fredstid.

— Du menar mörda?

— Till exempel.

— Mördar man tillräckligt många i krig, får man tapperhetsmedalj och kan till och med bli riddare av hederslegionen.

— Jag har inte mördat tillräckligt många för att få medalj.

Petreus gav honom en snabb blick, innan han såg honom fast i ögonen:

— Vad menar du?

Hagstedt svarade med låg, allvarlig röst:

— Jag har bara mördat *en*.

Petreus öppnade munnen för att säga något. Men det var som om han drabbats av plötslig stumhet. Hagstedts stämma blev ännu lägre och samtidigt grumligare:

— Det var inte min avsikt, det försäkrar jag dig. Så pass nära känner du mig?

— Ja.

— Det var helt enkelt så, att jag inte ett ögonblick tänkte så långt. Inte ett enda ögonblick. Det bör du väl inse?

— Ja.

— Jag var dessutom övertygad om att han var utom räckhåll.

— Såg du honom inte?

— Nej.

Petreus skakade på huvudet:

— Jag förstår mindre och mindre.

Hagstedt vinkade till sig vaktmästaren och beställde whisky. Därpå tog han ur sin plånbok fram ett halvark och sköt det över till Petreus. Dokumentet var en avskrift av ett telegram till krigsministeriet. Det bar dess stämpel och innehöll endast orden: "Pjotr Andrejevitch Marovsky arkebuserad. d'Albert." Telegrammet var avsänt från Petrograd.

Petreus skakade på huvudet:

— Förstår inte.

— Han var min kompanjon. Jag ska berätta resten, när jag fått en whisky i mig. Jag måste tala om det för någon.

— När fick du veta det?

— Jag har gått med det här papperet på mig i fjorton dar. Varje dag har jag tänkt bränna det, men jag har inte kunnat. Jag kan inte förklara varför.

— Bränn det!

Hagstedt nickade:

— Ja, jag ska göra det, när jag kommer hem i kväll. Nu tror jag att jag kan det, när jag visat det för någon. Och du och jag är barndomsvänner.

— Bränn det!

När whiskybuteljen och Schweppeflaskorna kommit på bordet och Hagstedt tömt en stark grogg, sade han:

— Det började med en pråm. Den låg i hamnen i Åhus. Det var i fjol sommar. Jag hade varit i Malmö och försökt mig på affärer flera gånger. Lite av varje. Men bara småkraf. Jag vågade inte ta några större risker. Nu hade jag inte många tusen kvar av vad jag skrapat ihop under alla åren här i Paris. Och jag hade hustru och två barn och skulle bli far till ett tredje. Det var inte vår mening. Men det blev så. Och så kom jag till Åhus på sommaren som vanligt. Och där låg pråmen. Den ägdes av gamle Olsson — du minns kanske honom, han med flenhuset. Jag tittade på den. Den var i ganska bra skick. Han ville ha tiotusen för den.

— Tiotusen för en pråm?

— Ja. Och det var ett gott pris. Så mycket förstod jag. Jag funderade några dar och beslöt mig till slut att ta risken och slog till. Jag lånade de tiotusen av min far. Jag reste upp till Stockholm till kommissionen och träffade en figur där. Han föreslog att vi skulle göra upp affären under en lunch på Operakällaren. Och det

gjorde vi. Det var den tursammaste lunch jag ätit. Dittills.

— Hur mycket fick du?

— Håll dig i bordet, gosse! — — — Åttiotusen. Men av dem fick gubben i kommissionen fem. Jag hade tänkt att till en början begära femti. Sen kunde man ju börja pruta. Det var han själv som föreslog åttio.

— Går det till på det sättet?

— Hur det går till i andra fall kan jag inte yttra mig om. I detta fall gick det till så. Jag blev ganska paff. Gudskelov har jag ett pokeransikte och är inte lätrörd av mig. Men den gången höll jag på att tappa hakan.

— Menar du att han köpte den obesedd?

— Naturligtvis inte. Den undersöktes efteråt. Den behövde repareras lite grand. Ja, det var så det började.

— Det var en egendomlig början.

— Det kan man säga... Nå, jag hade fått blodad tand och stannade i Stockholm. Det var där man skulle göra de stora affärerna. Jag kom ut i sällskap. Mest med utlänningar. Grand Hôtel till exempel kan visa upp en praktfull samling. Det var där jag gjorde bekantskap med Marovsky. Han tyckte förmodligen att jag såg tillräckligt dum och blåögd ut för att vara en lämplig figur att samarbeta med. Eller också hade han kommit till den slutsatsen, att en person med ett så hederligt och troskyldigt utseende och som rörde sig i såna kretsar, måste vara en sällsynt stor skälm. Jag blev aldrig riktigt klar på vilket han trodde. Han föreslog att vi skulle slå oss tillsammans. Det var frågan om en gummilast. Han, eller de han var bulvan för i Petrograd, kunde sälja den till ryska staten. Frågan var bara, hur den skulle kunna

komma fram. Den enda möjligheten var en Östersjöhamn. Men så fort båten kom in i Östersjön, skulle tyskarna kapa den. Det enda sättet var att göra lasten till svensk. Då kunde tyskarna inte göra något åt den. I varje fall inte utan bråk med U.D. Jag hade ingenting emot affären. Min kommission skulle bli så stor, att jag höll på att tappa hakan för andra och sista — gången. Jag ordnade affären åt honom. Och fick slantarna. Men det var inte slut med det. Han gjorde mig ett nytt förslag. Han och jag skulle sälja lasten till tyskarna.

— Till tyskarna?

— Just precis. Vi skulle underrätta dem om hur det stod till med båten. Det skulle bli en oerhörd massa pengar.

— Gick du med på det?

Hagstedt nickade:

— Ja, det gjorde jag. Ryssarna hade jag ingenting emot att hjälpa. De var Frankrikes allierade. Men med tyskarna var det en annan sak. Dem hade jag ingen lust att stå till tjänst. Men jag gick med på det i alla fall.

— Les affaires sont les affaires.

— Nej. Fullt så grovt var det inte. Saken var den att det inte tog mig många minuter, innan jag kom underfund med att jag, ensam, kunde underrätta fransmännen om hur det hängde ihop med den där gummi-lasten och låta *dem* kapa båten, när den kom krypande uppåt Kanalen. Jag talade med vederbörande i Stockholm och kom hit. Båten ligger sedan en vecka i Brest.

— Det blev med andra ord pengar från tre håll?

Hagstedt nickade:

— Men det har varit en nervös tid. I synnerhet de sista sex veckorna.

Det blev länge tyst. Till slut sade Petreus:

— Du sitter med andra ord på grön kvist.

— Du kan snarare säga, att jag har ett helt träd till min disposition.

— Vad ska du ta dig till nu? Nya affärer?

— Nix. Nu är jag mätt. Jag ska vara förståndig. Jag ska placera pengarna i fastigheter i Stockholm.

— Tänker du bosätta dig där?

— Vet inte ännu. Helst skulle jag vilja komma tillbaka hit, när det blir fred och njuta av livet. Köpa konst och sådant där. Men jag vet inte om jag kan.

Han tystnade tvärt, och först efter en lång stund tillade han:

— När jag fick mitt pass påtecknat i dag, stod det på det att jag inte fick nytt inresetillstånd. Varför förstår jag egentligen inte. Jag har ju gjort Frankrike en tjänst. Och för min del tror jag att när kriget tar slut hela saken glöms bort och jag kan komma tillbaka. Jag tror inte att det här kommer att ligga mig så värst i fatet. Under ett sådant här krig gör man ju litet var saker och ting, som inte skulle falla en in i fredstid. Jag resonerar som så att kriget i sig självt är ett brott. Det vänder upp och ned på alla lagar och förordningar. Det luckrar upp moralen, som de säger hemma i tidningarna i Sverige. I stort som i smått. Men så fort kriget är över, ändrar det sig igen. Inte tror du att alla soldater kommer att skjuta människor, när de fått civila kläder på sig?

— Det är jag inte så säker på. Det börjar se besynnerligt ut i Ryssland. Det tycks blåsa upp till en andra revolution där.

— Jag är optimist. Det måste en affärsman vara. I annat fall kan han lika väl köpa sig ett rep. Ju förr dess hellre. Jag tror att det blir en kolossal högkonjunktur. Världen kommer att skria efter varor. Ska vi slå vad?

— Gärna det.

— Hur mycket?

— En franc.

— Du förstår: så fort människor börjar göra affärer med varandra, blir de vänner igen. Du tycker naturligtvis det låter brackigt, men så är det: så fort affärerna kommer i gång, blir det liv i kulturen också. Som jag sa dig, tänker jag lägga mig till med en stor tavel-samling. Utsökta saker. När jag kommer tillbaka till Paris, ska jag samla konstnärer hos mig. Det kan till och med hända att jag donerar pengar till ett årligt resestipendium för konstnärer hemma. Jag är optimist. Det måste man vara. Det är det enda som håller i längden. Om bara inte den här ryssen hade varit! Jag kan inte låta bli att tänka på honom. Det är liksom han gick igen inom en. Man kan naturligtvis säga att han var en förrädare mot sitt land. Men när han förrådade sitt land, var Ryssland ännu tsaristiskt. Han var kanske mot regimen. Jag vet inte, för vi talade aldrig politik. Men jag säger *kanske*. Jag vill inte svärta ner honom. Jag har ibland också tänkt som så, att i det här kriget har så många verkligt prima människor gått förlorade att en mer eller mindre skum ryss

mer eller mindre inte spelar så stor roll. Och så tänker jag ibland också som så, att det kunde lika väl ha varit jag och inte han.

— Hur menar du?

— Jag menar att om jag varit ryssen hade jag måst löpa risken.

— Det är ju ett sätt att se saken.

— För resten: jag ville ju honom inte något ont. Jag helt enkelt bara inte tänkte så långt.

— Jag antar att du under normala förhållanden lag-enligt inte skulle kunna ställas till ansvar ens för vållande av annans död. *Du* är neutral. *Han* var det inte. *Han* stod under krigslagarna. Det gjorde inte *du*.

— Det är ju det jag menar, när jag säger att om jag varit han, så hade det varit jag och inte han —

— Det kan ju tänkas, att han gärna hade velat leva. Hagstedt nickade:

— Ja. Efter en stund tillade han: Vem vill inte det? Jag läste häromdagen nånstans i en tidning att självmorden minskat under kriget.

— Ja, jag såg det. Det var en intressant uppgift.

— Jag tycker den är naturlig. Ju flera som dödas, ju hellre vill de som är kvar i livet leva. Det är baises till och med på hjältedöden. Den gamla historien om tillgång och efterfrågan.

— När livet står som lägst i kurs, är det som dyrbarast. Man slickar i sig varje minut man eventuellt kan ha kvar, som om det vore de sista resterna i en karamellpåse. Man griper varje tillfälle till njutning som kommer i ens väg. Eller — för att tala med Frans

Mikael Franzén: "Drick de förflyga, de susande pärlorna, drick!"

— Ja, sade Hagstedt efter en anständig paus, ty Franzén var biskop: Apropå de susande pärlorna. Vi ska väl ha en grogg till?

Han tillade efter en stund, med en blick som förirrade sig i ett dunkelt fjärran:

— En sak vet jag. Jag kommer inte att sätta min fot på Grand på många år. Där spökar det mittpå ljusa dagen.

En stund senare skildes de åt. Petreus var upptagen. Hagstedt dystrade till. Han förebrådde Petreus hans brist på kamratlighet. Tänkte Petreus överge honom den sista kvällen?

— Ja. Jag måste.

— Är det force majeure?

— Ja.

— Det är väl ingenting psykiskt?

— Kan du säga skillnaden mellan psykiskt och fysiskt?

— Det är en enkel sak i det här fallet. Man ska inte vara sin hustru otrogen med en och samma kvinna mer än en gång. Sker det oftare, kan det bli döden i grytan för äktenskapet.

De skakade hand och skildes.

Marcelles svägerska — Jeans änka — hade i början av året under den stränga vintern 1916—17 lämnat sin våning och rest med sina barn till föräldrahemmet i Bordeaux. En tid hade Marcelle själv bott på ett litet hotell. Men så hade hon haft tur. En av hennes kamrater hos Yvonne hade långt före kriget varit väninna till en fyrtioårig skriftställare och konstkritiker. De hade gift sig, då han blev mobiliserad, men hon hade behållit sin plats i affären. Först sedan han förlorat en arm under slaget vid Somme hösten 1916 och utskrivits ur armén, hade hon flyttat samman med honom i hans våning i närheten av les Invalides. Nu fick Marcelle överta hennes lilla lägenhet i Quartier Latin. Den bestod av ett rum och kök och låg i en stor hyreskasern. Den bar ännu spår av både skriftställarens smak och sin egentliga uppgift av att vara "un nid d'amour": kopparstick med budoarscener från rokokon på väggarna, en bokhylla med lämplig lektyr på vers och prosa, en extra bred duchtell med sänghimmel, en stor fåtölj för herrn i huset och en mindre, med ett sybord vid sidan, åt hans mätress. Mittpå golvet ett runt bord, där det älskande paret intog sina kärleks-

måltider, och vid ena långväggen ett toalettbord med vinkelspegel. Allt detta hade Marcelle fått låna av sin kamrat "pour la durée de la guerre", utan att det kostade henne en sou. Med ett något tvivelaktigt användande av den moratorielag som införts i början av kriget, hade väninnan upphört att betala hyran, då hennes make mobiliserats, och lägenheten var fortfarande skriven i hennes namn. Förfaringssättet kunde väl inte anses alldeles överensstämmande med lagens anda och sanning, men betraktades som moraliskt fullt försvarlig — hyresvärden hade i varje fall inte bråkat och förmodades erhålla eller komma att erhålla vedergällning av staten.

Marcelle umgicks livligt med det sammanflyttade äkta paret. Hon berättade för Petreus, att hon tyckte mycket om Pierre. Han var visserligen en smula för fet, men kvick, full av idéer, nervöst vital; han gormade och skrattade om vartannat, men var på det hela taget, trots sitt våldsamma temperament, godmodig. Han var dessutom intresserad av konst, musik och kvinnor, de senare inte bara som möjliga föremål för erotisk sensualism utan som objets d'art. Géraldine var, fortfarande enligt Marcelle, ett av dessa konstföremål, strängt taget gräsligt ful, men oerhört chic. Hennes like fanns inte. Hon hade inga former, knappast någon byst, var lång och slank som en pojke, hade ett magert ansikte, stor näsa, stor mun och rött hår. Men *kolossalt* chic, fantastiskt lustig och med en smak och ett raffinemang, som Marcelle försäkrade inte kunde beskrivas. Hon kunde, vare sig Petreus ville tro det eller inte, faktiskt trola med fingrarna. Marcelle beundrade dem båda som högre väsen. Hon var stolt över den vänskap, de skänkte

henne. Hon kände sig så enkel och landsortsmässig i deras sällskap. De visste så mycket, hade läst och sett och hört allting. De kunde ännu efter fem år diskutera ryska baletten, dess kostymer, musik och belysning, som om det hade varit frågan om gårdagens premiär.

Förr eller senare kom hennes samtal oundvikligt in på dem, om deras gräl och försoningar, om okvädinsord, de kastade i ansiktet på varandra, och smeknamn, de tvättade av smutsen med. Det var det mest fulländade äktenskap, Marcelle kunde tänka sig.

— Jag tror faktiskt de inte har upplevt en enda död minut tillsammans.

— Har de inga barn, frågade Petreus.

— Inte ännu. Pierre vill inte ha några, förrän kriget är slut. Han säger att han inte vill bli far till barn, som kanske kommer att bli bocher.

Vad slags liv Marcelle förde, visste Petreus inte. I händelse hon hade någon manlig vän, höll hon sitt förhållande hemligt. De få gånger, han träffat henne efter deras första möte, hade hon aldrig varit upptagen på annat håll.

— Jag är alltid ledig, hade hon sagt, när han frågat henne.

Kanske hade hon en vän, som var vid fronten. Om han fanns, visade hon aldrig någon oro för honom. Hon gav intryck av fullständig oavhängighet. Det var som om själva friheten, känslan av oberoende ännu ägde tillräcklig friskhet och tjusning att fylla henne med glädje. Hon älskade sitt lilla hem, som en liten flicka älskar sitt dockskåp. Hon älskade sitt arbete, trivdes med sina kamrater och hade dessutom lyckan att umgås med

Pierre och Géraldine. Hon var fri. Hon kunde göra vad hon ville, behövde inte be om lov, inte misstänkas för okyska tankar, om hon såg på en man. När hon talade om detta, avbröt hon sig plötsligt:

— Tänk, monsieur, att det skulle behövas ett helt världskrig för att kunna få känna sig så här fri! Och så många dödade och lemlästade! Och en hel familj så gott som utrotad! Men man kan ju inte alltid tänka på vad ens frihet kostar. Jag är ung. Jag har mitt liv. Och det är ju inte jag, som är skulden till detta. Men nu förstår jag vad friheten betyder och att den är värd att kämpa för.

— Men när kriget tar slut och ni gifter er med hotellmannen?

— Jag vet i alla fall vad friheten är. Och jag blir aldrig mer densamma som jag var innan. Jag vet inte hur det har gått till. Men man har lärt sig så mycket under de här åren. Jag har ofta svårt att känna igen mig, sådan jag var före kriget. Man var så osund, fastän man ingenting visste om livet. Man gick omkring i sådana osunda drömmar. Man var så instängd i sin okunnighet.

Hon hade vid ett tillfälle, då hon talade om sin lilla våning, frågat honom, om han inte ville komma upp och se den. Han hade svarat undvikande, men artigt, och fört samtalet i en annan riktning. Så stora risker vågade han inte ta. En dag i slutet av september sade hon:

— Vill ni äta middag hos mig i morgon. Pierre och Géraldine kommer också. Det är min födelsedag. Jag blir tjugutvå år. Jag har lagat en hjortfilé à la Sénéchal. Den blev visserligen inte på långa vägar så utsökt som

pappas. Men jag försäkrar er att den är fullt ätbar. Ni minns mina födelsedagar före kriget? Ni var med om två. Minns ni?

Jo, han mindes. Sénéchal hade bjudit stamkunderna på ett glas champagne, sedan kaféet stängts, och hade hållit tal för Marcelles framtida lycka.

— Och så ska vi inte tala om gamla tider, allt det som ligger i ruiner. Vi ska inte vara alltför sorgsna. Inte sant? Ni kommer att bli förtjust i Pierre och Géraldine. Säg: ni kommer väl?

— Gärna. Vad får jag lov att ta med mig?

— Ingenting. Pierre tar champagne och en flaska konjak med sig. Ni behöver inte ta med någonting.

Han kom med ett fång rosor. När hon öppnat dörren och tagit emot blommorna sade hon:

— Det är förfärligt tråkigt, men Géraldine har blivit sjuk. De har sänt återbud. Och med budet skickade de champagnen och konjaken.

Hon ordnade blommorna ute i köket, medan han gick in och satte sig i Pierres vilstol. Han såg sig omkring i rummet, på det dukade bordet för två, på möblerna och kopparsticken. Han kände sig förödmjukad. Hon hade lockat honom i en fälla. Hon kom in med rosorna i en vas, som hon satte på bordet. Hon talade nervöst, tackade flera gånger för blommorna, avbröt sig, talade om Pierre och Géraldine, hur nedrigt gjort det var av Géraldine att bli sjuk just i dag. Hon hade glatt sig så mycket åt att Petreus skulle få lära känna dem.

Det blev, trots champagnen, en stel middag. Det berodde inte bara på Petreus dåliga humör vid miss-tanken att ha lurats i en fälla genom ett så enkelt trick,

att han borde ha genomskådat det från början. De få gånger, de träffats förut, hade det skett på neutral mark. Den naturliga ramen för deras samvaro hade varit en restaurang eller ett kafé, med rörligheten, de skiftande scenerna och det skydd som sådana lokaler skänker åt självbevarelsedriften — i den händelse man vill bruka den. Nu var det första gången de satt öga mot öga i en miljö, vars ursprungliga uppgift var lika begränsad som ett växthus'. Inga vägvisare kunde ha pekats mot destinationsorten med reklammässigare tydlighet än kopparsticken på väggarna och champagnebuteljen på bordet — chambre séparée-interiörens oundgängliga och banala dekorationsmotiv. Han befann sig inte i en stämning som motsvarade miljön. Han hade kommit oförberedd och hade ingen lust att låta överrumpla sig. Förmodligen levde hon i den ungdomliga, något naiva föreställningen, att *allt* mankön i åldern mellan aderton och sjuttio år var ständigt villigt till erotiska eskapader. En sådan uppfattning var fullt förklarlig. Den hade, inte minst i Paris, ett avsevärt verklighetsmaterial att stödja sig på, även för en kvinna som saknade mera ingående egna erfarenheter på området. Det var för övrigt en uppfattning, som var den franska kvinnan medfödd — mannens polygama natur ingick i hans arvsyndstrustning, och ingen makt, vare sig på eller ovan jorden, kunde hindra honom från att förr eller senare falla för en frestelse, som fann en så stark resonans i hans syndiga väsen.

Petreus försök att föra en konversation, som pekade i en annan riktning än vägvisarna på väggarna, var inte heller särskilt lyckade. Det samtalsämne de hade gemen-

samt — åren före kriget — hade redan förbrukats. Sista gången de träffats hade han märkt, inte bara hur slitet det blivit, utan också hur tunt det från början varit. Ingenting kunde väcka en sådan desillusion som upptäckten av tomheten i en inbillad samhörighet. Vad de hade att säga varandra kunde ha fått ett adekvat uttryck inom loppet av ett par minuter, kanske till och med i ett handslag och en blick som sade: ”Jo, jag minns. Men det du minns och det jag minns från den tiden, visar avståndet mellan oss.” Alltid, alltid denna förbannade känsla av att vara ensam i en värld av millioner ensamma människor!

Också Marcelle hade denna kväll långt till orden. Det föreföll honom, som om också hon upptäckt avståndet mellan dem. Hon var nervös och sprang ut i köket oftare än som tycktes vara nödvändigt för serveringen. Kanske hade hon till och med insett det tidigare än han — historien om Pierres och Géraldines återbud behövde inte nödvändigt vara ett enkelt förförelseknep. Det kunde tänkas att hon verkligen bjudit dem, i ett ögonblick av instinktivt förutseende. Det var för resten fullt naturligt att hon skulle vilja sammanföra honom med Pierre, en akt av naturlig älskvärdhet. Det hade kanske till och med legat en smula stolthet i arrangemanget, stoltheten över att visa honom, vilka underbara vänner hon hade. Han kunde inte uttala sig om hennes intelligens. Men hon hade smak. Och om det var riktigt, som somliga menade, att sanning och skönhet var identiska, fick man väl anta att skönhetssinnet var en form av intelligens. Han hade visserligen träffat många målare som var dumma. Men de hade varit dåliga

målare. Så dum var hon helt säkert inte, att hon sökte locka en man i en så grovt gillrad fälla som denna. Och en annan sak: *varför* skulle hon utvälja just honom som offer, då hela Paris vimlade av unga, uniformsklädda män av alla nationaliteter, med åtrån till en kvinna brinnande i blicken och med det ytterligare emotionella attraktionsvärdet, som dödens närhet innebar.

Hans dåliga humör riktade sig från henne mot honom själv. Han kände sig som en ruggig gråsparv, som sitter långt inne i moralismens tuktade hagtornshäck och med en sur blick lyssnar till hur andra fåglar i lysande färger sjunger sin stump med strupen gurglande av sång. Han hörde till ett tungt släkte med trögt blod i ådrorna. Han tänkte, hur den, enligt Marcelles uppgift, lille fete Pierre skulle ha uppträtt i en liknande situation, full av infall och lustigheter, snabb i blick och tanke, i uppfattning och uppskattning, drypande som en skalad persika av vitalitet. *Han* hade kunnat resonera hattar med Marcelle, kunnat lägga in hela sin själ i ämnet, med samma allvar och intensitet som han förmodligen vid ett annat tillfälle kunde diskutera Pascal, Renan och Anatole France eller Ingres, Cézanne och Picasso. Petreus skämdes över sin bottenlösa underlägsenhet. Han hade dessutom förstört hennes födelsedag, och han hade ingen möjlighet att ersätta förödelsen. Han erbjöd henne att hjälpa till med att duka av och torka disken. Men disken skulle hon lämna, till dess han gått. Medan hon plockade ut servisen, skulle han sitta i Pierres stol och dricka hans konjak.

Han blev sittande kvar ytterligare en halvtimme, av den enkla anledningen att han inte visste, hur han skulle

göra sin sorti med bevarandet av en liten smula naturlighet. Han kände sig som en skådespelare, som av ren drullighet stannat kvar på scenen, sedan hans sista replik fallit, oförmögen att finna något skäl att försvinna. Till sist bröt han upp med den enda ursäkt som kunde förklara hans uppträdande — att han inte bara själv gjort fiasko utan till råga på olyckan förstört hela föreställningen.

Hon var älskvärd nog att försäkra honom, att det hade han visst inte. Hon sade:

— Jag har ju inte kunnat undgå att märka att ni haft era tankar på annat håll. Jag önskar verkligen att Pierre och Géraldine hade varit här. De hade kunnat förströ er. Jag har inte kunnat det, tyvärr. Ni har bekymmer som trycker er?

— Nej, jag är ond. Ond på mig själv.

— Men varför?

— Därför att jag är en gråsparv.

Hon log.

— Det förstår jag inte.

— Lika bra det.

— Måste ni verkligen gå?

— Ja. Jag måste hem till min hagtornshäck.

Hon skakade på huvudet:

— Förstår inte.

Hon gjorde inga ytterligare försök att hålla honom kvar. Hon följde honom ut i den lilla tamburen. Och liksom en gång förr, då han besökt madame Sénéchal, slog hon armarna om hans hals.

— Gå inte! Inte än! Jag önskar, att du stannar ännu en stund. Lämna mig inte nu. Jag vill — — —

jag kan inte — — — jag är din — — — Alldeles din
— — — Om du vill — — — Säg — — —

Några ögonblick stod han förvirrad av den plötsliga omkastningen, över den våldsamma passion, som strömmade ur hela hennes varelse, den heta brådska, med vilken hon i stammande ord klädde av sitt väsen, som om hon slitit klädtrasorna från sin kropp. Han log ett bittert leende. Han tänkte: Det *var* en fälla. Det har blivit en fälla. Men också leendet sköljdes bort av en stormflod av mörkt allvar.

— Gå inte! Lämna mig inte nu!

— Nej.

*

Han vaknade ur en mardröm, som höll honom länge i sitt grepp, medan han med all makt sökte slita sig loss och rädda sig över till fullt medvetande. Något hade snärjt honom, något som tyngde över hans bröst. Utan att öppna ögonen ville han befria sig från tyngden. Hans hand rörde vid en naken arm . . . Det var som om beröringen under loppet av några sekunder med svindlande fart slungat honom ur drömmen in i verkligheten. Med ens förstod han, var han befann sig och vad som hänt. Han kände det som om någon stött en kniv i hans hjärta. Han sökte ligga alldeles stilla, trots smärtan, för att inte väcka henne. Men hennes sömn hade inte varit tung. Också hon vaknade långsamt, medan hon drog tillbaka sin arm och sträckte ut sin kropp. Det dröjde en lång stund innan hon viskade — han tyckte sig kunna höra leendet i hennes röst:

— Drömde du?

- Ja.
- Vad tror du klockan är?
- Jag har ingen aning. Ska jag tända?
- Nej, tänd inte! Det är så ljuvligt med mörkret
- du och jag i mörkret. Just nu önskar jag att det aldrig skulle bli ljus. Vad drömde du om, chéri?
- Jag vet inte. Jag minns det inte längre. Den slätades ut som när man släcker ett ljus.
- Var den vacker?
- Jag vet inte. Men jag tror det inte. Det kändes som om någon hade surrat mig med tjocka rep.
- Det var min arm, chéri.
- Antagligen.
- De låg länge tysta. Till slut sade hon:
- Du ryckte till som om du ville slita dig loss.
- Gjorde jag?
- Ja.
- Först en stund senare tillade hon:
- Det var kanske en mardröm.
- Jag vet inte.
- Jag önskar att du skulle drömma vackert. Nu lägger jag tillbaka min arm på ditt bröst. Nu drömmer du inte. Nu är vi vakna.
- Ja.
- Det är ljuvligt, säg?
- Ja.
- Du vet inte — — —
- Han kunde på nytt höra att hon log:
- Du vet inte. Hade du nånsin då — — — före kriget — — — tänkt att detta skulle hända oss?
- Nej.

— Inte jag heller. Men jag *önskade* att det skulle kunna hända. Jag önskade det ofta. Inte att det skulle hända så som det skett.

Hon gjorde ett kort uppehåll, och det var som om det kommit ett stänk av leende självironi i hennes röst när hon fortsatte:

— Men man var ju så oerfaren på den tiden och hade så dumma drömmar. Mitt sunda förnuft sa mig att det aldrig skulle kunna hända. Vi kunde ju aldrig gifta oss. Men jag önskade det i alla fall, som ett omöjligt, ett fantastiskt äventyr. Och eftersom det var omöjligt, hängav jag mig så mycket mer åt drömmen. Den var ju ofarlig. Jag talade till och med med min bikt-fader om det. Han varnade mig för sådana syndiga tankar och begär. Men du förstår: det var inte begär, inte någon kroppslig åtrå som nu. Det var bara en vidunderlig dröm — som om vi skulle företa en resa tillsammans, fly som två fåglar och känna suset av varandras vingar mot våra kroppar. Någon slags färd i rymden under en fart, som var så svindlande att man förlorade besinning och medvetande. Jag tyckte inte det var någon synd att fantisera så. Det gjorde mig bara lycklig. Varför skulle jag inte göra det? Förstod du inte någon gång, att du gjorde mig lycklig?

— Nej. Jag förstår det ännu inte.

— *Inte?*

— Nej. Varför skulle jag ha gjort det? Det fanns ju inga skäl. Jag var ju en fjorton år äldre än du. Det fanns ju fullt upp med unga män som beundrade dig.

— Kan du inte förstå, att jag beundrade dig?

— Nej.

— Jo, det gjorde jag. Gränslost! Från början var mamma en smula skuld till det. Vi talade ofta om dig. Du vet: hon hade skarp blick för människor. Inte sant? Hon sa en gång — jag minns inte hur länge du hade varit vår gäst då — men det var inte så värst länge. Hon sa: "Jag tror inte jag tar miste på att denne utländske herre har haft en stor sorg." Jag frågade: "En stor hjärtesorg?" Mamma log och svarade: "Kanske." Och för mamma var "kanske" detsamma som ja. Det var då som du kom in i min fantasi. Du blev med ens en helt annan än du varit förut. Jag tyckte jag kunde se, hur sorgsen du var. För det mesta var du allvarlig. Jag tyckte du hade så sorgsna ögon, fastän de var ljusa. Det kom något mörkt över dig, fastän du var så blond. Om du visste, hur många gånger jag skulle velat gå fram till dig och sätta mig vid sidan om dig och bara ta din hand, hålla den mellan mina. Jag tyckte mig också förstå att en så allvarlig person, som var mäktig en sådan sorg, måste vara en lidelsefull människa. Jag tänkte allt möjligt om dig. Du var främling, du hade sett så mycket. Du gömde på så många erfarenheter av svindlande lycka och nattsvart saknad. Jag önskade att du en gång skulle berätta allt detta för mig. Jag skulle bara sitta stilla och lyssna och hålla din hand. Du var som en prins i sagan, inte en vanlig prins och inte i en vanlig saga. Det var inte du som skulle rädda mig, utan jag som skulle rädda dig. Jag skulle ta din hand och så skulle vi fly, som om vi hade fått vingar. Förstår du?

— Var du verkligen så ung då?

— Ja. Men bara när det gällde dig. De andra, de unga männen från kasernen, tänkte jag också på. Men

det var på ett helt annat sätt. Då tänkte jag på giftermål, bröllop, och hur jag skulle vara klädd, och hur blyg och också lite rädd jag skulle vara på bröllopsnatten, och hur besynnerligt det skulle vara att vakna med en man vid sin sida, och att kanske så småningom det skulle bli som mellan mamma och pappa eller ännu värre — som mellan Emile och hans hustru. Men med dig var det någonting helt annat. Vi kunde aldrig bli gifta. Vi måste mötas i en helt annan värld, i drömmen och fantasin, där allting var alldeles annorlunda. Du förstår, inte sant?

— Jag börjar förstå.

— Och när jag började tänka på dig som man och inte som en sagofigur, ett högre, olyckligt väsen, var det inte heller på samma sätt som med de andra. Jag tänkte inte på giftermål och bröllop och allt det där. Det föreföll mig så banalt. Jag ville bara *ge* mig åt dig. Det skulle vara en stor synd. Men den synden skulle ge mig en lycka, som inget vanligt giftermål skulle ge. Det skulle komma en stor sorg efteråt. Jag skulle bli straffad. Men jag föreställde mig att lyckan skulle vara så svindlande, att både synden och straffet skulle bli betydelselösa i jämförelse med dem.

— Och nu?

— Chéri, allt har ju blivit annorlunda.

— Du tror inte på synden längre?

Det dröjde en stund, innan hon svarade:

— Jo — — — jo, jag tror fortfarande på den. Men kriget har förändrat allt. Jag tror — — — jag tror inte att Gud förlåter *helt och hållet* — — — Jag vet inte

hur jag ska uttrycka det — — — Men jag föreställer mig att det finns ett moratorium också i dessa ting. Gud har under dessa år tillåtit så mycket. Han har låtit så mycket blod flyta och så många sorger drabba människorna. Han har släppt så mycken ondska över oss. Varför han tillåter det, vet jag inte och förstår det inte heller. Det ingår kanske i hans plan med människorna, hur besynnerligt det än kan tyckas. Men jag resonerar som så, att när han låter så många gräsligheter hända, då har han också överseende med en kvinna, som syndar mot hans sjätte bud och som följer naturens lagar och ger efter för sin heta åtrå. Jag kan inte tänka mig annat. Hade inte kriget kommit, hade inte de förfärliga bochernna angripit oss, hade jag varit gift för minst ett år sen. Jag resonerar som så, att när han tillät dessa horder att mörda och skövla och bränna, så tillåter han också detta. Annars förstår jag ingenting.

— Du tror kanske inte på Gud längre?

— Chéri, visst gör jag det! Hur kunde jag annat? Tror du inte på honom?

— Det finns anledning till att tvivla.

— Det måste vara besynnerligt att inte tro på Gud. Det fattar jag inte. Då har man ju inget samvete.

— Jo. Man har *bara* det. Och det är en strängare herre än Gud själv. Samvetet känner inte till förlåtelse. För det finns det inte något moratorium.

Hennes arm, som smekt hans bröst, blev plötsligen alldeles stilla och handen slappnade.

— Du skrämmer mig.

— Förlåt mig.

— Jag menar — — — det låter så tröstlöst att inte kunna få förlåtelse.

— Det finns en utväg.

— Vilken?

— Tiden. Den är barmhärtig.

— Då är tiden din Gud.

— Ja, på ett sätt. Man glömmer. Och när man orkar minnas på nytt, så har tiden förgyllt också det värsta.

Hon ryckte till och slog armen hårt om honom:

— Chéri, du har väl inga samvetskval för *min* skull? Det får du inte ha. Det vill jag inte att du ska ha. Jag *vilde* detta. Människor säger att det finns ting som är skrivna i stjärnorna. Inte sant? Detta var skrivet i stjärnorna. Jag visste det, när jag träffade din vän, monsieur "Assiette". Jag var övertygad om det. Det var som om Gud hade velat att det skulle ske. Det kan inte ha varit bara en tillfällighet att jag mötte din vän och fick veta av honom att du ännu var i livet. Det kändes som om mitt hjärta skulle stanna av glädje. Och varför skulle Géraldine ha blivit sjuk? Nej, chéri, det var skrivet i stjärnorna. Du får inte ha ett ögonblicks samvetskval för min skull.

Han kunde inte säga henne, att hans samvetskval gällde Edna. Hon skulle inte ha förstått honom. Dessutom — Edna måste hållas utanför detta.

Marcelle tryckte sig tätt intill honom:

— Säg att du inte är ledsen för min skull! Du har ju förstått att du inte är den förste mannen i mitt liv. Det var i våras. En vän till Pierre. Han tog mig. Jag lät honom göra det. Vi träffades bara två gånger. Det var

en desillusion för mig. Det är allt. Men det var inte meningslöst. Allting har en mening, inte sant?

— Ja.

— Chéri — — —

— Du är förtjusande.

— Är det verkligen sant att du menar det?

— Ja.

— Chéri — — —

Det hade blivit höst på allvar, den fjärde sedan kriget började. Någon gång måste det sluta. Men slutet tycktes avlägsnare än förr och utgången ovissare. Engelsmännen hade under sommaren slagits i Flandern med några få kilometers terrängvinst och stora förluster. Fransmännen hade i mitten av augusti satt i gång med en avlastningsoffensiv på Verdunfronten. Efter nära två månaders strider hade de lyckats flytta fram gränserna en halv mil och återställa frontlinjen från tiden före tyskarnas stora anfall föregående år. Detta var på det hela taget det mesta, ententen kunde sätta på sitt kreditkonto. Förlusterna och desillusionen fyllde till gengäld fler kolumner i krigsräkenskapsboken. Det blev allt tydligare, att den ryska härens motståndskraft för alltid brutits och att Kerenskiregimen förr eller senare skulle falla. U-båtskriget utgjorde fortfarande ett allvarligt hot för transporterna över Atlanten, och de förhoppningar som väckts av Förenta staternas inträde i kriget hade ersatts av ett djupt missmod. I juni hade den första amerikanska divisionen landsatts i Saint Nazaire, och man kunde under de följande aderton månaderna inte beräkna mer än ytterligare en division

i månaden — trehundrasextiotusen man i första linjen vid årsskiftet 1919. Både i England och Frankrike hade man räknat med en million. Några flygstyrkor av betydelse kunde inte heller väntas från Amerika förrän tidigast hösten 1918. På Isonzofronten hade de krigströtta österrikarna fått betydande tyska förstärkningar och tog till offensiven i slutet av oktober. Den italienska fronten revs upp, och trupperna slogs tillbaka i någonting, som enligt ryktena var den rena paniken. Franska och engelska trupper måste i all hast sändas till undsättning, och det föll på fransmännens lott att bringa huvudparten av hjälpen — en hel armé på sex fördelningar medan engelsmännen skickade en armékår på tre. När reträtten slutligen hejdades, hade italienarna förlorat åttahundratusen man i döda, sårade, sjuka, tillfångatagna och desertörer.

Sådant var läget — ryssarna praktiskt taget ur räkningen, fransmännen utmattade, engelsmännen starkt reducerade, amerikanerna endast hägrande i fjärran och u-båtarna ännu obesegrade — då Kerenski störtades och Lenin och Trotski tog makten. Därmed hade inte bara ridån gått upp för en ny akt av den franska revolutionen i rysk regi. Vad som för ögonblicket spelade större roll, var att tyskarna kunde i större utsträckning än hittills skifta sina trupper från öst- till västfronten, och att hundratusentals idoga fransmän på ett bräde förlorat de tio milliarder francs som de hade i ryska obligationer. Fransmännens förbittring över ryssarnas förräderi kom en ny våg av defaitism att skölja över landet. Stämningen började åter bli desperat. Flera tidningar talade på nytt i kamouflerade ordalag om att

också Frankrike borde inleda fredsförhandlingar. I senaten och deputeradekammaren härskade osäkerhet och nervositet. Painlevé bytte utrikesminister, utan att oron dämpades. Ett par veckor senare vände sig Poincaré till sin gamle ovän Clemenceau och gav honom i uppdrag att bilda en ny regering. De hade under de senaste åren endast haft två känslor gemensamma: hatet mot tyskarna och kärleken till Frankrike. Clemenceau hade under hela kriget varit den ständige oppositionsmannen, lika obarmhärtig i sin kritik mot den militära ledningen som mot den politiska. Han var den sista räddningsplankan, och hans ledarskap betydde endast ett: krig till det yttersta.

Händelserna under senhösten 1917 blev också avgörande för Stellan Petreus. La guerre à outrance, som Clemenceau förklarat som huvudpunkten i sitt regeringsprogram, innebar bland annat ett långt krig. Tidigast våren 1919 kunde amerikanerna beräknas ha kommit över i ett sådant antal och hunnit få så stor stridsvana, att de kunde anses spela någon roll för utgången av kriget. Ett avgörande kunde tänkas först sommaren eller hösten 1919. Det var två år till dess. Två år. Det hade gått nära ett år, sedan Petreus sagt farväl till Edna på Orléansbangården. Ed-Vic var redan sex månader gammal. Och själv hade han nu i ett par månader levat i konkubinät med Marcelle. Så småningom hade allt flera av hans tillhörigheter förts över från hans hotellrum till hennes lilla våning — pyjamas, dressing gown, tofflor, rakgrejor, skjortor och underkläder. För det mesta åt de middag hemma hos henne. Sedan deras förhållande börjat, hade han inte

velat tänka på framtiden. Tanken fanns inom honom som en kräftsvulst. Den smärtade inte. Men han visste att den fanns och växte, och att den en gång skulle leda till katastrof. Eller kanske inte en katastrof. Ibland kunde han inbilla sig, att något skulle hända som gjorde ett naturligt slut på deras samlevnad — han visste inte vad. Det kunde till exempel bli fred. Och med freden skulle allt förvandlas. En väldig omgestaltning skulle äga rum. Individernas situation skulle förändras, som när man skakar om ärterna i en låda. Man skulle på nytt planera och beräkna. Man skulle upphöra att på samma gång leva i det förflutna och det monotona nuet. Man skulle återigen inrätta sig på lång sikt. Till dess, till den dag då detta något hände, fick det bli som det var. Han kunde inte bryta med Marcelle av någon anledning, som hon kunde ta för god. Han kunde inte efter flera veckor förklara, att de måste skiljas av moraliska skäl. Hon skulle inte ha förstått dem. Han förmodade att hon resonerade ungefär som så: Det var krig. Hans hustru hade rest ifrån honom. Hon kunde inte begära, att en man skulle leva i celibat i årtal. Allra minst eftersom hon var läkare. Ställde hon sådana fordringar, borde hon veta skäms. Hon borde tvärtom vara tacksam, att han knutit förbindelse med en kvinna, som inte sökte plocka honom på pengar, utan i stället med en som ville honom väl och gav honom en känsla av hem och ordnad livsförsel. Vad hade hans hustru att beklaga sig över eller förebrå honom? Marcelle hade också flera gånger förklarat för honom, att hon inte hade några baktankar. När kriget tog slut, skulle hon gå till sin bikt-fader och bekänna allt. Hon var över-

tygad om att han skulle ge henne absolution. Och hon skulle gifta sig med en hotellman. Hon skulle, om hennes bikt-fader ansåg det nödvändigt, berätta allt — eller nästan allt — för den blivande maken. Också han skulle ha överseende. Det hade skett under kriget. Och under kriget skedde mycket, som inte skulle ha hänt i fred. Hon behövde inte berätta hela sanningen — hon kunde till exempel säga, att den man som hon haft förbindelse med, skulle ha gift sig med henne, om han inte stupat. Hon var inte tvingad att gå in på detaljer. Och en man, som själv varit med i kriget, skulle förstå. För resten, vad som hänt mellan henne och Petreus var något alldeles särskilt — det var verkligt, men hade på samma gång inte sin plats i den verklighet, som var hennes och som hon var ämnad att leva i.

— Jag försäkrar dig, chéri, att jag ser mycket klarare på det här än du. Jag börjar förstå det där du sa vår första natt om samvetet, när man tvivlar på att det finns en Gud. Du sa att samvetet var en strängare herre än Gud. Först trodde jag att det var tvärtom. Jag trodde att gudsförnekarna kunde göra som de själva tyckte.

Han kunde inte heller lämna henne genom att söka försvinna, flytta till en annan stadsdel. Dels var det lumpet, dels skulle det inte lyckas. Dessutom ville han inte. Han var bunden vid henne. Inte med band som inte kunde slitas — han var säker på att han i en annan miljö inte skulle känna någon saknad, endast tacksamhet. Men så länge han var i Paris, skulle banden hålla. Utan henne skulle han bara ha ensamheten — med längtan till henne som ett alltmer påträngande sällskap.

Han älskade henne inte. Inte så som han älskat Maureen eller så som han älskade Edna. Det var en passion, som hon väckt hos honom genom sin egen — liksom en röst väcker ett eko, som på nära håll är starkare än rösten själv, men försvagas och försvinner, allteftersom avståndet växer.

I stunder, då samvetet ansatte honom som svårast, värjde han sig genom att krypa bakom vad Marcelle hade kallat moraliskt moratorium. En gång skulle räknenskapens dag komma. Men ännu var det ovisst, hur mycket man skulle tvingas att betala av den summa, som man under normala tider skulle ha dömts skyldig att erlægga. Kanske det till och med fanns någon slags moralisk amnesti, i likhet med den juridiska, som utfärdades vid konungars kröning, en själens plötsliga förnyelse, som gav kraft att stryka över och gå vidare?

Händelserna i slutet av oktober och de tre första veckorna av november det året gjorde klart för honom, att han både måste bryta med Marcelle och söka ta sig över till Amerika. Ytterligare två års samliv med henne skulle göra det omöjligt för honom att gå tillbaka till Edna; ytterligare två år i Frankrike under ett utrotningskrig hade ingen mening för honom.

Han hade hunnit bli fyra år äldre, sedan kriget började. Och dessa år hade betecknat ett gradvist förfall. Han hade blivit känslolösare och likgiltigare. Kommunikeernas meddelanden om massförintelser hade trubbat av hans sensibilitet — underrättelsen om att hundratusentals unga människor dödats eller lemlästats lämnade honom nära nog oberörd. Det var endast i enstaka ögonblick, som denna masslakt stod upp för

honom i hela sin skrämmande verklighet. Bertils död hade gjort ett starkare intryck på honom än tanken att kanske tusen andra samma dag gått samma väg som han. Men inte ens Bertils öde upprörde honom längre än några tysta minuter. Det var nära nog från början beseglat. Bertils chanser att undgå det hade minskats med varje dag. Den våldsamma döden hade blivit vanligare än döden på sotsängen. Det var nästan som om den blivit naturligare. Den hörde till de nya tingens ordning. Den hade blivit en ny livets lag — man kände en hemlig, skamsen glädje över att ha kringgått den. Man levde — det var för tillfället nog. Man hade alla utsikter att överleva — det var en källa till ännu större tillfredsställelse. Man hade under dessa fyra år lyckats bevara ett kapital — livet — som man gladdes över, som hamstrarna gladdes sig åt sina konserverburkar. Man hade det för närvarande bra i jämförelse med millioner andra. Och man skulle få det ännu bättre, när kriget en gång tog slut. Man hade skaffat sig ett försprång. Som åskådare på parkett av det bloddrypande dramat hade man undgått att bli lika krigsmärkt som de, vilka spelat med på scenen. Den stora frågan var: skulle man någonsin få tillbaka den sensibilitet man en gång ägt, förmågan att känna medlidande, att uppröras, förfäras, skakas i sitt innersta? Eller hade dessa livsyttringar bragts ur funktion för resten av ens liv? Hade massförödelsen fullständigt förlamat den fantasi, i vilken medkänslan har sina rötter?

Det förhöll sig med viljelivet som med känsligheten. Hjälplosheten inför det väldiga skeendet hade berövat viljan dess drivande kraft, koncentrerat den på en enda

punkt — självbevarensedriften, viljan att överleva. Veckor, månader och år förgick i en spänningsfylld och monoton väntan, under vilken man ingenting annat kunde företaga sig än att ta en dag i sänder. Allt annat föreföll likgiltigt i jämförelse med detta krig, till vars önskvärda mål och slut man inte kunde bidra. Det fanns väl de, som inte lät sina cirklar rubbas. Men till dem hörde inte Petreus. Även om han varit stark nog, skulle han inte ha velat det. Det låg något omänskligt i en sådan inställning. Men priset, som måste betalas för det passiva deltagande man valt, bestod i den försoffning, man sjunkit allt djupare ned i. Försoffning, känslolöshet och girigbukens glädje över att ha räddat undan ett kapital, som hette utsikten att överleva — det var för hans räkning krigets facit.

Han var väl långt ifrån ensam i sin känsla av förfall. Men medvetandet att hans erfarenheter delades av kanske millioner medmänniskor gjorde inte hans individuella läge bättre.

Han skrev ett långt brev till sin tidnings chef och framlade för honom planen om en förflyttning, åtminstone på någon tid, till Amerika. Han ansåg det inte otroligt, att man skulle nappa på kroken där hemma. Wilson hade blivit krigets centralfigur. I Amerika hade de nya — visserligen ännu vaga — konturerna tecknats till framtidens värld. Det borde vara av intresse för svenskarna att få veta litet om vad som försiggick där borta.

Innan ännu något svar hunnit komma, fick han ett brev från den rödskäggige skalden i utrikesdepartementet. Det var nu månader sedan han sett honom sist

eller hört något från vare sig honom eller romanförfattaren-överstelöjtnanten. Deras gemensamma måltider en gång i veckan på Closerie des Lilas hade upphört för länge sedan, och efter förbindelsen med Marcelle hade han undvikit alla kaféer i Montparnasse. Nu önskade den rödskäggige skalden träffa honom snarast möjligt och stämde möte med honom till lunch.

Han satt redan till bords, då Petreus kom.

— Det var längesen!

— Ja.

— Var har du hållit hus?

— Jag har varit bortrest.

Den rödskäggige gjorde en konstpaus och fortsatte:

— Jag kan hälsa från Stockholm.

— Så?

— Jag kommer just därifrån. Jag har varit där några månader.

— Hur var det där?

— Bättre än jag trodde. Jag kan hälsa dig från en massa människor.

Han nämnde en del namn. Därefter gjorde han en ny konstpaus, längre än den förra.

— Jag hörde, att du vill härifrån.

— Vem talade om det?

— Ja, jag hörde det ett par dar, innan jag reste.

— Här gör jag ju ingen nytta längre.

— Det börjar bli enformigt?

— Ja.

— Du har planer på Amerika?

— Ja.

— Ingen dum idé.

— Det är den enda jag kunnat komma på.

— Den behöver ju inte nödvändigtvis vara dum av den anledningen.

— Det är möjligt. Men den saknar fullständigt idéns lekfullhet. Den är ingen fjäril. Snarare ett grusras. Kanske snarare ett mindre, rent individuellt jordskred.

Den rödskäggige plockade sig i skägget:

— När jag sa att idén inte var dum, tänkte jag inte så mycket på dess värde i och för sig. Jag bedömer den ur andra synpunkter, rent egoistiskt.

Petreus såg på honom:

— Vad har den för värde för dig?

Den rödskäggige såg i sin tur på Petreus med uppspärrade ögon och slog ut med händerna:

— Jag kan utnyttja den. Är det så märkvärdigt?

Han fortsatte efter en stund mellan tuggorna:

— Jag kom tillbaka hit för ett par dagar sen. Jag talade med mina chefer om din idé.

Petreus lade kniv och gaffel ifrån sig och tände en cigarrett, för att dölja sin spänning. Medan han blåste ut röken, sade han:

— Är det här en scen i en teaterpjäs, där det gäller att hålla publiken vaken så länge som möjligt genom ideliga nyfikenhetsinjektioner?

— Inte alls, min vän. Jag går helt enkelt i ordning med frågorna. Det finns ofta i händelsernas egen utveckling en inre spänning som gör alla artificiella medel onödiga. Alltså . . .

Han fortsatte att tugga:

— Det finns bara ett ställe man äter gott på i Stockholm. Operakällaren. Men det är okristligt dyrt. Detta

bara som en parentes, i anledning av denna chateaubriant.

Han pekade på den med gaffeln:

— Och dock är denna lokal, som matställe betraktat, miserabel. Helt enkelt mi-se-ra-bel. Men detta om detta. Alltså...

Han gjorde tallriken omsorgsfullt ren med en bit bröd och svalde ett halvt glas vin:

— Alltså... Jag kom underfund med att jag kunde utnyttja din idé.

— Tänker du stjäla den?

— Det skulle jag kanske inte ha någonting emot. Tyvärr kan jag det inte. Du ska få behålla den. Jag till och med återskänker den med varm och vänskaplig hand. Men jag tänker förtjäna på den i alla fall.

— Med andra ord ett slags provision?

— Låt oss äntligen bli seriösa. From sounds to things. Alltså... Jag kom underfund med att idén kunde utnyttjas för Frankrikes räkning.

Petreus stirrade på honom:

— För Frankrikes?

— För Frankrikes.

— Var kommer då egoismen in?

— Den kommer in så småningom. Alltså! Du vet kanske inte att den nya revolutionen i Ryssland rest tuppkammen igen på tyskarna. De får östfronten fri. De kan skicka trupperna därifrån över hit och gör det för resten sen lång tid tillbaka, etappvis. Men nu kommer det att bli fråga om överföring en masse. De har

fått vad de hoppades från början — praktiskt taget ett enfrontskrig. Och en annan sak: de tror — och tyvärr på goda grunder — att det kommer att ta lång tid, innan amerikanerna kan göra något väsen av sig här i väster. De räknar på att kunna slå oss och engelsmännen dessförinnan. De har en sista chans. Du kan vara övertygad om att de kommer att göra det mesta möjliga av den. I varje fall kommer deras hemma-propaganda att arbeta för fulla muggar i den riktningen. De har det djävligt i Tyskland, djävligare än vi. Men en sådan propaganda är en kraftig injektion, och efter vad man kan förstå har den redan haft sina verkningar. Nu heter det: Kan vi bara hålla ut ännu ett år, kan vi diktera segerfreden.

Den rödskäggige hade hela tiden spänt sina bruna ögon i Petreus, som om det gällde att hypnotisera honom. Det blev tyst en lång stund. Petreus tände en ny cigarrett och sade:

— Vad har nu detta att göra med min Amerikaresa?

— Min idé är den här: Du ska resa över fortast möjligt och skriva så att det visslar om pennan. Tyskarna är övertygade om att deras u-båtar sänker minst halva trupptransporttonnaget. Det är naturligtvis lögn. Men man *tror* det. Du ska fara över med en trupptransport. När du kommer till Amerika, ska du göra en rundtur som den amerikanska regeringens gäst och se på deras krigsrustningar. Du ska träffa Wilson och alla möjliga människor du vill ha kontakt med. Jag har talat med mina chefer och de har talat med amerikanerna. De går med på det. Alla dina omkostnader betalas furstligt.

— Ni vill med andra ord köpa mig?

— Här är det inte fråga om köp. Du ska naturligtvis skildra, hur det verkligen är där borta. Det behövs inte mer. Det räcker.

— Var ska jag skriva om allt detta?

— I din tidning.

Petreus skrattade:

— Vad inverkan kan det ha på den tyska allmänheten?

— Åjo. Det sipprar ut. Du är neutral.

— Du tycks ha glömt att jag sedan tre och ett halvt år står på tyskarnas svarta lista.

— Det betyder inte så mycket. Du är neutral. Och man är lyhörd för allting som kommer från ett neutralt folk. De är krigströtta. Och varje droppe tvivel som rinner i deras öron har större verkan än man tror.

— Det hela låter fantastiskt och inte alldeles sympatiskt.

— Det fantastiska i idén är min egendom. Den är jag skuld till. Jag bär den med gott samvete. Och vad det osympatiska beträffar — vari ligger det? En gång avrådde jag dig från att gå in i främlingslegionen, därför att jag ansåg att det var onödigt att du skulle låta skjuta ihjäl dig. Du kunde göra bättre nytta på annat sätt. Nu råder jag dig ta emot anbudet jag framfört till dig. Nu kan du göra nytta. Du vill i alla fall resa över. Vi gör det möjligt för dig att få alla de informationer du önskar och alla introduktioner, som amerikanerna här kan tänka att du kan ha nytta av. Vad ligger det för osympatiskt i det? Eller tänker du på risken?

Petreus skakade på huvudet:

— Nej.

— Den finns naturligtvis. Jag kan inte ge dig statistiska uppgifter på dina chanser. Men vad hjälper statistiska uppgifter, om man blir torpederad.

Petreus sade efter en stund:

— Det osympatiska ligger i det att jag känner mig bunden.

— Bunden till vad? Du är bunden till att relatera sanningen. Det är allt. Det finns inte många som kan göra det mer än du. Det måste vara en svensk, en norrmann eller en dansk. En spanjor duger inte. Möjligen en schweizare. Men du har ju redan ett par böcker översatta till tyska. Du är inte alldeles okänd där. I varje fall kan ditt namn plockas fram ur glömskan. Jag ber dig under alla omständigheter tänka allvarligt på saken. Men inte för länge.

Petreus svarade inte. Den rödskäggige tillade:

— Vad mina rent egoistiska skäl beträffar — det du kallade min provision — består den helt enkelt i att jag skaffat mig ökad prestige hos mina chefer.

Han såg på Petreus:

— Vad ler du åt?

— Å, det är ett gammalt minne. En gång för många år sedan satt jag på Rydbergs bar i Stockholm.

— Var ligger den? Dit kom jag aldrig.

— Den lär inte finnas längre. Den eftermiddagen hade jag bara tre kronor mellan mig och svälten.

— Det var inte mycket.

— Nej. Det var förfallet. Då kom det en man som jag kände en smula fram till mitt bord och slog sig ner. Han frågade om jag ville resa till London för hans tidning. Och det gjorde jag. Jag är i den tidningen ännu. Men det var egentligen inte det jag log åt. Jag har redan förut vid ett par tillfällen märkt, hur livet upprepat sig bara under loppet av några år. Jag menar, att det upprepar sig på så sätt, att en viss situation återkommer.

— Men, *nom de Dieu*, du är ju inte förfallen nu.

— Jag är inte förfallen på det sättet. Men det hör inte hit. Vad jag menar och vad jag log åt var detta: Livet har förmodligen en *embarras de richesse* på möjligheter, åtminstone förefaller det så. Men för varje individ tycks de vara begränsade. Det förefaller mig, som om vi som individer gång på gång försätts i samma situation. Med andra ord: För individen blir livet en ständig upprepning. Naturligtvis med en liten smula förändring, beroende på tid och miljö. Men väsentligen densamma. Den känslan förtar en smula av spänningen vid tanken på framtiden, när det gäller en själv. Den blir inte så ogenomtränglig längre. Man vet visserligen inte, *vad* som kommer att hända. Men man vet i stort sett, vad som kommer att hända *en själv*.

— Det är ju fatalism.

— Jag är inte så alldeles säker på det. Ätminstone inte praktiskt sett. Man gör ju i varje fall allt vad man kan för att agera, som om ens möjligheter var outtömliga. Jo, jag ska tänka på saken. Hur lång tid får jag på mig?

- Kan du bestämma dig om ett par, tre dagar?
— Ja, jag ska skicka dig ett brev.
— Nej, kom upp själv! Så kan du tala med mina chefer om saken.

Den rödskäggige såg på klockan:

- Jag måste ge mig i väg nu. Au revoir, mon vieux!
— Au revoir!

Två dagar senare hade han fattat sitt beslut. Men innan han besökte den rödskäggige skaldens chefer, ville han tala med Marcelle. Inte därför att hon skulle kunna förmå honom att frångå sin föresats. Men han kunde spela ett dubbelspel genom att låtsas rådgöra med henne: Han hade fått ett erbjudande av franska staten; man tycktes vara av den uppfattningen, att han kunde tjäna Frankrikes sak, och han måste besluta sig inom tjugufyra timmar. Han kunde också sätta en annan sträng i vibration — en gång hade han sagt henne, att han skulle kämpa för Frankrike; nu hade han fått tillfälle till det; till sist kunde han infria det löfte, som han en gång gett henne.

Efter middagen, då han hjälpt henne med att torka disken och han satt vid kaffet i Pierres vilstol, medan hon höll på med någon sömnad andra sidan bordet, sade han:

— Jag har något att tala med dig om.

Hon såg inte upp från sitt arbete. Men hennes fingrar stannade av i sina små flinka rörelser.

— Jag vet vad det gäller.

— Nej, det vet du inte.

Medan han berättade för henne om sitt erbjudande, sjönk hennes arbete ned i knät, händerna låg alldeles stilla och hon såg rätt framför sig.

När han slutat, sade hon med låg röst:

— Naturligtvis ska du resa.

— Jag vet inte, när jag kan komma tillbaka. Kanske inte förrän kriget är slut.

Det blev allt längre uppehåll mellan deras repliker. Hon sade:

— Då är jag gift.

— Tror du verkligen på detta giftermål?

— Det har jag beslutat mig för för länge sen. Du ska resa. Du har din hustru och din dotter. Du kan träffa dem, om du reser. De går före mig. De har större anspråk på din lojalitet än jag. Jag har inga anspråk alls att ställa, varken lagliga eller andra. Jag är din väninna. Hon är din hustru. Om jag vore din hustru, vet jag vad jag skulle tänka om den kvinna, som sökte hålla dig tillbaka. Och om du lämnade henne för min skull, hur skulle jag nånsin kunna lita på att du inte lämnade mig för någon annan?

Hon gjorde ett uppehåll och tillade:

— Jag skulle döma den kvinna mycket hårt som ville hindra dig.

— Domen borde väl snarare drabba mig.

— Nej, chéri. Du är man. Och som alla män är du svag, när det gäller kvinnor. Jag förmodar det beror på att ni måste vara starka bland andra män. Vi kvinnor kan koncentrera hela vårt väsen på *er*. Och det gör vi också. Om jag vore din hustru, skulle jag inte döma dig.

Men jag skulle döma Marcelle Sénéchal. Och kanske också mig själv som madame Petreus.

Hon blev åter tyst en stund, innan hon fortsatte:

— För resten, vad vore det för mening att söka hindra dig eller bönfälla dig om att stanna? Det vore ju i alla fall bara fråga om en tid. Vi skulle aldrig bli riktigt lyckliga som gifta. Vi tillhör olika världar. Kanske det beror på att vi har olika religion. Vi har varit lyckliga nu. Och vi skulle kunna fortfara att vara lyckliga ännu en tid framåt. Men vårt äktenskap skulle bli olyckligt, därför att vi inte har samma intressen. Äktenskapet är något helt annat än en förbindelse. Det är en allvarlig sak. Den fordrar en mycket solid grund. Det är en sak, som mamma inpräntade i mig sedan jag var en sjuutton år. Hon brukade använda en liknelse: äktenskapet är ett åkerbruk; den romantiska kärleken är ett växthus. Hon var en vis gammal kvinna. Varför skulle jag söka hindra dig? Hon är din hustru. Och ni har ett barn. *Vill* du inte resa?

— Jag måste.

— Chéri, jag är inte alldeles säker på att jag inte skulle förakta dig, om du stannade kvar. På sätt och vis skulle jag vara glad över att ha dig hos mig. Men jag är inte säker på att inte glädjen så småningom skulle vissna. Jag skulle kanske börja tycka att du var för svag till och med för att vara man. Min känsla av triumf att kunna behålla dig skulle bli bitter. Man kan inte i längden vara stolt över att ha triumferat över en svaghet, som förgäter plikten.

— Nej.

— Jag är säker på det. Men jag är tacksam mot dig

för att du talade med mig, innan du hade bestämt dig. Det har gjort det lättare för mig. Det har gett mig känslan av att jag inte bara har kunnat vara dig till glädje utan också till nytta. Chéri, du ska resa! Det blir svårt för mig, *mycket* svårt. Men jag ska vara stark. Jag *måste* vara stark. Jag ska tänka — fastän det ju inte är riktigt sant: Det var för Frankrike han reste.

Det blev länge tyst. Ur hans känsla av skam, förödmjukelse, tacksamhet och vaknande smärta i medvetandet om skilsmässan utkristalliserade sig en tanke: Hon är som en hjältinna ur ett fransk-klassiskt drama. Det är dess röst som ännu talar genom henne. Den djupa undertonen i seklers brokiga franska melodi. Hon hade plötsligen förvandlats. Hon var inte längre den genom kriget livserfarna, unga kvinna, som väckt hans lidelse genom sitt eget heta begär. Hon hade som genom ett trollslag vuxit till en storhet, där allt det individuella hos henne förvandlats till de monumentala dragen hos en gestalt i brons.

Till sist sade hon:

— När ska du resa?

— Jag vet inte ännu. Jag har inte talat med dem ännu på departementet.

— Jag kommer inte att följa dig till tåget. Så stark är jag inte. Jag är glad, att jag har Pierre och Géraldine.

Hon reste sig och gick fram till honom:

— Chéri, låt oss njuta av de dagar vi har kvar. Säg? När du har rest är det slut med romantiken i mitt liv.

*

Petreus tåg skulle lämna Paris vid halvniotiden på kvällen. Marcelle och han hade kommit överens om att äta den sista middagen ute, tillsammans med Pierre och Géraldine. Avskedet skulle bli lättare så. Han skulle dessförinnan ha skickat ner sitt bagage till Gare d'Orléans, och hon skulle komma till restaurangen direkt från sitt arbete. När tiden var inne för honom att fara till stationen, skulle han resa sig upp, skaka hand, lämna bordet och vara borta, utan några möjligheter till ett upprört farväl. Pierre och Géraldine hade lovat att ta hand om Marcelle. De hade erbjudit henne att bo hos dem den närmaste tiden, om hon skulle finna sin lilla våning alltför outhärdlig.

Programmet kom inte att genomföras alldeles så som man tänkt sig. Pierre och Petreus började efter en stund att diskutera politik. Det var ett samtalsämne, som föreföll alldeles särskilt lämpligt för en middag som denna. Det var aktuellt, det intresserade alla fyra utan att beröra anledningen till middagen. Man hade tagit upp det med samma lätta hand, med vilken man handskas med matbesticket, till dess man plötsligt kommer underfund med att kniv och gaffel också kan användas som vapen. Det blev efter några repliker tydligt, att de båda herrarna hade oförenliga åsikter. Pierre fattade eld. Géraldine kastade bränsle på lågorna, och så småningom fick de hjälp av Marcelle.

Frågan gällde vad som borde göras med Tyskland, sedan segern en gång vunnits. Pierre visade sig vara oförsonlig: Tyskland skulle och måste krossas. Det måste avväpnas, styckas i sina ursprungliga småstater

och aldrig mer tillåtas att sluta sig samman till en enhet. Det fanns bara två alternativ: antingen ett Tyskland, som aldrig mer kunde resa sig, eller också inom loppet av en tjugu, trettio år ett nytt krig, som kunde betyda Frankrikes undergång. Ett besegrat Tyskland, med möjligheter att snabbt hämta sig, skulle inte dröja med ett nytt överfall på Frankrike i hopp om att vinna det herravälde på kontinenten, som man denna gången inte lyckats förverkliga. Det överfallet skulle kunna medföra Frankrikes fall. Någon hjälp från Ryssland kunde man inte räkna med — där var den stora, bloddrypande uppgörelsen redan i full gång. Och vem visste, om man ännu en gång kunde räkna med Englands och Amerikas hjälp. Tyskland hade blivit vist av motgångarna och misstagen i det här kriget. Nästa gång skulle man ha tillgodogjort sig de bittra erfarenheterna. Vad man än kunde säga om tyskarna — idioter var de inte. De skulle ögonblickligen efter fredsslutet arbeta på revansch. Antagligen skulle de samtidigt göra vad de kunde för att lura engelsmännen, söka få till stånd något slags förbund med dem. England var lätt att lura. Det var inte en militärstat, och det fanns fullt upp med godtroget folk andra sidan Kanalen, som skulle gå i fällan, glada över att i lugn och ro få gå tillbaka till sin köpenskap. Och så skulle tyskarna slå till, när de var färdiga och de ansåg tiden inne. De skulle kasta sig över Frankrike, innan engelsmännen ännu hunnit få sömnen ur ögonen. Den som inte insåg detta var blind. Frankrikes framtidsexistens hängde på detta — Tyskland måste krossas *nu* och obarmhärtigt. Clemenceau hade förstått det för länge sen. Och man fick hoppas,

att han lyckats trumfa in samma enkla sanning i engelsmännen och Wilson.

Petreus hade inte lika lätt att fatta eld. Han nöjde sig till en början med att rycka på axlarna och undra vad Pierre menade med att "krossa". Kunde man "krossa" ett folk utan att utrota det? Tyskar, ryssar och österrikare hade under sekler försökt att "krossa" Polen. Engelsmännen hade under flera århundraden sökt "krossa" Irland. Eller se på Norge, på Balkanstaterna! Tyskarna hade inte ens lyckats krossa några hundratusen danskar, som de annekterade adertonhundrasextiosex! Hur skulle man kunna "krossa" ett folk på sextio millioner? Frihetskravet och fordran på självbestämmanderätt kunde man aldrig utrota. Man hade inte ens kunnat göra det i det sedan urminnes tider förslavade Ryssland. Försöket att "krossa" fienden skulle vara det säkraste sättet att framkalla ett nytt krig.

Pierres röst blev under diskussionen gällare och hans gester yvigare. Han understöddes från början av Géraldine, som visade sig mäktig den eld, som en gång brunnit i bröstet på petroleuserna. Hennes magra ansikte med dess skarpa drag och den lungsiktigas brinnande ögon kom honom att tänka på Hämnens gudinna. Marcelle satt länge tyst. Blodet steg till hennes kinder. Då och då gav hon Petreus en snabb blick. Till en början missförstod han den. Han tydde den som en uppmuntran, en uppmaning att inte vika undan för de båda andras temperamentsfulla aggressivitet. "Stå på dig, chéri", läste han i hennes blick. Och han besvarade den med ett litet leende, som ville säga henne: "Vad

tjänar det till?" Det var först när hon blandade sig i diskussionen, som han förstod sitt misstag. Hon hade suttit med huvudet lutat mot ena handen och med den andra nervöst flyttat vinglasets fram och tillbaka framför sin tallrik. Plötsligt rätade hon upp sig. Hennes kinder hade vitnat, som om allt blod pressats mot hennes hjärta. Hon sade:

— Du hyser alltså medlidande med dessa svin som kastat sig över oss! Du hyser alltså medlidande med dessa mördare och skändare! Du hyser alltså medlidande med dessa djur som dödat barn och åldringar, våldtagit kvinnor, bränt och skövlut! Du hyser alltså medlidande med dessa barbarer som utrotat så gott som hela min familj! I stället för att det enklaste krav på rättvisa ropar på straff!

Han såg på henne. Han kunde läsa i hennes blick sorgen över att han äntligen bekänt kort, och efter sorgen: harmen, vreden, förödmjukelsen och föraktet inför upptäckten. Han förstod dem — Pierre, Géraldine och Marcelle. Inte minst Marcelle, hennes hat och hämndlystnad. Han satt en lång stund förlamad av en ousäglich smärta. Hjärtat dunkade med hårda, tunga slag. Det var som om hatet och föraktet i hennes blick bländat honom. Vad har jag gjort, tänkte han: Vad har jag gjort? Han visste med sig att han hade rätt i sak. Det borde vara honom vinning nog. Hans fel bestod i att han var liberal. Och i krig har liberalismen ingen talan. Då stämplas den som blåögd och verklighetsfrämmande, till och med som misstänkt och brottslig.

Var det så dessa veckors saga skulle sluta — med hat och förakt? Var det ett sådant minne han skulle

lämna efter sig — förrädarens? Det ville han inte, kunde inte. Han ville inte, att hon skulle tänka på honom som en bedragare. Han måste göra en reträtt, med några ord och med en förändring i röstläget göra slut på diskussionen på ett sätt, som kunde tillfredsställa henne, säga att han förstod henne, att han som fransman skulle ha tänkt och känt som hon — — —

Men med ens var det som om inspirationen välsignat honom. Det var väl inte alldeles otroligt, att hennes plötsligt uppflammande hat mot honom delvis steg ur en bekämpad besvikelse över att han lämnade henne. Besvikelsen hade varit mäktigare än hennes fransk-klassiska pliktheroism. Nu såg han, att han kanske för den enda gången i sitt liv kunde vara henne till verklig hjälp. Det var lättare för en människa att sörja med förakt än att sörja med saknad. Åtminstone till en tid. Sedan tog tiden själv vid, med sina omärkliga hjälpmedel och sin helande kraft. Detta var en lösning, som han aldrig kunnat ana. I skilsmässans allra sista ögonblick hade hon upptäckt en klyfta mellan dem av en helt annan art än den, hon förut gjort sig förtrogen med. Ingenting var enklare än att vidga den — det var bara att skärpa tonen, att spänna strängen, till dess den brast. Var det inte bäst så? Jo, det var säkert det bästa — — —

Han såg henne fast i ögonen:

— Nej, sade han, jag hyser inget medlidande med dem. Deras styrande klass sökte torpedera vår civilisation, när de bröt in i Belgien. Det tyska folket hurrade och jublade vid tanken på den snabba segern. De, som inte skrek med, teg. Men vad kravet på rättvisa och

straff beträffar — — — Vilka ska straffas? Vilka är skyldiga? Hur ska straffet utmätas? Och på hur många? På ett helt folk? Och på dess avkomma, hur många led? Intill världens ände?

Ingen av dem svarade. De hade dömt honom. Det blev en lång, outhärdlig tystnad. Den bröts av Géraldine, som började tala hattar med Marcelle. Men i stället för att svara bröt Marcelle samman och brast i hejdlös gråt. Petreus reste sig och lämnade dem...

Han hade truppbiljett. De flesta kupéerna i andra klassens officersvagn var redan upptagna av officerare på väg hem på permission eller av depåofficerare. Längst bort i vagnen stod en kupé tom. Han installerade sig på en av hörnplatserna framme vid fönstret och sjönk samman. Han ville inte tänka, inte känna. Inom honom var det något som skrek efter medvetlöshet, något som tjöt likt en skadskjuten hund. Han öppnade sin resväska och tog en djup klunk ur konjaksbuteljen.

En kvinnlig konduktör tittade in. Hon sade, att fyra platser var reserverade åt sårade officerare. De hade inte kommit än. De skulle ha en sjukvårdare med sig. Han frågade, om han fick behålla sin plats, och hon svarade att det gick visst för sig. En fem minuter före tågets avgång kom de. Sjukvårdaren ledde in dem, en efter en, och placerade dem. De hade blå glasögon, och deras ansikten var täckta av stora ärr som efter smittkopporna. Bränngas. De hade redan fått den blindes egendomliga, lyssnande leende. De kände sig till rätta på sina platser och blev sittande stilla.

Tåget satte sig i rörelse. Han torkade imman från rutan och såg ut, medan det kröp fram genom Paris

och dess förstäder. De flesta husen låg mörka. Det var ont om fotogen, och man gick tidigt till sängs. Endast här och där lyste det ur ett fönster. Han fångade då och då en glimt av en familjelampa över ett runt bord: en gosse, som läste sina läxor med huvudet lutat i händerna, en kvinna, som skrev brev. Bakom ett fönster var det familjefest — en soldat på permission, en gammal man i skjortärmarna och en ung kvinna, som stod på en stol och sjöng: hon hade en tysk soldathjälm på huvudet. Tåget ökade farten, hjulen slog mot skenskarvarna i allt snabbare rytm. Sjukvårdaren plockade fram små paket åt var och en av de blinda officerarna: det var strumpor, som de hade börjat sticka. De tog sig ivrigt an med arbetet; fingrarna hade redan fått färdighet; de frågade varandra med låg röst, hur långt de kommit och svarade med ett leende.

Petreus satt och betraktade dem. Han kom att tänka på Clemenceau. Den gamle tigern hade en gång skrivit en teaterpjäs. Petreus hade sett den för flera år sedan på en av bulevardscenerna. Den var full av en livserfaren mans bittra visdom och djupa människoförakt. Den handlade om en blind och mycket lärd mandarin. Han var lycklig. Han hade världens vackraste kvinna till älsklingshustru, en trogen sekreterare, och själv hade han för denne dikterat en mycket lärd bok, som skaffat honom stor ära. En dag kom det till hans hus en läkare, som botade honom från hans blindhet. Den vise mandarin kunde se. Han fann, att hustrun bedrog honom och att sekreteraren utgivit hans arbete i sitt eget namn. Den vise mandarin önskade, att han åter vore blind. Men nu var det för sent. Livet hade för honom blottat

sitt verkliga ansikte, och blindheten kunde inte längre ge honom tillbaka hans tro på människorna.

Då sjukvårdaren försvann för några minuter, tog Petreus åter en djup klunk ur konjaksflaskan. Office-rarna mittemot log mot honom.

Han väcktes av en frossbrytning. Värmeledningen hade upphört att fungera. Han såg på de blinda. De satt med huvudena lutade mot det mjuka ryggstödet. Strumporna hade fallit i deras knän. Deras överkroppar vaggade i takt med vagnens rörelser. Han kunde se på deras läppar att de sov: leendet var borta. Han tog upp en bok ur fickan och försökte läsa. Men han kunde inte samla tankarna.

Vid fyratiden på morgonen ledde sjukvårdaren ut de blinda vid en station — han visste inte vilken. Han sträckte ut sig på soffan och bredde ytterrocken över sig. Han väcktes på nytt av att han skakade av köld och gick ut i korridoren. I kupén bredvid låg den kvinnliga konduktören och sov. Hon öppnade ögonen, när han stannade utanför hennes dörr, och sade:

— Monsieur ska ju till Saint Nazaire?

— Ja.

— Till Amerika också?

— Ja.

— Är det sant att amerikanerna redan har en million man i Frankrike?

— Inte ännu. Men snart.

*

En del av konvojen låg redan ute på redden och red till ankars i de långa dyningarna efter en tre dagars västlig kuling. Den lilla staden hade fått sitt invånarantal fördubblat under de sista månaderna. Våldiga barackkvarter hade slagits upp för att kunna ständigt inkvartera en trettio-, fyrtiotusen man, innan de distribuerades vidare. Tusentals negrer arbetade i hamnen. Nya kajer och förrådsmagasin byggdes. Lyftkranar monterades. Mudderverk rasslade. Splitternya person- och lastbilar tutade i ändlösa filer genom de trånga gatorna. Det var en fart, en rytm, en ungdomlig glädje, en friskhet och frejdighet som smittade. Överallt de vita soldaternas lugna, öppna ansikten och de färgade arbetarnas soliga, vittandade leenden. Det hade med ens blivit en lust att leva. Livet hade fått ett värde bara genom den plötsliga kontakten med all denna purunga vitalitet, denna gummituggande bekymmerslöshet och ögonstrålände äventyrlusta. Det var som om man efter år av grå och regntunga höstdagar trätt rakt ut i en subtropisk vår med stormande bäckar och en växtlighet, som brast ut i löv och blommor med ett skratt. Edna hade haft rätt: detta var ett nytt folk, ett ungt folk, med ungdomens hela obändighet, förvissning och själv-säkerhet. Till och med den gråhårige, något fyllige generalen, som han besökt på förmiddagen, hade hälsat honom med den obotlige optimistens breda leende, tjuguaringsens iver och den födde demokratens kamratlighet. Alla han träffade samman med förklarade, att de var utomordentligt glada att göra hans bekantskap. Inom loppet av några timmar hade han minst tjugu inbjudningar till middag. Det var en gästfrihet utan gränser,

och den föreföll honom uppriktig. Den tycktes äga det oerfarna hjärtats värme, den spontana älskvärdhetens frihet från beräkningar och baktankar och dess omedelbara förverkligande i handling. Han var överväldigad och en smula förvirrad, som inför ett natursceneri med vida perspektiv. Detta var ett nytt folk, en ny mentalitet, på samma gång pojkkäckt livlig och germanskt målmedveten och effektiv. Brådskan uteslöt inte det goda humöret, glädjen eller vänligheten.

Ja, det var en lust att leva, att motståndslöst ryckas med av denna livskraft och framtidstro. Den kom honom till och med att inte längre tvivla på utgången. Den kunde bara bli en. En million man som dessa, med ett halvt års krigsutbildning, skulle sopa undan tyskarna. En amerikansk seger skulle kanske bli början till en ny värld, en ny era, en ny ordning — inte en rekonstruktion av det gamla rävspelet, som grånade europeiska statsmän satt och pysslade med under ömsesidig misstro, trött skepsis och vanetänkande.

*

Den sista ångpannan, de fem sista järnvägsskenorna och det sista dussinet höbalar hade lossats, medan vattentankarna fylldes och de sista tonnen ballastsand regnade ned i lastrummet midskepps. Negrerna hade gått i land; tredje däcksofficeren hade skickat sitt sista kärleksbrev till flickan i konditoriet; de franska polismyndigheterna hade granskat alla papper; skeppsintendenten hade sänt en lista med namn och adress på allas närmaste anhöriga, i händelse de inte skulle komma fram; landgången var indragen; två bogserbåtar låg

färdiga att släpa ut fartyget ur dockorna; den djupa basångvisslan bölade; det ropades farväl till grannskeppen i megafon och det svarades: Hälsa Broadway!

Skulle det bli Broadway, New York?

Det skulle man få veta först en hundra sjömil från amerikanska kusten, då ordern skulle komma i form av ett trådlöst telegram.

Lotsen drog på sig ett par svarta yllevantar; det ringde i maskinledningen; det väldiga nygråmalade skrovet, som låg högt som ett hus över vattenbrynet, började röra på sig.

Vid slussarna var det folksamling: amerikanska soldater, franska kvinnor och barn och gubbar. Amerikanerna skickade en sista hälsning till Broadway; kvinnorna viftade med näsdukar och barnen sträckte ut händerna: "Give me a penny!" Men det var ont om cents ombord. Man hade gjort inköp de sista dagarna: tyska pickelhuvor "tagna på slagfältet" (i verkligheten daterade de sig från 1870), silkesnäsdukar, rikt spetsprydda och med ett "Souvenir de France" i trikolor broderat i ena hörnet, bataljmålningar, signerade av okända franska mästare, Jeanne d'Arc-statyetter, gargouiller, spetsmantiljer, silkesschalar, allt förvärvat för höga priser och allt buret ombord i stolthet och triumf.

Ute på redde blev de liggande en timme och svängde med ebban. Listan på livbåtsstationerna hade knackats ut på skrivmaskin och fördelats från hawaierna i skansen till eldarkvarteret i akterdäcket. Intendentsbiträdet hade gett Petreus en privatlektion i det snabbaste sättet att kränga på sig livräddningsvästen, samtidigt som han lämnade en del andra nyttiga upplysningar.

— Plocka ner det nödvändigaste i en säck, som ni alltid har till reds.

— Vad räknas till det nödvändigaste?

— Det nödvändigaste? Tobak, pipa, cigarretter, tändstickor, massor av tändstickor, och något varmt för fötterna. Gummistövlar, oljerock och sydväst kränger ni på er, om det är tid till det.

— Jag har varken gummistövlar, oljerock eller sydväst.

— Det skaffar ni er av intendenten. Det finns alltid grejor ombord.

— Skall man sova fullt påklädd om nätterna, så länge man är i u-båtszonen?

Intendenten ryckte på axlarna:

— Det är ingen order på det. Man gör som man vill och som man känner sig. Jag brukar alltid sova med kalsonger på. Hur de andra gör, vet jag inte. Jag har aldrig frågat. Det vore väl också fan, om det skulle bli så bråttom att man inte har tid att dra byxorna på sig. För resten, vid den här årstiden hjälper det inte vad man har på sig. Hur mycket man än har på sig fryser man ihjäl i alla fall.

— Tack.

— Tack själv. Vi är i samma båt. Jag kan för resten skaffa reda på de där grejorna åt er.

Ankarspelet hade börjat skramla på nytt. De hade fått sällskap, tre andra stora, nymålade skrov. En konvoj med däck och rigg överisade kom in: amerikanska transportfartyg och svenska, danska, norska, spanska och grekiska lastångare som hängt med på sladden, en flotta

på en tjugu, trettio fartyg, kamouflerade, randiga som sebror, fläckiga som danska doggar.

Patrullbåtar kom och gick. Uppe i luften var det vaktombyte: två luftskepp möttes, det ena på väg ut, det andra hem.

De satte låg fart längs kusten, förbi det amerikanska lägrets tusen baracker, förbi luftskeppsbaser, badorter, fyllda med belgiska och nordfranska flyktingar, trådlösa telegrafstationer, strandade fartyg.

Blåjackorna hade övertagit vakten. Artilleriofficeren stod uppe på bryggan med lotsen och kaptenen, matroserna vid kanonerna och i utkiksposterna uppe i masterna.

Det var becksvalt, när ankarspelet åter började gå. Inte en ljusglimt ombord eller omkring. Det knäppte och fräste i den trådlösa telegrafan. En stund efter hördes pustandet av en motor. Lotsen kravlade sig ner för lejdaren och ropade upp "all right". Ett par kanonskott brakade lös, men ingen eld syntes. Någon telegraferade ett par hundra meter akter över med ljussignal. Så blev det åter beckmörkt och tyst.

Glasvakten slog fyra glas. En timme senare, vid midnatten, kom signalmatrosen in från den trådlösa telegrafan.

— Fyra u-båtar, den största typen, signalerade den och den latituden, den och den longituden.

— All right.

Kaptenen sade, när matrosen försvunnit:

— I går signalerades de en femtio mil längre norr ut.

En halvtimme senare kom den trådlösa telegrafmannen tillbaka.

— Fem andra u-båtar signalerade longitud — — — och latitud — — — två stora typen, tre mindre.

— All right.

Kaptenen gick upp på bryggan. Kortlapparna kom fram. Man tröskade den amerikanska variationen av kasino, tills klockan blev tio. De skulle just gå och lägga sig, då signalmatrosen kom in för tredje gången och lämnade en papperslapp åt intendenten, som läste:

S.O.S.! S.O.S.! S.O.S.! Nous sommes torpillés, secours, secours, Georgios, longitude — — — latitude — — —.

— En grek, som ber om hjälp, sade han.

Förste navigationsofficeren tog fram en karta och räknade ut, var greken låg.

— Vi kan inte göra någonting åt honom, sade han.

I stället gick han till kojs.

Petreus gick uppe på däck och trevade sig fram längs relingen. Han stötte i mörkret på en annan figur.

— Gudskelov att det inte är månsken, mumlade figuren och trevade sig fram vidare.

Han kunde inte sova den första natten. Han låg påklädd i den överhettade, hermetiskt tillslutna hytten och försökte läsa, medan livvästen dinglade i sin krok över hans bröst. Först frampå morgonen somnade han in, men vaknade med ett ryck vid att ankaret gick. Det dröjde länge, innan han somnade in på nytt.

Han vaknade nästa morgon vid att ankaret lättades på nytt, hoppade ur kojen och gick upp på bryggan. De hade några timmar legat i lä bakom en ö och var

nu i stort sällskap; somliga av konvojkamraterna hade kommit före dem, andra under nattens lopp. En patrullbåt rusade från det ena fartyget till det andra, destroyers cirklade runt som fårhundar, till dess en av dem stävade väster ut. På en tyst överenskommelse föll alla in i linje. Det sista stycket fransk jord, en naken klippa med ett fyrtorn, försvann sakta akter över. De hade motvind och sjön började gå hög. De förde endast barlast, och propellrarna arbetade halva tiden i luften. Var femte minut ändrades kursen.

— Vi har tur, sade någon, ingen måne och hög sjö.

En signalmatros kom från den trådlösa telegrafan med rapporten.

— Aderton u-båtar i Biscayabukten. Greken har gett S.O.S.-signaler till klockan 1.43 på morgonen. Efter det har han hållit sig tyst.

Vaktposterna fördubblades vid kanoner och i utkikskorgar. Hästspillningsarbetet avbröts: man ville inte lämna spår efter sig. Den civila däcksbesättningen posterades långskepps som utkiksposter.

Vid notiden började skottväxling om babord. Det var medelgrovt artilleri, sade artillerikonstapeln.

Så långt blicken nådde, låg havet tomt.

— Å, sade konstapeln: de som slåss är ännu längre bort.

Skottväxlingen fortfor under ett par timmar. Så blev det tyst. De stampade vidare fram i sicksack. Sjön hade blivit ännu grövre. Fartyget lyfte så högt, att sjöarna ibland träffade botten rakt midskepps. De sex torpedjagarna, ettusentonnare, som flankerade konvojen, försvann fullständigt i vågdalarna.

De närmaste sextio timmarna var de mest kritiska, påstods det. De var inne i den farligaste zonen, den stora u-båtsstråkvägen från Kanalen till Azorerna. De trådlösa rapporterna kom slag i slag. Fyra u-båtar rapporterades i närheten. En timme senare hördes skottväxling sydost om dem. Denna gång var den närmare, en sex, sju sjömil. En amerikansk transportångare hade sänkts, hundra man omkomna.

Spänningen började bli enformig också för en civil landkrabba som Petreus. Trots S.O.S.-signaler, som slog fräsande ner i telegrafrummet, kände han en absolut säkerhet, blandad med en fullständig fatalism. Och när natten kom var han trött av sjögången och av — spänningen. Men sömnen var orolig, störd av mar-drömmar.

Blåjackorna hade ett hårt arbete. Grammofonen i deras mäss var stum. De till och med åt vid sina poster i sina vindtäta eskimåkostymer. När de sov, visste han inte. Så mycket kunde man se på dem, att de inte längre hade tid att raka sig.

På morgonen den femte dagen, då han kom upp på däck, var fartyget ensamt. Torpedjagarna hade lämnat dem under natten, konvojen var upplöst, varje fartyg gick efter sin kaptens huvud. Sicksackandets tid var förbi; de gick för full fart och rak kurs. Vädret var mildare. De hade kommit in i Golfströmmen. Propellern dansade mindre ofta i luften och de gjorde minst åtta knop. Först nu märkte han, att han inte varit den ende ombord som levat i enformig spänning de senaste dagarna. Humöret hade lättat. Man sade till varandra:

- Holy smoke, vi har haft tur denna gången också.
Kaptenen sade till honom vid middagen:
— Nu kan ni sova i pyjamas igen.

*

Liksom de föregående nätterna vaknade han också nu ur en mardröm, som han redan var förtrogen med utan att kunna vänja sig vid den: fartyget hade torpederats. Han blev sittande kapprak i kojn med händerna om livbältet och lyssnade, medan svetten rann från det klibbiga håret ner på hans panna och kinder i den överhettade kvava hytten. Inga andra ljud hördes än maskinens jämna dunk och knirkningarna i hyttens brädfoder. Han tände ljuset och såg på klockan: fem minuter i halv fyra. Båten stampade behagligt i de långa, mjuka dyningarna. Endast med jämna mellanrum dök den med bogen in i en sjö högre än de föregående och han hörde vattnet forsa som en svalkande bäck över hyttaket. Han steg upp och tvättade huvudet i det ljumma vattnet från behållaren över tvättstället och drog på sig en ylletröja, han fått låna av kaptenen, stack fötterna i tofflorna, trevade sig i mörkret genom matsalongen och kom ut på däck. Det var beckmörkt. En natt med låga, täta moln. Han gjorde ett par slag fram och tillbaka mellan för- och akterdäck och fyllde lungorna med luft. Uppifrån kommandobryggan hörde han kaptenen gå av och an, stanna och fortsätta sin vandring. På skansdäcket och akter över låg artillerimatrosen vid sina kanoner. Vinden kylde hans överhettade kropp; med en frossbrytning gick han tillbaka

till hytten och lade sig ovanpå i kogen med händerna under huvudet och betraktade livbältet, som sakta svängde över hans bröst fram och tillbaka med båtens långsamma hävningar. Den femte natten. Tjugufem nätter till, tjugufem dygn, hade kaptenen sagt, innan man kunde beräkna att vara framme. Han kände det som en lättnad att ännu ha så lång tid kvar, innan han skulle möta Edna och barnet. Han behövde tid för att städa i sitt inre, där de sista månadernas upplevelser och händelser trängdes om varandra som trångbodda ovänner. Han behövde ro och en rundligt tilltagen karantänsperiod.

Innan han lämnade Paris hade han varit inne hos Brentanos och köpt några böcker att läsa under resan: Toqueville och Bryan. Han tog en volym, läste en halvtimme och somnade in med den på magen.

Han vaknade vid en fruktansvärd explosion. Hela skrovet skakade och darrade. Han hörde vattenmassor rusa in i lastrummet för över, tunga, springande steg på däck över sitt huvud och höga kommandorop. Till en början trodde han, att det var en dröm. Men så med ens förstod han: något hade hänt! Fartyget började få styrbords slagsida. Det föreföll, som skrovet träffats för om kommandobryggan och som om hela hytten gled snett ned mot fören. Bruset och gurglandet av det in-trängande vattnet blev allt starkare, medan kanonen akter över lossade ett par skott. Han kröp ur kogen, klädde sig i ursinnig hast, häktade av livbältet och spände det på sig. Men allt detta tog tid. Durken i hytten hade redan fått en sådan lutning, att han med ena handen måste hålla fast vid kogen för att kunna stå

upprätt, medan han klädde sig. Några ögonblick — han visste inte hur länge — stod han förlamad, oerfaren i en situation som han tidigare övat dagligen under fem dygn. Men så blev han åter lugn, tog sig ut ur hytten och kom med hjälp av ledstången längs aktra matsalsväggen ut på däck. Han såg sig om. Fartygets för stod redan djupt under vattenbrynet. Han hade gripit tag i relingen och stirrade ut. Fartygets babordssida höjde sig som om ett plåtgolv sakta lyftes upp i horisontal ställning. Den räddningsbåt, han tillhörde, hängde på styrbordssidan. Dit kunde han inte komma. Några av de aktra babordsbåtarna hade satts i sjön och rodde i den grå gryningen bort från fartyget. Han såg människor i vattnet, simmande bort mot dem. Han såg andra kliva över relingen och åka kana utför skrovet ned i vattnet. De föreföll alldeles lugna. De växlade inte ett ord. De hade glidit ned, som man glider ned från en brant, blank och våt skärgårdsklippa. Han kände igen den danske timmermannen, den kinesiske uppassaren, fartygsintendenten — deras lugn gav honom en egendomlig känsla av trygghet. Han såg ut i denna molnhöljda gryning, lika grå som på de första skapelsedagarna, innan Gud satt sol och måne på himlens fäste och endast hans ande ännu svävade över vattnet. Han kom plötsligt att tänka på Maureen. Hur hade hon känt det de sista minuterna i sitt liv? Hade hon varit rädd? Hade hon tänkt på honom? Hade hon känt stor ångest? Hade hon måst kämpa för sitt liv? Han hade undrat över detta otaliga gånger förr. Nu var det hans tur. Kände han själv en stor ångest? Det var som om han sökte efter den, som man söker efter någon-

ting man förlagt. Nej, han kände bara trygghet, en underlig trygghet. Tryggheten inför vad? Inför visheten att bli räddad? Eller trygghet i känslan av dödens omedelbara närhet? Döden — — — Till och med nu gick hans tankar tillbaka till litteraturen — som den troendes tankar i hemsökelsens stund går till Guds ord. Han tänkte på den sista raden i sin ungdoms älskade Niels Lyhne: "Og saa døde han da døden — den vanskelige død."

Han ryckte till. Kaptenen kom äntrande ned från kommandobryggan. Han tuggade gummi. När han fick se Petreus, tvärstannade han ett ögonblick och ropade:

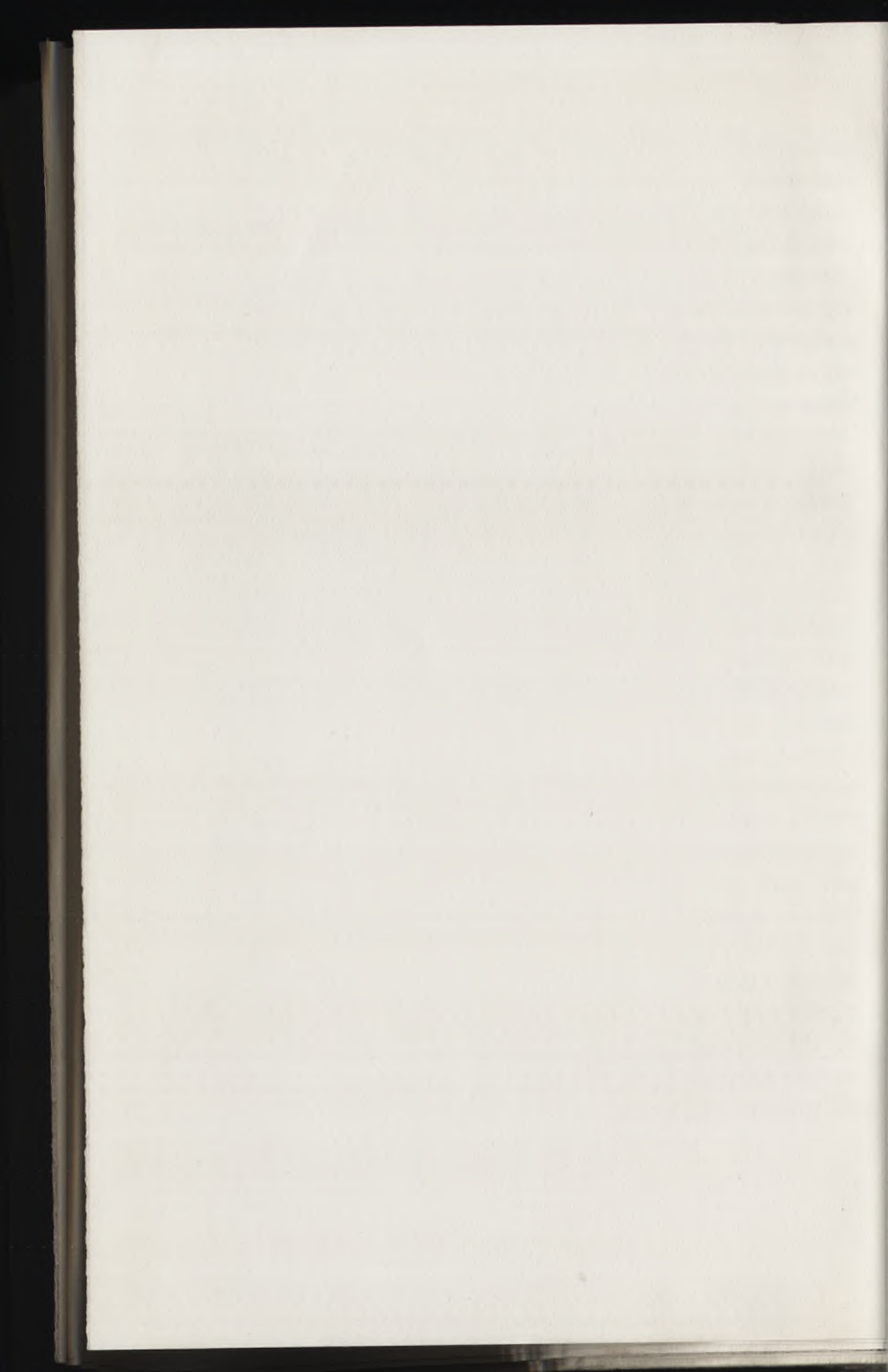
— Över relingen, mister! Kvickt! Vilket ögonblick som helst när vattnet ångpannorna! Kvickt! Simma så fort ni kan, så att ni inte sugts ner med fartyget, när det sjunker. Simma mot båtarna! De lägger bi, när de kommit ett stycke längre bort. Kvickt!

Petreus blev stående med båda händerna hårt om relingen och såg mot den närmaste båten. Under några ögonblick, kanske en minut, kanske längre, tvekade han, så som han alltid gjort, så som det var hans natur, innan han fattade ett beslut och omsatte det i handling. Han *kunde* bli räddad. Han var viss om det. Men nu brådskade avgörandet. *Ville* han bli räddad? Eller skulle han begagna det lockande tillfället att göra ett jämförelsevis snabbt, smärtfritt och, till det yttre, något så när anständigt slut på sin existens? Han hade inte tid till långa överläggningar. Men det var som om någonting inom honom redan var förberett och sedan länge lagt argumenten till rätta för honom. Han förundrade sig över den genomlysande klarhet, med vilken

de framstod, och det sällsamma lugn, med vilket han överblickade dem — som om ingen brådska fanns eller som om han i varje fall hade tillräckligt med tid att värdera dem. Den trygghet, han kände i dödens närhet, skulle livet aldrig skänka honom. Det var livet som var vanskligt — inte döden. Men hade inte denna trygghetskänsla sina rötter i fegheten? Var inte också den ett utslag av bekvämlighet, av kapitulationslusta, en slummänniskans seger över det människovärdigaste inom honom? Han hade mycket att sona, mycket ogjort ännu. Kunde han dö nu, som en skolkare, en flykting? Han kunde väl inte bli sin hustru och sitt barn till någon större nytta eller ens glädje. De skulle heller aldrig få veta att han valt döden — de skulle tvärtom tro att han dött en något så när ärofull död, en död som på sätt och vis gav mening åt hans liv. De skulle tro att han dött som kombattant. Men var han inte skyldig livet självt en sista ansträngning att rädda sig? Han visste vad det innebar att leva, för honom, inom de gränser som livet utstakat för honom — ängslan, ångest, bekymmer, sorger, svikna förhoppningar, ett jagande efter vind. Men var det inte just detta, det vanskliga i livet, som frestade hundrafalt mera än den trygghetskänsla, dödens omedelbara närhet skänkte. Var det inte just otryggheten, som gav livet seger över döden — inte plikten, inte självbevarelseinstinkten, inte hoppet på förbättringar, inte tron på gudar, utan just detta irrationella, djupt mänskliga krav att aldrig ge tappt förrän inför det absolut oundvikliga, *som om* kampen till det yttersta tjänade ett syfte, *som om* den främjade mänsklighetens sak, *som om* det fanns en plan, en mening och

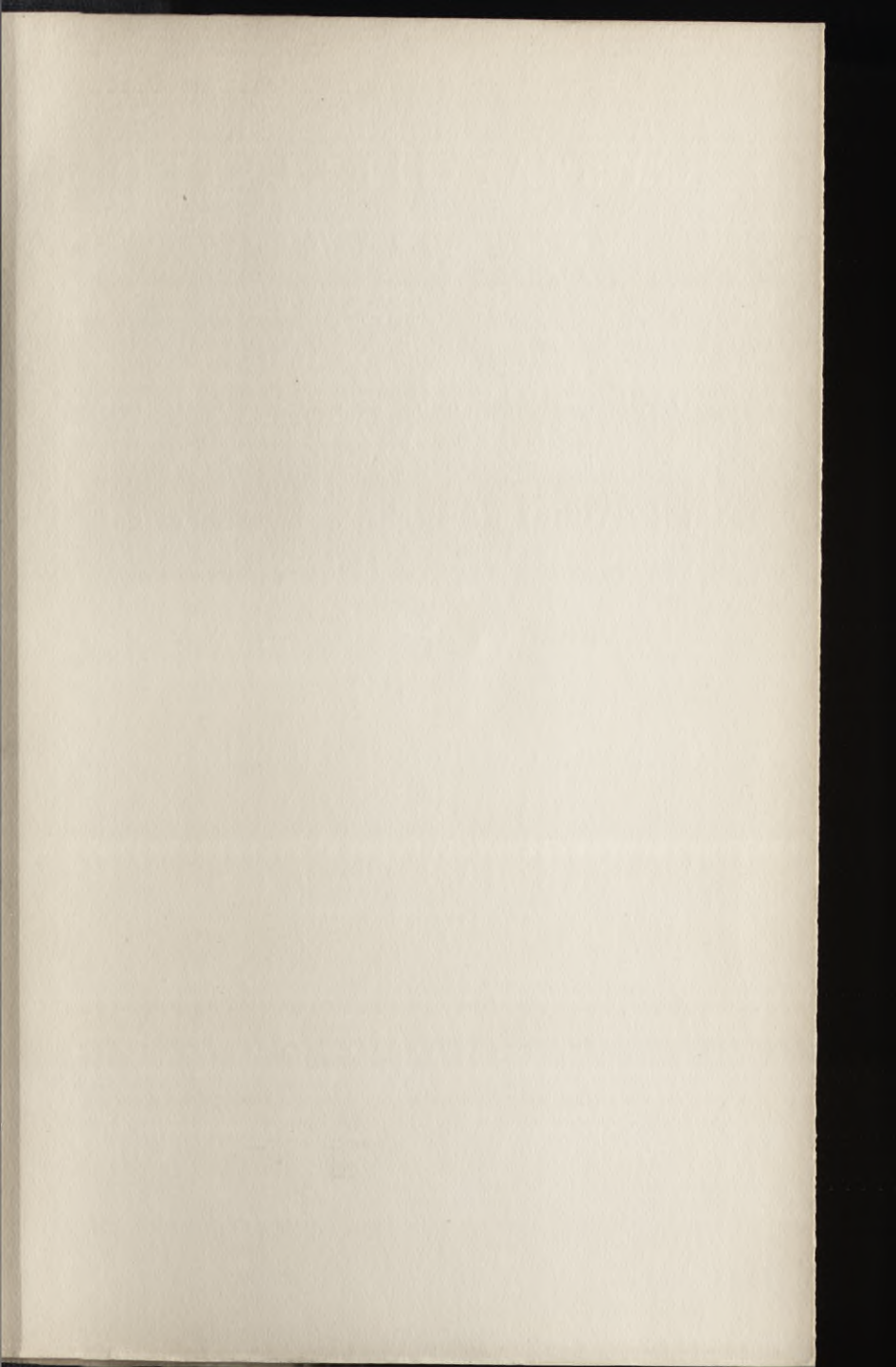
ett mål? Han tänkte på ett samtal han en gång haft med Edna om den stora paradoxen, om människans stolta öde att framhärda, *som om* — — — Skulle han svika i detta?

Petreus klättrade över relingen och gled nedför skrovet mot de grå vattenmassorna i den grå skapelsegryningen, medan telegrafisten från radiohytten ännu några gånger sände en bön genom etern: *Save Our Souls* — — —

Vid framställningen av det militära och politiska händelseförloppet i denna roman — detta gäller särskilt översikten över det politiska och militära läget i början av romanens tredje del — har förf., fränsett egna minnen, anteckningar, artiklar och böcker från denna tid, haft stöd av ett tjugotal uppslagsverk och andra arbeten, bland dem Gabriel Hanotaux: *Histoire Illustrée de la Grande Guerre*; Col. Charles à Court Repington: *The First World War*; D. Lloyd-George: *Memories of the War*; Maj. Gen., sir Fredr. Maurice: *Forty Days in 1914*; och Friedr. Röch: 1918.

Inds. 20/2-45
8
(Steinway cabinet upright)

GUSTAF HELLSTRÖM

Romanerna om Stellan Petreus

*

DAGDRÖMMAR 1921
11: 50

EN MYCKET UNG MAN 1923
9: 75

SEX VECKOR I ARKADIEN 1925
7: 50

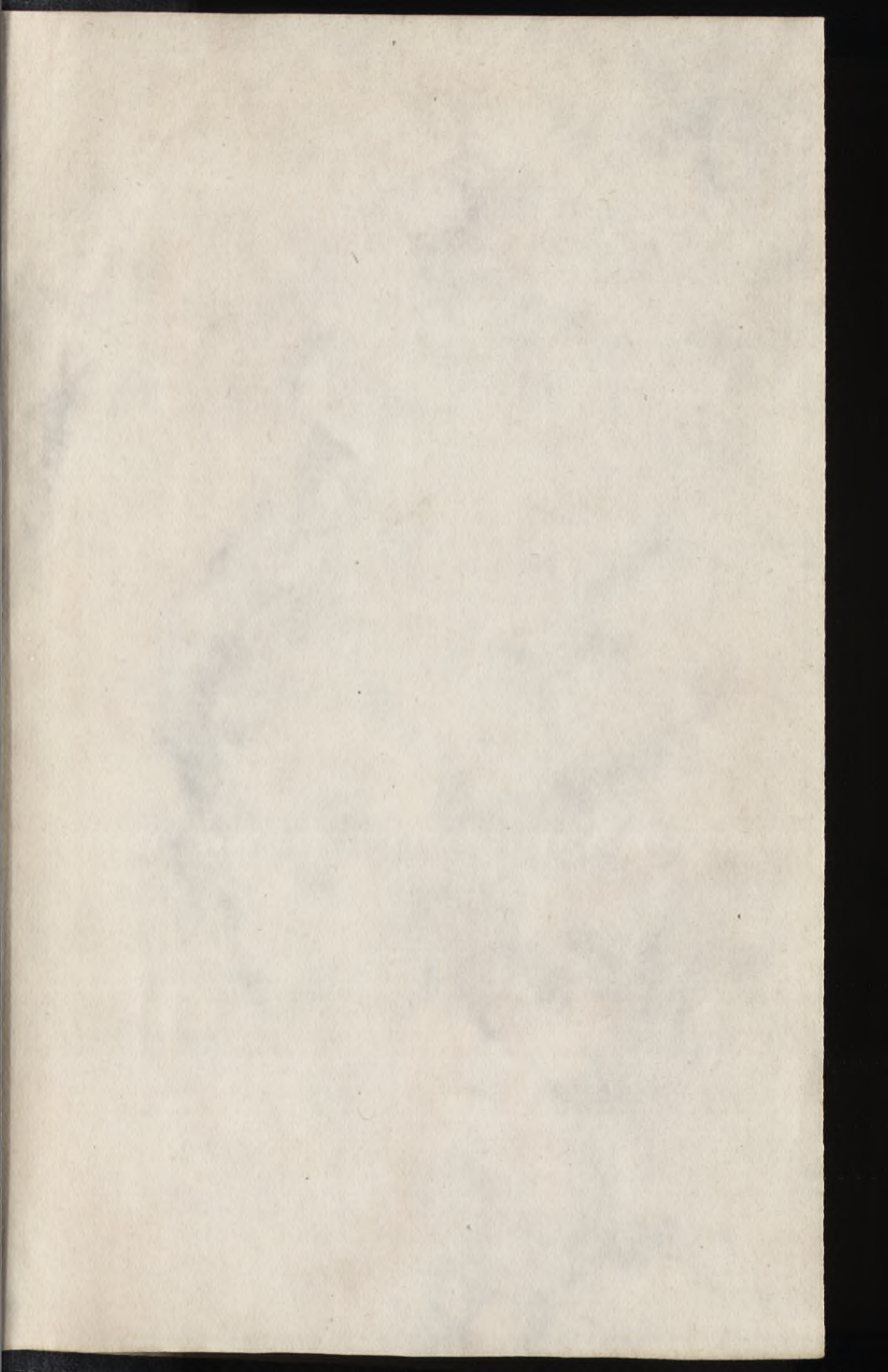
DET VAR EN TJUSANDE IDYLL... . 1938
8: 50, inb. 11: 50

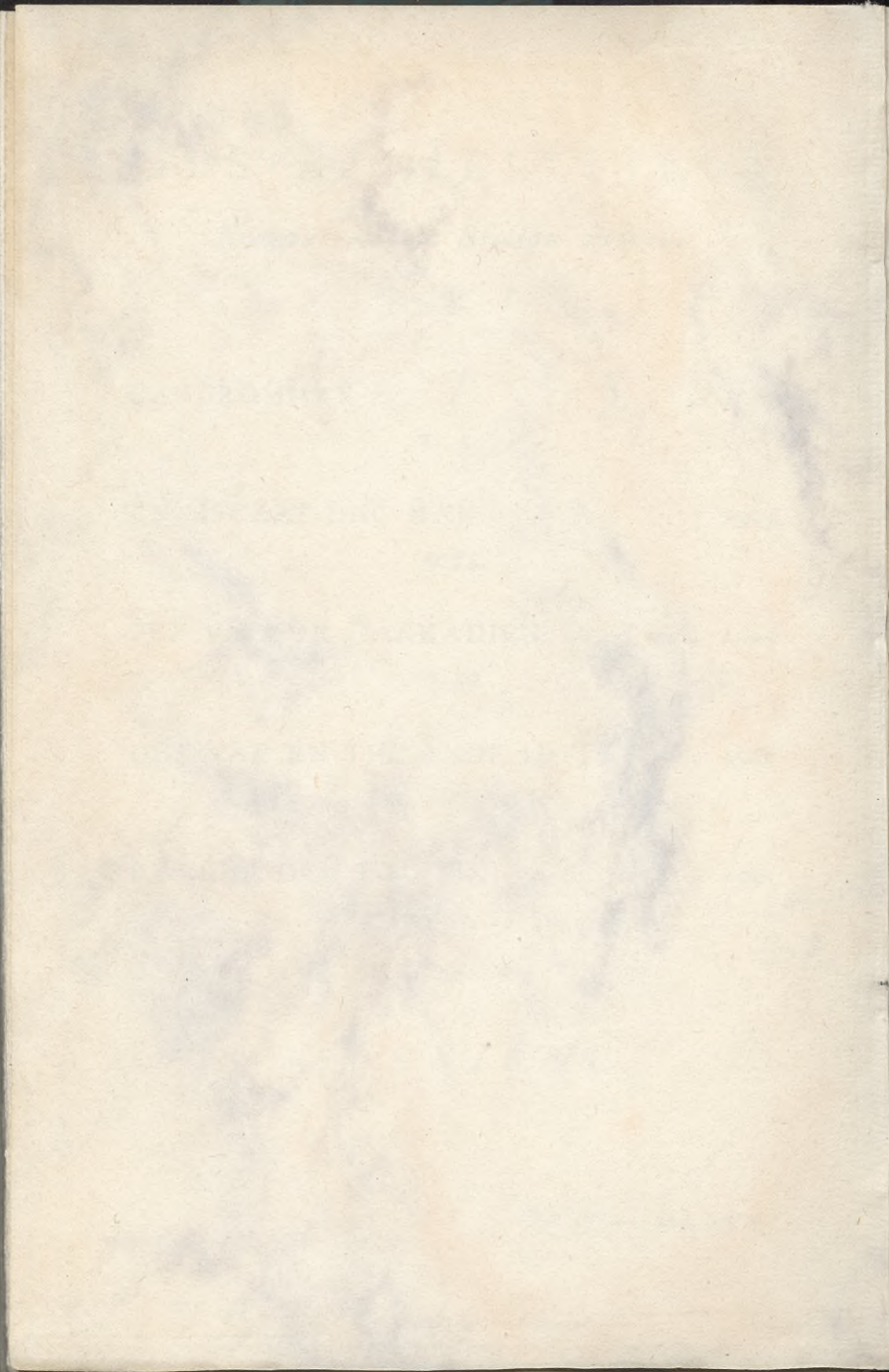
KÄRLEK OCH POLITIK 1942
12: 50, inb. 15: 50

*

B O N N I E R S

Pris 12: —, inb. 15: —

6000062441

Göteborgs universitetsbibliotek

4 -
JOHN JOHNSON
BOKBINDARE
GÖTEBORG

